ئىبراھىم رەھمى

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ئوتۇرۇپ - ئادەتلىرى

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

ئىبراھىم رەھىمى

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ئورنەك ـ ئادەت تىلىرى

شىنجاڭ ياشلار ـ ئوسمۇلىرى نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: قەلبىنۇر قادىر ئارسلان
مەسئۇل كوررېكتورى: زەرىپە ئوسمان
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غالىب شاھ
تېخنىداكتورى: مۇھەممەدئەلى لېتىپ
كومپيوتېر مەشغۇلاتىدا: مەدىنە قۇربان
فوتوگرافلار: پولات ئابدۇكېرىم غوجا
يالقۇن ھابىل
ئۆركەش جاپپار
ئابلىز ئابدۇللا
مۇھەممەدسالىھ مەتروزى
غەيرەت مەمەت

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلىرى

ئاپتورى: ئىبراھىم رەھىمى

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى شىمالىي بېيجىڭ يولى 29 ـ نومۇر، پ: 830012)
ئېلخەت سانduقى: xjyashlar@126.com
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ يىلۇڭ باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1092×787 م م، 16 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 19.5
2014 ـ يىلى 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2014 ـ يىلى 5 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN 978-7-5371-6127-5
سانى: 1-3000
باھاسى: 68.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

كىرىش سۆز

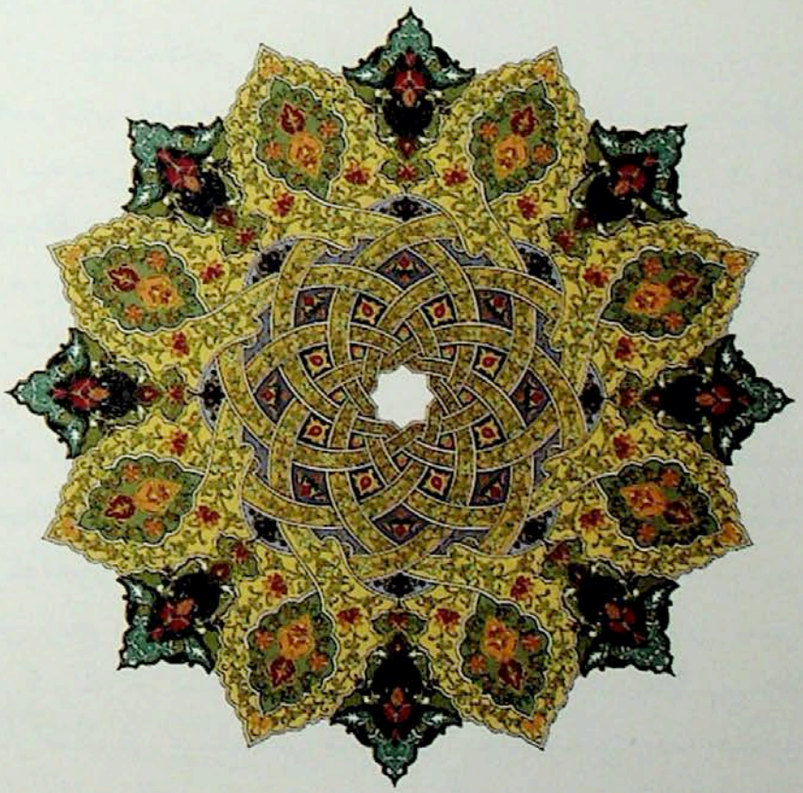
ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەركىزى بولغان شىنجاڭ رايونى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا مەركەزلىك تارقالغان. قەدىمدىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ياشىغان ماكانىدا قەلئە، شەھەرلەرنى، شۇنداقلا خانلىق ئوردىلارنى بەرپا قىلغان بولۇپ، ئۇلار ياشاش جەريانىدا ئورتاق ئېتنىك ئومۇمىيلىققا ئىگە بولغان گۈزەل مەدەنىيەت، ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى شەكىللەندۈرگەن ھەم مۇكەممەللەشتۈرگەن.

ئۇيغۇرلار ئاق تەنلىكلەر ئىرقىغا مەنسۇپ. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى قەبرىلەردىن قېزىپ ئېلىنغان جەسەتلىرىنىڭ ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈشلىرىدىن قارىغاندا، بۇ جەسەتلەرنىڭ كۆزى چوڭقۇر، كۆز دىيامېتىرى چوڭ، بۇرۇن ئومۇرتقىسى ئېگىز، قاشلىرى سارغۇچ، يۈمران، ئىنچىكە بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەردىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىكلەر ئىرقىغا مەنسۇپ خەلق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرمۇش جەريانىدا ئىپادىلەنگەن ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى ئۇلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى بولۇپ شەكىللەنگەن. ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر پۈتۈن تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن زىچ باغلىنىپ بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن بىر ئادەتتۇر. بۇ ئۆرپ ـ ئادەتلەرگە نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇ ئىپتىدائىي دەۋردىكى ساددا ئېتىقاد، كۆزقاراشلارنى يىلتىز قىلغان بولسىمۇ، يەنە ھەربىر دەۋردىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، توتېم، دىن، ئېتىقاد... قاتارلىقلارمۇ سىڭىپ بارغان.

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن بۇرۇنقى دىنلار (بۆرە توتېم، ئاتەشپەرەسلىك، شامان، مانى، بۇددا)دىن ۋاز كەچكەن بولسىمۇ، يەنە ئۇلاردىكى بەزى قالدۇقلارنى ھازىرغىچە ساقلاپ كەلمەكتە. ئۇيغۇرلار «يامان بولىدۇ» دېگەن ئۇقۇمنى ئىشلىتىپ، ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ئاساس سالغان. يىغىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى كۆپ

مەنبەلىك، كۆپ قىرلىق، مەنىۋى ئېتىقادنىڭ مۇجەسسەمنىڭ مەسئۇلى دېيىشكە بولىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە خاس كۆپ قىرلىق مەدەنىيەت ۋە ئېتنىك ئومۇمىيلىققا ئىگە ئۆرپ ـ ئادىتى بار بولغان قەدىمكى مىللەتلەرنىڭ بىرى دېيىشكە ھەقلىقمىز. بۇ ئۆرپ ـ ئادەتلەر ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملىشىپ، دەۋرلىنىپ، مۇرەككەپلىشىپ كەلمەكتە.

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك ئادەتلىرى

بىرىنچى باب ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى 3
ئىككىنچى باب بايرام ۋە ھېيت ـ ئايەم ئادەتلىرى 16
ئۈچىنچى باب ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم ـ پەن ساۋاتى 40
تۆتىنچى باب ئۇيغۇرلارنىڭ سانلار چۈشەنچىسى 45

ئىككىنچى بۆلۈم بوۋاقلىق دەۋرى

بىرىنچى باب بوۋاقلىق دەۋرى 57
ئىككىنچى باب ئىسىم قويۇش 79
ئۈچىنچى باب بۆشۈككە سېلىش 83
تۆتىنچى باب بوۋاقنى ئائىلىدە داۋالاش 96

ئۈچىنچى بۆلۈم گۆدەكلىك دەۋرى

بىرىنچى باب گۆدەكلىك دەۋرى 105
ئىككىنچى باب گۆدەكلەرنىڭ كىيىنىش ئادىتى 120
ئۈچىنچى باب خەتنە قىلىش 124
تۆتىنچى باب گۆدەكلەر دىققەت قىلىدىغان ئىشلار 128
بەشىنچى باب گۆدەكلەرنىڭ ئويۇنلىرى 133

تۆتىنچى بۆلۈم ئۆسمۈرلۈك دەۋرى

بىرىنچى باب ئۆسمۈرلۈك دەۋرى 143

ئىككىنچى باب تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى 152
ئۈچىنچى باب ئۆسمۈرلەرنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى 164

بەشىنچى بۆلۈم ياشلىق دەۋرى

بىرىنچى باب ياشلىق دەۋرى 171
ئىككىنچى باب قوشنىدارچىلىق ئادەتلىرى 177
ئۈچىنچى باب ياشلارنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى 181
تۆتىنچى باب پەرداز قىلىش ئادەتلىرى 189
بەشىنچى باب توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرى 195
ئالتىنچى باب ئائىلە قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى 222

ئالتىنچى بۆلۈم ئوتتۇرا ياشلىق ۋە قېرىلىق دەۋرى

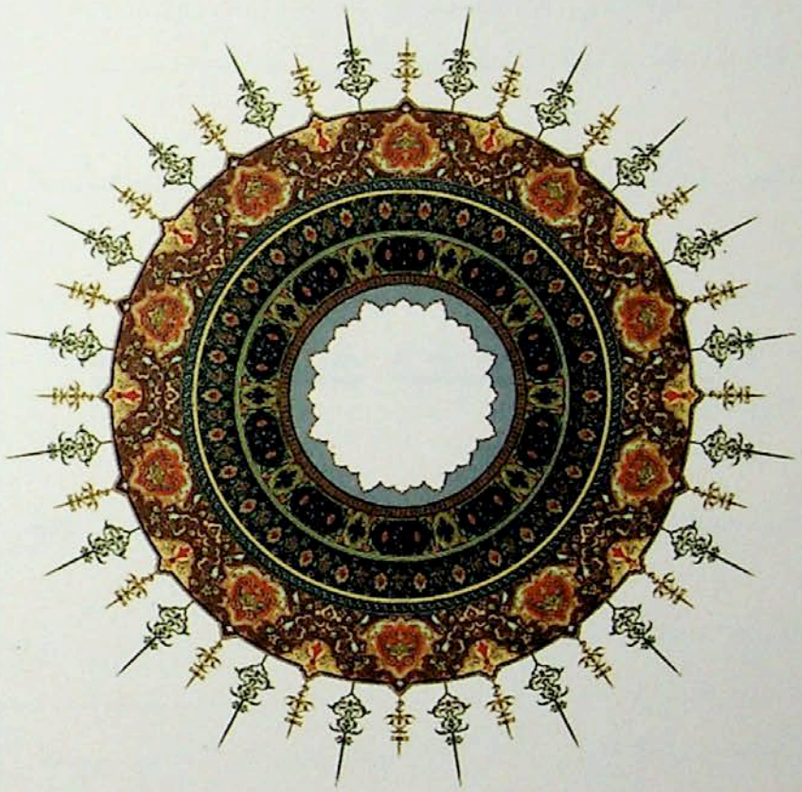
بىرىنچى باب ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرى 239
ئىككىنچى باب ئۇيغۇرلاردىكى لەقەملەر 257
ئۈچىنچى باب قېرىلىق دەۋرى 260

يەتتىنچى بۆلۈم ئۆمۈرنىڭ ئاخىرقى دەۋرى

بىرىنچى باب ئۆمۈرنىڭ ئاخىرقى دەۋرى 269
ئىككىنچى باب دەپنە قىلىش 271
ئۈچىنچى باب قەبرە تاللاش 296

بىر سىنجى بۆلۈم

ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك ئادەتلىرى

بىرىنچى باب

ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆزۈن يىللىق تۇرمۇش مۇساپىسىدە، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان بۇ تۇپراقتا مۇھىت، ئىقلىم، سۇ، تۇپراق، شارائىت... لارغا بېقىپ، ئۆزىگە خاس تىرىكچىلىك ئۇسۇلىنى ياراتقان؛ تىرىكچىلىك شارائىتىنى ياخشىلاش، كېڭەيتىش ئۈچۈن ئىزدىنىپ كەلگەن؛ بەزى قوشنا قوۋملارنىڭ ياخشى تۇرمۇش ئادەتلىرىنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇش ئەھمىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ، تۇرمۇش يولىنى تېخىمۇ كېڭەيتكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە ئادەتلىرى ئاساسەن ئەجدادلىرى تەرىپىدىن يېتىلدۈرۈلگەن تىرىكچىلىك يولىنىڭ ئۆزگىرىشى، تەرەققىي قىلىشىدىن شەكىللەنگەن. بۇنىڭغا يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىمۇ سىڭگەن.

قومۇل شەھىرىگە قاراشلىق لاپچۇق، پىچان ناھىيەسىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقلار، كۆنچى دەرياسى، ئورخۇن دەرياسى ۋادىلىرى... قاتارلىق جايلاردىن تېپىلغان ئارخېئولوگىيەلىك مەدەنىيەت بۇيۇملىرى ھەم ئاتۇشتىن تېپىلغان تاشقا ئايلانغان ئادەمنىڭ باش سۆڭىكى، پىچان ناھىيە دىغار يېزىسىدىكى كونا قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان تاشقا ئايلانغان ئادەمنىڭ قوۋۇرغىسى، پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسى ياڭخي ئاسقال مەھەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان تاشقا ئايلانغان ئادەم چىشى... قاتارلىقلار ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدىن تارتىپ مۇشۇ ئانا ماكاندا تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۈگۈنكى تىرىكچىلىك ئۇسۇلىمىزنىڭ ئاساسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئوۋچىلىق ئادىتى

ئوۋچىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە تەرەققىي قىلىش ئېھتىياجى جەھەتتىن ئېلىپ بارغان تۇنجى تۇرمۇش پائالىيىتى

ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار ئىپتىدائىي ئورمانلاردا ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاشتىن باشقا، يەنە دەريا، ئېقىن، كۆللەردىن بېلىق، ئەتراپتىكى ئۇچار قاناتلارنى ئوۋلاشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇيغۇرلار تۇرمۇش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن تاياق ـ توقماق، ئىلمەك، ئوقيا، نەيزە، گۆلمە، مانجا، سانجاق... قاتارلىقلارنى ياساپ چىققان. نەتىجىدە، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش ئادەتلىرىمۇ شەكىللەنگەن. بۇ نۇقتىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى قىسمەن ئەنئەنىۋى تۇرمۇش ئادەتلىرىنى كۆزەتسەك، ئۇلارنىڭ ئوۋچىلىق ئادىتىنىڭ قىسمەن قالدۇقلىرىنىڭ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدا كۆنچى دەرياسىنىڭ ئاياغ ئېقىنى ۋادىسىدىكى بۇنىڭدىن 4750 يىل بۇرۇنقى دەۋرگە تەۋە بىر قەبرىدىن تېپىلغان قومۇش ئوقيا سۈنۈقى ۋە ياۋا چىغدىن توقۇلغان گۆلمە پارچىلىرى، قومۇل شەھىرىنىڭ لاپچۇق، قارادۆۋە يېزىلىرىدىكى قەدىمكى قەبرىدىن چىققان نەيزە، ئوقيا پارچىلىرى، 2000 ـ يىلى پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسى ياڭخىي ئاسقال مەھەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن چىققان ئوقيا، نەيزە، بۆرە بېشى، تاياق ـ توقماق، 1985 ـ يىلى چەرچەن ناھىيەسى زاغۇنلۇق قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان بىر قەبرىدىن چىققان جەسەت بىلەن بىرگە دەپنە قىلىنغان بۇيۇملاردىن ياغاچ زىخقا ئۆتكۈزۈلۈپ پىشۇرۇلغان كاۋاپ

قاتارلىقلار ئۇيغۇرلارنىڭ قورال ئوقيا[1] ياساپ ئۇنىڭدىن پايدىلانغانلىقى، جۇملىدىن مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش ئادىتىنىڭ يېڭى بىر دەۋرىگە قەدەم قويغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ ئوۋنى خام يېيىشتىن پىشۇرۇپ يېيىشنى، شۇنداقلا ھايۋانلارنى كۆندۈرۈپ بېقىپ، بىرقەدەر مۇقىم، تۇراقلىق تۇرمۇش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇيغۇرلار ئاشۇنداق تۇرمۇش كەچۈرۈش جەريانىدا گۈزەل ئەنئەنە ۋە ئادەتلەرنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇلاردىكى باتۇرلۇق، قەيسەرلىك ۋە چىدامچانلىق، سەۋرچانلىقىنى مۇشۇ تۇرمۇش شارائىتى بەلگىلىگەن. يەنە ئات، قوي... قاتارلىق بىر قىسىم ياۋايى ھايۋانلارنى كۆندۈرۈپ باققان، ئاتنىڭ ئۆز دەۋرىدە ئوۋچىلىق پائالىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى بىلگەن. نەتىجىدە، ئات ئۇستىدە ئوقيا ئېتىش ماھارىتىنى يېتىلدۈرگەن. ئوغۇل بالىلار تۇغۇلۇپ مەلۇم مەزگىلگە بارغاندا ئۇلارنى ئاتتا چېنىقتۇرغان، ئاتنىڭ ئۇستىدە ئوۋچىلىق قىلىشنى ئۆگەتكەن.

بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇرلارنىڭ ئوۋچىلىق تۇرمۇشى ئاخىرلىشىپ مۇقىم ئولتۇراقلىشىش ھالىتى شەكىللەنگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئوۋچىلىق تۇرمۇش مەدەنىيىتى ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئەينى دەۋرلەردە ئىشلەتكەن ئوۋچىلىققا ئائىت قورال ـ سايمانلار ھازىرمۇ يېزا ـ قىشلاقلاردا ساقلىنىۋاتىدۇ ۋە ئىشلىتىلىۋاتىدۇ.

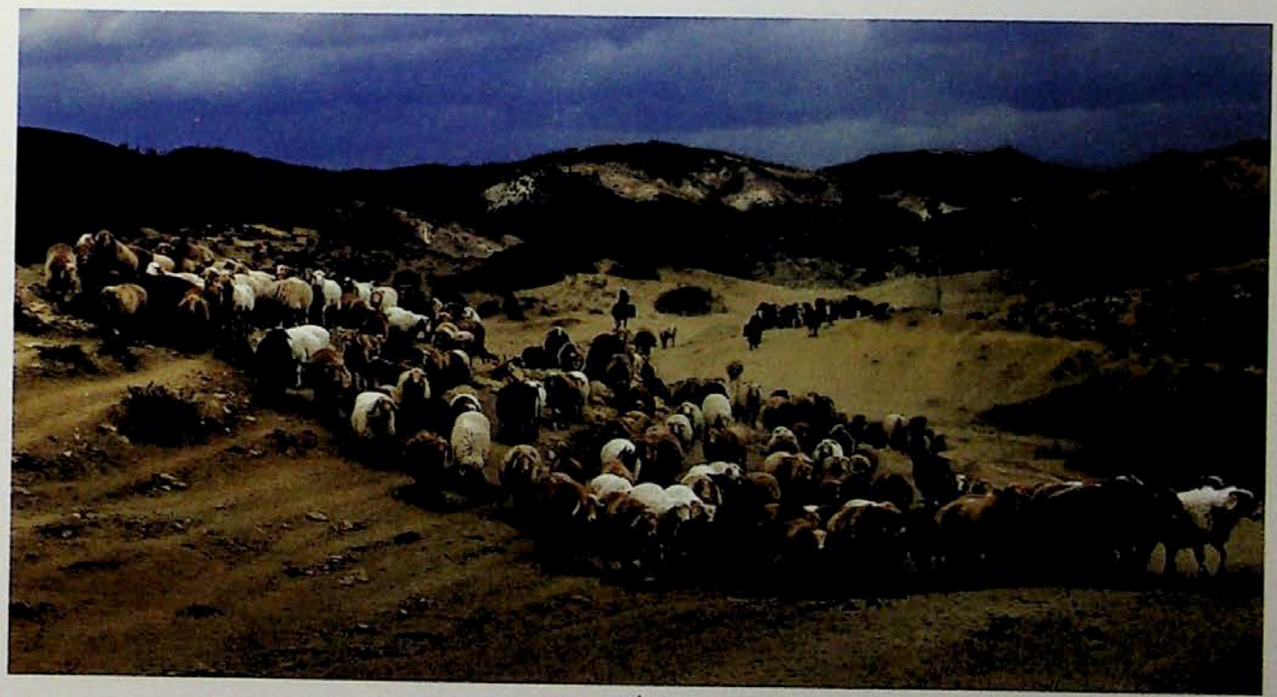
چارۋىچىلىق ئادىتى

ئۇيغۇرلار تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەردىن ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدا چەرچەن ناھىيە زاغۇنلۇقتىكى قەدىمكى قەبرىلەردىن

① «خەلق گېزىتى»، 1981 ـ يىلى 17 ـ فېۋرال سانى.

باشقا، يەنە قومۇل شەھىرى لاپچۇق، قارادۆڭدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقى، پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسى ياڭخي ئاسقال مەھەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقلىرى، بايقال ۋادىلىرى، جەنۇبي سىبىريە، ئالتاي رايونى... قاتارلىق جايلاردىن تېپىلغان قەدىمكى قەبرە ۋە جامە خارابىلىكىدىن چىققان ئات، كالا، قوي... ۋە باشقا ھايۋانلارنىڭ سۆڭەك، مۇڭگۈزلىرى، مۇمىيالار ھەم يۇڭدىن توقۇلغان پالاس، كۆن ئۆتۈك، تېرە كىيىم - كېچەكلەر، ئات - ئۇلاغنىڭ يۈگەن، نوختىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز دەۋرىدىلا چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇرلارنىڭ يايلاق، سۇ مەنبەلىرىنى قوغلىشىپ ياشاپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇيغۇرلار ئوۋچىلىق تۇرمۇشتىن چارۋىچىلىق تۇرمۇشىغا ئۆتكەندىن كېيىن ئالدى بىلەن ئات، قوي، كالا قاتارلىقلارنى كۆندۈرۈپ بېقىشتىن باشلىغان. كېيىنچە ئۆچكە، تۆگە، قوتاز، ئېشەك... قاتارلىقلارنى كۆندۈرگەن. ئۇلارنى بېقىپ تۇرىنى تەدرىجي كۆپەيتىپ ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ ھەر خىل ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرۇشتىكى مۇھىم مەنبەگە ئايلاندۇرغان. شۇ جەريانda بىر قاتار ئۆرپ - ئادەتلەر شەكىللەنگەن. نەتىجىدە، پىيادە ئوۋچىلىق قىلىشقا خاتىمە بېرىپ ئاتلىق ئوۋ قىلىشقا، ئاتلىق يول يۈرۈشكە، ئاتلىق جەڭ قىلىشقا، ئاتلىق چارۋا بېقىشقا ئادەتلەنگەن. ھەر خىل ئوۋ ئولجىلىرىغا قارىغاندا قوي، كالىنىڭ ھەر جەھەتتىكى ئەۋزەللىكلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ گۆشىنى، سۈتىنى ئۆزلىرىنىڭ ئاساسلىق ئوزۇقلۇقى، يۇڭ - تېرىسىنى كىيىم - كېچەك، يېپىنچا - سېلىنچا قىلغان. كۆشەيدىغان ھايۋان گۆشىنىڭ كۆشىمەيدىغان

هايۋان گۆشىگە قارىغاندا تەمىنلىك ياخشى، مەززىلىك، سۆللۈك، ئاسان ھەزىم بولىدىغان ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، قوي، كالا قاتارلىق هايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېيىشنى ئومۇميۈزلۈك ئادەتىگە ئايلاندۇرغان. يەنە ئۇيغۇرلار بۇرۇندىنلا تىغ تەگمەي ئۆلۈپ قالغان چارۋىلارنى يېمەيدىغان. بۇ ئۇلارنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرمۇش ئەمەلىي تەجرىبىلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئادەتلەرنىڭ داۋامىدۇر.

ئۇيغۇرلار چارۋىچىلىق تۇرمۇشىنى باشتىن كەچۈرۈش جەريانىدا چارۋىچىلىقتا مەخسۇس ئاتالغۇلارنى، قورال ـ سايمانلارنى، چارۋا مالىلارنى بېقىش، پەرۋىش قىلىش، نوخلىسىنى ئېلىش، تاقىلاش سايمانلىرىنى ياراتقان ھەم چارۋىلارغا تامغا سېلىش، تۇياق ئىزىغا قاراپ ئىزدەش، تېپىش قاتارلىق ئادەتلەرنى شەكىللەندۇرگەن. ھازىر بۇ خىل ئادەتلەر يەنىلا ساقلىنىپ كەلگەن.

دېھقانچىلىق ئادىتى

ئۇيغۇرلار ئۇۋچىلىق، چارۋىچىلىق تۇرمۇشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ مۇقىم ئولتۇراق تۇرمۇش تەقەززاسى ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئادىتىدە زور بۇرىلىش ھاسىل قىلدى. نەتىجىدە، ئۇلار سۇيى ئەلۋەك جايلارغا ئولتۇراقلىشىپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان.

مىلادىيەدىن خېلى بۇرۇنقى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلار ئاشلىق زىرائەتلەردىن بۇغداي، قوناق، ئارپا، تېرىق، چۇجگۇن، كىرىت، ماش، پۇرچاق... قاتارلىقلارنى ئۆستۈرۈشكە ئادەتلەنگەن. بۇنىڭدا كۆنچى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى ۋادىسىدىكى بۇنىڭدىن 4750 نەچچە يىل بۇرۇنقى دەۋرگە ئائىت بىر قەبرىدىن چىققان بۇغداي، پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسىنىڭ ياڭخي ئاسقال مەھەللىسىدىن چىققان بۇنىڭدىن 3200 يىل بۇرۇنقى قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىكى بۇغداي باشقى، ماش، پاختا چىگىتى، لەڭمەن پىلتىسى، نان...، چەرچەن ناھىيە زاغۇنلۇقتىكى بۇنىڭدىن 3000 يىل بۇرۇنقى دەۋرگە ئائىت بىر قەبرىدىن چىققان توقاچ قاتارلىقلار، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نىيە ناھىيەسىدىكى شەرقي خەن دەۋرىگە تەۋە قەبرىلەردىن چىققان پاختا يىپ توقۇلمىلار قاتارلىقلار ئۇيغۇرلارنىڭ ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئارخېئولوگ ۋاڭ بىڭخۇا ئەپەندى قەدىمكى قەبرىلەردىن تېپىلغان بۇغداي ۋە باشقا

دېھقانچىلىق زىرائەتلەرنىڭ ئەۋرىشكىسىگە قاراپ، ئۇنى: «مەملىكەت بويىچە ئەڭ بۇرۇن ئۆستۈرۈلگەن بۇغداي ئەۋرىشكىسى... بۇغداي مەملىكەت بويىچە شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن ئۆستۈرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىر ئۇلۇغ تۆھپىسى[1]» دەيدۇ.

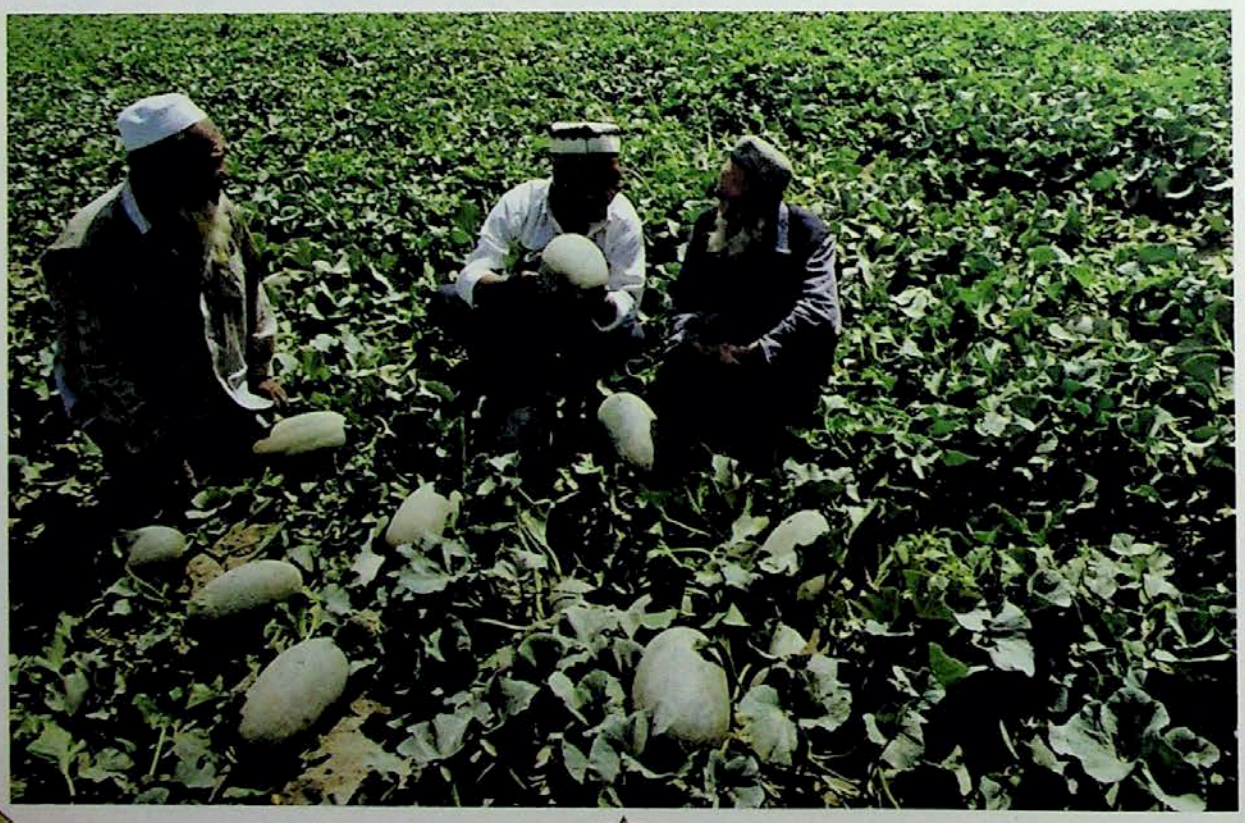
ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغاندىن باشلاپ، ئۆز تۇرمۇشىدا ئېھتىياجلىق بولغان ئاشلىق زىرائەتلەردىن بۇغداي، قوناق، ئارپا، شال، تېرىق، ھەر خىل پۇرچاق، كېۋەز، زىغىر، ماش، كۈنجۈت، قىچا، زاراڭزا، كەندىر، ئاپتاپپەرەس، قىزىل قوناق قاتارلىقلارنى، ھەر خىل كۆكتاتلاردىن چامغۇر، ئاختۇرما، پېدىگەن، سەۋزە، پالەك، يۇمغاقسۈت، تەرخەمەك، سامساق، پەمىدۇر، كاۋا، كەرەپشە، بەرەڭگى، پىياز، يېپىسسۈلىمەك، كۈدە، مۇچ قاتارلىقلارنى تېرىشقا باشلىغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە زىرە، ئارپىبەدىيان، پىننە قاتارلىقلارنى دورا ـ دەرمەك ئورنىدا ئىشلىتىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار بۇلارنى قانداق تېرىش، پەرۋىش قىلىش، يىغىش، ساقلاش، ئىستېمال قىلىش قاتارلىقلارنىڭ بىر قىسىم قانۇنىيەتلىرىنى ئىگىلەپ، يەر، پەسىل، مۇچەللەر بويىچە سۇغىرىش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلۇشى، ئېرىق ـ ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى، كارىز قۇرۇلۇشى، ئېرىق ـ ئۆستەڭ قېزىش جەھەتلەردە

① ۋاڭ بىڭخۇا، «كۆنچى دەريالىق ۋادىسىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقىنىڭ تېپىلىشى ۋە دەسلەپكى تەتقىقات»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، خەنزۇچە، 1983 ـ يىللىق 3 ـ سان.

مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان. بۇنىڭدا توقسۇن ناھىيە كۆچەي تاغ باغرىدىكى كارىز قۇرۇلمىسى خەرىتىسىنىڭ تاشقا ئويۇلغان كۆرۈنۈشى، يەنە كېرىيە ناھىيەسىدىكى غول ئۆستەڭ ــ قارلۇق ئۆستىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سۇ قۇرۇلۇشىنىڭ قەدىمكى دەۋردىلا ناھايىتى تەرەققي قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. يەنە كارىز ئۇيغۇرلارنىڭ سۇ ئىنشائاتىدا ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان بىر مۆجىزە دېيىشكە بولىدۇ.

باغۋەنچىلىك ئادىتى

ئۇيغۇرلارنىڭ باغۋەنچىلىكىمۇ ناھايىتى تەرەققي قىلغان. بۇنى قەدىمكى تۇرپان رايونىدىكى قەبرىستانلىقلاردىن چىققان قوغۇن، چىلان، ئۈزۈم، ياڭاق، جىگدە قېتىشمىلىرىدىن، پىچان ناھىيە تۇيۇق يېزىسى ياڭخي ئاسقال مەھەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقتىكى ئوڭ تەرىپىگە تەڭ شۇڭ، سول تەرىپىگە كۆكۇش بۆرە بېشى قويۇلغان تېرە كىيىم كىيگەن بۇرۇتلۇق ئەر كىشىنىڭ جەسىتى چىققان MA 59 ـ نومۇرلۇق قەبرىدىن (ھازىرچە بېكىتىلگىنى 3200 يىل)، يەنە تۇرپاننىڭ سىڭگىم يېزىسىدىكى مەلۇم مازاردىكى 28 دانە تاشقا

ئايلانغان قوغۇن قاتارلىقلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ خېلى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا يەنە ئاز ـ تولا شارائىتى بارلار باغبارلىق قىلىشقا ئادەتلەنگەن. شارائىتى يوق دېگەنلەرمۇ ئىشىك ئالدى ياكى كەينىگە بىرەر يېرىم تۇپتىن ئۈجمە، سۆگەت قاتارلىقلارنى ئۆستۈرىدۇ. كاۋا، قاپاق، ھەشقىمىچەك تېرىپ، تەك تىكىپ بارلىق قىلىدۇ. باغۋەنچىلىكتە ئاساسلىق ئۈزۈم، ئۆرۈك، ئالما، شاپتۇل، نەشپۈت، ئامۇت، ئەينۇلا، ئانار، ئەنجۇر، بېيە، گىلاس، جىنەستە، يانچاق، بادام، چىلان، شاتۇت، قارىئۆرۈك قاتارلىق 900 خىلدىن ئارتۇق مېۋە يېتىشتۈرگەن ھەم ئۇزاق يىللىق ئۇزۇكسىز ئىزدىنىش جەريانىدا مېۋىلەرنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرگەن. نەتىجىدە، باغۋەنچىلىك كەسپىگە ئائىت يېڭى بىر قىسىم ئىش تۈرلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن. ئۇلار ئۇلاقچىلىق، باققالچىلىق، مۇرابباچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، مېۋە ـ چىۋە ئارقىلىق داۋالاش ئىشلىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ بارغان. يەنە قاق سېلىش، قۇرۇتۇش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق مېۋە ـ چىۋىلەرنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە ئىسراپ بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە ياۋا كۆچەتلەرنى تۈزلەشتۈرۈپ ئۇلارنى ئۇلاپ يېتىشتۈرۈش، ئۇرۇقىنى تېرىپ قارا كۆچەت يېتىشتۈرۈپ، ئاندىن ئۇلارنى ئۆزئارا ئۇلاپ ياخشى سورتلارنى يېتىشتۈرۈش، تېرىش ئارقىلىق يېتىشتۈرۈش، مېۋىلەرنى سورتىنى يەڭگۈشلەش ئارقىلىق يېتىشتۈرۈش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق مىڭ خىلدىن ئارتۇق مېۋىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىققان.

سودا ـ تىجارەت ئادىتى

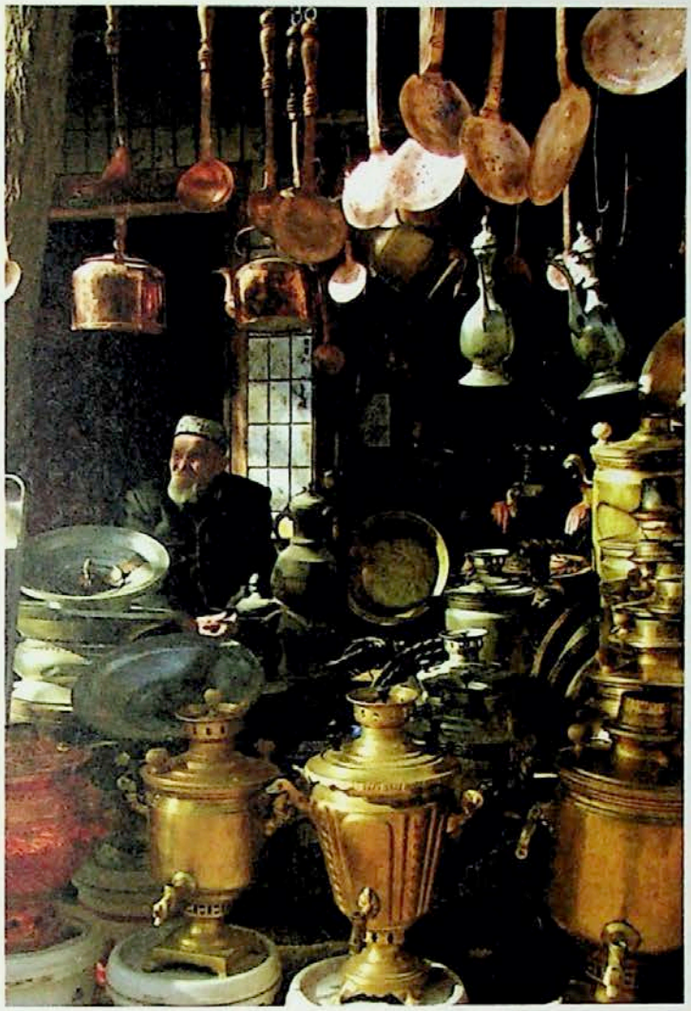
ئۇيغۇرلارنىڭ تاۋار قارىشىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى ئوڭچىلىق، شۇنداقلا چارۋىچىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا باشلانغان. ئۇلار دەسلەپ چارۋا ـ مالىلىرىنى، كېيىن ئالتۇن، كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، تاۋار ـ دۇردۇن قاتارلىقلارنى بايلىق ھېسابلايدىغان بولغان. تارىخىي خاتىرىلەردە خاتىرىلەنگەندەك «ئات ـ يىپەك سودىسى»، «ئات ـ چاي سودىسى» قاتارلىق سودىلار بولغان.

مىلادىيە 773 ـ يىلى بىر قېتىملىق ئات سودىسىدا بىر ئات بەدىلىگە 40 توپ شايى ئالماشتۇرۇلغان، شۇ دەۋردە تاڭ سۇلالىسى 1 مىليون 800 مىڭ

توپ شايغا قەرزدار بولۇپ قالغان[1]. يىپەك ـ شايلارنى ئۆز ئېھتىياجىدىن ئارتۇقىنى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا دۆلەتلەرگە سېتىپ مال ـ دۇنيا توپلىغان. ئوتتۇرا ئەسىرلەردە، يەنى ئىدىقۇت، قاراخانىيلار دەۋرىدە ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پۇل ۋاستىسى قىلغاندىن باشقا، يەنە مەخسۇس ئالتۇن، كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت سودىسىمۇ راۋاجلانغان. ئۆز دەۋرىدە سودا ـ سېتىق، ئېلىم ـ بېرىمدە ئۇيغۇر خانلىرىنىڭ تامغىسى بېسىلغان «قامىدۇ[2]» ناملىق لاتا پۇل، ئىچكىرىدە قۇيۇلغان «باقىر[3]» دېگەن مىس پۇلنى ئىشلىتىدىغان بولغان. «تاۋار[4]» دېگەن ئۇقۇم ھەم ئاتالغۇ مۇشۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن. سودا ـ تىجارەت تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ مەخسۇس پۇل مۇئامىلە كەسپى، ۋاكالەت سودا كەسپى، سودا ـ سارايلار، يېزا سودا بازارلىرى ۋە ھەرقايسى كەسىپلەر بويىچە دۇكان سودىگەرلىرى بارلىققا كەلگەن. ئۇلار گەزمال سارىيى، گىلەم سارىيى، تىللا سارىيى، ئۇنچە ـ مەرۋايىت سارىيى، ئاياغ بازىرى، ئاشلىق بازىرى، پاختا، يۇڭ بازىرى، چارۋا مال بازىرى، ياغ بازىرى، دوپپا بازىرى قاتارلىق بازارلارنى شەكىللەندۈرگەن. يېزىلاردا دۈشەنبە بازىرى، يەكشەنبە بازىرى دېگەندەك ھەر خىل ناملار بىلەن بازار كۈنلىرىدە ئۆز تۇرمۇشىدىن ئېشىندا

① «يېڭى تاڭنامە يۈەن شۇتىڭنىڭ تەرجىمھالى».
② ③ ④ مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىللىق نەشرى، 1 ـ توم 546 ـ، 468 ـ، 553 ـ بەت.

بولغان نەرسىلەرنى سېتىپ، كېمىنى ئېلىپ ئۆز تۇرمۇشىنى قامدايدىغان ئەھۋاللارمۇ بولغان.

جەنۇبىي شىنجاڭدىن تېپىلغان 13 ـ ئەسىرگە ئائىت ھۆججەت ـ ۋەسىقىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۆز دەۋرىدە يەر سودىسى ئومۇملاشقان بولۇپ، سودا ـ سېتىق قەغەز پۇل، ئالتۇن بىلەن يۈرگۈزۈلىدىغان بولغان[1]، يەنە چۈن يۈەننىڭ «غەربىي يۈرت دىيارىدا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىم» دېگەن ئەسىرىدە، يەكەن بازىرىنىڭ ئون نەچچە چاقىرىم كېلىدىغانلىقىنى، بازار كۈنلىرى شەھەرنىڭ مالغا تولۇپ كېتىدىغانلىقىنى بايان قىلغان.[2] يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ سودا ـ تىجارەت ئىگىلىكىنىڭ خېلى يۇقىرىلىقىنى بىلىش ئانچە تەس ئەمەس.

ھېسابلاش ئۇسۇلى

ئۇيغۇرلار يۇقىرىدا دېيىلگەندەك خېلى بۇرۇنلا سودا ـ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغاچقا، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئۆزىگە خاس ھېسابلاش ئۇسۇلىنىمۇ قوللانغان.

قۇمىلاق ھېسابلاش ئۇسۇلى

قۇمىلاق ھېسابلاش ئۇسۇلى ئەڭ ئىپتىدائىي ھېسابلاش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت. بۇ ھېساب قوي ياكى توشقان قۇملىقىنى سان ئورنىدا قوللىنىش

① فېلىك جىياشىڭ، «يۈەن دەۋرىدىكى ئۇيغۇرچە ئىككى ھۆججەت ـ ۋەسىقە»، تارىخ تەتقىقاتى، خەنزۇچە، 1945 ـ يىللىق 1 ـ سان.

② «شىنجاڭ قىسقىچە تارىخى»، خەنزۇچە، 1 ـ توم 305 ـ بەت.

ئارقىلىق چىقىرىلىدىغان بولغاچقا، «قۇملاق ھېسابى» دەپ ئاتالغان بولسا كېرەك. كېيىنكى ئۇششاق تاش، قوناق، يارماقتىن پايدىلىنىپ ھېسابلاش مۇشۇ خىل ھېسابلاش ئۇسۇلىدىن كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ.

قۇملاق ھېسابلاش ئۇسۇلى تۆۋەندىكىدەك:

ھېساب چىقىرىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغاندا 20 ــ 30 تال قۇملاق (تاش، قوناق ياكى يارماق) ھازىرلىنىدۇ. ئاندىن قۇملاقلار قوشۇلىدىغان، ئېلىنىدىغان سانىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە قاراپ بەلگىلىك تەرتىپتە يەرگە تىزىلىدۇ. تىزىش تۈپ سان ۋە مۇرەككەپ سان بىرلىك قىلىنىدۇ. قۇملاقلار شۇ تەرتىپ بويىچە خۇددى چوت ئۇرۇقلىرىنى يۆتكەپ قوشقاندەك قۇملاق ئۇرۇقلىرىنىڭمۇ ئورنى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. كونكرېت ھېسابلاش قائىدىسى چوت ھېسابلاش قائىدىسىگە ئوخشاش بولۇپ، بۇ ئوخشاشلىقتا ئاساسەن قۇملاق ھېسابلاش ئۇسۇلىنى «يەر چوتى» دەپمۇ ئاتاپ كەلگەن. قۇملاق ھېسابلاش ئۇسۇلى گەرچە ئىپتىدائىي ھېسابلاش شەكلى بولسىمۇ، ھېسابلاش قائىدىسىنىڭ چوت ھېسابلاش قائىدىسى بىلەن ئوخشاشلىقى ئۇنىڭ ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن بەلگىلىك ئىلغار ھېسابلاش سەۋىيەسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

يەڭ سودا ئۇسۇلى

بۇ بىر خىل سودا باھا كېلىشمىدە قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، بۇ خىل ئۇسۇل ئاساسەن تىجارەتچى سودىگەر، بېدىكلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان. سودىلاشقۇچى ئىككى تەرەپ ئېغىزدىلا باھالاشماي باھانى قوللىرىنى يەڭلىرىگە تىقىۋېلىپ بارماقلىرىنى تۇتۇش ئارقىلىق ئۇقتۇرۇشىدۇ. شۇڭا، بۇ «يەڭ سودىسى» دەپ ئاتالغان. بۇنداق يەڭ سودىسى كۆپىنچە نەق مەيدان سودىسىدا رىقابەت، قىزغىنلىش يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا قوللىنىلىدۇ.

يەڭ سودا ئۇسۇلىنىڭ قائىدىسى تۆۋەندىكىدەك:

ئەگەر بەش بارماق بىراقلا تۇتۇلسا «5، 50، 500، 5000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ باش بارماق، بىگىز قول ياكى ئوتتۇرا بارماق تۇتۇلسا «1، 10، 100، 1000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ ئىككى بارماق قوشۇلۇپ تۇتۇلسا «2، 20، 200، 2000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ ئۈچى قوشۇلۇپ تۇتۇلسا «3، 30، 300، 3000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ تۆتى قوشۇلۇپ تۇتۇلسا «4، 40، 400، 4000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ باش بارماق بىلەن چىمچىلاق قوشۇلۇپ تۇتۇلسا «6، 60، 600، 6000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ ئەگەر باش بارماق بىلەن بىگىز قول

كېرىلسە «8، 80، 800، 8000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ بىگىز قول ئېگىلىپ تۆتۈلسا «9، 90، 900، 9000...» دېگەن ئۇقۇمنى؛ باش بارماق بىلەن چىمچىلاق، نامسىز بارماق قوشۇلۇپ تۆتۈلسا «7، 70، 700، 7000...» دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ. ئەگەر مۇشت قىلىنغان قولنى تۆتسا، شۇ سودىلىشۋاتقان نەرسىنىڭ باھاسى ئادەتتە بولۇۋاتقان باھاغا يېقىن كەلگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. ئەگەر شۇ باھاغا يەنە ئازراق باھا قوشۇشقا توغرا كەلسە، ئۇنلۇك قىلىپ تۇرۇپ مۇشتىنى تۆتۈپ «ماۋۇ ئانىسى» دەپ بارماقلىرىنى بوشاشتۇرۇپ، يۇقىرىقىدەك بارماق تۆتۈش ھالىتىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاپ «ماۋۇ بالىسى» دەپ قوشماقچى بولغان باھانى ئۇقتۇرىدۇ. ئادەتتە بەزىلەرنىڭ كۈسۈر - كۈسۈر پىچىرلاشقىنىغا قاراپ يېنىدىكىلەر «نېمە يەڭ سودىسى قىلىشۋاتىسىلەر؟»، «ئىككىسىنىڭ يەڭ سودىسى بار» دەپ چاقچاق قىلىش ئادىتى شۇ ئۇسۇلغا تەقلىد قىلىش ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

بارماق ھېسابلاش ئۇسۇلى

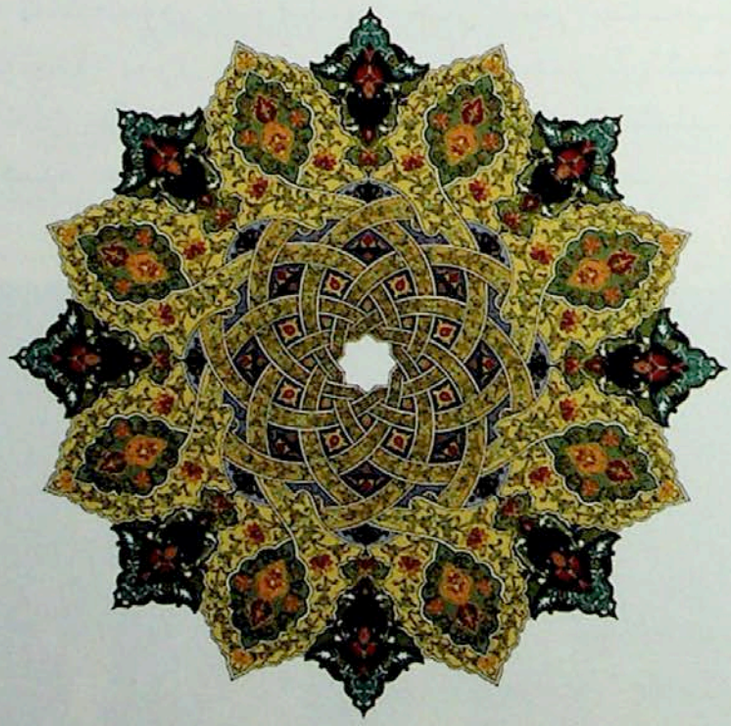
بارماق ھېسابلاش ئۇسۇلى پەقەت تۆت تۇپ سانىنلا قوشۇشتا قوللىنىلىدۇ. بارماق ساناش گەرچە ئەڭ ئىپتىدائىي ئۇسۇل بولسىمۇ، ھازىرغىچە يەنىلا ئۆز

رولىنى يوقاتقىنى يوق. بالىلارغا ساناق ئۆگىتىش ۋە ئاددىي قوشۇش ـ ئېلىش ئەملىنى ئۆگىتىشتە شۇ ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ.

بارماق ھېسابلاش ئۇسۇلى تۆۋەندىكىدەك:

بۇ، بارماق كۆرسىتىپ سان (باھا سانى) ئېيتىلىدىغان ئۇسۇل. ئۇنىڭدا ئۇچ بارماق كۆرسىتىلسە «3، 30، 300، 3000...»؛ بەش بارماق كۆرسىتىلسە «5، 50، 500، 5000...»نى بىلدۈرىدۇ. ئەگەر بەش بارماق تەڭ ئېچىلىپ ئالىقانىڭ ئالدى ياكى دۈمبىسى كۆرسىتىلسە، ئىككى ئالىقىنىنى ئالدىغا قىلىپ كۆرسىتىلسە «10، 10000...» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بەزىدە بۇ ئۇسۇلنى «گاچا ھېسابلاش ئۇسۇلى» دەپمۇ ئاتايدۇ. ئادەتتە سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر گاس ـ گاچىلارغا مال باھاسىنى بارماق كۆرسىتىش ئۇسۇلى بىلەن ئۇقتۇرىدۇ. گاچىلارمۇ مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن باھا تالىشىدۇ.

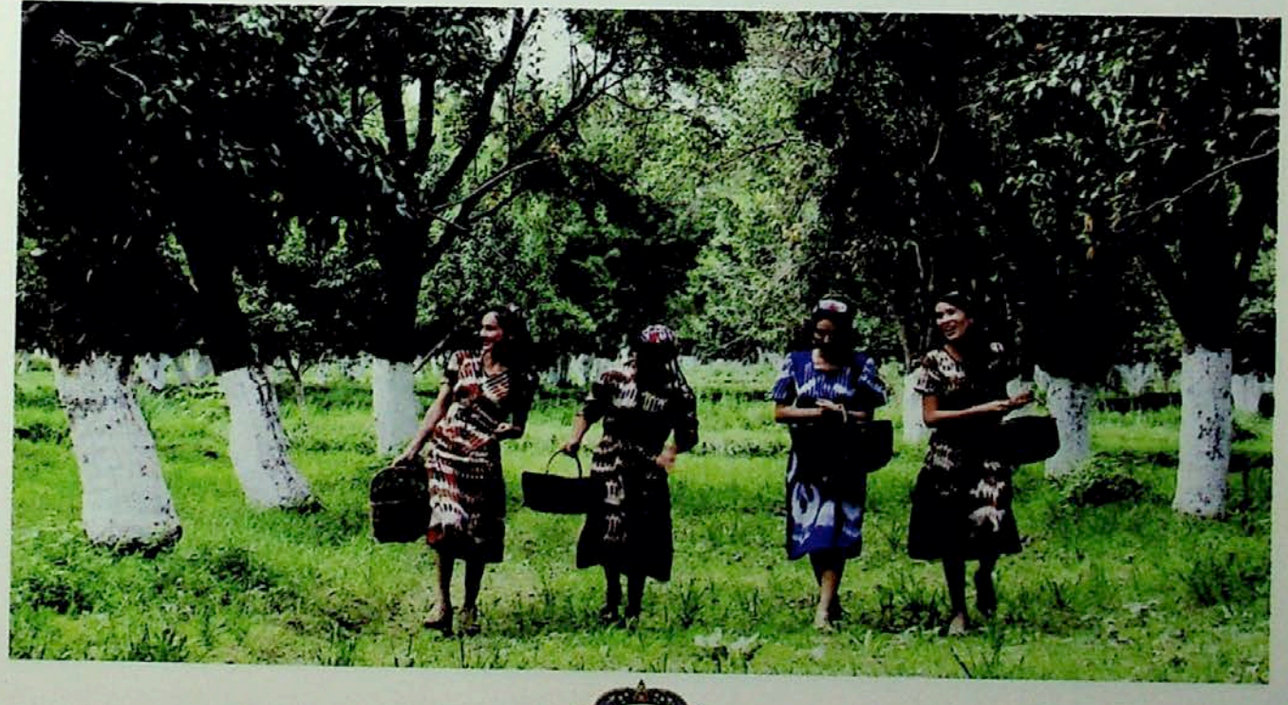

ئىككىنچى باب

بايرام ۋە ھېيت ـ ئايەم ئادەتلىرى

ھەرقانداق مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام ۋە ھېيت ـ ئايەم ئادەتلىرى بولىدۇ. بايرام، ھېيت ـ ئايەملەر ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشى، ئىشلەپچىقىرىشى، تارىخىي مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىگە ئەگىشىپ ھاسىل بولغان ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ دۇنيا توغرىسىدىكى غايە ـ ئارزۇلىرى ئىپادىلەنگەن بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى. بۇ ھادىسە ھەرقايسى مىللەت خەلقلىرىنىڭ ياشىغان ئورۇن ۋە تۇرمۇشىدا ھەر خىل شەكىل ۋە ئوخشاشمىغان ھالەتتە ئىپادىلىنىدۇ. شۇنىڭدەك بايرام، ھېيت ـ ئايەملەرنىڭ شەكىللىنىش تارىخىي جەريانىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بايراملىرى خاراكتېر جەھەتتىن تۆۋەندىكى ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ: بىرى، تۇرمۇش ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان يىل، پەسىللەرگە بېغىشلانغان ئەنئەنىۋى بايراملار؛ يەنە بىرى، دىنىي ئەقىدە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان دىنىي خاراكتېردىكى بايراملار.

ئوۋچىلىق بايرىمى

بۇ بايرام ئوۋچىلىق دەۋرىدە پەيدا بولغان بولۇپ، ئوۋغا چىقىش ئالدىدا ۋە نۇرغۇن ئولجا ئېلىپ ئوۋدىن ساق ـ سالامەت كەلگەندىن كېيىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ بايرام ئوۋچىلىق دەۋرىدە ئوۋ غەنىيمەتلىرىدىن شۇ ئۇرۇقتىكى ئەزالارنىڭ تەڭ بەھرىمەن بولۇشى بىلەنلا چەكلىنەتتى، كېيىنچە بۇ بايرام تەرەققىي قىلىپ باردى. ھازىرقى قومۇل رايونىدىكى «توخۇ ئويۇنى»، «ئات ئويۇنى»، قاراقۇرۇم تاغ باغرىدىكى ئۇيغۇرلاردا «يولۋاس ئويۇنى»، «بۈركۈت ئويۇنى»... قاتارلىق نىقابلىق ئويۇنلار شۇ دەۋردىن قالغان دېيىشكە بولىدۇ. يەنە «دولان مەشرەپى» ئۇسسۇلىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئوۋچىلىق پائالىيىتى ئەكس ئېتىدۇ.

كۆك مەشرەپى

بۇ مەشرەپ قومۇل مەشرەپلىرىنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ، شەرقىي شىنجاڭ رايونىدا ئوينىلىپ كېلىۋاتقان خەلق ئويۇنلىرىنىڭ بىرى. بۇ مەشرەپ كەچ

كۇزده پۇتۇن دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى يىغىۋېلىنىپ قىشلىق سوقۇم تەييارلىۋالغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئارىسىدا بولغان ۋاقىتتا، يەنى 11 ـ ئايدا باشلىنىپ كېلەر يىلى ئەتىياز نوروز بايرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوينىلىدىغان ئويۇن ھېسابلىنىدۇ.

بۇنىڭدا بىر قاچىدا بۇغداي ياكى ئارپا مايسىسى ئۇندۇرۇلىدۇ. مايسا ئۇنگەندە مايسا ئۇندۇرگۈچى ئائىلە ئۇنىڭغا ھەر خىل گۈل ـ چېچەكلەرنى سانجىپ، ئۇنى خالىغان بىر قوشنىسىغا تەقدىم قىلىدۇ. نەتىجىدە، بۇ «كۆك»نى تاپشۇرۇپ ئالغۇچى ئايال «كۆك مەشرەپى»نى باشلايدۇ. مەشرەپ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن «كۆك» يەنە بىر قوشنىغا، ئاندىن ئۇچىنچى بىر قوشنىغا... يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ مۇراسىم تاكى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلانغىچە ياكى نوروز بايرىمىغىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ. «كۆك مەشرەپى»دە قوشاق ئېيتىش، بېيىت ئېيتىش، 41 يالغان سۆزلەش، ھەر خىل قىزىق ئويۇنلارنى ئويناش، ھېكايە، رىۋايەت، داستان، قىسسىلەرنى بايان قىلىش قاتارلىقلار ئېلىپ بېرىلىدۇ.

مايسا بايرىمى

مايسا بايرىمى مەزمۇن، خاراكتېر جەھەتتىن «كۆك مەشرەپى»گە ئوخشىشىپ كەتسىمۇ، شەكىل جەھەتتىن يەنىلا مەلۇم پەرقلەرگە ئىگە. بۇ بايرام ئاساسلىق ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلىنىشتىن بۇرۇن نىشانلىنىپ باھار خۇشاللىقىغا تەنتەنە قىلىشىدۇ. بۇ بايرامدا بىرقانچە پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلىدۇ.

كۇجە ئېشى تەييارلاش

بۇنىڭدا كۇجە ئېشى (سۇمۇلەك، يارما) ئۇچۇن مەھەللىلەر بويىچە ھەرقايسى ئائىلىلەردىن بىر تاۋاقتىن ئۇرۇقلۇق بۇغداي يىغىۋېلىنىدۇ (ئايرىم ئائىلىلەردە قوناقمۇ بېرىدىغان ئەھۋال بار). يىغىۋېلىنغان بۇغداي پاكىز يۇيۇلۇپ، داشقازانغا سېلىپ ئۇزاق قاينىتىلىدۇ، كۇجە ئېشى پىشىشىغا يېقىن چامغۇر، گۈلە سېلىنىدۇ. بۇ ئاشنى ئاساسەن ئاياللار تەييارلايدۇ. ئۇلار كۇجە ئېشى پىشقۇچە، قازانىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، ھېكايە ـ چۆچەك، تېپىشماق، لەتىپە ئېيتىشىدۇ. ئۆزئارا كۈلكە، چاقچاق قىلىشىدۇ. كۇجە

ئېشى تەييار بولغاندىن كېيىن مەھەللىدىكى چوڭ ـ كىچىك، ئەر ـ ئايال يىغىلىپ ئاشقا ئېغىز تېگىدۇ ۋە خەتمىقۇرئان ئوقۇشۇپ، دۇئا قىلىشىدۇ. ئۇرۇقلۇق بۇغدايدىن كۆجە ئېشى تەييارلاش «ئاپەتلەردىن ساقلاپ، مول ھوسۇل بولسۇن» دېگەن ئارزۇ ـ تىلەكلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

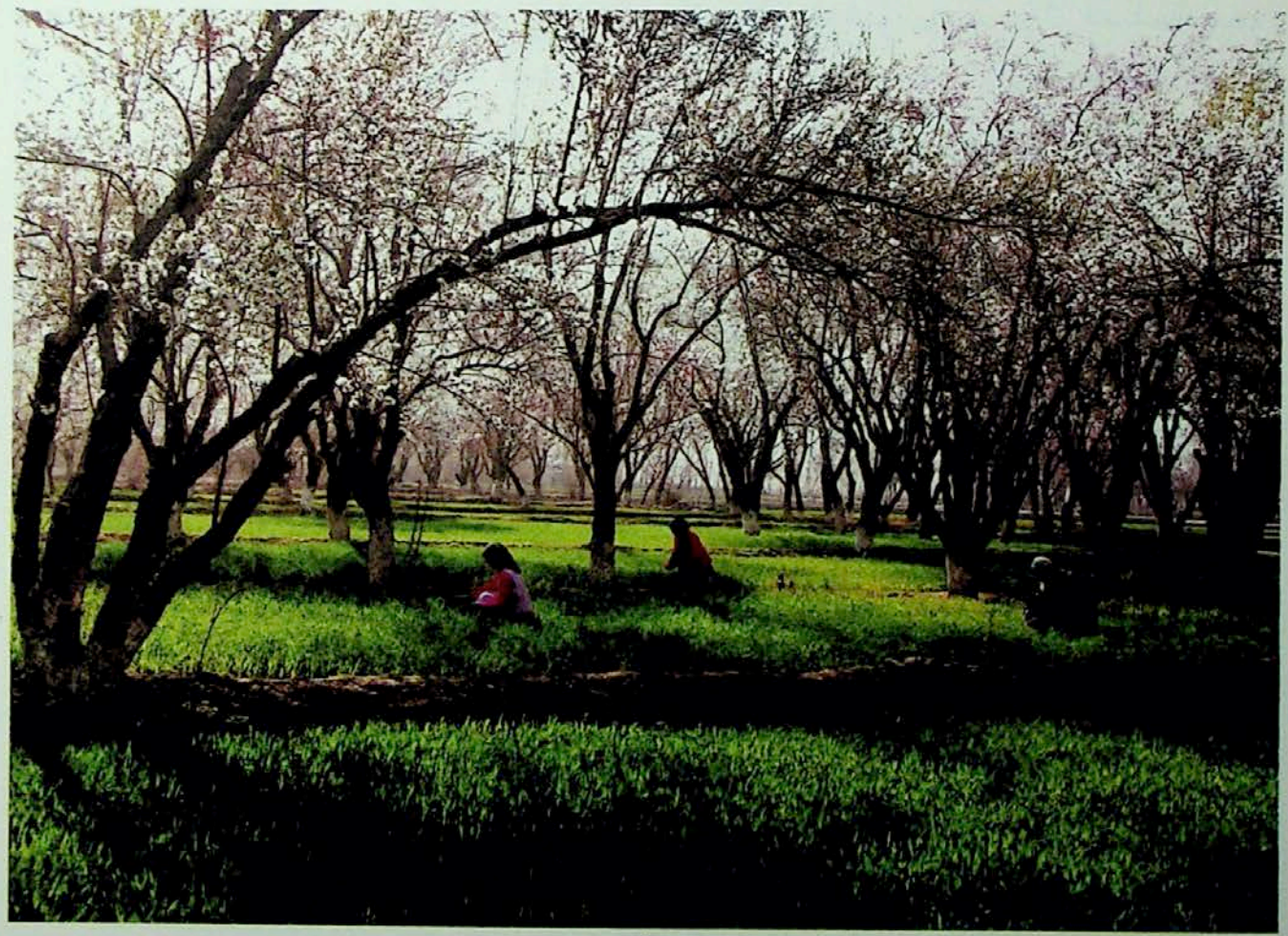
ھەر خىل پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىش

مايسا بايرىمى يەر ـ زېمىن قىشلىق ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ، زېمىن توڭدىن ئېرىپ، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر سۇغا تولغان مەزگىلدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. تال، چوكانتالغا سۇ يۈگۈرۈپ بىخلىنىشقا باشلىغاندا، بالىلار ئېرىق ـ ئۆستەڭ بويلىرىدا، كۆزگى بۇغداي ئېتىزلىرىدا ئارىلاپ، يېڭىدىن تۇپراقنى يېرىپ چىقىشقا باشلىغان ئوت ـ چۆپلەرنى تېرىۋېلىپ، ئاتا ـ ئانىسىغا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا، ئۇستازلىرىغا سوۋغا قىلىشىدۇ. ئۇلار چوكانتالنىڭ يېڭىدىن بىخلانغان چۆنقىلىرىنى ئات قىلىپ ئوينىسا، بەزىلىرى تال نوتىلىرىدىن «لىپىر»، «پىپى» ياساپ چېلىشىدۇ. قىزلار تال نوتىلىرىنىڭ ئاق چۆنقىنى چىقىرىۋېلىپ چاچلىرىغا ئېسىۋالىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى «مايسا بايرىمى»دا ئوينىلىپ، باش باھارنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تەبرىكلىشىدۇ. نەتىجىدە، دېھقانچىلىق پائالىيىتىگە تەييارلىق ئىشى باشلىنىپ كېتىدۇ.

ئۇرۇق سېلىش مۇراسىمى

مايسا بايرىمى كىشىلەرگە باھارنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر بەرگەندىن كېيىن، ھەربىر ئائىلە ئەتىيازلىق تېرىلغۇنىڭ جەددىي تەييارلىقىغا چۈشىدۇ. تېرىلغۇ مەزگىلىدە قوشنا - قولۇملار مەسلىھەتلىشىپ، لاپقۇتلىشىپ، ھەربىر ئائىلە تېرىلغۇ تەييارلىقى ئۈچۈن ئۇلاغلىرىنى تېخىمۇ ياخشى بېقىشقا باشلايدۇ. تېرىلغۇ سايمانلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بۇزۇلغانلىرىنى رېمونت قىلىدۇ. ئۇرۇقلۇق بۇغدايلىرىنى نەمدەپ تەييارلايدۇ، ئاندىن بىر مويسېپىت دېھقانىنىڭ تەييار بولغان ئېتىزلىرىغا يىغىلىپ، تەجرىبىلىك بىر دېھقان قوش ھەيدەپ، ئۇرۇق سېلىشنى باشلاپ بېرىدۇ. مانا بۇ ئېتىزغا قوش چىقىرىش، ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى باشلاش مۇراسىمى دەپ ئاتىلىدۇ.

مانا مۇشۇنداق مۇراسىمدىن كېيىنلا تەرەپ - تەرەپتىن ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلىنىپ كېتىدۇ. نەتىجىدە، ئېتىزلار قوش ۋە ناخشا ئاۋازى بىلەن جانلىنىشقا باشلايدۇ. بۇ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلىنىش بىلەن كۆچى بارلار كۆچ چىقىرىدۇ، ئۇلىغى بارلار ئۇلاغ، ھۇنەرۋەنلەر رېمونتچىلىق ئىشلىرى، ئاياللار تاماق تەييارلاش، نان يېقىش ئىشلىرى بىلەن بەند بولىدۇ.

نوروز بايرىمى

ئۇيغۇرلار ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق دەۋرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، مۇقىم ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا، يىل، پەسىللەرگە مۇناسىۋەتلىك بولغان تۇرلۇك مۇراسىم ۋە بايرامىلارنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغان. نوروز ــ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قۇتلۇق ۋە تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزىدىغان قەدىمكى يېڭى يىل بايرىمى بولۇپ، شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنى، يەنى مىلادىيە كالېندارى بويىچە ھەر يىلى 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ.

«نوروز» ئۇيغۇرچە «يىل بېشى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىش دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسىگە دېگۈدەك ئورتاق بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەر ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. ئۇيغۇرلار تەكرار كۆزىتىش نەتىجىسە، 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كۈن بىلەن تۇننىڭ تەڭلىشىپ، يىل، پەسىلدە، جۇملىدىن پۈتۈن كائىناتتىكى شەيئىلەردە يېڭى باشلىنىش بولىدىغانلىقىنى بايقىغان.

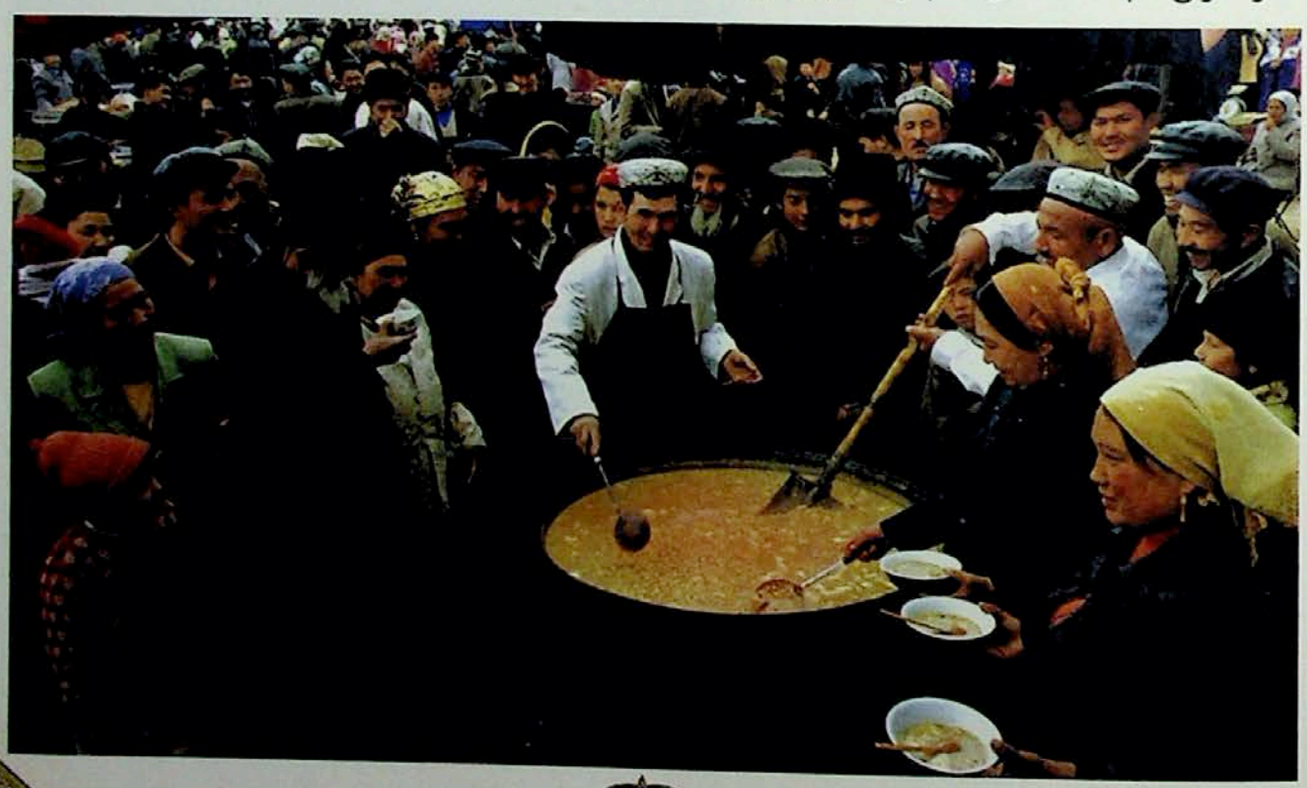
دېمەك، باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ جەنىي ياشارغان ئۇيغۇرلار قايتىدىن ئوۋغا چىقىش، مال - ۋارانلىرىنى يايلاقىقا كۆچۈرۈش، تېرىلغۇ تەييارلىقىنى قىلىش، شۇ يىل بېشىنى ئۆتكۈزۈش جەريانىدا، بايراملىق تىلەپ، ھەر خىل پائالىيەتلەر ئارقىلىق بۇ كۈننى تەنتەنە قىلىپ كەلگەن. مۇناسىۋەتلىك تارىخىي خاتىرىلەر ۋە خەلق ئىچىدىكى رىۋايەتلەرمۇ نورۇزنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇنىڭدا نورۇزنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن پۈتۈن يۇرت، مەھەللىلەر بويىچە چوڭ تازىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. ھەربىر ئادەم ئۆي، تام - تورۇس ۋە ھويلا - ئارانلارنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ، كىگىز، بىساتلارنى قېقىپ، كىر - قاتلارنى يۇيىدۇ. كىشىلەر يۇيۇنۇپ، تارىنىپ، چاچلىرىنى ئالدۇرۇپ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى يېستىپ، پاكىز كىيىنىدۇ. بولۇپمۇ ياش جۈۋان، چوكان، ئوغۇل، قىزلار، ئۆسمۈرلەر مەخسۇس بىر يېڭى ئۈستباش تەييارلايدۇ. كوچا - يوللار پاكىز تازىلىنىپ قىشچە دۆۋىلەنگەن ئەخلەتلەرگە ئوت يېقىلىپ، مىكروب، ھاشاراتلارنىڭ كۆپىيىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، گۈزەل مۇھىت يارىتىلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، يەنە نورۇز ئېشىنىڭ تەييارلىقلىرىنى باشلايدۇ ۋە «نورۇز سۈيى»(«ھەپتە سالام سۈيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ھازىرلىنىدۇ. نورۇز ئېشى بۇرۇن بۇغداي، ئارپا، قوناق، نوقۇت (پۇرچاق)، گۈرۈچ، ماش، تېرىقتىن ئىبارەت يەتتە خىل دان بىلەن جىگدە ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلىناتتى. كېيىنچە بۇغداي كۈجىسى بىلەن ئېتىلىدىغان بولغان. شۇنىڭدەك نورۇز سۈيىمۇ چىلان، جىگدە، شاپتۇل قېقى، گۆش، قوينىڭ كاللىسى، سامساق، سىركە قاتارلىق يەتتە خىل نەرسىنىڭ چىلانمىسىدىن ھازىرلىنىدۇ. يەنە خەلق ئىچىدىكى ئەلنەغمىچىلەر، داستانچىلار، ئۇسسۇلچىلار، مەددالار، چەۋەندازلار، دارۋازلار، جانبازلار... ئۆز ماھارەتلىرىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس ئويۇن تەييارلايدۇ.

نورۇز ھەرقايسى جايلاردا شاد - خۇراملىق ئاساس قىلىنغان ھالدا ھەر خىل شەكىللەردە ئۆتكۈزۈلىدۇ. كۆپىنچە ئورۇنلاردا بىر يۇرت ياكى بىر مەھەللىدىكى ھەممەيلەن شۇ جايدىكى مەنزىرىلىك سەيلىگاھ ياكى تاغ - دەريا بويلىرىدىكى ھاۋالىق جايلارغا بېرىپ، سورۇن تۈزەپ نورۇز پائالىيىتىنى ئۆتكۈزىدۇ. نورۇز پائالىيىتى ئەتىدىن كەچكىچە، بەزى جايلاردا بىرنەچچە كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ.

نورۇز كۈنى ئالدى بىلەن كىشىلەر بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ ئۆيمۇئۆي يۇرۇپ ھېيتلىشىپ، نورۇز سۈيىنى ئىچىشىپ ئۆزئارا

مۇبارەكلىشىدۇ. ئاندىن پۇتۇن يۇرت، مەھەللە كىشىلىرى ھارۋا، مەپە ياكى ئات ـ ئۇلاغلارغا ئولتۇرۇپ ياكى ماشىنىلارغا قازان ـ قومۇچ، كىگىز ـ بىساتلارنى ئېلىپ كۆچىدۇ. مەنزىلگە يەتكەندە چېدىر ـ سايىۋەن، كەپە ـ ئالچۇقلارنى تىكلەيدۇ. ئاشپەز، ناۋاي، قاسساپ، تىجارەتچىلەرمۇ چىقىپ دۇكان ـ يايما ئېچىپ بۇ سەھرانى ياكى تاغ باغرىنى ئاۋاتلاشتۇرىدۇ. نورۇز بايرىمىدا، بىر تەرەپتىن، داش قازانلار ئېسىلىپ نورۇز ئېشى ئېتىلسە؛ يەنە بىر تەرەپتىن، نورۇز سەيلىسىگە چىققان ئائىلىلەرمۇ ئۆزىنىڭ كەپە ـ ئالچۇقلىرىدا قازان ـ قومۇچ ئېسىپ قۇدرىتىنىڭ يېتىشىچە نورۇزغا ئاتاپ خالىغان بىر تاماقنى ئېتىدۇ. نورۇز ئېشى تەييار بولغاندا بىر جاكار بىلەن نورۇزلۇق پائالىيەت باشلىنىدۇ. كۆپچىلىك چەمبەرسىمان كەڭ سورۇن ھاسىل قىلىپ، دەرىجە، مەرتىۋە ئايرىمای ھەرقايسىسى ئۆز نۆۋىتى كەلگەن ئورۇندا ئولتۇرىدۇ. سورۇننىڭ بىر چېتىدىن ئېشىك ئورنىدا مەلۇم كەڭلىكتە بوشلۇق قالدۇرىلىدۇ. سورۇن تۇزۇلۇپ بولۇشىغا «ئېشىك» ئارقىلىق چىنە، ئاياق، غىدىر ـ چۆچەك، ھېجىرلاردا نورۇز ئېشى تارتىلىدۇ. كۆپچىلىك نورۇز ئېشىغا ئېغىز تەگكۈزۈپ بولۇشى بىلەن ئائىلىلەر بويىچە نورۇزغا ئاتاپ ئېتىلگەن غىزا ـ تائاملار ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلىپ كېلىنىدۇ. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ئادەت بويىچە كۆپچىلىك بىر دەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ تەن ساقلىق، ئامان ـ ئېسىنلىك بەرىشىنى، يامغۇرنىڭ كۆپ يېغىشىنى، مال ھوسۇل ئېلىشىنى، تېرىغان زىرائەتلەرنىڭ بەرىكەتلىك بولۇشىنى تىلەيدۇ ۋە

تەرىقچىلىقىغا ئائىت پاراڭ ـ مۇزاكىرىلەرنى قىلىشىدۇ، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن، نورۇز مۇراسىمى ئاخىرلىشىپ «نورۇز چېيى» ۋە ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى باشلىنىدۇ.

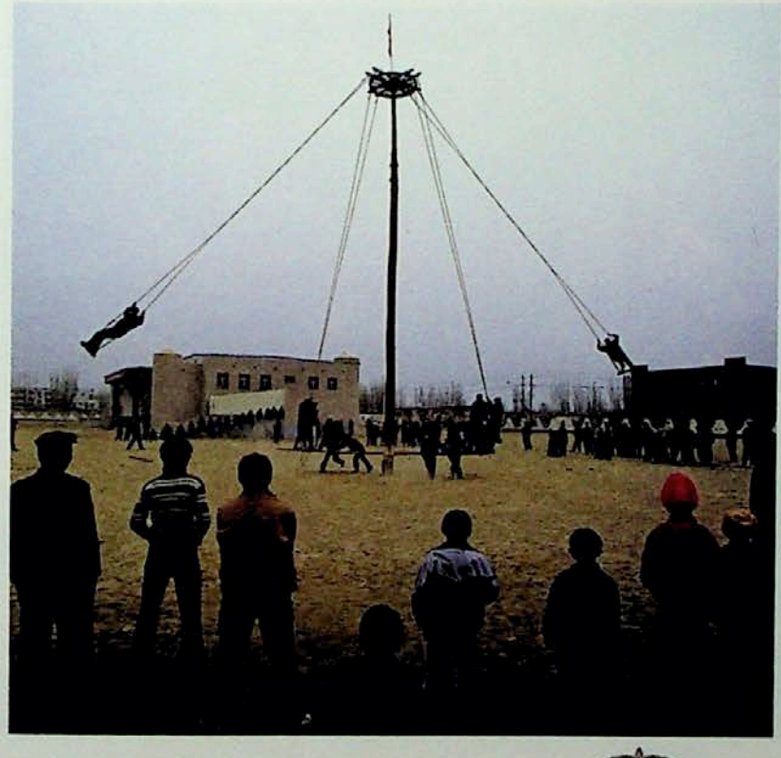
نورۇز چېيى

نورۇز چېيى ئەمەلىيەتتە نورۇز مۇناسىۋىتى بىلەن بولىدىغان ئۆزئارا مېھماندارچىلىق چېيى بولۇپ، ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنە، قوشنا ـ قولۇم، تونۇش ـ بىلىش، ھەقەمسايىلەر ئۆزئارا ئالچۇق ـ كەپىلىرىنى ئارىلاپ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا مېھمان بولۇشىدۇ. قۇدىلىشىش، سودا ـ سېتىق ۋە شۇ يىلى قىلماقچى بولغان ئىشلىرىنىڭ پىلانلىرى ئۇستىدە پاراڭلىشىدۇ.

كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى

كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ھەر خىل ئويۇن تۈرلىرى بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم سورۇندا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر چالغۇلارنى تەڭكەش قىلىپ نورۇز قوشاقلىرى، مۇقام كۈيلىرى، مېلىس ناخشىلىرى ۋە ھەر خىل يۇرۇشلەشكەن خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا ۋە دالانى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ.

مۇقام، ئەلنەغمىلەر، مەشرەپ ناخشىلىرى ئېيتىلىشى بىلەن توپ ئىچىدىن چوڭ ـ كىچىك، قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. تاماشىبىنلار ئۆز رازىلىقى بىلەن ئۇسسۇلچىلارنىڭ بېشىدىن پۇل قويغان پەتنۇسلارنى ئۆرۈپ ئەلنەغمىچىلەرنىڭ ئالدىغا قويىدۇ. بۇ تاماشىبىنلارنىڭ ئۇسسۇل ئوينىغۇچىلار بىلەن ئەلنەغمىچىلەرگە بىلدۈرگەن رەھمىتى بولۇپ، بۇ ئادەتتە «چۆرۈمە» دەپ ئاتايدۇ.

داستانچىلار ئۆزىگە خاس قىزىقارلىق قىياپەت، قېيىت مەشرەپىدىكى ھەر خىل

سوئال ـ سوراق هەربىر تەرەپتىكى ماسلاشقان ئاھاڭ تەلەپپۇزدا «مىڭبىر كېچە»، «كەمەك ھەييار»، «چاھار دەرۋىش» قاتارلىق داستانلىرىنى سۆزلەيدۇ، سورۇن ئەھلى ناھايىتى قىزىقىپ ئاڭلايدۇ.

چېلىشىش ئويۇنلىرى

ھەرقايسى يۇرت ـ مەھەللىلەردىن كەلگەن چېلىشچى ئەزىمەتلەر مەيدانغا چۇشۇپ كۈچ ماھارەتلىرىنى نامايان قىلىشىدۇ. ئۇلارنىڭ «زور»، «كۈچتۇڭگۇر»، «پالۋان» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدۇ. ئۇلار ئۆز يۇرتىدىكى چېلىشچىلاردىن ئۈچ كىشىنى يەكتالىسا، ئۇ كىشى شۇ يۇرتنىڭ «پالۋان»ى بولىدۇ. ئەگەر ئۆزىنىڭ يۇرتىدىن باشقا يۇرتلاردىن ئۈچ پالۋاننى يەكتالىسا، ئۇنىڭغا قوي بېشى بېرىلىدۇ. ياشلار بۇ پالۋاننى مۇبارەكلەپ قوي بېشىنى شىللىسىغا ئارتىپ قويىدۇ. ئەگەر ناھىيەنى بىرلىك قىلىپ بىرنەچچە يۇرتلاردىن تاللانغان پالۋانلاردىن ئۈچ كىشىنى يەكتىسە ياكى يەكتىسا كالا بېشى ياكى ئېگەر توقۇملۇق ئات بەلەن مۇكاپاتلىنىدۇ. بۇ مۇكاپاتلاش ئىشلىرى ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ.

داۋازچىلار

داۋازلار تەخمىنەن 40 ـ 50 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا، 10 ـ 20 مېتىر ئېگىزلىككە تارتىلغان ئارغامچا ئۈستىدە، پەستە چېلىنىۋاتقان ناغرا ـ سۇنايىنىڭ ريتمىلىق ئاۋازىغا كەلتۈرۈپ گاھ پۇتىغا تۇنكە تەخسە تېڭىپ، گاھ قولىغا تەڭكەش ئېلىپ ئالدى ـ ئارقىسىغا مېڭىش، ئولتۇرۇش ـ قوپۇش ھەرىكىتىنى ئىشلەيدۇ. ئەگەر بۇ ھەرىكەتلەر تولۇق ئورۇندىغاندىن سىرت، بىر ياكى ئىككى يېڭى تۈر ئىجاد قىلىپ ئورۇندىسا، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، يۇرت چوڭلىرى، ئاقساقاللار تەرىپىدىن ئېگەر توقۇملۇق ئات بىلەن قۇتلۇقلىنىدۇ.

شېئىر ـ نەزم ئېيتىشىش

بۇرۇن شېئىر ـ نەزم ئېيتىشىش ھەرقايسى يۇرتلاردىن نوروز سەيلىسىگە كەلگەن داڭلىق ئۆلىما، دامولللار، مۇدەررىسىلەرنىڭ باشچىلىقىدا ئۇلارنىڭ شاگىرت ـ تالىپلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈزۈلەتتى. بۇ پائالىيەت مۇسابىقە شەكلىدە ئېلىپ بېرىلاتتى. مۇسابىقە قائىدىسى تۆۋەندىكىچە: ئا تەرەپ ئۆزى ئوقۇماقچى بولغان شېئىر ـ نەزمنىڭ بېشىنى بىر ھەرپ بىلەن باشلىسا، ئاخىرىنمۇ يەنە شۇ ھەرپ بىلەن چۈشۈرۈش ياكى ئۆز ئىسمىنىڭ ئاخىرقى ھەرپى بىلەن باشلاپ ئاخىرىنى ب تەرەپنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرقى ھەرپى بىلەن چۈشۈرۈش شەرت قىلىناتتى. مۇسابىقە ئاخىرلاشقاندا باھالاش بولۇپ، نەتىجىسى كۆرۈنەرلىكلىرى تاللىنىپ، مەنسەپ بېرىلىش بىلەن جايلارغا ئامبال ياكى كىچىك مەسچىتلەرگە دىنىي ۋەزىپىگە تەينىلىنەتتى.

تۇمار ئېلىش ئويۇنى

شېئىر ـ نەزم ئېيتىشىش تۇغىگەندىن كېيىن، ئېيتىشىشتا ياخشى باھالانغان شېئىر ـ نەزملەر قەغەزلەرگە يېزىلىپ، ئۇچ بۇرجەك قىلىپ قاتلىنىپ، يۇرت ئاقساقاللىرى، دىنىي ئۆلىمالار تەرىپىدىن بۇلاق بېشىغا تاشلىنىدۇ. سەيلىگە كەلگەن باشقا ياشلار ئۇلارغا ئوخشاش دانىشمەن بولۇش ئارزۇسىدا بۇلاق ئېقىمىنى بويلاپ ئۇنى تالىشىپ سۈزۈۋالىدۇ. ئاندىن دوپپىلىرى ئۇستىگە ئىلىپ قويۇپ، كېيىن رەختتىن ئۇچ بۇرجەك قاپچۇق

تىكىپ تۇمار قىلىپ بويۇنلىرىغا ئېسىۋالىدۇ. بۇ ئۇيغۇرلاردىكى تۇمار ئېسىش ئادىتى شۇنىڭدىن كېلىگەن، بىراق، تۇمار كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئىشان - سوپىلار تەرىپىدىن خۇراپاتلاشتۇرۇۋېتىلگەن.

سۇ چېچىش ئويۇنى

بۇ ئويۇن نوروز سەيلىسىگە كېلىگەن بارلىق چوڭ - كىچىك، ئەر - ئاياللار بۇلاق بويى ۋە بۇلاقتىن ھاسىل بولغان كىچىك ئېرىق - ئۆستەڭ بويى ياكى تاغدىن ئېقىپ چۈشكەن سۇ بويلىرىدا بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرۇپ بىر-بىرىنى باھانە تېپىپ سۇ چېچىپ ئويناىدۇ. بۇ ئويۇن مۇشۇ نوروز بايرىمىنىڭ بىر خىل ئويۇن شەكلى بولغانلىقى ئۈچۈن، كىشىلەر بۇنى «ئويۇن»، «تاماشا» دەپ قارايدۇ.

بۇلاق نېنىنى تالىشىش ئويۇنى

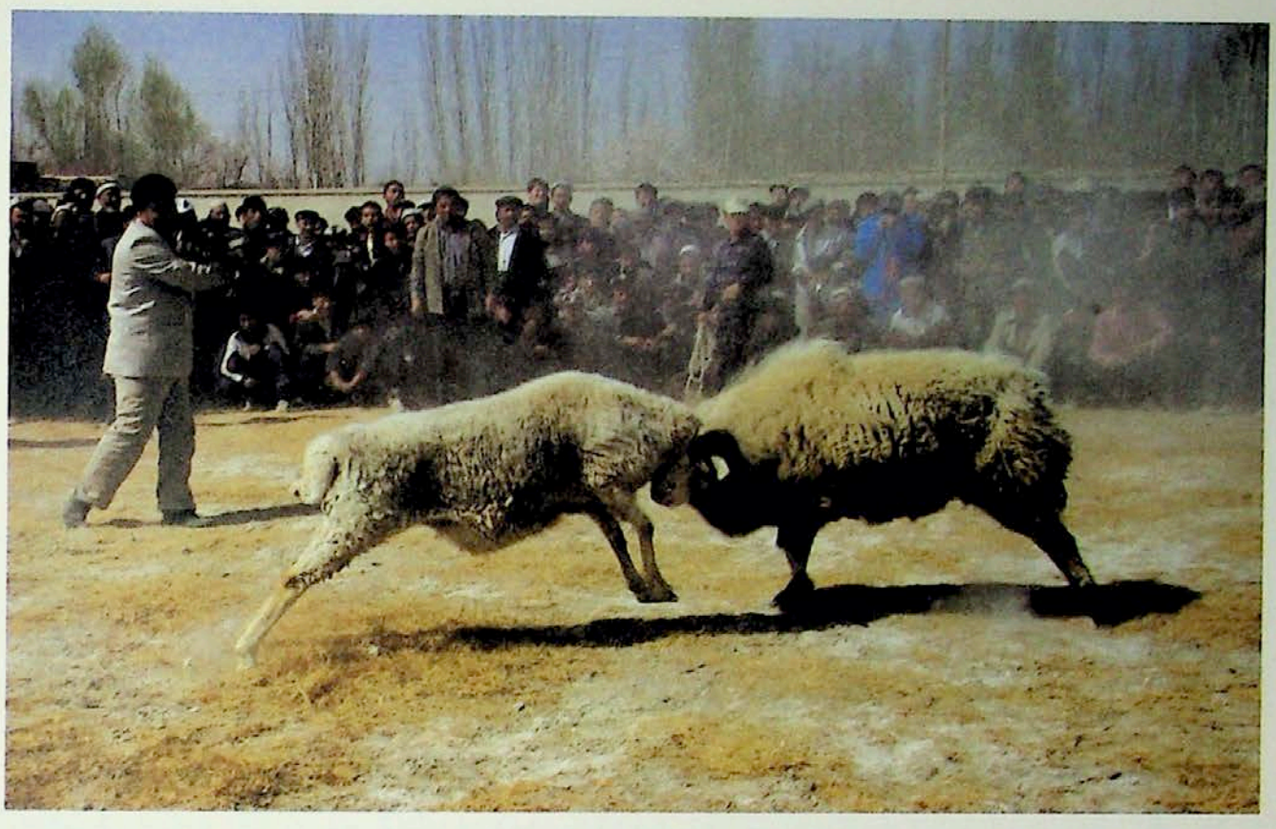
گىرۋىكى سەل ئېگىزرەك ھەم چىرايلىق گۈل چېكىلگەن بىرنەچچە نان ھازىرلىنىپ يۇرت چوڭلىرى تەرىپىدىن بۇلاق بېشىغا تاشلىنىدۇ. ياشلار، ئۆسمۈرلەر بۇلاق ئېقىمىنى بويلاپ يۈگۈرۈپ يۇرۇپ چەبدەس كېلىگەنلەر نانىنى سۇزۇۋېلىپ تالىشىپ يەيدۇ. ھازىرقى شىرمەن نانىنىڭ گۈلى شۇ خىل نانىدىن قالغان.

توخۇ سوقۇشتۇرۇش

بۇ ئويۇن نوروز بايرىمىغا قاتناشقان ئەھلى - جامائەت ئىچىدە قىشىچە بېقىلغان خورازلارنى مەھەللىلەر ئارا، يۇرتلار ئارا ئۆزئارا سوقۇشتۇرۇپ ئويناىدىغان ئويۇن. شۇ يۇرت بۇ ئويۇندا غالىب كېلىگەن تەرەپنى ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ مۇكاپاتلايدۇ.

قوچقار سوقۇشتۇرۇش

بۇمۇ نوروز ئەھلى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. غالىب كېلىگەن قوشقار ئىگىلىرىگە ياكى غەلىبە قىلغان قوشقار بوينىغا قىزىل تاۋاردىن بىر كىيىملىك يۆگەپ باغلاپ قويۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە بۇقا سوقۇشتۇرۇش، قوتاز سوقۇشتۇرۇش، چاقپەلەك ئويۇنى، «قىزاردى» ئويۇنى، تومپۇر ئويناش، ئوشۇق (كالا، قوي ئوشۇقلىرى) ئويناش، تەپكۈچ تېپىش، چاكۇم ئويناش، ئىلەڭگۈچ ئويناش، تاغار كۆتۈرۈش، چىشى بىلەن ھارۇنى

سۆرەش، چېلىشىش... قاتارلىق ھەر خىل ئويۇنلار شۇ يۇرتنىڭ ئەملىي ئەھۋالىغا قاراپ ئويناپ، خۇشال - خۇراملىق بىلەن نورۇزنى كۈتۈۋالىدۇ.

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان نورۇز پائالىيەتلىرى رايونىمىزدا سوپىزملىق ئەۋج ئالغاندىن كېيىن تەدرىجىي يوقىلىشقا قاراپ يۇزلەنگەن. ئەما، ئەمگەكچان، ئەقىل - پاراسەتلىك ئۇيغۇرلار خەلق ئىچىدىكى مەشرەپ ئويۇنلىرى، قېيىت مەشرىپىدىكى سوئال - سوراقلار، مېلىس مەشرىپىدىكى شېئىر - نەزمىلەر، تېپىشماق ئېيتىش قاتارلىقلارنى ھازىرمۇ ساقلاپ كەلمەكتە.

سارا بايرىمى

سارا بايرىمىنى بەزى جايلاردا «سەھرا خەتمىسى» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ بايرام 4 - ئاي مەزگىللىرىدە، يەنى نورۇز بايرىمى ئاخىرلىشىپ دېھقانچىلىق رايونىدا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ تېرىلىپ بولغان، باغۋەنچىلىك رايونىدا تەك ئېچىلىپ بولغان، مېۋىلىك دەرەخلەر ئۇلاپ بىخ سۈرگەن، چارۋىچىلىق رايونىدا چوڭ -

كىچىك چارۋا مالىلاردىن تۆل ئېلىش ئاخىرلاشقان مەزگىللەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ بايرامدا چارۋىلار بوغۇزلىنىپ، يوغان داش قازانلارغا سېلىپ پىشۇرۇپ شۇ مەھەللە، يۇرتنى ئاساس قىلىپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. ھەر خىل قويۇق - سۇيۇق تاماقلار ئېتىلىدۇ. سارا تامىقى يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن جامائەت تاھارەت ئېلىپ ناماز ئوقۇيدۇ. زىرائەتلەرنىڭ، مېۋە - چۈمىلەرنىڭ، سۇ مەنبەسىنىڭ ياخشى بولۇشى، يامغۇر - يېغىننىڭ كۆپرەك بولۇشى، چارۋا - مالىلارنىڭ ھەر خىل خېيىم - خەتەردىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈپ كۆپىيىشىنى تىلەيدۇ. مانا مۇشۇ ھالىتىگە قاراپ «سەھرا خەتمىسى» دەپ ئاتاپ كەلگەن.

بۇ بايرامدا يەنە ياشلار ئۆزئارا چېلىشىش مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزىدۇ. قىزلار ئىلەكچىگۈچ، تەپكۈچ تېپىش، چاكۇم ئويناش، ئوغۇللار «ۋالىلەي»، رەگەتكە ئويناش قاتارلىق ھەر خىل ئويۇنلارنى ئويناپ كەچلىكى قايتىشىدۇ.

قىزىلگۇل سەيلىسى

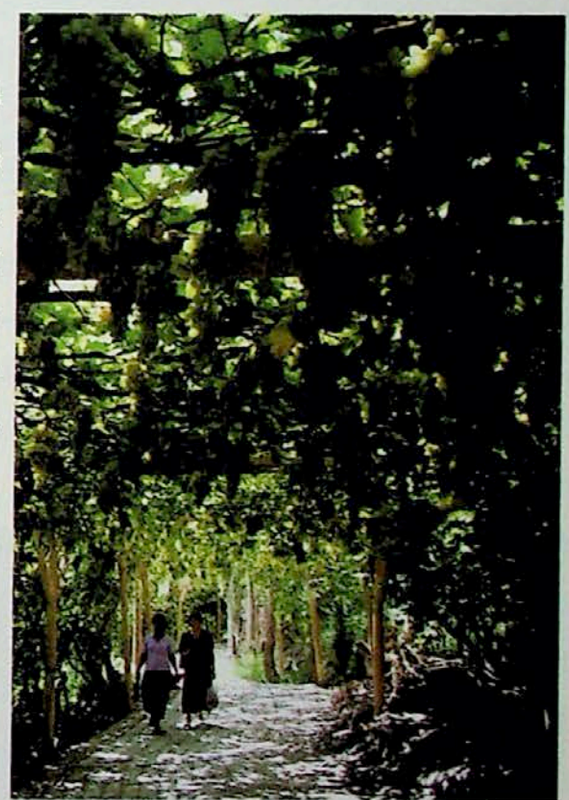
بۇنى «گۈلسۇرۇخ بايرىمى» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ بايرام سارا بايرىمىدىن كېيىن 5 - ئاي مەزگىللىرىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ قىزىلگۇل سەيلىسى گۈل - چېچەك پەسلى يېتىپ كېلىشى بىلەن قىزىلگۇل ئېچىلغان پەيتتە ئۆتكۈزۈلىدىغان قەدىمكى ئەنئەنىۋى بايراملارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ يېقىنقى يىللارغىچە خەلقىمىز ئارىسىدا داۋاملىشىپ كەلگەن.

باغ سەيلىسى

بۇ يازلىق مېۋە ـ چېۋە پىشقان، بۇغداي پىشىشىغا ئاز قالغان مەزگىللەردە ئۆتكۈزۈلىدۇ. خەلق ئارىسىدا جۇجەم سەيلىسى، ئۆرۈك سەيلىسى، ئالما سەيلىسى، شاپتۇل سەيلىسى قاتارلىق باغ سەيلىلىرى بار.

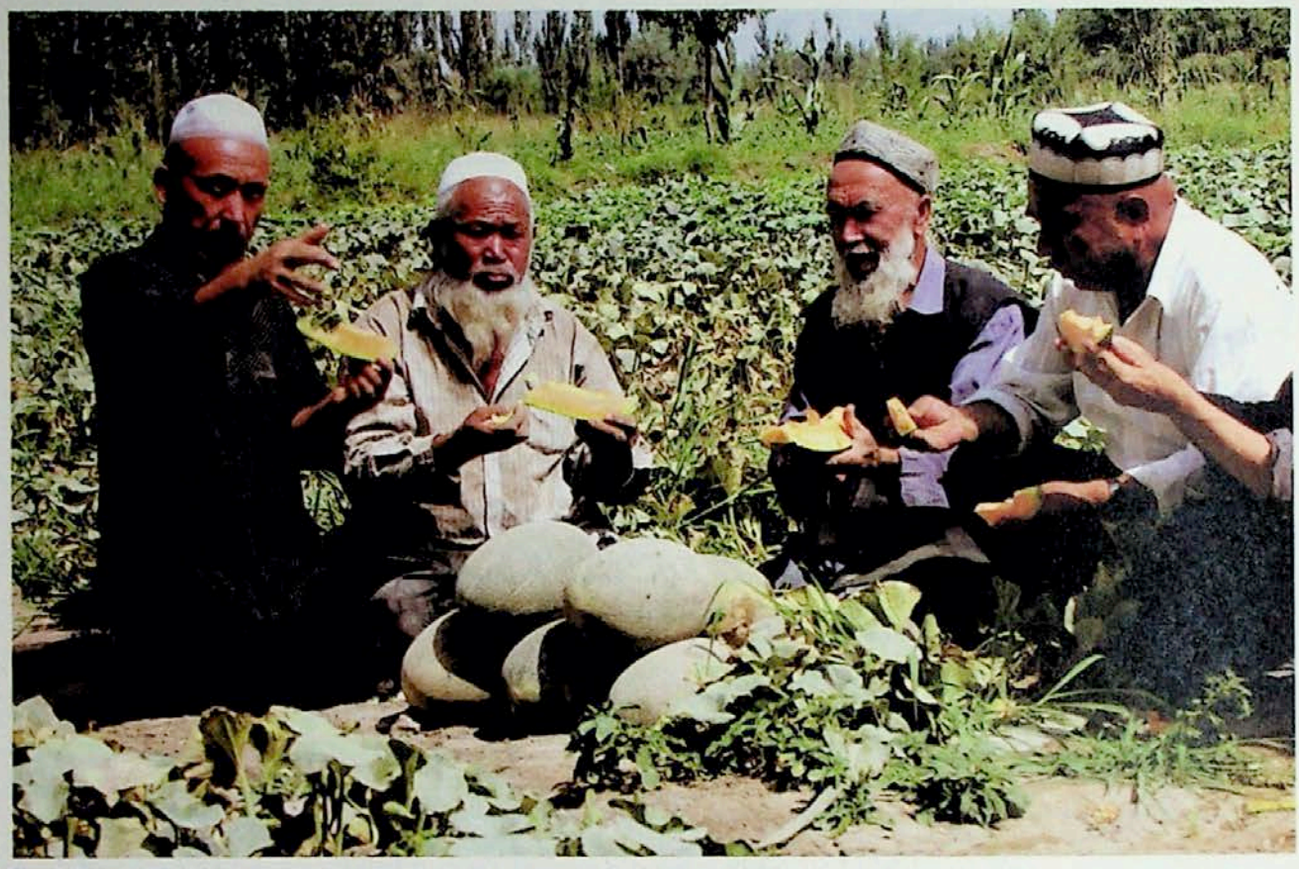
ئۈزۈم بايرىمى

ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈزاق تارىخىدىن قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ناھايىتى ئۈزاق زامانلاردىن بۇيان ئۈزۈم ئۆستۈرگەنلىكى، سورتىنىڭ 500 خىلدىن ئاشىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ھەر يىلى 8 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ھەرقايسى يۇرتلار ئۆزئارا تەكلىپ قىلىشىپ ھەربىر يۇرتنىڭ كىلىماتىغا مۇۋاپىق ئۈزۈم سورتلىرىنى تەشۋىق قىلىش، تېخنىكا تەلەپلىرى، ئۆزئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش، ھەرقايسى يۇرتلار ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ كېڭەيتىش ئېلىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدىغان بىر خىل پائالىيەت ھېسابلىنىدۇ.

قوغۇن سەيلىسى

ئۇيغۇرلار ئۈزاق زامانلاردىن بېرى ياۋا قوغۇن سورتلىرىنى ئىلمىي ئۇسۇلدا يېتىشتۇرۇپ، چىلگە، يازلىق، كۈزلۈك سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىققان، ھازىرغىچە ئېنىقلانغان سورت 212 خىلدىن ئاشىدۇ. بۇ قوغۇن

سەيلىسى يازلىق زىرائەتلەرنى يېغىش ئاخىرلىشىپ، كۈزگى بۇغداي تېرىلغۇسىنىڭ ئالدىدا كۈزلۈك قوغۇنلار تازا ئوبدان پىشقاندا ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە ھەرقايسى يۇرتلار ئۆز يۇرتىنىڭ ئالاھىدە مېۋە مەھسۇلاتىغا ئاتاپ بايرام ئۆتكۈزىدۇ، مەسىلەن، ئاتۇشتا ئەنجۇر بايرىمى، قەشقەردە ئانار بايرىمى قاتارلىقلار.

بارات ئويۇنى (شەئبان تۇنىكى)

بارات ئويۇنى ئۇيغۇرلار شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن بۇيان ئۆتكۈزۈلۈپ كېلىۋاتقان، ئۇزاق تارىخقا ئىگە بايرام. كېيىن بۇ بايرام تەدرىجىي ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمىغا ئايلانغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ۋە ئىسلام دىنى ئېتىقادى بويىچە ھەر يىلى بارات ئېيىنىڭ 14 ـ كۈنىدىكى شەبى قەدرى كېچىسىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان بىر خىل دىنىي تۇس ئالغان مىللىي بايرام بولۇپ قالغان.

ئىسلامىيەت قائىدىسىدە بارات ئېيى ئاللانىڭ ھىممىتى ياغىدىغان، گۇناھ ـ كىبىر ئۆتكۈزگەنلەرنىڭ گۇناھلىرى مەغپىرەت قىلىنىدىغان ھەم

كىشىلەرگە ئۇزۇن ئۆمۈر، بەخت ـ سائادەت ئاتا قىلىدىغان، رىزىقلىرىنى كەڭ قىلىدىغان ئۇلۇغ ئاي دەپ قارىلىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بارات كېچىسى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى بىر كېچە ئۇخلىماي، چىن ئىخلاس بىلەن ئىبادەت قىلىپ، ھەمدۇسانا ئوقۇپ، ئۆز گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىشىنى، ئەل ـ يۇرتقا ئامانلىق، پەرزەنتلىرىگە، ياشلارغا ئىنساب ھەم بەخت ئاتا قىلىپ، ئۇلارغا ئۇزۇن ئۆمۈر بېرىپ، رىزىقلىرىنى كەڭ قىلىشىنى تىلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بارات ئېيىنىڭ 14 ـ كۈنىدىكى كېچىسى جامائەت مەسچىت ـ مەدرىسەلەرگە جەم بولۇپ تۇنەيدۇ. ئۇلار كېچىنى كىرپىك قاقماي، ئىستىقامەتتە ئولتۇرۇپ، توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇپ يۇرتقا ئامانلىق، خەلقە بەخت ـ سائادەت تىلەپ تىلاۋەت قىلىشىدۇ.

بارات كېچىسى ھەرقايسى ئائىلىلەر بارات خەتمىسىگە ئاتاپ قۇيماق، پوشكال، بوغۇرساق، سامبۇسا قاتارلىقلارنى پىشۇرۇپ، مەسچىت ـ مەدرىسەلەردە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ ئولتۇرغان ئەھلى جامائەتكە تاۋاق قىلىدۇ. ھەرقايسى ئائىلىلىكلەرمۇ تاماقلىنىپ بولغاندىن كېيىن يىگىت ـ قىزلار مەھەللە ـ مەھەللىلەر بويىچە جەم بولۇپ، ئۆزلىرى تەييارلىغان ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ سۆڭەكلىرىنى يەتتە ياكى توققۇز ئورۇنغا دۆۋىلەپ (ئۇيغۇرلار تاق سانىنى مۇقەددەس سان ھېسابلايدىغانلىقى ئۈچۈن سۆڭەك

دۆڭسى تاق سان بولۇشى شەرت)، ئۇنىڭغا ئوت يېقىپ كۆيدۈرىدۇ. ئاندىن گۈلخان ئەتراپىدا ئايلىنىپ ھېكمەت ـ مۇناجاتلارنى ئېيتىشىپ زىكرى قىلىشىدۇ، قوشاق ـ بېيىتلارنى ئوقۇشىدۇ. مەسىلەن:

بۇگۈن كېچە بارات كەلدى،
كىرپىك قاقماي، تۈنەيلى بىز.
ئاللادىن مەغپىرەت تىلەپ،
ساقىت بولمىز گۇناھىتىن بىز.

بارات كەلدى تويدۇڭلارمۇ،
بىزگە چەلپەك قويدۇڭلارمۇ؟
شەبى قەدرى كېچىسىدە،
يامان ئىشنى قويدۇڭلارمۇ؟

بارات كەلدى ئۇخلىماڭلار،
باشنى ياستۇققا قويماڭلار.
گەر قويساڭ باشنى ياستۇققا،
خىزىر ـ ئەزرەم كۆرمەس راۋا.

بارات كەلدى پەرۋەردىگار،
كېچەم قىلغىن خۇداۋەندە.
ئەۋەتىپ خىزىر ئەزرەئىلى،
مەغپىرەت قىل گۇناھىمىزنى.

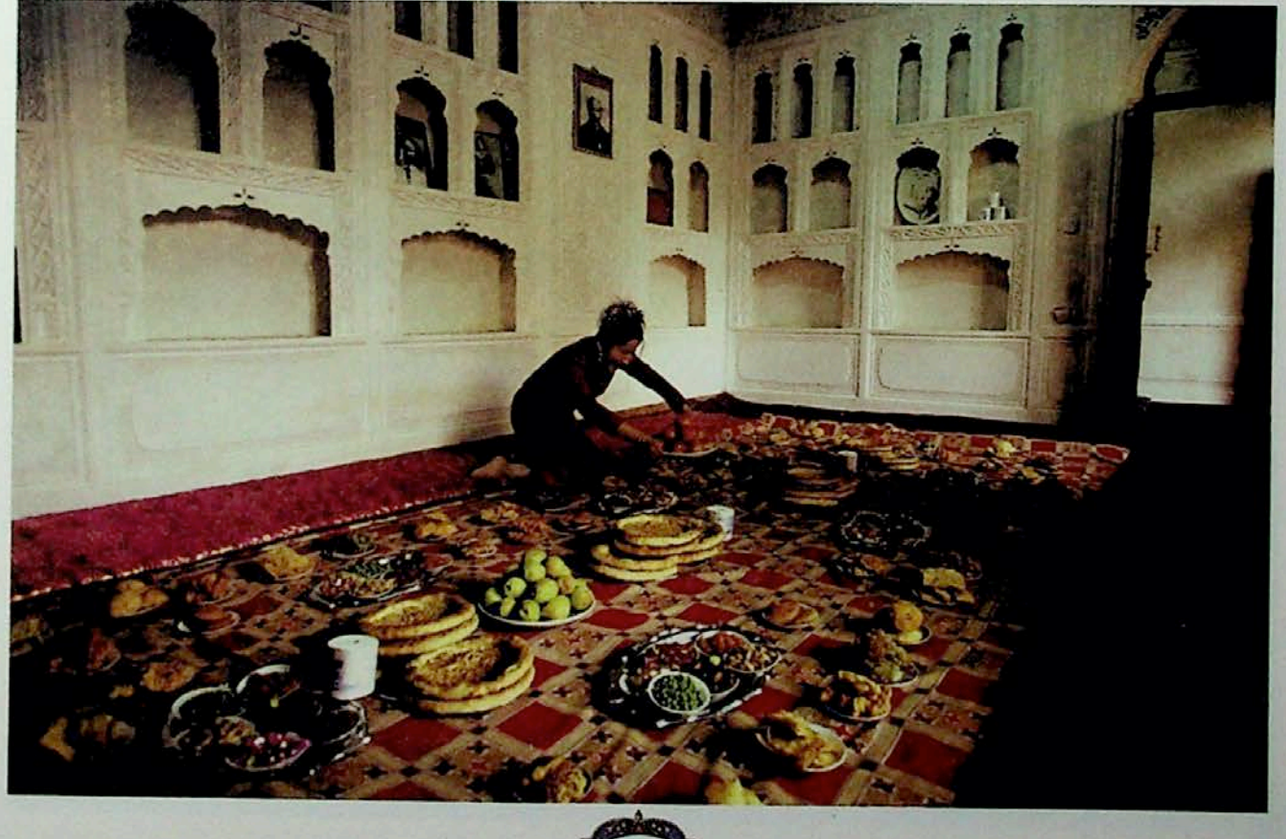
باراتنى بىز قۇتلۇقلايمىز،
مەشئەللەرنى كۆتۈرىمىز.
ئىسمىئەزرەم ئايەت ئوقۇپ،
جىن ـ شەيتاننى قاچۇرىمىز.

يا ئاللاھۇ ـ يا ئاللاھۇ،
مۇھەممەدىن رەسۇلىللاھ.
...

بېيىت ـ قوشاقلار ئېيتىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاجىز ـ كېسەل، مېيىپ، يېتىم ـ يېسىرلارغا سالامەتلىك ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا بەخت تىلەپ دۇئا ـ تەكبىر قىلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ياشلار ياغلىق قاپاق، كونا ياغاچ جىمبىل قاتارلىق ئاسان ئوت ئالىدىغان ھەم كۆيىدىغان نەرسىلەرگە ئوت يېقىپ، ئۇلارنى تاياق ئۇچىغا باغلاپ، مەشئەل شەكلىدە كۆتۈرۈپ: «بارات كەلدى تويدۇڭلارمۇ، بىزگە چەلىپەك قويدۇڭلارمۇ» دەپ توۋلىشىپ، پۈتۈن مەھەللىنىڭ ھەممە كوچىلىرىنى يورۇتۇپ بىر ئايلىنىپ چىقىدۇ. ئاندىن يەنە گۇلخان ئەتراپىغا سورۇن تۈزەپ ياشلار ئۆزئارا چېلىشىدۇ، مەشرەپ، مېلىس مەشرېپى... باشلىنىدۇ. قوشاق ـ بېيىت ئېيتىشىپ، ھەر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بارات كېچىسىنى ئۆتكۈزىدۇ.

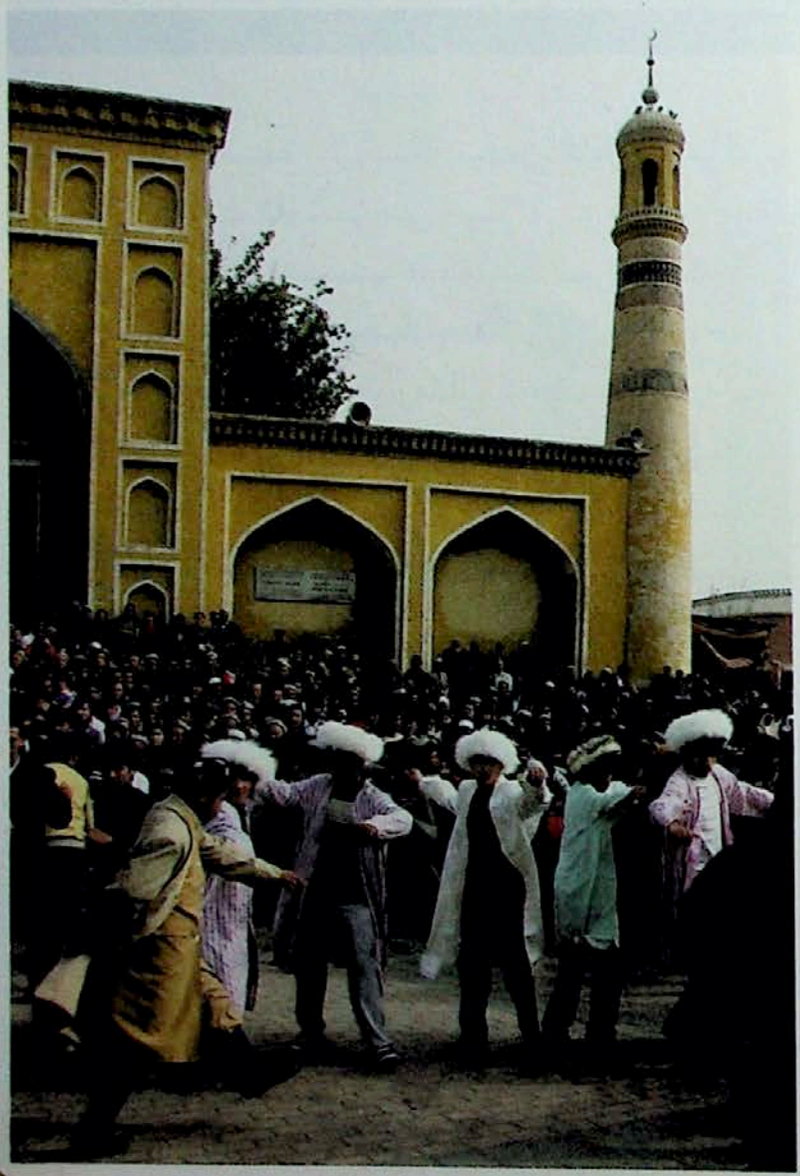
روزا ھېيت

ھىجرىيە كالېندارى بويىچە ھەر يىلى 9 ـ ئاي رامىزان ئېيى بولۇپ، روزا ئېيىدا مۇسۇلمانلارنىڭ يەتتە ياشتىن يۇقىرى بارلىق ئوغۇل ـ قىز ۋە ئەر ـ ئاياللارنىڭ ھەممىسى بىر ئاي روزا تۇتۇشى شەرت قىلىنىدۇ. روزا ھېيتتىن بىر ـ ئىككى ھەپتە بۇرۇن مۇسۇلمانلار ئۆي ـ ئارانلىرىنى ئاقارتىپ،

كىگىز، گىلەم ۋە يوتقان ـ كۆرپە، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى پاكىز تازىلايدۇ. ھېيتلىق قەنت ـ گېزەك، مېۋە ـ چېۋە تەييارلاش بىلەن بىرگە، يېنە پوشكال، ساڭىزا، قېيىقچا، قۇيماق، بوغۇرساق، پېچىنە ـ پىرەنىكلەر پىشۇرىدۇ. پۇتۇن مۇسۇلمانلار ئاددىي بولسىمۇ، يېڭى بىر قۇر ياكى بىر تال يېڭى كىيىم كىيىشىدۇ. ئۇيغۇرلاردا: «ھېيت كۈنى ھەربىر كىشى بىر تال يېڭى يېپىنى بولسىمۇ، ئۇچىسىغا ئارتىۋالمىقى پەرھىز» دەيدىغان گەپ بار. ئۇيغۇرلار ھېيتنىڭ ھارپا كۈنىنى ئايەم دەپ ئاتاپ، شۇ كۈندىن باشلاپ مۇسىبەت يەتكەن ئائىلىلەر، يېتىم ـ يېسىرلار، ئاجىز ـ مېيىپلار، شۇنداقلا تۇل، ئاجىزەلەردىن ھال ـ ئەھۋال سوراپ، ئۇلارغا سەدىقە بېرىدۇ. ئەجدادلىرىنىڭ تۇپراق بېشىغا بېرىپ تىلاۋەت قىلىشىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى (شاۋۋال ئېيىنىڭ بىرىنچى كۈنى) روزا ھېيت بولۇپ، كىشىلەر ناشتىلىق قىلغاندىن كېيىن ھېيت نامىزىغا قاتنىشىدۇ. نامازغا ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن مەسچىتلەرنىڭ ئۆگزىسى ياكى پەشتەقتا ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ تەنتەنە قىلىشىدۇ. ئاندىن ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى جامائەت جەم بولۇپ، ئىمام ياكى مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ باشچىلىقىدا پۇتۇن مەھەللىنى ھېيتلاپ، ئەل ـ جامائەتتىن بىر قۇر ھال ـ ئەھۋال سوراپ چىقىدۇ. مۇبادا شۇ مەھەللىدە مەلۇم سەۋەبلەر تۇيۇقسىزدىن ئۆزگىرا ئازارلىشىپ قالغان ئائىلىلەر بولسا، بۇ ئۇلۇغ ھېيت ـ ئايەمدىن پايدىلىنىپ، جاماەت ئارىغا چۈشۈپ ئۇلارنى ياخشىلاشتۇرۇپ، ئۆزئارا

چاي تۇتقۇزۇشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاداۋەت تۇگەيدۇ. بۇ بايرامدا ھەرقايسى ئا-ئىلىلەر ئاتا - ئانىلىرىنى، يىراق - يېقىن تۇغقانلىرى ئىچىدىكى ياشانغان، كېسەل، ئاجىز، مېيىپ تۇغقانلىرىنى، قوشنا - قولۇملىرىنى، ئاغىنىلىرى-نىڭ ئۆيلىرىنى ھېيتلاپ ھال - ئەھۋال سوراپ كېلىدۇ. بۇلار ھېيت - بايرامنىڭ ئۆزىگە خاس رېئال ئەھمىيىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

روزا ھېيتتا ھەركىم كۆڭلى خالىغان كىشىلەرنىڭ ئائىلىسىگە بېرىپ ھېيتلايدۇ. ھېيتلاش ئۇچۇن كىشىلەر مېھمان سۇپىتىدە چاقىرىلمايدۇ. ھېيتلاش ئاساسەن ھال - ئەھۋال سوراشنى مەقسەت قىلىدۇ. ھېيتلىق تەييارلانغان مەزەلەرگە ئېغىز تەگكۈزۇپ قويسىلا كۇپايە بولىدۇ، بۇنىڭدا مەزەلەرنى كۆپ يېمىدى دەپ رەنجىيدىغان ئادەت بولمايدۇ. ھېيت - بايرام كۇنلىرىنى كۆڭۇللۇك، داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۇش ئۇچۇن كۆپ خىل مەدەنىي كۆڭۇل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرىدۇ. ھېيت كۇنلىرى سامان ئۇسسۇلى ئويىنىلىدۇ. مېلىس، مەشرەپ ئويۇنلىرى، ياشلارنىڭ چېلىشىش پائالىيەتلىرى ئۆتكۇزۇلىدۇ.

روزى ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن ئاياللار ئۇچ كۇن ئۆيدە مېھمان كۇتىدۇ. ئۇچ كۇندىن كېيىن ئاياللار ئۆزئارا يىغىلىشىپ ئاي ئاخىرىغىچە ھېيتلىشىدۇ.

قۇربان ھېيت

قۇربان ھېيت دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ بايراملىرىنىڭ بىرى. بۇ بايراممۇ روزا ھېيتقا ئوخشاش ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمىنىڭ بىرىگە ئايلاندى. بۇ بايرامنىڭ روزا ھېيتقا ئوخشاشمايدىغان بىر تەرىپى بۇ بايرامدا ئىقتىسادى يار بەرگەنلىرى قوي، تۆگە، ئات قاتارلىقلارنى قۇربانلىق قىلىدۇ.

قۇربانلىق قىلىش ئۇسۇلى

ئالدى بىلەن مال ياتقۇزۇلۇپ ئوچ پۇتى مەھكەم چېتىلىدۇ. ئاندىن ئۆتكۈر پىچاق بىلەن «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ قۇلقىنىڭ ئاستى قىسمىدىن

بوغۇزلىنىدۇ. قان ئاساسەن ئېقىپ بولغاندىن كېيىن يۇلۇنغا پىچاق ئۇرۇلىدۇ ۋە شىراقلىرى يېشىلىپ ئارقا ئوك پۇت تۇيىقىنىڭ ئاستىدىن تېرىسى كىچىك كېسىلگەندىن كېيىن، ئۇ يەرگە چوكا چوڭلۇقىدا ئۇزۇنراق ياغاچ تىقىپ چاتىرىقىغا قەدەر بولغان تېرە بىلەن ئەت ئارىلىقىدا بىر بوشلۇق ھاسىل قىلىنىدۇ. بۇ بوشلۇقتىن بوغۇزلانغان مالنىڭ پۇتۇن بەدەن تېرىسى بىلەن ئېتى ئارىلىقىغا يەل ماڭدۇرىلىدۇ ۋە مالنىڭ پۇتۇن تېنى «ھۇپپىدە» كۆپكەندىن كېيىن، چاتىرىقىدىن بوينىغا توغرىلاپ قېرىن تېرىسى ۋە پۇتلىرىنىڭ تېرىسى تىلىنىدۇ. ئاندىن شۇ تىلىنغان يەردىن پىچاقتا بەش - ئالتە سانتىمېتىر كەڭلىكتە تېرە سېرىق ئەت ئاجرىتىلىدۇ. تېرىنىڭ سېرىق ئەتتىن ئاجرىتىلغان يېرىدىن مۇشت بىلەن تىقىلاپ تېرە دۇمبىگە قەدەر سېرىق ئەتتىن ئاجرىتىلىدۇ. ئاندىن قىزىلئۆڭگەچ يېرىپ چىقىرىلىپ ئىن چىقىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن بوغۇپ تاشلىنىپ، مالنىڭ بېشى، ئالدى ئىككى شېرىقى كېسىپ تاشلىنىدۇ. ئاندىن ئالدىن تەييارلانغان مەلۇم ئېگىزلىككە باغلانغان ئارغامچىغا ئارقا پۇتىنىڭ لىپىك ئاستىدىكى پېيى ئارغامچىغا كىرىشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن ئېسىلىدۇ. مال ئېسىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن تېرە قۇيرۇقتىن ئاجرىتىلىپ، تۆۋەنگە قارىتىلىپ سويۇپ ئېلىنىدۇ. تېرىسى، تۈز يەرگە قويۇلۇپ، ئاندىن قورساق يېرىلىپ، بىرىنچى قەدەمدە ئاچچىق ئۇچەي (ئاساسەن قوي، ئۆچكە) سىيرىپ ئېلىنىدۇ. ئىككىنچى قەدەمدە قالغان ئىچكى ئەزالىرى چىقىرىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۆپكىسىگە پىچاق تەگكۈزۈۋەتمەسلىك شەرت قىلىنىدۇ. چۈنكى، پىچاق تەگكەن ئۆپكىنى قۇيغىلى بولمايدۇ. قېرىن چىقىرىلىش بىلەن دەرھال ئىن تۆكۈپ چىقىرىلىپ قېرىنغا تۇتىشىپ تۇرىدىغان ئۇچەينىڭ بۆرە يېمەس قىسمى كېسىپ تاشلىنىدۇ. ئاندىن بويۇن، بەل، پۇت قىسمىدىكى يەتتە دانە بەز ئېلىنىدۇ. ئاندىن ئۇگە - ئۇگە بويىچە پارچىلىنىدۇ. سۆڭىكىنى ھەرگىز چېقىشقا بولمايدۇ.

قارلىق ئويۇنى

دېھقانلار كۈزلۈك غازاك ئىشلىرىنى پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتۇرغان؛ چارۋىچىلارمۇ يىل ئاخىرىدىكى ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، قىشلاققا كۆچكەن ياكى كۆچۈش تەييارلىقىنى قىلىۋاتقان مەزگىلدە قارلىق ئويۇنى ئويناىدۇ. بۇ

ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئەتكە سېغىنىش ۋە ئاقنى ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت قەدىمكى ئېتىقادتىن كېلىپ چىققان. ھەرقايسى مەھەللىلەردە تۇنجى قار يېغىشتىن بۇرۇنلا «قارلىق» تاشلىنىدىغان ئۆي نىشانلاپ قويۇلىدۇ ياكى يىگىتبېشى قارار قىلىپ بېكىتىدۇ. تۇنجى يېغىۋاتقان ياكى تۇنجى قار يېغىپ توختىغان ھامان خەت تەييارلىنىدۇ. ئۇنىڭغا:

قاردا قارلىق تاشلىدۇق،
بۇ ئويۇننى باشلىدۇق.
يېڭى قارنىڭ خۇشلۇقىدا،
سىزگە قارلىق تاشلىدۇق.

قارلىق ئاپارغان كىشىنى،
پەم بىلەن تۇتسىلا.
يۈزلىرىگە قارا سۈركەپ،
ئالدىمىزغا كەلسىلە.
...

دېگەندەك نەزمىلەرنى يېزىپ، نىشانلانغان ياكى ئالدىن بېكىتىلگەن ئۆيگە، يېقىن بولسا پىيادە، يىراق بولسا ئۇلاغلىق بېرىپ قارلىقنى ئۆينىڭ مەلۇم بىر يېرىگە تىقىپ قويۇپ، ئۆيدىن چىقىۋېتىپ: «پالان يەرگە قارلىق قويۇپ قويدۇم» دەپلا قاچىدۇ. قارلىق تاشلانغان ئۆيدىن بىر ئادەم قارلىق خېتىنى تېپىۋېلىپ ئۇنى قوغلايدۇ. ئەگەر ئۇنى تۇتۇۋالسا، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزىنى بويياپ، جۇۋىنى تەتۈر كىيگۈزۈپ، ئات ياكى ئېشەككە تەتۈر مىنگۈزۈپ مەھەللىمۇمەھەللە ئايلاندۇرىدۇ. تۇتۇلۇپ قالغان كىشى ئالاھىدە مېھمان چاقىرىپ «قارلىق چېيى» ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. شۇڭا، خەت ئاپارغان كىشىگە ھوشيار، چەبدەس ئادەمنى تاللايدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ مەھەللىدە قىشچە قارلىق چېيى ئۇزۇلمەيدۇ. بۇ خىل ئويۇن ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قەدىمكى ئويۇنلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇچىنچى باب

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم - پەن ساۋاتى

ئۇيغۇرلار ئۇزاق مۇددەتلىك تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى جەريانىدا نۇرغۇن قىممەتلىك تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، بىر قىسىم ساددا ۋە چوڭقۇر ئىلمىي قاراشلارغا ئىگە بولغان. بۇ ئىلمىي قاراشلار تۇرمۇشنىڭ ھەر ساھەلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ.

ئىلمىي پەلسەپىۋى قاراش

ئۇيغۇرلار ئەڭ قەدىمكى دەۋرىدە قۇياش، ئاي، ئاسمان، يۇلتۇز، يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا قاتارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىگە چوقۇناتتى. نەتىجىدە، ئۇيغۇرلار بۇ ئېتىقاد ئاساسىدا تەبىئەتتە يۈز بېرىدىغان ھەر خىل ھادىسىلەرگە قاراپ، يەر يۈزىدىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئاسمان، قۇياش، ئاي، يۇلتۇز، ھاۋا ۋە يورۇقلۇق، قاراڭغۇلۇق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى تەدرىجىي ھېس قىلغان. ئۇيغۇرلاردىكى ئاسمانغا قاراپ تۇكۇرمەسلىك، يۈزىنى يۇيماي كۈنگە قارىماسلىق، كۈنگە ۋە ئايغا قاراپ چوڭ - كىچىك تەرەت قىلماسلىق، كېرىلمەسلىك؛ يېڭى ئاي كۆرۈنگەندە يوتۇق كۆرۈنسە بۇ ئاينى ياخشى ئاي، ئەگەر تىك كۆرۈنسە بۇ ئاي «نەس» باسقان، يەنى ئۆلۈم - يېتىم كۆپ بولىدىغان ئاي دەپ ھېسابلاپ، «ئامان - ئېسەن قىلغايسەن» دەپ ئايغا دۇئا قىلىش؛ ئاسماندا يۇلتۇز كۆچكەنىنى كۆرگەندە، ئىچىدە «ئۆلۈمدىن خەۋىرىم بار، دوزاختىن قورقۇنچۇم بار» دەپ يەرگە قارىۋېلىش؛ كىندىك قېنىنى تۆكۈلگەن ياكى ئۆسكەن يېرىنى «ئانا يۇرت»، «ئانا ۋەتەن»، «ئانا تۇپراق» دەپ ئاتاش؛ يەرنى پاك بىلىپ، مېيىتنى يەرگە كۆمۈش قاتارلىق ئەقىدىلەر ۋە ئادەتلەردىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاسمان، تۇپراق قاتارلىقلارنى ئۇلۇغلايدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇرلار قۇياش ۋە ئاينى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاسمان جىسىملىرىنى ئۇزاق مۇددەت كۆزىتىش ئارقىلىق بەزى يۇلتۇز تۈركۈملىرىنىڭ بەلگىلىك بىر ۋاقىتتا كۆرۈنۈش، سۇرۇلۇش، يوقىلىشتەك ئالاھىدە ھەرىكەت ھالىتى ۋە ئۇنىڭ ھاۋا رايى، جۇملىدىن يەر يۈزىدىكى مەۋجۇداتلارغا بولغان تەسىرىگە قارىتا دەسلەپكى چۈشەنچە پەيدا بولغان.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۇيغۇرلارنىڭ چۈشەنچىسىنى تېخىمۇ كونكرېتلاشتۇرۇپ، يەتتە يۇلتۇز، 12 بۇرچقا باغلاپ ئۇلارنىڭ خاسىيىتىنى بىر - بىرلەپ تەرىپلەپ مۇنداق خۇلاسە چىقارغان:

143. ئۇچى سۇ، ئۇچى يەل، ئۇچى بولدى ئوت،
ئۇچى تۇپراق بۇلاردىن دۇنيا مەۋجۇت.①

يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ئىلمىي پەلسەپىۋى قاراشلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇلار دۇنيا ۋە تۇرمۇش ھەققىدىكى ئوي - چۈشەنچىلىرىنى ماقال - تەمسىل ئارقىلىق يەكۈنلىگەن. ئۇلار «ئىشلىگەن چىشلەيدۇ»، «بەخت نەدە — پېشانەڭدىكى تەردە»، «ھەرىكەت - بەرىكەت» قاتارلىق ماقاللار ئارقىلىق دۇنيانى ئەمگەك ياراتقانلىقى چۈشەندۈرگەن. ھەرقانداق ئىش قىلغاندا ئەقىل ئىشلىتىشنىڭ مۇھىملىقىنى «سەۋەب قىلساڭ سەۋەبتە سۇ توختايدۇ». «ئەقىل ياشتا ئەمەس، باشتا»... قاتارلىق ماقاللار ئارقىلىق ئىپادىلىگەن. كىشىگە يامانلىق قىلىشنىڭ ھامان يامان ئاقىۋەت ئەكېلىدىغانلىقىنى «ياخشى بولساڭ ئېشىڭنى يەرسەن، يامان بولساڭ بېشىڭنى يەرسەن»... قاتارلىق ماقاللار ئارقىلىق ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بەرگەن. مانا بۇلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ بۇرۇندىن تارتىپلا ئىلمىي، چوڭقۇر پەلسەپىۋى قاراشلارغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

ئاستىرونومىيەلىك قاراشلار

قۇياش، ئاي ۋە بەزى يۇلتۇز تۈركۈملىرىنىڭ چىقىش - پېتىش قاتارلىق ئۆزگىرىش ھەرىكىتىنىڭ دەۋر قىلىش ۋاقتىنى ھېسابلاپ چىققان. بۇ ئاساستا كېلىپ چىققان يىل، پەسىل، ئاي پەرقلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ

① يۈسۈپ خاس ھاجىپ، «قۇتادغۇبىلىك»، 5 - باب.

تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەت ۋاقتىنى بەلگىلىگەن؛ ھاۋا رايىدا بولىدىغان ئۆزگىرىشنى ئالدىن تەخمىن قىلالايدىغان بولغان. ئۇيغۇرلار يۇلتۇزلارغا قاراپ يال سالىدىغان كىشىلەرنى «مۇنەججىم» دەپ ئاتىغان. مۇنەججىملەر يۇلتۇزلارغا قاراپ مۇنداق ھۆكۈم قىلغان: ئەگەر ئۇكەر كۆپىيىپ ئايغا يېقىنلىشىپ ماڭسا، شۇ ئايدا بوران ـ چاپقۇن ئاز بولىدۇ؛ يەرگە يېقىنلاشسا كۆكلەم يېقىنلىشىدۇ؛ سۇغا يېقىنلاشسا يامغۇر ـ يېشىن كۆپ بولىدۇ؛ قۇرغاق يەرگە يېقىنلاشسا قۇرغاقچىلىق بولىدۇ؛ ئەگەر تاغقا يېقىنلاشسا پىژغىرىم ئىسسىق بولىدۇ؛ ئۇكەر ياتسا تومۇز كىرىدۇ؛ ئۇكەر تۇغسا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىزى توختاپ، دان تۇتىدۇ، مېۋىلەيدۇ. ئادەتتە 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 7 ـ ئاينىڭ بېشىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئاسمان بوشلۇقىدا ئۇكەرنى كۆرگىلى بولمايدۇ. بۇ ھالەت تەخمىنەن 40 كۈن داۋاملىشىدۇ. مانا بۇ خىل ھالەتنى خەلق ئىچىدە «ئۇكەر پاتتى» ياكى «ئۇكەر يەرگە چۈشتى» دەپ ئاتايدۇ.

ئۇيغۇرلار سەپەر قىلىش، بولۇپمۇ كېچىسى يول يۈرۈشكە توغرا كەلسە، ئۇكەردىن كومپاس ئورنىدا پايدىلىنىپ كەلگەن. ئۇلار ئۇكەرگە قوشنا ئىككى يۇلتۇزنىڭ خۇسۇسىيىتىگە قاراپ، بىرنى «بېلىق يۇلتۇز»، يەنە بىرنى «قوزا يۇلتۇز»، ئەڭ ئېگىزدىكى ساتۇرن يۇلتۇز تۈركۈمىنى «ئاقار يۇلتۇز»، «تارازا يۇلتۇز»؛ مېركۇرىي يۇلتۇز تۈركۈمىنى «سۇمبۇلە» دەپ ئاتىغان. ئەگەر بېلىق يۇلتۇز غۇۋالاشسا قىش ئاخىرلىشىدۇ، قوزا يۇلتۇز ئۆرلىسە كۆكلەم باشلىنىدۇ. تارازا يۇلتۇز تۇغۇلسا ئىسسىق يېنىشقا باشلاپ، تاڭ

سالقىنلىشىپ ئارپا، بۇغداي پىشىدۇ. سۈمبۈله تۇغسا كۈز كۈنلىرى كىرىدۇ، قىشنىڭ تەييارلىقى باشلىنىدۇ. «سۈمبۈله يېمى قىشنىڭ غېمى» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن كەلگەن. يەنه ئاي قوتانلاپ خۇنۇكلەشسه قار ياغىدۇ، ئاي قوتانلاپ خۇنۇكلەشسه ئوچۇق كۈن بولىدۇ. يېڭى كۆرۈنگەن ئاي تىك چىقسا، شۇ ئاي ئىچىده هۆل ـ يېغىن، بوران ـ چاپقۇن، كۆڭۈلسىز ۋەقەلەر، ئاپەتلەر، ئۆلۈم ـ يېتىم ۋەقەلىرىمۇ كۆپرەك سادىر بولىدۇ. ئەگەر يوتۇق چىقسا يۇقىرىدىكى ئاپەتلەر ئاز بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەگەر ئۇدۇل چىقسا، كۈن ئوچۇق، ئىللىق بولىدۇ؛ كونا ئاينىڭ چىقىشى، يېڭى ئاينىڭ ئالمىشىشىدا هاۋا رايىدا ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق ئۆزگىرىشلەر بولىدۇ دەپ قارايدۇ. مۇنەججىملەر بۇنى «توقال» دەپ ئاتايدۇ. بۇنداق ئەهۋال كۆپرەك باش ئەتىياز، كەچ كۈزده يۈز بېرىدۇ. «ئاينىڭ بېشىدىن قورقماي، بەشىدىن قورق» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن كەلگەن. ئۇيغۇرلار تومۇز مەزگىلده كۈن قاتتىق ئىسسىپ كەتسه، قىش ئوتتۇرىسىدا سوغۇق قاتتىق بولىدۇ. شەبنەم چۈشسه كۈن كۈزگه كىرىدۇ. قىروۋ كېچىكىپ چۈشسه كۆكلەمۇ كېچىكىدۇ دەپ قارىغان.

ئۇيغۇرلار قۇياشنى يەر يۈزىدىكى بارلىق هاياتلىقنىڭ، ئاينى تۈن قاراڭغۇسىنىڭ سىمۋولى قىلغان. مارسنى، قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزنى يامانلىق ۋە بالايىئاپەتكه؛ چولپاننى شادىيانىلىققا؛ سۇ يۇلتۇزىنى پاراۋانلىققا؛ ئوت يۇلتۇزىنى بەختكه؛ مىراهنى پالاكەتچىلىككه؛ ئاتاروتنى بايراملىققا سىمۋول قىلغان هەم مۇشۇ ئاساستا تەبىئەتتە بولغۇسى ئۆزگىرىشلەرگه تەييارلىق كۆرۈپ ئادەتلەنگەن. 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈى تەڭ كېچىدىن باشلاپ 22 ـ كۈنى

كۈن بىلەن تۈننىڭ تەڭلىشىپ، يەرنىڭ ھارارىتى ئۆرلەپ تەبىئەتتە قايتىدىن ئويغىنىش باشلىنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان، شۇنداقلا بۇ كۈننى يىلنىڭ، ئاينىڭ، كۈننىڭ يېڭىلىنىشى دەپ قاراپ، يېڭى يىل قىلىپ خاتىرىلەپ، بۇ كۈننى «نوروز» دەپ ئاتاپ كەلگەن.

ئۇيغۇرلار ئاسمان جىسىملىرىنى پەرقلەندۈرۈپ، ئۇلارغا ئايرىم - ئايرىم نام قويغان، يەتتە يۇلتۇز (پىلانېتا)، 12 بۇرچ ۋە مۇچەلنىڭ ئاتىلىشى تۆۋەندىكىچە:

يۇلتۇزلار: سەكەنتىر، پوڭاي، كورود، ئارزۇ، چولپان، قۇياش، ئاي.

12 بۇرچ: قوزا، ئۆي (ئود)، قوشكېزەك، بارس، تىمساھ، بۇغداي بېشى، تارازا، چايان، ياچاق، ئوغلاق، سوغا، بېلىق.

12 مۇچەل: چاشقان يىلى، ئۆي (كالا) يىلى، بارس (يولۋاس) يىلى، توشقان يىلى، بېلىق يىلى، يىلان يىلى، ئات يىلى، قوي يىلى، مايمۇن يىلى، توخۇ يىلى، ئىت يىلى، توڭگۇز (چوشقا) يىلى.

تۆتىنچى باب

ئۇيغۇرلاردىكى سانلار چۈشەنچىسى

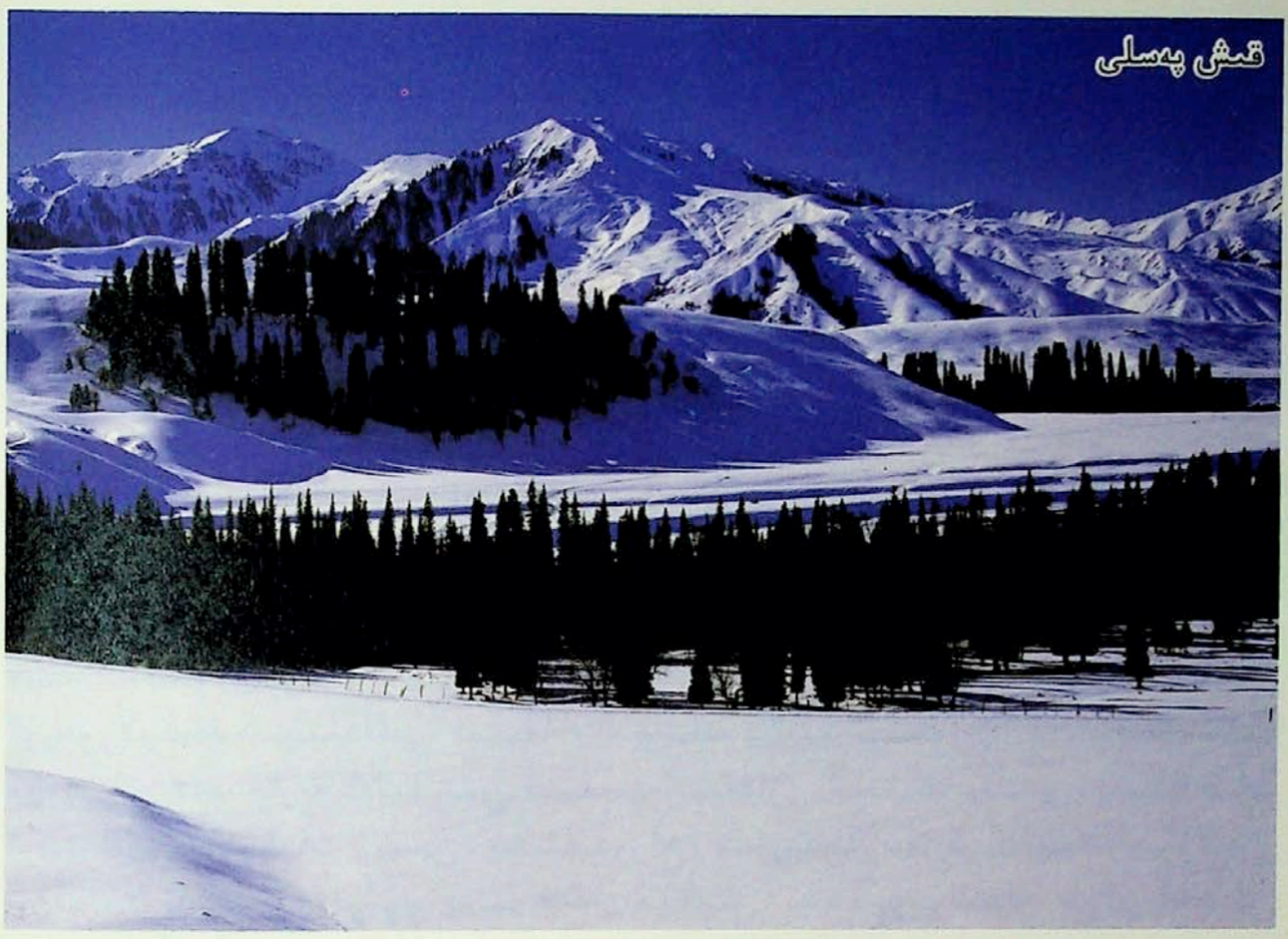
تاق سان چۈشەنچىسى

ئۇيغۇرلار تاق سان «7» ياكى «9» دېگەن سانىنى مۇقەددەس سان دەپ ھېسابلايدۇ. يازما رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، تاق سان چۈشەنچىسى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىپتىدائىي ئېتىقادى بويىچە يەتتە يۇلتۇزنى ئالەمنىڭ تۆپ مەنبەيى دەپ قارىغانلىقتىن كېلىپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن، يەتتە قات ئاسمان، يەتتە قات زېمىن، يەتتە دوزاخ، يەتتە تەزىم دېگەندەك سۆزلەر، شۇنداقلا تاماق يەپ بولۇپ يەتتە قەدەم مېڭىش، يەتتە يۇمۇلىغان سۇنى ئىچىش قاتارلىق سۆزلەر بارلىققا كەلگەن. كېيىنچە «9» دېگەن سانىنى مۇقەددەس دەپ قارايدىغان بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ «توققۇز ئوغۇل»، «توققۇز تەزىم»، «توققۇز نان»، «توققۇزى تەل»، «توققۇزىڭىز تەل بولسۇن» دېگەندەك سۆزلەر مەيدانغا كەلگەن ھەمدە ئايالار ھامىلدار بولۇپ توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت، توققۇز مىنۇت، توققۇز سېكۇنت، توققۇز دەقىقىدىن كېيىن بوشىنىدۇ دەپ قارىلىدىغان بولغان. يەنە پادىشاھلار توغرىسىدىكى ھېكايە ـ چۆچەكلەردە خانلارنىڭ ئەسكەرلىرى كۆپىيىپ بىرقانچە لەككە يەتسىمۇ، تۇغلىرى توققۇزدىن ئاشمايدۇ، دېيىلىدۇ.

12 مۇچەل توغرىسىدا[1]

بۇنىڭدا بالىلارنىڭ يېشى، جەڭ تارىخلىرى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بىر قىسىم مۇھىم ۋەقەلىكلەرنى مۇشۇ يىللارنىڭ دەۋرلىنىشى بىلەن ھېسابلاپ

① مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىللىق نەشرى، 1 ـ توم 449 ـ 452 ـ بەت

كەلگەن. مۇچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا مۇنداق رىۋايەت بار: بۇرۇن تۈرك خانلىرىدىن بىرى بىرنەچچە يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن بىر ئۇرۇشنى ئېنىقلاشتا خاتالاشقان. شۇنىڭ بىلەن، بۇ خاقان ئۆز خەلقى بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزۈپ مۇنداق دېگەن: «بىز بۇ تارىخنى ئېنىقلاشتا قانداق خاتالاشقان بولساق، بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىزمۇ شۇنداق خاتالىشىدۇ، شۇڭا بىز 12 ئاي ۋە ئاسماننىڭ 12 بۇرچىغا ئاساسلىنىپ، ھەربىر يىلغا بىر ئات قويايلى، بىزدىن كېيىن يىل ھېسابى شۇ يىللارنىڭ دەۋر قىلىنىشى بىلەن ھېسابلانسۇن» دەپ جاكارلىغاندا، خەلق خاقانىنىڭ بۇ پىكرىنى بىردەك ماقۇللاپتۇ. شۇ سەۋەبتىن خاقان ئوۋغا چىقىپ ئوۋچىلار بىلەن بىرلىكتە پۈتۈن ھايۋانلارنى دەريا بويىغا قىستاپ ئاپىرىپتۇ. بۇ ھايۋانلاردىن بىر قىسمى ئۆزىنى دەريىغا ئېتىپتۇ ـ دە، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 12 خىلى دەريادىن ئەڭ ئاۋۋال ئۆتۈپتۇ. بۇ 12 ھايۋاننىڭ ئىسمى 12 يىلغا خاس ئات قىلىپ قويۇلۇپتۇ. ئۇلار دەريادىن ئۆتكەن چاغدا چاشقان كالىنىڭ مۇڭگۈزىگە چىقىۋېلىپ، كالا دەريا قىرغىقىغا يېقىنلاشقاندا بىر سەكرەپلا دەريا قىرغىقىغا چىقىۋاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن چاشقان 12 مۇچەلنىڭ يىل بېشى بولۇپ قاپتۇ. ئىككىنچى قېتىم كالا، ئارقىدىن

يولۇاس، ئاندىن توشقان، بېلىق، يىلان، ئات، قوي، مايمۇن، توخۇ، ئىت، ئاخىردا چوشقا قىرغاقتا چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، يىللارمۇ مۇشۇ ھايۋانلارنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپتۇ. چوشقا يىلىدىن كېيىن يەنە چاشقان يىلى دەۋرلىنىپ ھېسابلىنىپتۇ. شۇڭا، ئۇيغۇرلار ۋە تۈركىي خەلقلەر بۇ يىللارنىڭ ھەربىر بىرىدە ئۆزىگە خاس خاسىيەت بار دەپ قىياس قىلىشىدۇ. مەسىلەن، كالا يىلى كىرگەندە ئۇرۇش، جەڭگى - جېدەل كۆپىيىدۇ؛ توخۇ يىلى كىرگەندە ئوزۇق - تۈلۈك كۆپىيىدۇ؛ بېلىق يىلى كىرىش بىلەن ھۆل - يېغىن كۆپىيىپ، ئاشلىق ئوخشايدۇ؛ چوشقا يىلى كىرگەندە قار كۆپ يېغىپ، سوغۇق قاتتىق بولىدۇ ھەم پىتنە - پاسات كۆپىيىدۇ؛ چاشقان يىلى كىرگەندە ھەر خىل تەبىئىي ئاپەت كۆپىيىدۇ دەپ قارايدۇ. يۇقىرىقىدا دېيىلگەندەك يىللارنىڭ دەۋرلىنىشى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ ياش ئۆلچىمى، قايسى يىلى تۇغۇلغانلىقىنى ھېسابلاپ چىقارغىلى بولىدۇ.

پەسىللەرنىڭ ئەھمىيىتى

ئۇيغۇرلاردا چوڭلار ياشلارغا چارۋا ماللارنىڭ كۆيلىشى، چېتىشىش، كۆپرەك تۆل بولۇش ۋاقىتلىرىنى، شۇنداقلا يەرلەرنى ئوسا قىلىش، زىرائەت تېرىش، قوغۇن - تاۋۇز، ئوتياش تېرىش ۋە ھوسۇل يىغىش ۋاقىتلىرىنى دەپ بېرىدۇ. يەنە مۇنەججىملىك تەربىيەسى بېرىپ ھىجرىيە كالېندارى بىلەن مىلادىيە كالېندارىنىڭ پەرقى، يەنى مىلادىيە كالېندارىدا بىر يىل 365 كۈن بولسا، ھىجرىيە كالېندارىدا 354 كۈن بولۇپ، يىلدا 11 كۈن پەرق قىلىدىغانلىقىنى ھەمدە 12 ئاينىڭ ھىجرىيە ھېسابىدا ئاتىلىشى قاتارلىقلار ئۆگىتىلىدۇ.

كالېندار ھەققىدە چۈشەنچە

كالېندار — دەرىجە سان بىلەن ئاتالغان ۋاقىت نامىلىرىنىڭ رويخېتى. كالېندار ۋاقىت بىرلىكلىرىنى ھېسابلاش قائىدىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىلگىرى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى چۈشىنىشى ھەر خىل بولۇپ، تۈزۈپ چىققان كالېندارلىرىمۇ ئوخشاشمىغان. مەسىلەن، شەمسىيە كالېندارى كۈننىڭ ھەركىتى (كېچە - كۈندۈز، پەسىللەرنىڭ ھاسىل بولۇشى ۋە ئۆزگىرىشلىرى)گە ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن بولسا، بەزى كالېندارلار،

مەسلەن، ھىجرىيە كالېندارى، قەمەرىيە كالېندارى ئايىنىڭ ھەرىكىتى (ئاي كۆرۈنۈپ 15 كۈندە تولۇشى، 15 كۈندە تۇتۇلۇشىدەك ھادىسىلىرى)گە ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن. ئۇزاق يىللىق كۆزىتىش نەتىجىسىدە بۇ كالېندارلاردا مەلۇم پەرق بارلىقىنى سەزگەن. ھازىرقى پايدىلىنىپ كېلىۋاتقان مىلادىيە كالېندارىمۇ بەزى خاتالىقلاردىن مۇستەسنا ئەمەس.

مىلادىيە، ھىجرىيە، قەمەرىيە، شەمسىيە ئايلىرىنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

ئاي تەرتىپى	مىلادىيە ئايلىرىنىڭ نامى ۋە كۈن سانى		ھىجرىيە ئايلىرىنىڭ نامى ۋە كۈن سانى		قەمەرىيە ئايلىرىنىڭ نامى ۋە كۈن سانى		شەمسىيە ئايلىرىنىڭ ئەرەبچە ۋە ئۇيغۇرچە نامى ۋە كۈن سانى			مۇچەل يىللىرى ۋە تۆنۈگۈن ئىلىرى
	ئاي نامى	كۈن سانى	ئاي نامى	كۈن سانى	ئاي نامى (ئۇيغۇرچە)	پەسىل	ئەرەبچە ئاي نامى	ئۇيغۇرچە ئاي نامى	كۈن سانى	
1	يانۋار	31	مۇھەررەم	30	قەھرىتان	قىش	ھەمەل	قوزا	31	چاشقان
2	فېۋرال	29 28	سەپەر	29	ھۇد		سەۋر	ئۈي	31	ئۈي
3	مارت	31	رەبىئۇلئەۋۋەل	30	نورۇز	ئەتىيار	جەۋزا	قوشكېزەك	32	يولۋاس
4	ئاپرېل	30	رەبىئۇلئاخىر	29	ئۆمۈت		سەرەتان	تىمساھ	31	توشقان
5	ماي	31	جۇمادىيەلئەۋۋەل	30	باھار		ئەسەد	يولۋاس	31	بېلىق
6	ئىيۇن	30	جۇمادىيەلئاخىر	29	سەپەر		سۇنبۇلە	بۇغداي بېشى	31	يىلان
7	ئىيۇل	31	رەجەب	30	چىللە	ئۈچ	مىزان	تارازا	30	ئات
8	ئاۋغۇست	31	شەئبان	29	تومۇز		ئەقرەب	چايان	30	قوي
9	سېنتەبىر	30	رەمازان	30	مىزان		قەۋس	ياچاق	29	مايمۇن
10	ئۆكتەبىر	31	شەۋۋال	29	ئوغۇز	كۈز	جەدى	ئوغلاق	29	توخۇ
11	نويابىر	30	زۇلقەئدە	30	ئوغلاق		دەلۋ	سۇغا	30	ئىت
12	دېكابىر	31	زۇلھەججە	29	كۈننەك	قىش	ھۇت	بېلىق	30	توڭگۈز

پەسىل، مەۋسۇملەرنىڭ ئاي ۋە كۈنلەر بويىچە بۆلۈنۈش بىلەن باشلىنىش جەدۋىلى

شەمسىيە ئايلىرىنىڭ مىلادىيە ھېسابى بويىچە باشلانغان ئاخىرلاشقان ۋاقتى	پەسىل ۋە مەۋسۇملەرنىڭ نامى ۋە ئايلار بويىچە بۆلۈنۈش تەرتىپى		پەسىل، مەۋسۇملەرنىڭ مىلادىيە ھېسابى بويىچە باشلىنىش ۋاقتى
21 ـ مارتتىن 21 ـ ئاپرېلغىچە	قارا سوغۇق	قاپاقيارىدى	6 ـ يانۋاردىن 21 ـ يانۋارغىچە
22 ـ ئاپرېلدىن 21 ـ مايغىچە	باش باھار	ئەگىز سۇيى	4 ـ فېۋرالدىن 19 ـ فېۋرالغىچە
22 ـ مايدىن 21 ـ ئىيۇنغىچە	جانۋارلارنىڭ ئويغىنىشى	ئەتىيازلىق كۈن ـ تۈن تەڭلىكى	4 ـ مارتتىن 21 ـ مارتقىچە
22 ـ ئىيۇندىن 21 ـ ئىيۇلغىچە	چوكانتال	قىزىلكوس	5 ـ ئاپرېلدىن 20 ـ ئاپرېلغىچە
22 ـ ئىيۇندىن 21 ـ ئاۋغۇستقىچە	باش ياز	سەرتان ئىسسىقى	6 ـ مايدىن 21 ـ مايغىچە
22 ـ ئاۋغۇستتىن 21 ـ سېنتەبىرگىچە	ئورما ۋاقتى	يازلىق كۈن ـ تۈن توختىشى	6 ـ ئىيۇندىن 21 ـ ئىيۇنغىچە
22 ـ سېنتەبىردىن 21 ـ ئۆكتەبىرگىچە	باش تومۇز	تومۇز	7 ـ ئىيۇلدىن 22 ـ ئىيۇلغىچە
22 ـ ئۆكتەبىردىن 21 ـ نويابىرغىچە	باش كۈز	كۈزگى تېرىم	7 ـ ئاۋغۇستتىن 22 ـ ئاۋغۇستقىچە
22 ـ نويابىردىن 21 ـ دېكابىرغىچە	ئاق شەبنەم	كۈزلۈك كۈن ـ تۈن تەڭلىكى	7 ـ سېنتەبىردىن 22 ـ سېنتەبىرگىچە
22 ـ دېكابىردىن 21 ـ يانۋارغىچە	سوغۇق شەبنەم	قىروۋ چۈشۈكى	8 ـ ئۆكتەبىردىن 23 ـ ئۆكتەبىرگىچە
22 ـ يانۋاردىن 21 ـ فېۋرالغىچە	باش قىش	سېرىق قار	7 ـ نويابىردىن 22 ـ نويابىرغىچە
22 ـ فېۋرالدىن 21 ـ مارتقىچە	ئاق قار	قىشلىق كۈن ـ تۈن تەڭلىكى	6 ـ دېكابىردىن 21 ـ دېكابىرغىچە

مىلادىيە كالېندارى ھەققىدە چۈشەنچە

مىلادىيە ھازىر دۇنيادىكى كۆپ سانلىكى دۆلەت، مىللەتلەر پايدىلىنىپ كېلىۋاتقان بىر خىل كالېندار.

بۇ كالېندار ئەسلىدە قەدىمكى مىسىر، يۇنان خەلقى قوللانغان شەمسىيە كالېندارىغا ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن كالېندار بولۇپ، ئۇ ئۇزاق تەرەققىيات

جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا ھازىرقىدەك مۇكەممەللەشكەن.

بۇ مىلادىيە كالېندارىنى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 46 - يىلى رىم سەركەردىسى ئىيۇل كايزار قەدىمكى شەمسىيە كالېندارىغا تەقلىد قىلىپ يېڭى كالېندار ئىشلەپ چىققان، شۇڭا، بۇ كالېندار «ئىيۇل كالېندارى» دەپ ئاتالغان. بۇ كالېندارىدا بىر يىلنىڭ ئوتتۇرىچە ئۇزۇنلۇقى 365.25 كۈن، ئادەتتىكى يىللار ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 365 كۈن ھېسابلىنىپ، ھەر 4 - يىلىغا بىردىن كەبىسە يىل قوشۇلغان. يەنى 366 كۈن ھېسابلانغان، بىر يىل 12 ئاي، تاق ئايلار 31 كۈن، جۈپ ئايلار 30 كۈن ھېسابلىنىپ، كەبىسە يىلىدا 2 - ئاي 29 كۈن ھېسابلانغان. كېيىن ئىيۇلىنىڭ ۋارىسى ئاۋغۇست بۇ كالېندارىدىكى كەبىسە يىلىنىڭ 2 - ئېيىغا قوشۇلغان بىر كۈننى قىسقارتىپ 8 - ئايغا قوشقان، 9 -، 11 - ئايلارنى كىچىك ئاي، 10 -، 12 - ئايلارنى چوڭ ئاي قىلىپ ئۆزگەرتكەن. نەتىجىدە ھازىرقى ھالەتكە كەلگەن. بۇ خىل كالېندار «ئاۋغۇست كالېندارى» دەپ ئاتىلىپ، ھازىر قوللىنىۋاتقان كالېندار دەل مۇشۇ كالېندارىدۇر.

يەنە بىر خىل ئېيتىلىشچە، ئەيسا پەيغەمبەر «ئىيۇل كالېندارى» بويىچە 325 - يىلىنىڭ يەكشەنبە كۈنى تۇغۇلغاچقا، كېيىن خىرىستىيان

جەمئىيىتى ھەر يىلى 25 ـ دېكابىرنى «ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» ھېسابلاپ «مىلاد بايرىمى» (رۇسچە «تۇغۇلۇش بايرىمى» دېگەن مەنىدە)، يەكشەنبە كۈننى خرىستىيانلار چېركاۋغا يىغىلىپ كوللېكتىپ ئىبادەت قىلىش كۈنى قىلىپ بېكىتكەن. كېيىن رىم پادىشاھى كونستانتىن (مىلادىيە 306 ـ 337 ـ يىللار) نىككىيدە ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا بىر دىنىي مۇراسىمدا، ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ تۇغۇلغان يىلىنى مىلادىيەنىڭ 1 ـ يىلى قىلىشنى، ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈننى يىلنىڭ باشلىنىش كۈنى قىلىشنى جاكارلىغان. نەتىجىدە، كالېندار نامى ئۆزگەرتىلگەن كۈندىن باشلاپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى يىللارنى «مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى يىل»، كېيىنكى يىللارنى «مىلادىيە» ياكى «مىلادى يىل» دەپ ئاتاشنى بەلگىلىگەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تارىخنامىلەردە ۋەقەلىكلەرنى بايان قىلىشتا مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى يىللار ياكى مىلادىيەدىن كېيىنكى يىللار دەپ قوللىنىپ كەلمەكتە. رىم پادىشاھى (ھەم پاپىسى) گېرىگورىي XIII مىلادىيە 1582 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى كونا كالېندارغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش ھەققىدە پەرمان چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن «ئىيۇل كالېندارى»نىڭ يىللىرى تىروپىك يىلى (يەر شارىنىڭ قۇياشنى بىر ئايلىنىپ چىقىش ئۈچۈن كەتكەن ۋاقىت 365 كۈن 5 سائەت 48 مىنۇت 46 سېكۇنت)دىن 11 مىنۇت 4 سېكۇنت ئۇزۇن بولۇپ چىققانلىقى يېزىلىپ پەرمان چىقىرىلغاندىن كېيىن ئۆزگەرتىش قىلىنغان. نەتىجىدە، كەبىسە يىللارنىڭ 2 ـ ئېيىغا بىر كۈن قوشۇشمۇ بەلگىلەنگەن (مىلادىيە يىلىدىكى ئايلارنىڭ نامى يۇقىرىدىكى جەدۋەلدىكىدەك).

دېمەك، مىلادىيە كالېندارى نۇرغۇن تۈزىتىش، ئىسلاھ قىلىش نەتىجىسىدە مۇكەممەللىشىپ، ھازىر خەلقئارادا ئومۇميۈزلۈك قوللىنىدىغان كالېندارغا ئايلانغان.

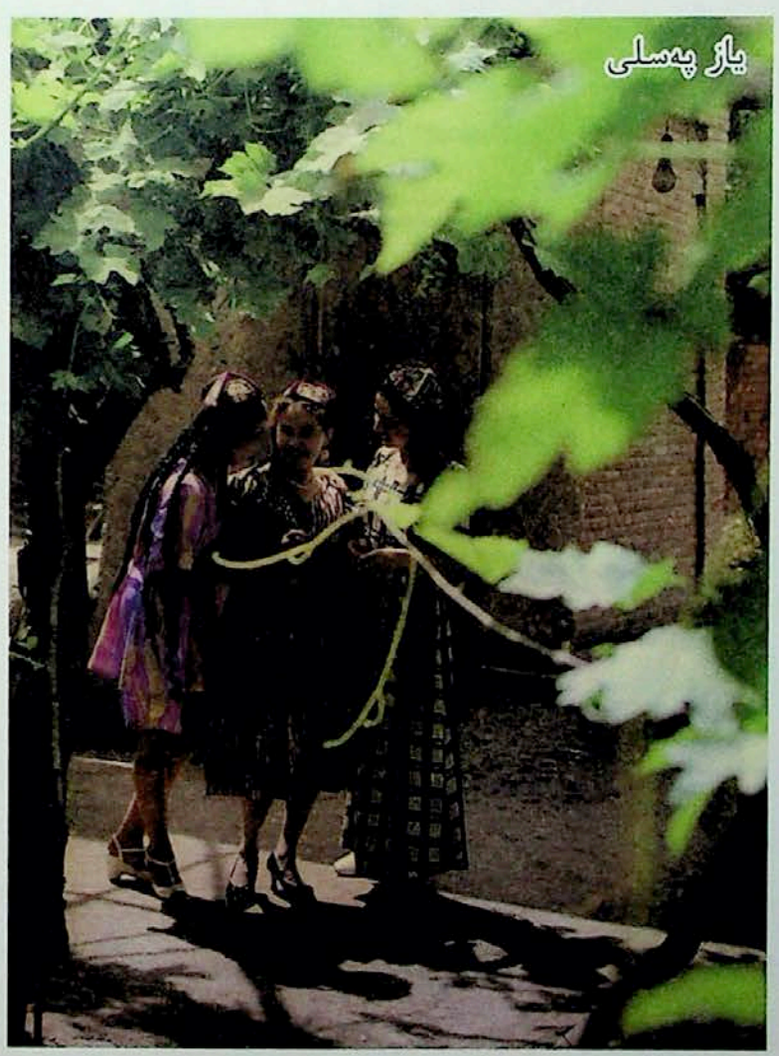
ھىجرىيە كالېندارى ھەققىدە چۈشەنچە

ھىجرىيە كالېندارى دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ كالېندارى ھېسابلىنىدۇ.

بۇنىڭدا پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ سەبداشلىرى، ساھابىلىرى مەككە شەھىرىدە تۇرۇشلۇق قۇرەيش قەبىلىسى ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلىقتىن، مىلادىيە 622 ـ يىلى مەككىدىن مەدىنىگە كۆچكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام دىنى خېلى زور

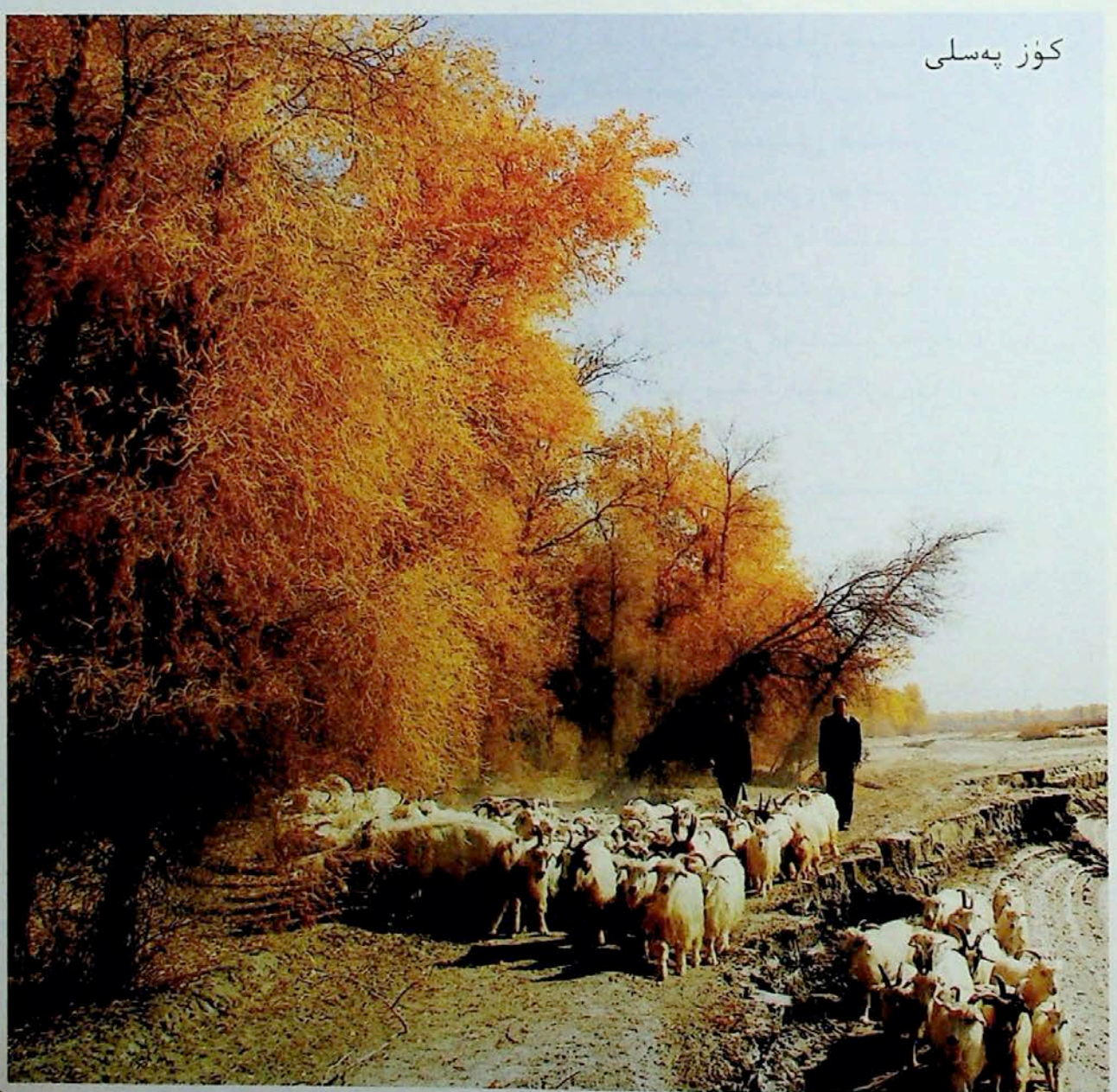
تەرەققىياتقا ئېرىشىپ دۇنياۋى دىن بولۇشقا باشلىغان. مىلادىيە 634 ـ يىلى تەختكە چىققان 2 ـ خەلىپە ئۆمەر فارۇق بۇ ۋەقەنى مەڭگۈ خاتىرىلەش ئۈچۈن مىلادىيە 622 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىنى ھىجرىيە يىلنىڭ يىل بېشى قىلىپ بەلگىلىگەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ كالېندار ئىسلام دىنىنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلىدىن باشقا جايلارغا تەدرىجىي كېڭىيىپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەردە ئومۇملاشقان. جۈملىدىن، ئۇيغۇرلاردىمۇ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ھىجرىيە كالېندارىدىن پايدىلىنىپ، رامىزان ئايلىرىدا ئاي كۆرۈپ روزا تۇتۇش، روزا ھېيت نامىزىنى ئوقۇش، قۇربان ھېيت نامىزىنى ئوقۇش، مۇسىبەت بولغان كىشىلەرگە تۆھمەت يېشىنى قوشۇش... ئىشلىرىنى قىلىپ كەلمەكتە. «ھىجرىيە» دېگەن بۇ ئەرەبچە سۆز ئەسلىدە «ھىجرەت»، يەنى «كۆچۈش» ياكى «يۆتكىلىش» دېگەن سۆزلەردىن كېلىپ چىققان.

ھىجرىيە كالېندارى قەمەرىيە كالېندارى بولۇپ، بۇنىڭدا 15 كۈندە بىر قېتىم ئاي تولۇشى ۋە 15 كۈندە بىر قېتىم ئاي تۇتۇلۇشى بىر ئاي، يېڭى ئاي چىققان كۈنى شۇ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھېسابلىنىدۇ. بۇ كالېندارىدا 12 ئاي بىر يىل بولۇپ، تاق ئايلار 30 كۈندىن، جۈپ ئايلار 29 كۈندىن ھېسابلىنىپ، جەمئىي 354 كۈن 8 سائەت 48 مىنۇتتىن بىر يىل ھاسىل بولىدۇ. بۇنىڭدا كەبىسە ئاي بولمايدۇ، لېكىن 30 يىل بىر قەرنە ھېسابلىنىپ، بىر قەرنىنىڭ 2 ـ، 5 ـ، 7 ـ، 10 ـ، 13 ـ، 16 ـ، 18 ـ، 21 ـ، 24 ـ، 26 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرقى 12 ـ ئېيىغا 3 يىلدا بىر كەبىسە كۈن قوشۇلۇپ، بۇ يىللارنىڭ ھەربىرى 355 كۈندىن قىلىنىدۇ، ھىجرىيە

ياز پەسلى

كالېندارىدىكى يىللارنىڭ ئوتتۇرىچە كۈن سانى 354 كۈن 8 سائەت 48 مىنۇت بولغاچقا، ئۇنىڭ بىر يىلى شەمسىيە كالېندارىنىڭكىدىن 10 كۈن 21 سائەت 1 مىنۇت كەم بولۇپ، ھەر 2.7 شەمسىيە يىلىدا 1 ئاي، 32.6 شەمسىيە يىلىدا ساق بىر يىل پەرقلىنىدۇ (ھىجرىيە كالېندارىدىكى ئايلار يۇقىرىدىكى جەدۋەلگە قارالسۇن).

رامىزان ۋاقتى ھىجرىيە كالېندارى بويىچە ھەر يىلى 10 كۈن ئالدىغا سۈرۈلۈپ، ھەر 36 يىلدا بىر قېتىم دەۋرلىنىپ ئايلىنىپ تۇرىدۇ. قۇربان ھېيتىمۇ 70 كۈن پەرقلىنىپ ئۈمۇ رامىزان ئېيىغا ماسلىشىپ دەۋرلىنىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، روزا، قۇربان ھېيتلار بەزى يىللىرى قىش، بەزى يىللىرى ياز، بەزى يىللىرى كۈز، بەزى يىللىرى ئەتىيازدا دەۋرلىنىپ كېلىپ تۇرىدۇ.

كۈز پەسلى

قەمەرىيە كالېندارى ھەققىدە چۈشەنچە

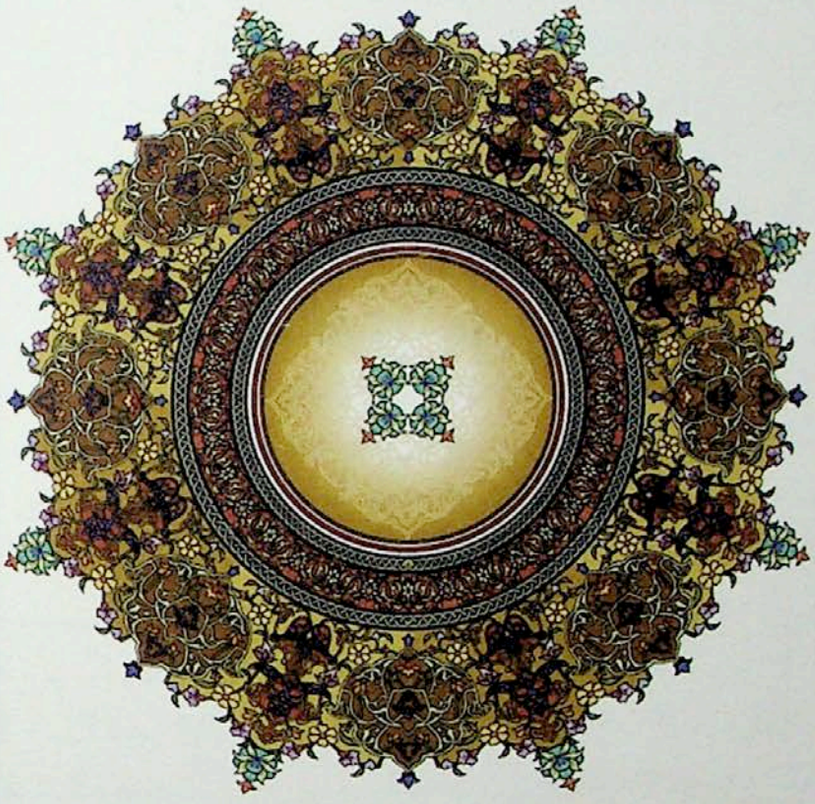
بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ يىل، ئاي، كۈنلەرنى قەدىمكى ئاتاش ئۇسۇلى بولۇپ، بۇنى «قەمەرىيە يىلى» ياكى «دېھقانلار كالېندارى» دەپ ئاتىتىلىنىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار قەمەرىيە كالېندارىنى ئاسمان جىسىملىرىدىن ئايغا قاراپ ھېسابلاپ چىققان. قەمەرىيە ئايلىرى مىلادىيە ئايلىرىدىن بىر ئاي كېيىن ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، يەر شارىنىڭ يۈمىلاقلىقى، ئايلىنىش دەۋرلىكى، پەسىللەرنىڭ ئالمىشىشى بۇنى ئىسپاتلايدۇ. ئاسمان جىسىملىرىدىن قۇياش، ئاي، يۇلتۇز، چولپان يۇلتۇز، قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز، تارازا يۇلتۇز، ئۈكەر يۇلتۇز، يەتتە يۇلتۇز، بۆرە يۇلتۇز، سامان يولى يۇلتۇزى قاتارلىق ئاسمان جىسىملارغا قاراپ ئۆز تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگەن. قەمەرىيە كالېندارى بىر يىلنى 360 كۈن ھېسابلاپ، 12 ئايغا بۆلۈپ، ھەر ئۈچ ئاينى بىر پەسىل قىلغان.

ئۇيغۇرلار تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق، چارۋا مالىلىرىنى بوغاز قىلىش، تۆل ئېلىش، كۆچەت تىكىش، ئۇلاق ئۇلاش قاتارلىقلاردا مۇشۇ قەمەرىيە كالېندارىنى ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىدا پايدىلىنىپ كەلگەن. ھازىر بۇ خىل قەمەرىيە كالېندارىنى يېزىلار ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىدا دېھقان ۋە چارۋىچىلار داۋاملىق پايدىلىنىپ كەلمەكتە (قەمەرىيە كالېندارى يۇقىرىدىكى جەدۋەلگە قارالا).

ئۇيغۇرلار ئۆزى ياشاۋاتقان زېمىنىنىڭ ئىقلىم، مۇھىتىغا قاراپ ۋە كۆزىتىپ، 3 ـ، 4 ـ، 5 ـ ئايلارنى ئەتىياز پەسلى، 6 ـ، 7 ـ، 8 ـ ئايلارنى ياز پەسلى، 9 ـ، 10 ـ، 11 ـ ئايلارنى كۈز پەسلى، 12 ـ، 1 ـ، 2 ـ ئايلارنى قىش پەسلى قىلىپ بېكىتكەن. بىراق، تۇرپان ئويمانلىقىدا فېۋرال ئايلىرىدىلا ھاۋا ئىسسىغاچقا، 15 ـ فېۋرال ئەتراپىدا بۇغداي تېرىقچىلىقى باشلىنىپ كېتىدۇ. بۇ رايوندا يىل سەل ئۇزۇن بولىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم

بۇۋاقلىق دەۋرى

بىرىنچى باب

بوۋاقلىق دەۋرى

بوۋاق توي قىلغان قىز ـ يىگىتلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە بولغان ساپ، چىن مۇھەببىتىنىڭ مەھسۇلى.

سىزىك بولۇش

توي قىلغان قىزلار مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ھامىلدار بولىدۇ، ھامىلدار بولۇپ 40 كۈن ئەتراپىدا ئۇلارنىڭ سىزىكى باشلىنىدۇ. بەزىلەرنىڭ سىزىكى قاتتىق بولسا، بەزىلەرنىڭ سىزىكى يوق دېيەرلىك بولىدۇ. تېنى ساغلام، بەدەنگە كېرەكلىك بولغان ھەر خىل ئوزۇقلۇق ئېلېمېنتلىرى تولۇق

بولسا بۇ هامىلدارنىڭ سېزىكى ئانچە قاتتىق بولمايدۇ. ئەكسىچە بولسا هامىلدارنىڭ ئۇنى - بۇنى يېگۈسى كېلىدۇ، شۇ ئارقىلىق تېنىدىكى كەم بولغان ئوزۇقلۇق ئېلېمېنتلىرىنى تولۇقلايدۇ. شۇڭا، هامىلدار مەيلى قانداق يېمەكلىككە سېزىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، شۇ يېمەكلىكلەرنى چوقۇم تېپىپ بېرىشى شەرت قىلىنىدۇ. بولمىسا هامىلە ئېهتىياجلىق ئوزۇقلۇقتىن مەهرۇم قېلىپ، پۇچۇق قۇلاق، ئەلەس، دەلدۇش، دوك بولۇپ تۇغۇلۇپ قالىدۇ، دەپ قارىلىدۇ. ئۇيغۇرلاردا هامىلدارنىڭ سېزىكىگە قاراپ بوۋاقلارنىڭ جىنسىغا هۆكۈم قىلىدىغان ئادەت بار. ئەگەر هامىلدار ئاچچىق - چۇچۇك يېمەكلىكلەرگە سېزىك بولسا ئوغۇل؛ تاتلىق، چۇچۇك يېمەكلىكلەرگە سېزىك بولسا قىز دەپ هۆكۈم قىلىنىدۇ. يەنە هامىلدار ئۇزۇنچاق، تۇخۇم شەكلىدە قورساق كۆتۈرسە قىز، كىندىك ئەتراپى چەمبەر شەكلىدە يۇمىلاق قورساق كۆتۈرسە ئوغۇل؛ ئەگەر نەشپۈتسىمان شەكلىدە قورساق كۆتۈرسە قوشكېزەك دەپ هۆكۈم قىلىدىغان ئەهۋاللارمۇ بار.

هامىلدارنى يۆتكەۋېلىش

توي قىلغان قىز هامىلدار بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ساق - سالامەت بوشىنىۋېلىشى ئۈچۈن، ئوغۇل ۋە قىز تەرەپنىڭ ئائىلىسى بىردەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى قىز هامىلدار بولۇپ يەتتە - سەككىز ئاي بولغاندا يېگىتنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن قىزنى سورىۋېلىپ، ئۇنى ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قىزنىڭ قېينىئاتا - قېينىئانىسى ۋە يېگىت قىزنى يوقلاپ كېلىپ، ئامان - ئېسەنلىك سوراپ تۇرىدۇ. تۇغۇتنىڭ ئاسان بولۇشى، هامىلىنىڭ چىرايلىق، ساغلام ئۆسۈپ - يېتىلىشى ئۈچۈن، هامىلدارنى ئىمكانقەدەر قۇۋۋەتلىك تاماقلار بىلەن ئوزۇقلاندۇرىدۇ، ئۇنىڭغا گۆش، ماي، سېرىق ماي قاتارلىق يېمەكلىكلەر يېگۈزىدۇ. بۇ مايلىق يېمەكلىكلەر هامىلدارنىڭ بەدەن مۇسكۇللىرى ۋە ئۇگلىرىنى بوشىتىپ، تۇغۇشقا ئاسانلىق يارىتىپ بېرىدۇ.

هامىلدارلار هامىلىنىڭ چىرايلىق، سۈزۈك يېتىلىشى ئۈچۈن ئۈزۈم، ئالما، نەشپۈت، ئانار، قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

هاملىدار دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

هاملە پەيدا بولۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن ئەر - خوتۇننىڭ بىللە بولۇشى چەكلىنىدۇ. چۈنكى، ئۇنداق قىلمىغاندا هاملىنىڭ يۇز تېرىسى بۇزۇلىدىغان، هۆسن - جامالىغا تەسىر يېتىدىغان ئەهۋاللار يۇز بېرىپ قالىدۇ، دەپ قارىلىدۇ.

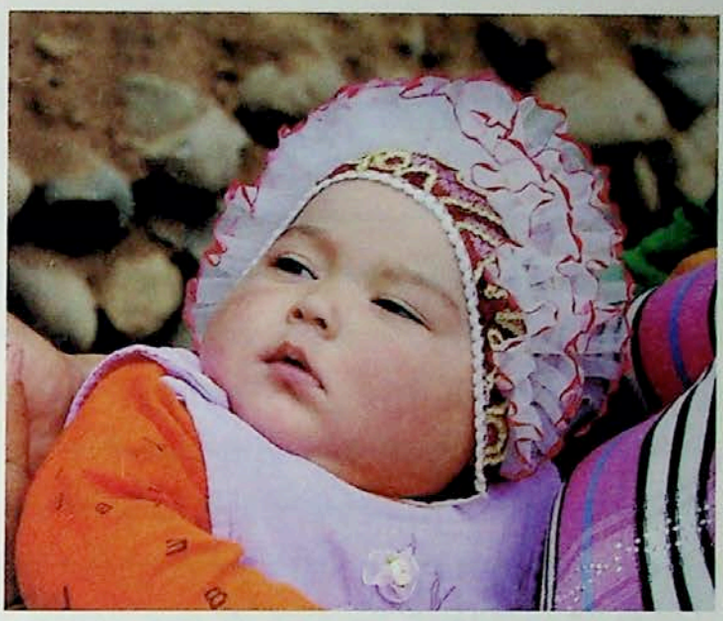
ئۇنىڭدىن باشقا، هاملىدارنى ئېغىر ئىش - هەربكەتتىن، باشقا هاملىدارلار بىلەن ئارىلىشىشتىن چەكلەيدۇ؛ يەنە باشقىلارنىڭ هاملىدارنىڭ ئالدىدا مېڭىشىغا، هاملىدارنىڭ باشقىلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىشىگە يول قويۇلمايدۇ؛ هاملىدار كېچىدە يالغۇز سىرتقا چىقسا، هاجەتخانىغا يالغۇز بارسا، ئارغامچا ئاتلىسا ۋە دەسسىسە، قۇربانلىق قوي ياكى هەرقانداق مالنىڭ قېنىنى ئاتلىسا ياكى دەسسىسە بولمايدۇ؛ هاملىدار بار ئۆيدە ئوتۇننى تەتۇر قويۇپ قالاش، ئەلگەكتە كېپەك قالدۇرۇش چەكلىنىدۇ. هاملىدار قوي، ئۆچكە، كالا پاقالچاقلىرىنى قۇيقىلاشتىن ئۆزىنى تارتىدۇ. هاملىدارنىڭ قىبلە تەرەپكە قاراپ تەرەت قىلىشى چەكلىنىدۇ. هاملىدار توخۇ تۇخۇمىنى يېمەيدۇ، چۈنكى، توخۇ تۇخۇمى هاملىدارنىڭ مۇسكۇل ئۇگۇلىرىنى چىڭىتىپ، تۇغۇتنىڭ ئاسان بولۇشىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

بەزى رايونلاردا هاملىدارنىڭ تاماقنىڭ تۇزىنى تېتىشىغا يول قويمايدۇ؛ هاملىدارنىڭ هەددىدىن ئارتۇق شاۋقۇن - سۇرەنلىك جايلارغا، قايغۇلۇق مۇراسىملارغا، ئۆلۈم پەتىسىگە بېرىشى چەكلىنىدۇ؛ هاملىدار بىرنەرسە يېگەندە پارچە (يېرىم) يېمەيدۇ، نەرسە يېگەندىمۇ پاكىز يەپ تۈگىتىش بۇيرۇلىدۇ، يەنە دەز كەتكەن، پۇچۇق قاچىلاردا تاماق يېيىشى چەكلىنىدۇ.

هاملىدارنىڭ تۆگە، توشقان، كېلەر، شەپەرەڭ قاتارلىقلارغا قارىشى، تۆگە گۆشى يېيىشى چەكلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا هاملىدار بوۋىقىنىڭ چىرايىنىڭ ئېرىنىڭ چىرايىنى تارتىشىنى ئارزۇ قىلسا، ئېرىنىڭ چىرايىغا كۆپرەك قاراپ بېرىشى؛ مۇبادا ئۆزىنىڭ چىرايىنى تارتىشىنى ئۈمىد قىلسا، كۆپرەك ئەينەككە ياكى سۇزۇك ئېقىن سۇغا قاراپ بېرىشى كېرەك دەيدىغان ئەنئەنىۋى كۆزقاراش بار. يەنە تولغىقى تۇتقان مەزگىلدە هاملىدار ئۆز ئەهۋالىنى كۆپ كىشىلەرگە ئېيتمايدۇ، شۇنداقلا باشقىلار ئۇقۇپ قالسا بولمايدۇ، چۈنكى، بۇنداق بولمىسا تولغاق ۋاقتى ئۇزىراپ كېتىدۇ دەيدىغان قاراشمۇ بار.

تۇغۇت

ئۇيغۇرلار تۇغۇتنى مۇقەددەس دەپ بىلىدۇ. چۈنكى، تۇغۇتنى ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ قىيىن بولغان ھايات ـ ماماتلىق جېكى دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن، تۇغۇتقا ئىنتايىن ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدۇ. تۇغۇت كۆپ ھاللاردا ئائىلىگە خۇشاللىق ئاتا قىلسىمۇ، ئەمما ئايرىم ھاللاردا بەزى ئائىلىگە قايغۇ ـ ھەسرەت ئەكېلىدۇ. شۇڭا، ھامىلدارنىڭ ساق ـ سالامەت بوشىنىشى ئۈچۈن ئوغۇل ۋە قىز تەرەپ بىردەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. ھامىلدارنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى توشقاندا، تۇغۇت ئانىسى (ھازىر دوختۇرخانىدا) تەرىپىدىن تۇغدۇرىلىدۇ. ھامىلدارنىڭ تولغىقى تۇتقان ھامان ئۇنى خاس خانىگە يۆتكەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا تۇغۇت ئانىسى چاچ قىسقۇچ، تارغاق ـ سۈزگۈچ قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرى ھەم ئەر كىشىنىڭ قول ياغلىق، پارچە پۇل، تۇگمە، بەكە قاتارلىق بۇيۇملىرىنى تۇغۇتخانىغا بىللە ئەكىرىدۇ. ئايرىم ئورۇنلاردا ئۆينىڭ تورۇسىغا قارا قۇش (بۈركۈت) پېيىنى ئېسىپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. شۇ مەھەللىدىكى تەجرىبىلىك، قولى ئەپچىل، ئابرۇيلۇق، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلىگەن ئانا «تۇغۇت ئانىسى» بولالايدۇ.

كىندىك كېسىش

تۇغۇت ئانىسى تۇغدۇرۇش جەريانىدا تولغاق يەۋاتقان ھامىلدارغا توختىماي تەسەللى بېرىدۇ. ھامىلدارنىڭ ئۇ يەر، بۇ يەرلىرىنى سىلاپ بېسىپ، بالىنىڭ ئوڭ ياكى تەتۈر ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ۋاقتى ـ سائىتى توشقاندا بوۋاق ھەمراھى بىلەن بىرگە تۇغۇلىدۇ. تۇغۇت ئانىسى بوۋاقنىڭ قورسىقىغا يەل كىرىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بالا ھەمراھى بىلەن بالىنىڭ كىندىكى تۇتاشقان كىندىك ئۈچىنى بەش ـ ئون سانتىمېتىر قالدۇرۇپ چىڭ بوغىدۇ. بوۋاقنىڭ قورسىقى بىلەن تۇتاشقان كىندىك ئۈچەي ئەتراپىدا چەمبەر شەكىللىك سىزىقچە بولۇپ، شۇ سىزىقچىنىڭ يۇقىرىسىدىن بىر تال يىپ

تومۇقىدا ئارىلىق قالدۇرۇلۇپ ئىنچىكە، پىششىق يىپ بىلەن بوغىدۇ. ئاندىن تەييارلاپ قويغان ئىتتىك پىچاق (قايچا، ئۇستىرا) قاتارلىق تېغ سايمانلىرى بىلەن يېرىم كېسەكنى توغرىلاپ شۇنىڭ ئۈستىدە كىندىكىنى كېسىدۇ. نەتىجىدە، بالا ھەمراھىدىن كەلگەن ئۇچەيدىن ئازراق قان تامچىسى كېسەك ئۈستىگە تۆكۈلىدۇ. مانا مۇشۇ قان تامچىسىنى «كىندىك قېنى» تۆكۈلدى دەپ ئاتايدۇ. شۇنىڭ بىلەن پاكىز ئاق داكىنى بىرنەچچە قاتلاپ مەركىزىي قىسمىدىن كىندىك ئۇچى ئۆتكۈدەك تۆشۈك ئېچىپ شۇ تۆشۈكتىن كېسىلگەن كىندىكنى ئۆتكۈزۈپ، ئۇستىگە يەنە ئىككى ـ ئۈچ قەۋەت نېپىز داكا قويۇپ بالىنىڭ قورساق قىسمى زاكىلاپ تېڭىپ قويۇلىدۇ ـ دە، ئۈچ ـ تۆت كۈن (ئەگەر تۇغۇتنى يوقلايدىغانلار كۆپ بولسا، ئون كۈندىن 12 كۈنگىچە) ئۆتكەندە كىندىك چۆرىسىدىكى ھېلىقى سىزىقچە بەلگە ئورنىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇنى «كىندىك چۈشتى» دەپ ئاتايدۇ.

جىنسىي پەرقى ۋە بەلگە ئالامەتلىرى

يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق مەيلى قىز ياكى ئوغۇل بولسۇن، ئانا ـ بالا ساق ـ سالامەت، تىنچ ـ ئامان بولسىلا ھەر ئىككىسى تەرەپ خۇش بولىدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلاردا:

قىز تۇغۇلسا ئەۋلاد كۆپەيەر،
ئوغۇل تۇغۇلسا زېمىن كۆكىرەر.

دەيدىغان ماقال بار. بوۋاق تۇغۇلغاندا: «تۇلكىمۇ، بۆرىمۇ؟» دەپ سورىلىدۇ. قىز بولسا «تۇلكە»، ئوغۇل بولسا «بۆرە» دەپ جاۋاب بېرىلىدۇ. يەنە ئۇيغۇر بوۋاقلىرىنىڭ چاچلىرى ئاساسەن سارغۇچ، يۇمران، ئەۋرىشىم كېلىدۇ. قاشلىرى قارىغاچ قانىتىدەك ئەگمە، قاڭشارلىق، كۆزلىرى ئورا، كۆز دىيامېتىرى چوڭ، قوش قاپاقلىق، كىرپىكلىرى ئۇزۇن ھەم سارغۇچ كېلىدۇ. بەل قىسمىنىڭ تۆۋەن تەرىپى، يەنى توققۇز كۆز ئەتراپىدا تۆمۇر كۆكى رەڭدە داغ بولۇپ، «كۆك تولۇپ» ياكى «كۆكنۇر» (يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ يوقاپ كېتىدۇ) دەپ ئاتىلىدىغان بەلگە ئالامىتى بولىدۇ.

بوۋاقلارنى يۇيۇندۇرۇش

بوۋاق كىندىكى كېسىلىپ بولغاندىن كېيىنلا يۇيۇلىدۇ، چۈنكى، بوۋاق

تۇغۇلغاندا بەدىنىگە قان داغلىرى ۋە شىلىملىق نەرسىلەر چاپلىشىپ قالىدۇ. رايونىمىزنىڭ بەزى جايلىرىدا 40 كۈن توشقاندا يۇيىدىغان ئەھۋاللارمۇ مەۋجۇت. بۇ ناتوغرا ئۇسۇل ھېسابلىنىدۇ.

سۇ تەييارلاش ئۇسۇلى

بوۋاقنى يۇيۇشتا قايناق سۇ قاينىتىلىدۇ، سۇ قاينىتىپ بولغاندىن كېيىن سۇ سوۋۇتىلىدۇ. سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسى 30℃ ئەتراپىدا بولغاندا، سۇغا مۇۋاپىق مىقداردا تۇز، ياغ (چۇچۇتۇلگەن سۇ مېيى) ئارىلاشتۇرىلىدۇ. رايونىمىزنىڭ ئايرىم جايلىرىدا كونا تامنىڭ سۇۋېقى (سامان لاي، كاكىل لاي)نى تەييارلانغان سۇغا سېلىپ، ئۇنىڭ دۇغى چىققاندا سۇنى سۈزۈلدۈرۈپ بوۋاقنى يۇيىدۇ.

سۇغا تۇز سېلىپ يۇيۇش بوۋاقنىڭ تېنىگە ھەر خىل جاراھەتلەرنىڭ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالسا، ياغ سېلىپ يۇيۇش بالىنىڭ تېنىنى سىلىق، يۇمران، پارقىراق قىلىدۇ. ئۇيغۇرلار كونا تامنىڭ سۇۋاق لېيىنى سېلىپ يۇيسا، بۇ بالا چوڭ بولغاندا ئائىلىگە، ئاتا ـ ئانىسىغا سامان لايدەك چىڭ يېپىشىپ تۇرىدۇ دەپ قارايدۇ. بەزى جايلاردا بالىمىز چوڭ بولغاندا ئالىم، ئۆلىما، بىلىملىك بولسۇن دەپ، سۇغا مەسچىت، مەدرىسە توپىسىنى قوشۇپ يۇيىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. يەنە بەزى جايلاردا سۇغا ئالتۇن ئۈزۈك، ھالقا، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى سېلىپ، شۇ سۇدا قىز بوۋاقلارنى يۇيىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بۇنىڭغا قىزىمىز چوڭ بولغاندا ئۆزى ئالتۇندەك ئەتىۋار، تۇرمۇشى بایاشات بولسۇن دەيدىغان ئەنئەنىۋى كۆزقاراش يوشۇرۇنغان.

يۇيۇش ئۇسۇلى

ئالدى بىلەن (ئوغۇل ـ قىز ئوخشاش) تاھارەت ئالغانغا ئوخشاش ئوڭ قولنىڭ، ئاندىن سول قولنىڭ بېغىشىدىن جەينىكىگىچە يۇيۇلىدۇ. ئاغزىغا سۇ ئېلىپ ئۈچ قېتىم چايقىلىپ، بوۋاقنىڭ ئاغزىدىكى لەش، شىلىملىق نەرسىلەر تازىلىنىدۇ. ئاندىن بۇرنىغا ئۈچ قېتىم سۇ ئېلىپ يۇيۇلىدۇ. ئاغزى ـ بۇرنى چايقىلىپ بولغاندىن كېيىن ئەۋرەت، پۈت قىسىملىرىنى ئۈچ قېتىمدىن يۇيۇپ بولۇپ، باشقىدىن باش قىسمى، يەنى ئالدىدا ئوڭ تەرەپ، ئاندىن سول تەرەپنى يۇيۇپ، ئاخىرىدا باشتىن ـ ئاياغ سۇنى ئاققۇزۇپ تۇرۇپ يۇيۇلىدۇ. بوۋاقنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى تەييارلانغان پاكىز ساپ پاختا رەختكە ئورايدۇ. بۇ ئۇسۇل «زاكىلاش» دەپ ئاتىلىدۇ.

كېيىن بوۋاق هاۋا ئىسسىق بولغان كۈنلەردە كۈندە بىر قېتىم، هاۋا سالقىن، سوغۇق بولغان كۈنلەردە ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر قېتىم يۇيۇلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا بوۋاقنىڭ ئىشتىهاسى ئېچىلىپ، كۆپ يىغلىمايدۇ، بەدىنىمۇ ئاسان يوغىنايدۇ، بوۋاق ياۋاش هەم ئانىسىغا ئانچە جاپا سالماي ئەتىلىك چوڭ بولىدۇ، دەپ قارىلىدۇ.

بالىنى سېغىز توپىدا يۇيۇش

سېغىز توپىنى بەزى جايلاردا «لاتقا توپىسى» دەپمۇ ئاتايدۇ.

تەييارلاش ئۇسۇلى

سېغىز توپا يۇمشاق بولسا داسقا سېلىپ ئۇستىگە سۇ قۇيۇپ تەييارلىنىدۇ. قۇرۇپ قالغان لاتقا توپىسى بولسا بۇنى يانجىپ، غەلۋىردىن ئۆتكۈزۈپ ئۇستىگە سۇ قۇيۇپ تەييارلىنىدۇ.

يۇيۇش ئۇسۇلى

بوۋاقنىڭ كىندىكى كېسىلىپ، تۇز، ياغ، سېغىز توپىنى ئارىلاشتۇرۇپ يۇيۇپ، زاكىلاپ ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن يەنە بۇ سېغىز توپا ئارىلاشتۇرۇلغان لاي سۇدا بويىندىن تۆۋەن قىسمىغىچە يەنە بىر قېتىم يۇيۇلىدۇ.

سېغىز توپىدا يۇيۇشنىڭ رولى

سېغىز توپىدا يۇيسا بوۋاق چوڭ بولغاندا بەدىنىنى موي قاپلاپ كەتمەيدۇ، بەدىنى پاكىز، پارقىراق بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

ھازىرمۇ رايونىمىزنىڭ چەت ـ ياقا رايونلىرىدا بۇ ئۇسۇلنى قوللىنىدۇ.

بوۋاقنى زاكىلاش

بوۋاق تۇغۇلغاندىن كېيىن قىلىدىغان تۇنجى ئىش ئۇنى ئوبدان زاكىلاشتۇر. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپلا بوۋاقنى زاكىلاپ بېقىشقا ئادەتلەنگەن. زاكا ئادەتتە ئاق پاختا رەختتىن تەييارلىنىدۇ. بوۋاق تۇغۇلغاندا كىيىم كىيگۈزمەي ئوبدان زاكىلايدۇ، ئاندىن بىرنەچچە كۈندىن كېيىن (كىندىكى چۈشكەندىن كېيىن) زاكا كۆڭلەككە ئورايدۇ. ئادەتتە بالىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن دەپ كۆڭلەكنى 100 ياشتىن ئاشقان كىشىلەرنىڭ كىيىملىرىدىن تىكىدۇ ياكى تۇنجى بالىسى ساغلام چوڭ بولغان كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنىڭ كۆڭلىكىنى كىيگۈزىدۇ.

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىش شۇكى: بوۋاقنىڭ زاكا كۆڭلىكىنىڭ بويۇن قىسمىدىكى ئىككى تال بوغقۇچ بوۋاقنىڭ تاپىنىغىچە ئۇزۇنلۇقتا ئۆلچەپ تەييارلىنىدۇ. بۇنىڭدا بوۋاقنى ئوبدان زاكىلىغىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇرلار زاكا كۆڭلەكنىڭ يېڭى، ئىشتانلىرىنىڭ ئاياغ قىسمىنى پۈكۈشكە بولمايدۇ، چۈنكى بۇنداق قىلسا بوۋاق چوڭ بولسا چىڭ ھەم بېخىل بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ. زاكىلىغاندا زاكا لاتىلىرى قۇرۇق ھەم پاكىز بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

بوۋاقنى ئېمىتىش ئۇسۇلى

بوۋاق تۇغۇلۇپ زاكىلاپ بولغاندىن كېيىنلا ئېمىتىش باشلىنىدۇ. تۇنجى تۇغقان ئانىلار بوۋىقىنى ئېمىتكەندە سەل قىنچىقى كېلىدۇ. بىراق، ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن كۆنۈپ قالىدۇ. ئادەتتە ئىككىنچى، ئۈچىنچى بالىسىنى تۇغقان ئانىلارنىڭ قىنچىقى كەلمەيدۇ.

بوۋاق قورساقتىكى مەزگىلدە كىندىكى ئارقىلىق ئوزۇقلانسا، تۇغۇلغاندىن كېيىن ئانا سۈتى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. ئانىنىڭ دەسلەپكى ئۈچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە بولغان ئارىلىقتىكى سۈتى «ئوغۇز سۈتى»، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى «ئاق سۈت» دەپ ئاتىلىدۇ. ئوغۇز سۈتى بوۋاقنىڭ ئاشقازان، ئۈچەي قاتارلىق ئەزالىرىنى ئايلىنىپ، ھاملىنىڭ قورساقتىكى ۋاقتىدا كىندىك ئارقىلىق

ئوزۇقلانغان ئوزۇقنى سىرتقا ھەيدەپ ئىچىنى تازىلاپ چىقىرىدۇ. ئاننىڭ ئاق سۈتى بوۋاقنىڭ تېنىگە سىڭىپ بۈدرۈق چوڭ بولۇشىغا ئاساس يارىتىپ بېرىدۇ.

ئېمىتكەندە دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

ئانا بوۋاقنى ئېمىتكەندە ئۆزىنى ئەركىن - ئازادە تۇتۇپ ئېمىتىشى، ھەرگىز خاپا ھالەتتە ئېمىتمەسلىكى لازىم. ئۇيغۇرلار خاپا ھالدا بالا ئېمىتسە ئاچچىق بوۋاققا ئۆتۈپ كېتىپ، ئۇنىڭ ئەركىن چوڭ بولۇشىغا تەسىر يېتىدۇ دەپ قارايدۇ. بوۋاقنى ئېمىتىۋاتقان مەزگىلدە، بولۇپمۇ ياز كۈنلىرىدە ئانا كۆكسىنى يۇيۇۋېتىپ ئاندىن بالىنى ئېمىتىشى، جۈنۈپ ھالەتتە بالىنى قەتئىي ئېمىتمەسلىكى كېرەك. چۈنكى، بۇنداق قىلغاندا بوۋاقنىڭ تىلىنىڭ چىقىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كېتىدۇ؛ بالا كېكەچلەپ گەپ قىلىدىغان، ھەتتا باشقىچە ئەھۋاللاردىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ دەپ قارىلىدۇ. شۇڭا، ئەرلەرمۇ ئانىلار بوۋىقىنى ئېمىتىۋاتقان مەزگىلدە ماسلىشىپ بېرىشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

تۇغ (بەلگە) ئېسىش

بۇنى ئۇيغۇرلار «پەرھىز تۇتۇش» دەپمۇ ئاتايدۇ.

ئۇيغۇرلاردا بوۋاق تۇغۇلغاندىن كېيىن پەرھىز تۇتۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. تۇغ ئېسىشنىڭ ئىككى خىل مەنىسى بار: بىرى، تۇغ ئېسىلسا بۇ ئۆيدە يېڭى تۇغۇتلۇق ئانا ۋە بوۋاقنىڭ بارلىقىدىن بېشارەت بېرىلىپ، يات ئادەم ياكى سەپەردىن قايتىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ بىۋاستە ئۆيگە كىرىشى چەكلىنىدۇ. ئۇيغۇرلار يات ئادەم ياكى سەپەردىن قايتىپ كەلگەنلەر تۇغۇتلۇق ئۆيگە ئۇدۇل كىرسە بوۋاققا ئۇچۇق ياكى قوقاق تېگىدۇ، نەتىجىدە بوۋاق يىغلاڭغۇ ھەم خەقىش بولۇپ قالىدۇ دەپ قارىغاچقا، كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئىشىك بېشىغا ئېسىلغان تۇغنى كۆرسە، بىۋاستە ئۆيگە كىرمەي، ئىشىك تۈۋىدە ھاردۇقىنى چىقىرىپ، ئۈستىبېشىدىكى چاڭ-توزانىنى قېقىشتۇرۇپ ئۆيگە كىرىدۇ؛ يەنە بىرى، ئېسىلغان تۇغ تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ قىز ياكى ئوغۇللۇقىنى بىلدۈرىدۇ.

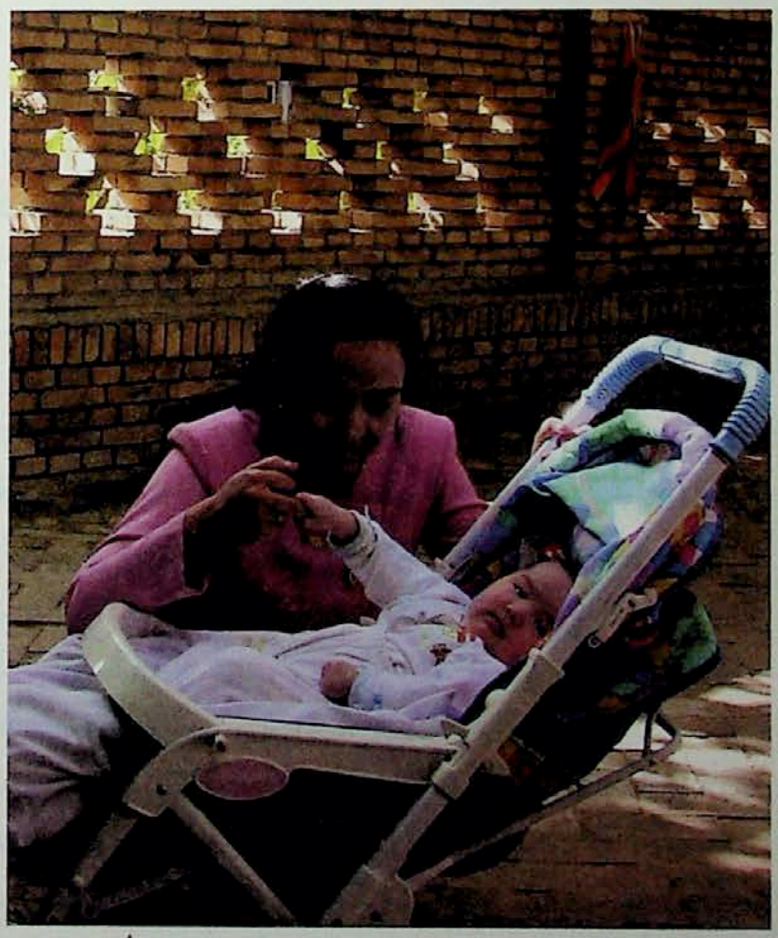
تۇغۇلغان بوۋاق ئوغۇل بولسا كۆك، قارا كۆك، ھاۋا رەڭ رەختىلەردىن چاسا

شەكىلدە؛ ئەگەر قىز بولسا قىزىل، يېشىل، جىگەر رەڭدىكى ئۇچ بۇرجەك شەكىللىك تۇغ ئېسىلىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئۆيدە دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

بوۋاق تۇغۇلۇپ ئۇچ كۈنگىچە بوۋاقنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى خەۋەر قىلماي، مەخپىي تۇتىدىغان ئادەت بار. بوۋاق دۇم ھالەتتە تۇغۇلسا «بوۋاق دۇنيانى قۇچاقلاپ چۈشتى» دەپ ياخشىلىقىقا بۇرىلىدۇ. ناۋادا ئوڭدىسىغا تۇغۇلسا نورمال ھالەتتە دەپ قارىلىدۇ. ئەگەر بوۋاق تۇغۇلغاندا پۈتى ئالدىدا چىقىپ، باش قىسمى كەينىدىن چىقسا بۇنى قىيىن تۇغۇت ھېسابلاپ، ئانا ـ بالىدىن ئەنسىرەيدۇ ھەم بۇنى نورمال ئەھۋال ئەمەس دەپ قارايدۇ.

يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق چاچلىق تۇغۇلسا ياخشىلىقتىن دېرەك بېرىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەمما، چىشى بار تۇغۇلسا بۇنى بىنورمال دەپ ئېھتىيات قىلىدۇ. ھەرقانداق ئاتا ـ ئانا بۇ دۇنياغا كەلگەن يېڭى جانىنىڭ ھەممە ئەزاسى تولۇق بولۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ، بىرەر ئەزايىنىڭ كەم بولۇپ قېلىشىنى خالىمايدۇ.

بوۋاق تۇغۇلۇپ ئىددەت ۋاقتى توشماي تۇرۇپ، ئۇنى يوقلاپ كىرگەنلەرگە بالىنىڭ يۈزىنى كۆرسەتمەسلىكە بولمايدۇ. ئادەتتە بوۋاق تۇغۇلۇپ يەتتە كۈندىن 12 كۈنگىچە ئىددەت ئىچى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، تۇغۇت يوقلىغانلار ئىددەت ۋاقتى توشقاندىن كېيىن يوقلايدۇ. چۈنكى، بۇ كۈنلەردە بوۋاقنىڭ كىندىكى قاقاچ تۇتۇپ چۈشۈپ كېتىدۇ.

بوۋاقنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە بالىلىرى بوۋاقنى كۆرگىلى كىرگەندە،

قۇرۇق قول كىرمەيدۇ. چۈنكى، قۇرۇق قول كىرسە بالا چوڭ بولغاندا قۇرۇق گەپ قىلمىدىغان ئادەم بولۇپ قالمىدۇ دەپ قارىلمىدۇ. بوۋاقنى كۆرگىلى كىرگەن بالىلارغا تۇغۇتلۇق ئانا ئاۋۋال تەييارلاپ قويغان ناۋات، قەنت ـ گېزەكلەرنى بېرىپ، ئاندىن بوۋاقنىڭ يۈزىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق قىلغاندا ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ بىر ـ بىرىگە كۆيۈمى بولمىدۇ دەپ قارىلمىدۇ.

ئەگەر بوۋاقنىڭ بىر قورساق قېرىندىشى ياكى نەۋرە قېرىنداشلىرى بوۋاقنى كۆرگىلى كىرسە، ئاۋۋال بوۋاقنىڭ پۇتىنى، ئاندىن يۈزىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداق قىلغاندا قېرىنداشلارنىڭ بىر ـ بىرىگە مېھرى چۈشىدۇ ھەم ئۆزئارا كۆيۈمچان بولمىدۇ دەپ قارىلمىدۇ.

بوۋاقنى بۆشۈككە سېلىپ يېشىۋالغاندىن كېيىن بۆشۈكنىڭ ئۈستىنى ئوچۇق قويۇشقا، بۆشۈكنى قۇرۇق تەۋرىتىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بوۋاق خەقىش بولۇپ قالمىدۇ دەپ قارىلمىدۇ.

ئۇيغۇرلار زاكىلارنى يۇيۇپ سىرتقا يېيىشنى، كېچىسى يۇلتۇز كۆرۈپ قېلىشنى چەكلەيدۇ. تىلى چىقمىغان بوۋاقنى ئەينەككە قاراتمايدۇ، چۈنكى تىلى چىقىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كېتىدۇ دەپ قارىلمىدۇ. بوۋاقنىڭ پۇت ئالقانلىرىنى غىدىقلاش قاتتىق چەكلىنىدۇ، چۈنكى نېرۋىسىغا تەسىر يېتىدۇ دەپ قارىلمىدۇ. تىلى چىقمىغان بوۋاقنى سۆيۈشكە يول قويمايدۇ؛ ھازىرمۇ ئايرىم يۇرتلاردا تەڭ تۇغۇلغان ئىككى بوۋاققا بىر پارچە نانىنى تەڭ چىشلىتىشنى چەكلەيدىغان ئەھۋاللار ساقلىنىۋاتىدۇ؛ بوۋاقنى قارىڭغۇدا، زاۋال ۋاقتىدا سىرتقا ئاچقىش چەكلىنىدۇ؛ بوۋاققا سوغۇق ئۆتۈپ قېلىشىدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىدۇ. قىرىقى ئىچىدە چوڭلارنىڭ بوۋاقنىڭ پۇتىغا، ئاغزىغا سۆيۈشكە بولمايدۇ. بوۋاقنى تولا ماختىسا تىل تېگىدۇ دەپ بوۋاقنى ماختاۋېرىشىگە يول قويۇلمايدۇ. ئۇيغۇرلاردا يەنە بوۋاقنىڭ پوقىنى خالىغانچە تاشلىماي كۆمۈۋېتىدىغان ئادەت بار. بوۋاق چوڭ تەرەت قىلغاندىن كېيىن پايپاق ياكى مەينەت نەرسىلەر بىلەن سۈرتۈشنى چەكلەيدۇ. يازنىڭ تومۇز ئىسسىق ۋاقتىدا يىراقتىن ھېرىپ ـ ئېچىپ كېلىپ ئېمىتىشنى چەكلەيدۇ. چۈنكى، بالىنىڭ قورسىقى ئاغرىپ قالمىدۇ دەپ قارىلمىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئانا باشقا بالىلارنى ئېمىتىپ قويۇشقا بولمايدۇ، چۈنكى بۇ بالىلار ئېمىلداش بولۇپ قالمىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئېمىلداشلارنىڭ توي قىلىشى قاتتىق چەكلىنىدۇ. بوۋاقلارنىڭ چىشى چىقىقاندا ئانىسىنىڭ ئەمچەك توپچىسىنى چىشلەپ سالسا، بۇ ياخشىلىقتىن دېرەك بەرمەيدۇ دەپ قارىلمىدۇ. بوۋاقلار ئالتە ئايلىق بولغاندىن كېيىن تاماق بىلەن ئوزۇقلاندۇرىدۇ.

تۇنجى تاماقنى شۇ مەھەللىدىكى ئىناۋەتلى بار، تىلى يۇمشاق، ئەل ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلىگەن، بىر نىكاھلىق بولغان ئانا بېرىدۇ. ئاندىن بوۋاقنىڭ ئۆز ئانىسى تەدرىجىي ھالدا بۇلماق، نان، سۈت، مېغىز، گۆشنان قاتارلىقلارنى يېگۈزۈشكە باشلايدۇ. ئەگەر بالىدۇرراق تاماقلاندۇرمىسا ئاشقازان ئاغرىپ، ئەركىن يېتىلىشىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ دەپ قارىلىدۇ. ئومۇمەن، بوۋاقنى ئىسسىق تاماق بېرىپ بېقىلىدۇ. يەللىك، سوغۇق كېلىدىغان قۇۋۋەتسىز تاماقلارنى بېرىش قاتتىق چەكلىنىدۇ. يەنە بوۋاقنى ئامال بار دورا ـ ئوكۇلغا يوللاتمايدۇ، يېنىك ئاغرىشلار كۆرۈلسە ئانىنىڭ ئوزۇقى ئارقىلىق داۋالاشقا ئەھمىيەت بېرىلىدۇ.

بوۋاقنىڭ قىرىقى چېچىنى دادىسى چۈشۈرىدۇ، بۇنداق قىلغاندا بالا ئاتا ـ ئانىغا ۋاپادار بولىدۇ دەپ قارايدۇ. بولمىسا بىر نىكاھلىق بولغان ئۇستا ساتىراشقا ئالدۇرىدۇ. بۇ چاچنى بۆشۈك كەرگىسىنىڭ قېتىغا قىستۇرۇپ ساقلايدۇ.

تۇغۇتلۇق ئانىنى كۈتۈش

تۇغۇت ــ ئاياللارنىڭ ھايات‌لىقىدىكى ئەڭ قىيىن ئۆتكەل. ھامىلىدار بوشىنىپ بولۇشى بىلەنلا ئۇنىڭغا ئۆز ئانىسى ياكى قېيىنئانىسى بىر پىيالە سۈيۇلدۇرۇلغان قويۇق مېيىنى ئىچكۈزۈپ ئاندىن تاماقلاندۇرىدۇ. تۇغۇتلۇق ئانىنىڭ ئەڭگىزىسىنىڭ ئېشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن «قارغالتاق» (قار لەيلىسى)نى تەييارلاپ (قۇرۇتۇلغان بولسىمۇ بولىۋېرىدۇ)، ئۇنى قاينىتىپ سۈزۈتقاندىن كېيىن تۇغۇتلۇق ئانىنى يۇيىدۇ. بۇنداق قىلغاندا تېرە پارقىراق، يۈمران بولۇپ، تېز ئەسلىگە كېلىشىگە ياردىمى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. يەنە قارا سۆڭەكلىك توخۇنى بوغۇزلاپ پاكىزلىغاندىن كېيىن ئىككى ـ ئۈچ قېتىم شورپىسىنى ئىچكۈزىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ تۇغۇتلۇق ئانىنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنىڭ بىر قېتىم تازىلىنىشىغا ياردىمى بولىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئانىنىڭ بېشىغا نېپىز رەخت ياكى قېلىن ياغلىق چېگىپ قويۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئىككى قۇلىقىغا تۆگە يۇڭى تىقىپ قويىدۇ. ئۇيغۇرلار تۇغۇتلۇق ئانا بېشىنى ھەم قۇلىقىنى ئىسسىق تۇتمىسا ياشنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ باش ئاغرىيدىغان، قۇلاق غوڭۇلدايدىغان ھەم كېسەلچان بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ. تۇغۇتلۇق ئانىنىڭ قىرىقى توشقىچە پۇت ـ قولىنى سوغۇق سۇغا سېلىشى، تالا ـ تۈزگە كۆپ چىقىشى چەكلىنىدۇ. تۇغۇتلۇق ئانا

بەدىنىنى قوينىڭ قۇيرۇق مېيىدا مايلاپ تۇرىدۇ. تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ئوزۇقلۇقى ئۇچۇن قوي گۆشى، شورپا، تۇخۇم، سۈت، قايماق قاتارلىق قۇۋۋەتلىك تاماقلار بېرىلىدۇ. ئاز ساندىكى سۈتى ئاز، سۈتى چۈشمىگەن ئانىلارغا تېرىق دانىسىنى قاينىتىپ سۈيى بىلەن بىللە يېگۈزۈلىدۇ.

تۇخۇم تۇغۇتلۇق ئاننىڭ مۇسكۇل، ئۇگلىرىنى چىڭىتىپ، سالامەتلىكىنى تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، بەدەننىڭ بوشاپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. تۇخۇمنىڭ ئاق ـ سېرىقى ئارىلاشتۇرۇلۇپ ماتاغا سۈرتۈپ، بۇ ماتا بىلەن تۇغۇتلۇق ئاننىڭ بەل قىسمى چىڭ تېڭىپ قويۇلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا تۇغۇتلۇق ئاننىڭ بەل، قورساق قىسمىنىڭ يوغان، كېلەڭسىز بولۇپ قېلىشى ھەم سوغۇق تېگىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئاننىڭ قېرىقى توشقىچە يۇز ـ كۆزىنى، بەدىنىنى تاتىلاشقا يول قويۇلمايدۇ ھەم چەكلىنىدۇ. قىچىشىپ كەتسە بوش، سىلىق سىلاپ بەرسە بولىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭغا دىققەت قىلىنمىسا تۇغۇتلۇق ئاننىڭ يۇز ـ كۆزى، بەدىنىدە تېرناق ئىزىدىن ئاق تاغىل داغلار پەيدا بولۇپ، تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ھۆسن ـ جامالىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ. يەنە قىش ياكى ياز بولسۇن تۇغۇتلۇق ئاننىڭ قېرىقى توشقىچە سەل قېلىن كېيىم ـ كېچەك، ئاياغلارنى كىيىپ يۇرۇشى، يەنى ئۆزىنى ئىسسىق تۇتۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئانا بوشىنىپ 12 كۈن توشقاندىن كېيىن ئۇنى كاۋاۋىچىن، ئادراسمان، شۇڭاق قاتارلىق يەرلىك دورىلارنى قاينىتىپ ئىلمان قىلغاندىن كېيىن شۇ سۇدا يۇيۇندۇرىدۇ. بۇ دورا سۇيى تاشقى بەدەننىڭ سوغۇق ئېلىپ كېتىشىدىن ساقلايدۇ، سوغۇق يەلنى ھەيدەيدۇ؛ بەدەن تېرىسىنى يۇمران، پارقىراق، سىلىق قىلىپ، سالامەتلىكىنى تېز ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئاننىڭ يوقلاشتا دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

تۇغۇتلۇق ئانا تۇغۇپ تۇنجى كۈنى ئۇنىڭ يېنىغا ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، يولدىشى ۋە تۇغۇت ئانىسىدىن باشقا ھېچقانداق كىشىنىڭ كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ. ئەتىسىدىن باشلاپ يېقىن تۇغقانلار كىرىشكە باشلايدۇ. يەتتىنچى كۈنىگىچە يات ئاياللارنىڭ كىرىشى چەكلىنىدۇ. يەتتىنچى ياكى ئون ئىككىنچى كۈنىدىن باشلاپ، باشقا قوشنا ـ قولۇملارنىڭ كىرىشى رۇخسەت قىلىنىدۇ. يەنە يىراق سەپەردىن كەلگەنلەر دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن كىرسە بولىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئۆيگە تۇغۇتلۇق ئاننىڭ دادىسى، يولدىشىدىن باشقا ھەرقانداق ئەرنىڭ كىرىشىگە بولمايدۇ. ئومۇمەن 40 كۈنگىچە يات كىشىلەرنىڭ كىرىپ ـ چىقىشى چەكلىنىدۇ. بۇ ئانا ۋە بوۋاققا پايدىلىقتۇر. يەنە تۇغۇتلۇق ئۆيگە قۇرۇق قول كىرىشكە بولمايدۇ، ئەمما خام گۆش، ئۇن ئېلىپ كىرىشكە تېخىمۇ بولمايدۇ. بالىسى تۇرمايدىغان (بالىسى تۇغۇلۇپلا ئۆلۈپ كېتىدىغان) ۋە تۇغماس ئاياللارنىڭ بوۋاقنى يوقلاپ كىرىشى مەنئىي قىلىنىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئاننى يوقلاپ كىرگەنلەر، بولۇپمۇ يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن مېھمانلار تەرىنى قۇرۇتۇپ ھاردۇقى چىققۇچە مېھمانخانىدا ئولتۇرۇپ، ئاندىن بوۋاق بار ئۆيگە كىرىدۇ، ئەمما ئۇزاق ئولتۇرۇش چەكلىنىدۇ. چۈنكى، ئۇزاق ئولتۇرۇپ قالسا بوۋاقنىڭ ئايىغى ئېغىر بولۇپ، چوڭ بولغاندا ھۇرۇن، بوشاڭ بولۇپ قالىدۇ، دەپ قارىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار تۇغۇتلۇق ئۆيگە 40 كۈنگىچە ئۆلۈم خەۋىرىنى ئەكىرىشكە بولمايدۇ دەپ قارايدۇ. يەنە تۇغۇتلۇق ئۆيگە تۇگۈلگەن تاماقلار (مانتا، چۆچۈرە، سامسا)نى ئەكىرىشنى چەكلەيدۇ. يەنە قوشنا ـ قولۇملار تۇغۇتلۇق ئاننىڭ يوقلاش ئۈچۈن تاماق ئېتىپ ئەكىرسە، قاچىنىڭ ئاغزى ئوچۇق ھالەتتە ئەكىرىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئۆيدىن 40 كۈنگىچە ھەرقانداق نەرسىنى ئارىيەتكە بېرىشكە بولمايدۇ، بولۇپمۇ پالتا، پىچاق، قازان، كەكە قاتارلىق تۆمۈر سايمانلار ئارىيەتكە بېرىلسە، بوۋاقنىڭ كىندىكى ئاسان چۈشمەيدۇ دەپ قارىلىدۇ. تۇغۇتلۇق ئۆيدە ياڭاق، ئۆرۈك مېغىزىنى چېقىش چەكلىنىدۇ. ئوتۇن يارمايدۇ، چۈنكى قاتتىق ئاۋاز چىقسا بوۋاققا تەسىر كۆرسىتىدۇ دەپ قارايدۇ. تۇغۇتلۇق ئاننىڭ قېرىقى توشقىچە چىراغنى غۇۋا قىلىپ ئۆچۈرمەيدۇ. تۇغۇتلۇق ئۆيدە 40 كۈنگىچە لاي ئېتىپ تام سىلىش ھەم ئېغىل ـ قوتاندىن قىغ چىقىرىش مەنئىي قىلىنىدۇ. تۇغۇتلۇق ئاننىڭ قېرىقى توشقىچە ئۇنى يالغۇز قويۇلمايدۇ ھەم يالغۇز قوندۇرۇلمايدۇ، ھەمراھلىق كىشى يېنىدىن قەتئىي ئايرىلمايدۇ.

يوقلاپ كەلگەنلەرنىڭ تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ياستۇقىنى بېسىپ ئولتۇرۇشى چەكلىنىدۇ. تۇغۇتلۇق ئاننىڭ تېنى ئاجىز بولغاچقا، ئۇنىڭ قازان ـ قومۇچ كۆتۈرۈشىگە، تاماق ئېتىشىغا، ئېغىر ئىش قىلىشىغا، يەنە ئۇنىڭ چاچ تارىشىغا، سوغۇق سۇدا چىنە ـ قاچا ۋە بالىنىڭ زاكىسىنى يۇيۇشىغا يول قويۇلمايدۇ.

تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ئۇلۇغ ئېقىۋاتقان سۇ، دەريا ـ ئۆستەڭلەردىن مالغا مىنىپ، ھارۋىغا چۈشۈپ ياكى ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئۆتۈشى، بولۇپمۇ سەپەر قىلىشى چەكلىنىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئانا تۇغۇتلۇق ۋاقتىدا گۆش، شورپا، قۇۋۇەتلىك، ئىسسىق تاماقلارنى كۆپرەك يېيىشى شەرت. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنىڭ سوغۇق سۇ ئىچىشى، تەبىئىتى سوغۇق ۋە يەل كېلىدىغان گۆشلەردىن ئۆچكە، توخۇ، شۇنداقلا قېرى ئاتنىڭ گۆشى، كۆكتاتلاردىن پىياز، كۈدە قاتارلىقلارنىمۇ يېيىشى چەكلىنىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئۆيدە گەپ ـ سۆزلەرگىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا توخۇنى «تاخ»، مۇشۇكنى «پەش» دېسە تۇغۇتلۇق ئاننىڭ سۈتى كەملەپ كېتىدۇ دەيدىغان ئەنئەنىۋى كۆزقاراش بار.

بوۋاقنى بېقىشتا دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

● ئۇيغۇرلار ئادەتتە ئوغۇل بوۋاقلارنى كۆپ يىغلاتمايدۇ. چۈنكى، تولا يىغلاش شۇملۇق كەلتۈرىدۇ، ئوغۇل بوۋاقنىڭ سېرىق ئېتى يېرىلىپ يەل

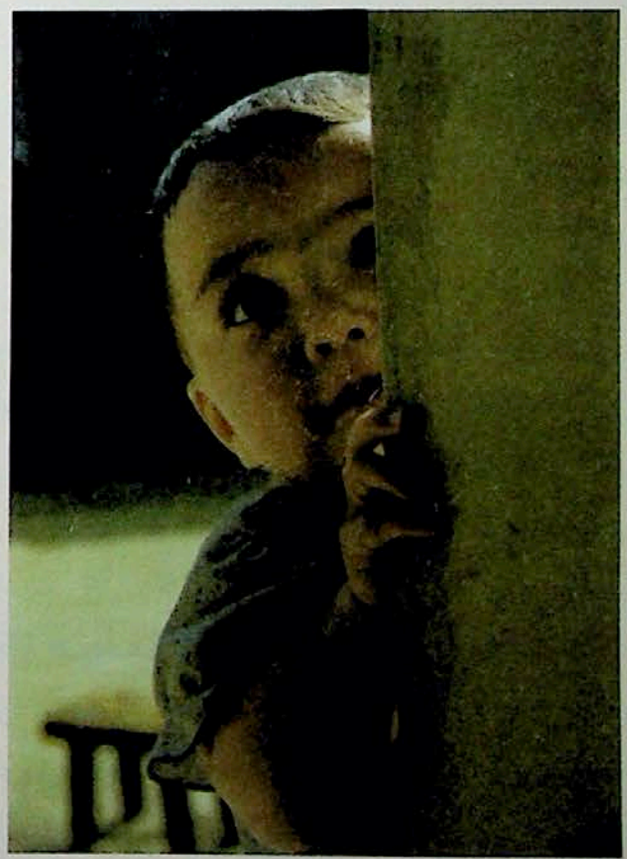
چۇشۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەكسىچە، قىز بوۋاقلار كۆپ يىغلىسا «بەختىنى تىلەپ يىغلايدۇ ھەم كۆپ يىغلىسا قارا كۆز بولىدۇ» دەپ ئېغىر ئالمايدۇ. بەزى ياشانغانلار بوۋاقلار چوڭ بولغاندا تارتىدىغان جاپاسىغا يىغلايدۇ دەپمۇ قارايدۇ.

● بوۋاقلاردا يېڭى چىش چىقىۋاتقاندا ئاتا ـ ئانىسى بوۋاقنىڭ چىشىغا قەتئىي قارىمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلغاندا بوۋاققا چىش چىقىشى كەينىگە سۈرۈلۈپ كېتىدۇ دەپ قارىلىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا دورا ئىچكۈزۈش قەتئىي چەكلىنىدۇ.

● ئاتا ـ ئانا بولغۇچى باشقىلارنىڭ بالىلىرىنىڭ قانچە ئىكەنلىكىنى سورىشنى، يۇزتۇرا ماختىشنى، ئۇلارغا تىكىلىپ قارىشنى چەكلەيدۇ. چۈنكى، ئۇلار بوۋاقلارغا تىل تېگىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ.

● يېڭى تۇغۇتلۇق ئانىغا مالنىڭ تېلىنى يېگۈزمەيدۇ. بۇنداق قىلسا بوۋاق تولغاق ھەم تېلىققاق بولۇپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

● بالا ئېمىتىۋاتقان مەزگىلدە تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ئائىلە ئىشلىرىغا ياكى يولدىشىغا قېيىداپ بوۋىقىنى ئېمىتىشى چەكلىنىدۇ. چۈنكى، سۈتتىكى ئاچچىق بالىنىڭ تېنىغا كىرگەندىن كېيىن بالا ئاغرىپ قالىدۇ، ئەتلىك چوڭ بولمايدۇ دەپ قارىلىدۇ. شۇڭا، ئېمىتكەندە خۇشال كەيپىيات بىلەن ئۆزىنى ئەركىن ـ ئازادە تۇتۇپ ئېمىتىشى كېرەك.

● بوۋاقنى ھاۋا ئىسسىپ كەتكەن مەزگىللەردە سالقىنلاتتىش ئۈچۈن غەلۋىر، ئۆتكەملەرنى دۇم كۆمتۇرۇپ ئۇستىگە كۆرپە سېلىپ ياتقۇزۇشنى، يەنە سەگەنچەككە سېلىشنىمۇ چەكلەيدۇ. چۈنكى، يۇقىرىقى ئۇسۇللار قوللانسا بالا چوڭ بولغاندا تاسقىلىپ، جاپا تارتىپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

● بوۋاقلار قىرىقى ئىچىدە كۆرپىدە ياكى بۆشۈكتە ياتقۇزغاندا پۈتۈن بەدىنىنى تۈز ياتقۇزىدۇ، بولۇپمۇ قۇلاقلىرى پۈكۈلۈپ، قاتلىنىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. بولمىسا قۇلىقى سالپاڭ قۇلاق ياكى تۇگۇر قۇلاق بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

بوۋاقنى چوڭ قىلىش ئۇسۇلى

ئۇيغۇرلار بالىلارنىڭ ساغلام بەدەن، چىرايلىق، يىلىكى تولغان بولۇپ يېتىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇڭا، بوۋاقلارنى بىر يېرىم ياشتىن ئىككى ياشقىچە ئانا سۈتىگە تويغۇزۇپ ئېمىتىش تەلەپ قىلىنىدۇ. بوۋاق ئالتە ئايلىق بولغاندىن كېيىن ئانا سۈتىگە قوشۇپ، بوۋاققا يەنە مايلىق بۇلماق، شورپىدا پىشۇرۇلغان چۆپ، تۇخۇم، گۆش، مايلىق توقاچ بېرىدۇ ھەمدە سوسكا ئورنىدا قوينىڭ قۇيرۇق مېيىنى پىشۇرۇپ شورىتىدۇ. ئاندىن تەدرىجىي ھالدا قۇيرۇق ماي، ھەسەل، ئۈزۈم، ناۋات قاتارلىق يېمەكلىكلەر بىلەن ئوزۇقلاندۇرىدۇ. شۇنداق بولغاندا، بالىلار ساغلام، يىلىكى تولۇق، چىرايلىق، تىلى تاتلىق بولۇپ يېتىلىدۇ دەپ قارىلىدۇ. ئەمما، كالا سۈتى سوغۇق، ئۆچكە سۈتى يەللىك بولغانلىقى ئۈچۈن بالىنىڭ مىجەزىنى بۇزۇپ قويىدۇ دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا ئۇيغۇرلاردا ئادەمنىڭ مىجەز ـ خۇلقى سۈت بىلەن كىرىدۇ دەيدىغان قاراشمۇ بولغانلىقى ئۈچۈن كالا سۈتى بىلەن بېقىلغان بوۋاقلارنىڭ مىجەز ـ خۇلقى باشقىچە بولۇپ، زېرەك ھەم ئەقىللىك بولمايدۇ؛ بالا سوغۇقچان، يەللىك بولۇپ، چوڭ بولغاندا بوشاڭ ئادەم بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ. شۇڭا، بۇنىڭغا ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. بوۋاق يېشىغا توشقاندا ئۇنىڭغا پېچىنە ـ پىرەنىك ۋە كاۋاپ قاتارلىقلارنىمۇ بېرىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇرلار كۆچلۈك ۋە كېلىشكەن بەدەنگە، ئىسسىق مىجەزگە ئىگە كېلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى يېمەك ـ ئىچمەك، كىلىمات، ئىقلىم بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

ئۇيغۇرلار بوۋاقنى قىرىقى ئىچىدە ياز كۈنلىرى كۈندە بىر قېتىم، قىش كۈنلىرى ئىككى كۈندە بىر قېتىم ئىلمان سۈدا يۇيۇندۇرىدۇ. بۇنداق قىلغاندا بوۋاق ياۋاش ھەم ئەتىلىك بولۇپ، غەيرىي پۇراقلاردىن خالىي بولىدۇ دەپ قارايدۇ. بوۋاق ئالتە ئايلىقتىن ئاشقاندا دورا ـ دەرمەك، ئۆسۈملۈك دورىلىرىنىڭ قاينىتىلغان سۈيىدە يۇيۇندۇرۇپ، ساغرىسى، ئۇگىلىرىنى قوينىڭ قۇيرۇق مېيىدا مايلاپ تۇرىدۇ.

بوۋاقلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكى

ئۇيغۇرلار بوۋاقنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. بوۋاقنىڭ ئىشتان، پايپاق، كۆڭلەك، پوسما ـ بۆكلىرىگە گۈل كەشتىلەپ،

چىرايلىق، رەتلىك كىيىندۇرىدۇ. ئۇنىڭ ساغلام، ئەركىن ئۆسۈشى ئۈچۈن يۇمشاق پاختا رەختلەردىن سەل كەڭرەك قىلىپ كىيىم تىكىپ كىيگۈزىدۇ. ھەرگىز شىرىق چاپان ۋە قوپال رەختلەردىن كىيىم كىيگۈزمەيدۇ ھەمدە بوۋاقنى ئەتىگەنلىكى ساپ، سالقىن ھاۋادا نەپەس ئالدۇرۇش ئۈچۈن سىرتلاردا كۆتۈرۈپ ئويناتىدۇ. نەتىجىدە، بالىلارنىڭ سوغۇقتا چىداملىق بولۇش ئىقتىدارىنى كىچىكىدىنلا يېتىلدۇرىدۇ. ئۇيغۇر ئانىلار ئوغۇل بوۋاقلارغا كۆك، قارا، تۆمۈر كۆك، سۇر رەختلەردە، قىز بوۋاقلارغا قىزىل، يېشىل، گۈللۈك... رەختلەردە كىيىم تىكىپ كىيگۈزۈپ، بالىلارنىڭ كىچىكىدىن باشلاپلا قىز ـ ئوغۇللارنىڭ كىيىم كىيىش پىسخىكىسىنى يېتىلدۇرىدۇ.

پەرداز قىلىش

قىز بوۋاق بۆشۈككە سېلىنغاندىن كېيىن، قېشىغا ئوسما قويۇلىدۇ. نەتىجىدە، قىز بوۋاق چوڭ بولغانسېرى قاشلىرى قارا، تۇم، ناھايىتى يارىشىملىق چوڭ بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە گۆدەك، ئۆسمۈر ۋە ياش قىزلار داۋاملىق ئوسما قويۇپ قېشىنىڭ قارا ھەم تۇم ئۆسۈشىگە شارائىت ھازىرلايدۇ.

ئەللەي ناخشىسى

ئۇيغۇر ئانىلار بوۋىقىغا «ئەللەي ناخشىسى»نى يېقىملىق ئاھاڭدا ئېيتىپ بېرىدۇ. بۇ ناخشا بالىلارنى بەھۇزۇر ئارام ئالدۇرىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ناخشا ـ مۇزىكا ئاڭلاش سەزىمىنى ئويغىتىدۇ.

ئەللەي ناخشىسىدا ئانىنىڭ بالىغا بولغان چوڭقۇر مېھىر ـ مۇھەببىتى، ئارزۇ ـ تىلەكلىرى، ئۈمىدلىرى، بالىنىڭ كېلەچىكى ھەققىدىكى شېرىن خىياللىرى تەسۋىرلىنىدۇ ھەم شۇ زامان، شۇ ماكانىكى ناھەقچىلىككە بولغان نارازىلىقلىرى ئېنىق ئىپادىلىنىدۇ:

باغدىكى چىناردىن كېسىپ،
بۆشۈكنى رۇسلاڭلار.
قارا قوينى ئۆلتۈرۈپ،
شۇمىكنى رۇسلاڭلار.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئاق يۇزلۇك قوزىچىقىم،
ئالما يۇزلۇك تاتلىقىم.
خۇش بويۇڭنى كۆرگەندە،
كېلەر مېنىڭ شادلىقىم.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

باغدا ئۆرۈك پىشىپتۇ،
تۇڭگە «توك ـ توك» چۇشۇپتۇ.
مېنىڭ بالام بۆشۈكتە،
تولۇن ئايدەك يېتىپتۇ.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

تۇڭلۇك بېشىغا ئاي كەلدى،
ئاتىڭىز بالام ساي كەلدى (ھازىر كەلدى).
چامغۇر قېتىپ ئاش ئېتەي،
ئەمدى ئۆيىمىزگە نان كەلدى.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

بالام ئارسلان بىلەكلىك،
باتۇر قاپلان يۈرەكلىك.
ياخشى ـ يامان كۆنلەردە،
ماڭا بەكمۇ كېرەكلىك.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئەللەي، ئەللەي بالىسى،
باغدا ئانار دانىسى.
بىر كېچىدە مىڭ قوپۇپ،
ئاق سۈت بېرەر ئانىسى.
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئەللەي قوشاقلىرىنىڭ مەزمۇنىدا ئانىنىڭ روھىي ھالىتى بىلەن قوشاق يارىتىلغان دەۋر روھى روشەن گەۋدىلىنىدۇ.

ئەللەي بالام كۆتى پوق،
ئېيتاي دېسەم لاتا يوق.
لاتا دېگەن ئۆگزىدە،
چىقاي دېسەم شوتا يوق.

شوتا دېگەن دەرەختە،
كېسەي دېسەم پالتا يوق.
پالتا دېگەن بازاردا،
ئالاي دېسەم پۇلۇم يوق.

پۇلۇم دېگەن ساندۇقتا،
ئاچاي دېسەم ئاچقۇچ يوق.
ئاچقۇچ دېگەن ئاكامدا،
ئەپكېلىشكە چارەم يوق.

ۋاي جېنىم بالام،
قانداق قىلاي پاناھىم.
ئاجىز بەندىلەر ھالىغا،
قاچان يېتەر خۇدايىم.

دېگەنگە ئوخشاش قوشاقلارنى ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىپ، ئۇيغۇر ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ روھىي دۇنياسى، چوڭقۇر ھېس - تۇيغۇسى ۋە ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتكەن.

بوۋاقلارنىڭ تىلى

بوۋاقلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس بالىلىق تىلىمۇ بولىدۇ. مەلۇمكى، بوۋاق تۇغۇلۇپ تاكى تىلى چىققىچە ئارىلىقتا ئۆزىنىڭ مەقسەت، ھېسسىياتىنى يىغلاش ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. بۇ مەزگىلدە ئانا بوۋاقنىڭ يىغلاش ھالىتىگە قاراپ ھەر خىل پەرەزنى قىلىپ شۇنىڭغا مۇناسىپ سۆزلەر بىلەن بەزلەيدۇ، ئەركىلىتىدۇ. بۇ سۆزلەرنىڭ بىر قىسمى بالىلارنىڭ تەلەپپۇزىغا ماسلاشتۇرۇلىدۇ ۋە ھەر خىل قىياپەت، ھەرىكەت، ئاۋازغا تەقلىد قىلىنغان بەزى سۆزلەر مەخسۇس ياسالغان قېلىپلاشمىغان سۆزلەردىن پەقەت بوۋاقلارنىڭ تىلىنى چىقىرىش مەزگىلىدىلا ئىشلىتىلىدۇ.

يېمەك - ئىچمەك توغرىسىدىكى سۆزلەر

مە - مە، مەمەم، مەمە، مەمەق (بۇ ئەمچەككە سۈمۈل قىلىنغان سۆزلەر)؛ ھۇم، ھۇمۇ - ھۇمۇ، ھۇممە (ئۇسسۇزلۇققا قارىتىلغان سۆزلەر)، نەن - نەن، نانا - نانا (نان يېيىش توغرىسىدىكى سۆزلەر) قاتارلىقلار.

ھاجەت قىلىش توغرىسىدىكى سۆزلەر

جۇجۇ، ئىششى، ئىششە، پوققە، جىز - جىز قاتارلىقلار.

ئاتا- ئانا ھەققىدىكى سۆزلەر

ئەتا (ئاتا)، دەدە (دادا)، ئەنە، ئانە، ئانەش (ئانا)، ئاجە، ئاچچا، ئاچاش (ئاچا)، ئەكە، ئاكاش (ئاكا) قاتارلىقلار.

ئەركىلىتىش ئۇقۇمىدىكى سۆزلەر

پىخ ـ پىخ، قىش ـ قىش، پاقە، پاخ ـ پاق (باخباق)، باقەم (قۇچاقلاش)، هاببا، ئابۇ، ئابۇش (سۆيۈش) قاتارلىقلار.

ئىسسىق ـ سوغۇقنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر

پا ـ پا (قىززىق)، هۇپا، هۇپاپا (ئىسسىق)، هۇۋ، هۇۋە، هۇۋۋەك (سوغۇق) قاتارلىقلار.

مېڭىشقا تەقلىد قىلىنغان سۆزلەر

ئادەتتە قىز بوۋاقلار بىر ياش ئىككى ئايلىقتىن بىر يېرىم ياشقىچە، ئوغۇل بوۋاقلار بىر يېرىم ياشتىن ئىككى ياشقىچە بولغان ئارىلىقتا مېڭىپ كېتىدۇ. ئۇلار ماڭغاندا ئانا «دەم ـ دەم»، «دەي ـ دەي»، «تەي ـ تەي» (بالىنىڭ يېڭى ئايىغى چىققانلىقى «تاپسا ياقىلىدى، دەم ـ دەم بولدى» دېيىلىدۇ) دەپ بالىنى مېڭىشقا تېخىمۇ رىغبەتلەندۈرىدۇ.

باشقىلار

پاكىزلىق، گۈزەللىك ئۇقۇمى «هاي ـ هاي»، مەينەت نەرسىلەرنىڭ ئۇقۇمىنى «هەللەق، ئىششە»، قورقۇتۇش ئۇقۇمىنى «هۇجۇ»، «بۇجۇ»، ئاغرىق ئۇقۇمىنى «ئۇۋۋە ـ ئۇۋۋە»، «ۋايجان ـ ۋايجان»، يىقىلىپ كېتىش ئۇقۇمىنى «دوك»، «دۇم»، ئۇخلاش ئۇقۇمىنى «ئۇخا»، «ئۇخخە» سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەيدۇ.

ئىككىنچى باب

ئىسىم قويۇش

بوۋاق تۇغۇلۇپ ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە ئۇنىڭغا ئىسىم قويۇلىدۇ. تۇنجى بالىنىڭ ئىسمىنى ئەر تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى، ئىككىنچى بالىنىڭ ئىسمىنى قىز تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى قويىدۇ. ئەگەر بوۋاق قىز بولسا قىز تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى، ئوغۇل بولسا ئەر تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى بېكىتىدۇ. ئەگەر بوۋاقنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، بوۋا ـ مومىسى ئىسىم قويالمىسا، ئىسىم قويۇشقا شۇ تەۋەدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشى (ھازىر شۇ مەھەللىدىكى مەسچىتنىڭ ئىمام، مەزىن)نى چاقىرىپ ئىسىم قويىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بوۋاق تۇغۇلۇپلا ئۆلۈپ كېتىدىغان ئەھۋال يۈز بەرسە، ئالدى بىلەن بوۋاققا ئىسىم قويۇپ، ئاندىن دەپنە قىلىدۇ.

ئىسىم قويغۇچى ئالدى بىلەن تۇز يەرگە پاكىز ئەدىيال ياكى جايناماز سېلىپ، قىبلە تەرەپكە قاراپ ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ئەزان توۋلاپ، تەكبىر ئېيتىدۇ. بالىنىڭ دادىسى بوۋاقنىڭ باش تەرىپىنى يەردىن سەل كۆتۈرۈپ، ئوڭ قۇلىقىنى ئىسىم قويغۇچى تەرەپكە سەل ئېگىزرەك، پۇتىنى سەل تۆۋەنرەك قىلىپ تۇتۇپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىسىم قويغۇچى بوۋاقنىڭ ئوڭ قۇلىقىغا ئېغىزىنى يېقىن ئەكېلىپ: «ئىسمىڭىز X بولدى» دەيدۇ. ئاندىن بوۋاقنى جايناماز‌غا تۇز ياتقۇزۇپ ئوڭ تەرەپكە ئۇچ قېتىم دوملىتىدۇ. بۇ «ئاتا ـ ئاناڭغا، ئائىلىگە سادىق بول، بۇ زېمىن سېنىڭكى، ئانا ۋەتىنىڭ، تۇپراقنىڭ ۋە ئۆز مىللىتىڭگە سادىق بول» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئاندىن بوۋاقنى يەنە سول تەرەپكە ئۇچ قېتىم دوملىتىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى «ئاتا ـ ئاناڭغا، ئائىلەڭگە يۈزسىزلىق قىلما، ۋەتىنىڭ، تۇپراقنىڭ ۋە مىللىتىڭگە يۈزسىزلىق قىلما، شۇنداقلا مۇناپىق بولما» دېگەندىن ئىبارەت. بۇ ئىشلار تۇگىگەندىن كېيىن ئىسىم قويغۇچى بوۋاقنى دادىسىغا تۇتقۇزۇپ: «مۇبارەك بولسۇن» دەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىسىم قويۇش مۇراسىمى ئاياغلىشىدۇ، ئۆي ئىگىسى ئۆزىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئىسىم قويغۇچىغا لايىقىدا داستىخان سېلىپ رازى قىلىدۇ.

بوۋاقتا ئىسىم قويۇشتا بوۋاقنىڭ ئۆز ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تاللىشىغا ھۆرمەت قىلغاندىن سىرت، نەسەبنىگمۇ ئېتىبار بېرىلىدۇ.

ئىسىم قويۇش مۇراسىمىغا بوۋاقنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، بوۋا ـ مومىلىرى، يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار قاتنىشىدۇ. ئۇلار بالىنى مۇبارەكلەپ ياخشى تىلەكلەر بىلەن دۇئا قىلىشىپ ئىسىم قويۇش مۇراسىمىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

ئىسىم قويۇش ئادەتلىرى ھەققىدە چۈشەنچە

يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنا ئىسىم قويۇش بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى. دېمەك، دۇنيادىكى ھەرقانداق مىللەت ئۆزىگە خاس ئىسىم قويۇش ئەنئەنىسىگە ئىگە. جۇملىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسىم قويۇشى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە، مەنىگە، شۇنداقلا سىمۋوللۇققا ئىگە.

1. قەدىمكى ئەنئەنە ئاساسىدا ئىسىم قويۇش

بۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئېتىقادى بويىچە ئۇلۇغلانغان، قەدىرلەنگەن شەيئىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، چولپان، ئاي، يۇلتۇز، يولۇاس، ئارسلان، ئالتۇنخان قاتارلىقلار.

يەنە بوۋاق تۇغۇلغان ۋاقىتتا دادىنىڭ كۆزىگە ئالدى بىلەن نېمە كۆرۈنگەن بولسا شۇ نەرسىنىڭ ئىسمىنى بالىغا قويۇشنى ئادەت قىلغان. مەسىلەن، تاش، تۆمۇر، سۇپۇرگە، كېپەك، چىمەن، پاسار، كەكە، پالتا، جۇۋا، چوڭ، كىچىك، باتىش قاتارلىقلار.

2. ئارزۇ ـ تىلەك، مۇراد ـ مەقسەت ئاساسىدا ئىسىم قويۇش

ئەجدادلىرىمىز ئىز ـ نىشانىمىز، چىرىغىمىز ئۆچمەسۇن دېگەن ئارزۇدا بالىلىرىغا ئىسىم قويۇپ كەلگەن. مەسىلەن، تۇردى (خان)، تۇرسۇن (خان)، توختى (خان)، تۇرغۇن، سېتىۋالدى، خۇدابەردى قاتارلىقلار.

3. ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئەرەبچە، پارسچە ئىسىم قويۇش

بۇنىڭدا ئەجدادلىرىمىز ئىسلام دىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئەرەبچە، پارسچە ئىسىم قويۇشقا ئادەتلەنگەن. بۇ ئىسىملاردا ئاللانىڭ پەزىلەت ـ

سۈپەتلىرىنى، مالائىكە ـ پەرىشتىلەر ۋە پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسىملىرىنى، ئىسلام، ئەرەب، پارس تارىخىدىكى ۋە ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئۆزىگە خاس ئىسىم قىلىپ قويۇش نەتىجىسىدە ئەرەبچە ـ ئۇيغۇرچە، پارسچە ـ ئۇيغۇرچە ئارىلاشما ۋە بىرلەشمە ئىسىم قويۇش ئادىتى شەكىللەنگەن. مەسىلەن، ئابلىمىت، غوپۇر، ئابدۇكېرىم، ئابدۇرېھىم، پەيزۇللا، ئابدۇقادىر... ۋە باشقىلار. يەنە ئىسرائىل، ئىبراھىم، خەدىچە (خەلچەم)، ھاۋا، مەريەم، پاتىمە، زۆھرە، ھەسەن ـ ھۈسەن (كۆپرەك قوشكېزەكلەرگە ئىسىم قىلىپ قويۇلىدۇ)، ھارۇن، ئىسكەندەر، گۈلباھار، توختىباقى، پاتەم، گۈلنىسا قاتارلىقلار.

بۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە ئىسىم قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. مەسىلەن، جۈمە، روزى، قۇربان، بارات، ھوشۇر، رەجەپ قاتارلىقلار.

4. نەسەب قوغلىشىپ ئىسىم قويۇش ئادىتى

ئۇيغۇرلاردا نەسەب قوغلىشىپ ئىسىم قويۇش ئادىتى بۇگۈنگە قەدەر داۋاملىشىپ كەلمەكتە. بۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئىزىنى ئۆچۈرمەي ئەسلەپ تۇرۇش مەقسەت قىلىنغان بولۇپ، ھەر ئۇچ ـ تۆت ئەۋلادتا بىر ئىسىم يۆتكەش داۋاملاشتۇرۇلغان. يەنى بوۋا ـ مومىلىرى، ئۇلۇغ بوۋا ـ مومىلىرىنىڭ ئىسمىنى نەۋرە ـ چەۋرىلەرگە، پەي نەۋرىلەرگە قويۇپ كەلگەن.

5. سىمۋول خاراكتېرلىك ئىسىم قويۇش ئادىتى

ئەجدادلىرىمىز باتۇر، قەيسەر، گۈزەل شەيئىلەرنىڭ ئىسمىنى ۋە نازاكەت، لاتاپەت تۇيغۇسىنى ئويغىتىدىغان سۆز ـ ئىبارىلەرنى ئىسىم قىلىپ قويۇشنىمۇ ئادەت قىلغان. بۇنداق ئىسىملار كۆپرەك قىز بوۋاقلارغا قويۇلىدۇ. مەسىلەن، قۇندۇز، پەرىزە، نۇر، ئالماس، گۈلجامال، ئايتىللا، نازاكەت، مەدەنىيەت، ئايتۇران، سۇمۇرغ، چىنارخان، مايسىخان قاتارلىقلار. ئادەتتە، قىزلار ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «قىز»، «گۈل»، ئايالارنىڭ يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ «خان» دېگەن سۆزەت قوشۇمچىلىرىنى قوشۇپ چاقىرىدىغان ئەھۋال بار.

6. پەرقلىق ئاتاش ئادىتى

ئەجدادلىرىمىز بۇ يېڭى جان دۇنياغا كېلىپ ئىسىم قويۇلغاندىن كېيىنلا،

ئۇلارنىڭ ئىسمىنى ياش باسقۇچى بويىچە پەرقلىق ئاتاپ ئادەتلەنگەن. يەنى بالا تۆت ـ بەش ياشقا كىرگۈچە ئۆز ئىسمى بىلەن ئاتالمايدۇ، ئەركىلەتمە خاس ئىسىم بىلەن ئاتاپ كەلگەن. مەسىلەن، ئوغۇل بالىلارنى «قوزام»، «بوتام»، «بېگىم»، «پاقلىنىم»، «پاشايىم»، «باي»، «گاڭ» (قومۇل رايونىدا سەككىز ـــ ئون ياشقا كىرگۈچە ھازىرمۇ شۇنداق ئاتايدۇ)؛ قىز بالىلارنى «قارچىغام»، «پەرى»، «خان»، «خانەك»، « گۈل، گۈلۈم»، «مونچىقىم»، «ئىپارىم»، «چولپىنىم»، «تۇمۇچۇقۇم»، «بۇلبۇلۇم»، «ئاي» قاتارلىق ئەركىلەتمە ئىسىملارنى قوللىنىدۇ. ئوغۇل ـ قىزلار بەش ـ ئالتە ياشتىن تارتىپ ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولغىچە قىزلارنىڭ ئىسمىغا «قىز، خان، گۈل، ئاي»؛ ئوغۇللارنىڭ ئىسمىغا «جان، ئاخۇن، بەگ، قارى» قاتارلىق سۈپەت قوشۇمچىلىرىنى قوشۇپ ئاتايدىغان ئىشلارمۇ بار. مەسىلەن، مەمەتجان، پالتاخۇن، يۇسۇپبەگ، يۇنۇس قارى، تىللاقىز، رەيھانگۈل، رەبىخان... قاتارلىقلار.

7. ئاپىسىنىڭ ئىسمىنى فامىلە قىلىپ ئىشلىتىش

بۇرۇنقى زامانلاردا بالىنىڭ دادىسى كىچىك ۋاقتىدىلا ۋاپات بولۇپ كەتكەن ياكى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆيىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن بولسا، بالىنىڭ ئىسمىنىڭ ئالدىغا ياكى كەينىگە دادىسىنىڭ ئىسمىنى فامىلە قىلىپ ئىشلەتمەي ئاپىسىنىڭكىنى ئىشلەتكەن ئەھۋاللار بولغان. مەسىلەن، يۇسۇپ مەريەم، رېھىمخان توختى، روزى چولپان، ئەخمەت سايىاخان قاتارلىقلار.

ئۈچىنچى باب

بۆشۈككە سېلىش

ئۇيغۇرلار بوۋاق تۇغۇلۇشتىن ئىلگىرى بوۋاقنىڭ كىيىم ـ كېچەك ۋە بۆشۈكىنى تەييارلىمايدۇ. چۈنكى، بالا تۇغۇلغاندا كېلىشمەسلىككە ئۇچراپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

ئەگەر بوۋاق ئوغۇل بولسا كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ رەڭگى ئاساسەن ئاق، قارا، كۆك رەڭلەردە؛ بۆشۈك جابدۇقلىرى ئۆز لايىقىدا قارا، كۆك، تۆمۈر كۆكى رەڭلەردە تەييارلىنىدۇ. ئەگەر قىز بولسا، كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ رەڭگى ئاساسەن قىزىل، شاپتۇل چېچىكى، جىگەر رەڭلەردە تەييارلىنىدۇ، بۆشۈك جابدۇقلىرى شۇنىڭغا ماس هالدا تۆمۈر كۆكى رەڭدىكى گۈللۈك، قىزىل، جىگەر رەڭلەردە تەييارلىنىدۇ.

تۇغۇلغان بوۋاق شۇ ئائىلىدىكى تۇنجى بالا بولسا بۆشۈك، بۆشۈك جابدۇقلىرى ئۆز تۇرى بويىچە يېڭىدىن تەييارلىنىدۇ. ئەگەر تۇنجى تۇغۇت بولمىسا ياكى بوۋاقنىڭ يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقان ئاكا ـ ئۇكا، ئېگىچە ـ سىڭىللىرىنىڭ ئىلگىرى ئىشلەتكەن بۆشۈكى ئىشلىتىلسە، بىرىنچىدىن، ئىسراپچىلىقنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، بوۋاق ياۋاش بولىدۇ، يىغلاڭغۇ بولمايدۇ، قوقاقلاردىن خالىي چوڭ بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

بۆشۈك

بۆشۈك بوۋاقنى پەرۋىش قىلىش ئالاهىدىلىكىگە، تەربىيەلەش رولىغا ئىگە. بۆشۈكنىڭ هەرقايسى بۆلەكلىرى بىر پۈتۈنلۈك ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ. بۇ بۆلەكلەرنىڭ ئۆلچىمى بۆشۈكنىڭ شەكلى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۆلچەملەر نىسپىي هالدا مۇقىم بولىدۇ. ئەگەر بۆشۈكنىڭ ئۆلچەملىرىنى خالىغانچە ئۆزگەرتكەندە، بۆشۈكنىڭ ئالاهىدىلىكى

ۋە رولىغا تەسىر يېتىدۇ. بۆشۈكنىڭ ئۆلچەملىرى ئىچىدە ئېگىزلىكى مۇقىم ھەم تۇراقلىق بولۇپ، بۆشۈكنىڭ باشقا بۆلەكلىرىنىڭ ئۆلچەملىرىدە نىسپىي پەرق بولىدۇ.

بۆشۈكنىڭ ئۆلچىمى

بۆشۈكنىڭ ئېگىزلىكى 47 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 95 ــ 100 سانتىمېتىرغىچە، كەڭلىكى 28 ــ 33 سانتىمېتىرغىچە، بۆشۈك قاسقىنىنىڭ رادىيوسى 21 ــ 23 سانتىمېتىرغىچە، بۆشۈك پۇتى (گەۋدە - كەرگە)نىڭ ئېگىزلىكى 25 سانتىمېتىر، باش تەرەپ پۇتىنىڭ ئاستىغا ئورنىتىلغان يورغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ ئېگىزلىكى 4.5 سانتىمېتىر، ئاياغ تەرەپ پۇتىنىڭ ئاستىغا ئورنىتىلغان يورغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ ئېگىزلىكى 3.51 سانتىمېتىر، ئىككى يان تەرەپنىڭ ئېگىزلىكى 2.5 سانتىمېتىر بولىدۇ.

بۆشۈكنى قۇراشتۇرۇش ئۇچۇن پۇتۇنلەي يار يېپلىم ھەم سۆگەت ياغىچىدىن ياسالغان ياغاچ مىخ ئىشلىتىلىدۇ. ھەرگىزمۇ تۆمۇر مىخ ياكى تۆمۇر پارچىسى ئىشلىتىلمەيدۇ. چۇنكى، تۆمۇرنى ئىشلەتسە بوۋاق سوغۇقچان بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

بۆشۇك جابدۇقلىرى ۋە ئۆلچەملىرى

بۆشۇك مۇڭاپىق ئۆلچەم ۋە شەكىل، شۇنداقلا جابدۇقلىرى بىلەن بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلىنىدۇ. بۆشۇكنىڭ ئەھمىيىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، بۆشۇك جابدۇقلىرىدىن بىرى كەم بولۇپ قالسا بولمايدۇ. تۆۋەندە، بۆشۇككە زۆرۈر بولغان جابدۇقلار ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلچەملىرى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمىز:

كەرگە

كەرگە ئۇزۇنلۇقى 100 ــ 105 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 50 سانتىمېتىر پاختا رەختتىن ئىككى قات قىلىپ تىكىلىدۇ، ئاندىن بۆشۇك ئىچىگە قويۇلىدۇ. بۆشۇكنىڭ باش تەرىپىدىن 50 سانتىمېتىر كېلىدىغان جايدىن دىيامېتىرى بەش ـ ئالتە سانتىمېتىر چوڭلۇقتا كۇلتۇك تۆشۈكى ئېچىپ تەييارلىنىدۇ. كەرگە تەييارلانغاندىن كېيىن كەرگە ئۇزۇنلۇقى بىلەن تەڭ باش بارماق تومۇلۇقتىكى تۇز ئۇجمە، ئالما قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخ نوتىسىدىن ئىككى تال تەييارلاپ (بۇ دەرەخ نوتىلىرى چوقۇم مېۋىلىك دەرەخ نوتىسىدىن تەييارلاش شەرت قىلىنىدۇ، چۈنكى بۇ خىل نوتىنى ئىشلەتسە بوۋاق چوڭ بولغاندا كۆپ پەرزەنتلىك بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ)، ئۇلارنى كەرگىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى پۈكلەنگەن قىسمىغا ئۆتكۈزۈپ، ئىنچىكە، پىششىق شوينا بىلەن بۆشۇكنىڭ ئىككى يېنىغا چىڭ تارتىلىپ بۆشۇك چېتىقلىرىغا باغلىنىدۇ. باش ۋە ئاياغ تەرەپلىرىمۇ ئوخشاش تارتىلىپ چېتىقلىرىغا باغلىنىدۇ. بۇنى كەرگە دەپ ئاتايدۇ. بۆشۇككە رەسمىي تارتىلغان كەرگىدىن «توك ـ توك» قىلغان ئاۋاز چىقىدۇ.

ئوۋدا

ئوۋدا ئۇزۇنلۇقى 90 ــ 95 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 25 ــ 30 سانتىمېتىر كېلىدىغان كۆرپىچىنى كۆرسىتىدۇ، بۇنىڭدىنمۇ كۇلتۇك تۆشۈكى ئۇدۇلىغا كەلتۈرۈپ تۆشۈك ئېچىلىدۇ. ئوۋدا پاختىلىق ۋە ئەستەرلىك دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. ياز كۈنلىرى ئەستەرلىكنى، ھاۋا سوغۇق قىش كۈنلىرى پاختىلىقنى ئىشلىتىدۇ.

يېرىم ئوۋدا

بۆشۇكنىڭ باش قىسمىدىن كۇلتۇك تۆشۈكىگىچە بولغان ئۇزۇنلۇقتا تەييارلىنىدۇ، ئۇزۇنلۇقى، كەڭلىكى ئوۋدا بىلەن مۇڭاپىقلاشتۇرىلىدۇ.

باش ياستۇق

باش ياستۇق ئاق پاختا رەختتىن تەييارلىنىپ، ئۇزۇنلۇقى 25 ــ 30

سانتىمېتىر، كەڭلىكى 20 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى ئىككى - ئۈچ سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. ياستۇق ئىچىگە يۇمشاق پاختا، چارۋىچىلىق رايونلاردا تۆگە يۇڭى تىقىپ تەييارلىنىدۇ.

بېزىندە

بېزىندىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 65 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 13 سانتىمېتىر بولىدۇ. بېزىندە ئادەتتە ئەتراپىغا زىي تۈتقان بېزىندە ۋە گۈللۈك بېزىنديدىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ (بولۇپمۇ ئوغۇل بالىن قىزنىڭ بېزىندىسى پەرقلىق بولىدۇ).

ئادەتتە زىي تۈتقان بېزىندە ئادەتتىكى رەختىلەرگە، بەزىلىرى تاۋارلارغمۇ تۈتۈلىدۇ. گۈللۈك بېزىندە كۆپ هاللاردا دۇخاۋىغا مودەنگۈل، جۇخارگۈلىنىڭ نۇسخىلىرىنى هەر خىل بويالغان يىپەك يىپلاردىن ئىلمە ئارقىلىق چۇشۇرۇپ تەييارلىنىدۇ. بېزىندە ئادەتتە ئىككى قات رەختتىن تىكىلىدۇ، شۇينا چىگىلىدىغان قىسمى ئۇچ بۇلۇڭى شەكلىدە تەييارلىنىدۇ. باش قىسمى بارماق تۇمۇلۇقتا قاتلىنىپ، بارماق تۇمۇلۇقتا تۇز ئۇجمە ياكى ئالما نۇتىسىغا ئوتكۈزۈلىدۇ. بۇ ياغاچ چوقۇم مېۋىلىك دەرەخ نۇتىسى بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ. هەرقانداق بۇشۇككە ئىككى دانە بېزىندە تەييارلىنىدۇ. بىرى كۆكرەك بېزىندىسى، يەنە بىرى پۇت بېزىندىسى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ بېزىندە بۇشۇكنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئىككىنچى چېتىققا، ئىككى باش تەرىپى ئىنچىكە پىششىق شوينا بىلەن باغلىنىدۇ.

بېزىندە يىپى

بۇ تارتقۇ يىپى دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ بېزىندە يىپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر، كەڭلىكى بىر سانتىمېتىر ئەتراپىدا تەييارلىنىدۇ. بېزىندە يىپى ساپ پاختىدىن ئىگىرگەن پاختا يىپتىن تەييارلاپ ئايالارنىڭ چېچىدەك ئۆرۈلىدۇ. بۇ يىپىنىڭ ئۇچى تۈگۈلىدۇ ياكى 15 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا قىزلارنىڭ كوكۇلا چېچىدەك ئىنچىكە ئۆرۈلۈپ پۇپۇك، چۇچىلا بېكىتىلىدۇ.

ساغرا ياستۇقى

ساغرا ياستۇقى ئىككى دانە بولىدۇ، ئۇزۇنلۇقى ئون سانتىمېتىر، كەڭلىكى ئالته سانتىمېتىر، قېلىنلىقى ئىككى - ئۈچ سانتىمېتىر ئەتراپىدا تىكىلىدۇ.

پۇت ياستۇقى

پۇت ياستۇقىنىڭ تىكىلىشى باش ياستۇقىغا ئوخشاش تىكىلىسىمۇ، بىراق بىرئاز پەرقلىنىدۇ. ئۇزۇنلۇقى 20 ــ 25 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 15

سانتىمېتىر، قېلىنلىقى ئۇچ سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، ئىچىگە پاختا سېلىنىدۇ، رەڭگى بالىلارنىڭ جىنسىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ. بۇ ياستۇق بوۋاقنىڭ تىرىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدۇ (بۇرۇندا تىز ئاستىغىمۇ ياستۇق تىكىلەتتى، ھازىر بۇ خىل ياستۇق ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى).

تىزلىق لاتا

تىزلىق لاتىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 50 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 15 سانتىمېتىر بولىدۇ. تىزلىق لاتا ئۇچۇن ئادەتتىكى يۇمشاق پاختا لاتىلارمۇ، مەخسۇس كەشتىلەنگەن لاتىلارمۇ ئىشلىتىلىدۇ، رەڭگىگە چەك قويۇلمايدۇ.

شۇمەك

ئوغۇل بالىلارنىڭ شۇمىكى بىلەن قىز بالىلارنىڭ شۇمىكى ئوخشاش بولمايدۇ. ئوغۇل بوۋاقلارنىڭ شۇمىكى ياڭاق، ئۇجمە، چۇلۇك ياغاچلاردىن قىرىپ سىلىقلىنىپ تەييارلىنىدۇ. بۇ خىل شۇمەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. شۇمەكنىڭ ئۇستى ئۇچى ئوچۇق ھەم كاۋاك ھالەتتە بولىدۇ، ئۇچىدىن بىر ئىلىكتىن ئارتۇق كېلىدىغان يېرىگە ئالدىغا سوزۇلۇپ چىققان نوگايچە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بالىنىڭ سىيىش ئەزاسى شۇنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈپ قويۇلىدۇ. بالا سىيگەندە سۇيدۇك نوگايچە

ئارقىلىق كۆلتۇككە چۈشىدۇ. قىز بوۋاقلارنىڭ شۇمكى ياغاچتىن قىرىپ ياسالمايدۇ. چۈنكى، قىز بوۋاقنىڭ سۆيدۈكى ئاچچىق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن شۇمەك ياغاچتىن ياسالسا ئاسان يېرىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا، قىز بوۋاقلارنىڭ شۇمكى ئوغلاقنىڭ ئالدى پۈتىنىڭ تۆۋەن سۆڭىكىدىن تۆشۈك ئېچىپ، كېسىپ ياسىلىدۇ. ياغاچتىن تەييارلانسا، شۇمەكنىڭ ئۈچى يېپىق، يەنى نوگايچىنىڭ ئۈستى تەرىپى ئېتىك ھالەتتە بولىدۇ. سۆيدۈك چۈشىدىغان يېرى سوزۇق ھەم ئۇزۇن بوغماق بولىدۇ.

شۇمەكنىڭ بوۋاقلارنىڭ ئەزالىرىنى قىزارتىپ جاراھەتلەندۈرۈپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قىزدۇرۇلغان سۇ مېيىنى سۈركەپ قويىدۇ.

كۆلتۈك

بەزى ئورۇنلاردا جاك دەپمۇ ئاتايدۇ. كۆلتۈك ياخشى پىشقان قاپاق ياكى چۆمۈچتىن مۇڭاپىقنى تاللاپ تەييارلىنىدۇ. قاپاقنىڭ بېشى ياكى چۆمۈچنىڭ ساپىقىنى ئېلىۋېتىپ ئۇنى ئىككى تەرەپتىن تۆت دانە تۆشۈك ئېچىپ قازانغا سېلىپ قاينىتىلىدۇ. ئاندىن پىششىق تانا بىلەن باغلاپ تەييارلىنىدۇ، بۇ تەييارلانغان كۆلتۈكنى تۆشۈككە ئۇدۇل كەلتۈرۈپ بۆشۈكنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كەرگە ئۇزۇن چېتىقلارغا باغلايدۇ. بۇنىڭدا باغلاش، يېشىش ئاسان بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە قاپاق، چۆمۈچتىن كۆلتۈك ياسايدىغان ئەھۋاللار ئاز ئۇچرايدىغان بولۇپ قالدى. ھازىر ئاساسەن شىشە قوتىلار ۋە خۇمداندا پىشۇرۇلغان ساپال كۆلتۈك كۆپرەك ئىشلىتىلىۋاتىدۇ.

بۆشۈك ھەمراھى

بۆشۈك بوۋاقلارنىڭ ياخشى ئارام ئالىدىغان جايى ھېسابلىنىدۇ، بۆشۈكتە بوۋاق چۆچۈپ ئۇخلىيالمىسا، ئۇنىڭغا ھەمراھ تەييارلايدۇ. بۇنىڭدا تىلتۇمار پۈتۈپ بۆشۈككە ئېسىپ قويغاندىن سىرت، يەنە قىز بوۋاقنىڭ باش ياستۇقى ئاستىغا كىچىك قايچا ياكى كىچىك ئەينەك باستۇرۇپ قويىدۇ. يەنە بوۋاققا كۆز تېگىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بۆشۈكنىڭ توغرا ياغىچىغا ياكى بوۋاقنىڭ بىلىكىگە كۆز مونچاق ئېسىپ قويۇلىدۇ.

ئوغۇل بوۋاقنىڭ باش ياستۇقىنىڭ ئاستىغا كىچىك بەكە باستۇرۇپ قويۇشتىن سىرت، يەنە بالىنى چوڭ بولغاندا باتۇر، قورقماس، چېۋەر بولسۇن دەپ بۆشۈكنىڭ توغرا ياغىچىغا بۆرە ئوشۇقىنى ئېسىپ قويىدۇ. بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بۆرە تۇتېم دەۋرىدىكى بۆشۈك مەدەنىيىتىدىن قالغان ئادەت ھېسابلىنىدۇ.

بۆشۇكنىڭ رولى

1. بۆشۇكنىڭ ئېگىزلىكى بۆشۈك قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسى، بۆشۈك ئېگىزلىكى تۆغۇتلۇق ئاننىڭ ئولتۇرغاندا كاسىسى بىلەن قولتۇقنىڭ ئېگىزلىكىگە ئاساسەن مۇقىملاشتۇرۇلغان. بۇ ئۆلچەم بۆشۇكتىكى بوۋاقنى ئېمىتىشتە قولايلىق ۋە بىخەتەر بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئۇيغۇر بالىلىرى تۇغۇلۇپ ئانا سۈتىنى ئوزۇقلۇق قىلىدىغان مەزگىلى ئاساسەن بۆشۇكتە ئۆتىدىغان بولغاچقا، بۆشۈك مۇشۇ ئېگىزلىكتە بولغاندا بۆشۈك توغرا ياغىچىغا ئارتىلىپ، بالىنى ئېمىتكەندە ئاننىڭ كۆكسى بالىنىڭ ئېغىزى بىلەن ئۇدۇل كېلىدۇ. بۇ بالىنىڭ ئانىغا بولغان ھېس - چۈشەنچىسىنى، بىلىشىنى تېزلىتىپ بالىنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ.

ئانا بۆشۈك يېنىغا كېلىشى بىلەن بالىنىڭ ئېغىزى خۇددى قۇش بالىلىرىدەك ئېچىلىپ ئاۋاز چىقىرىپ، ئاننىڭ كۆكسىگە تەلمۈرۈپ، تەشنالىقى ئېشىپ ئانىغا بولغان ھېسسىي بىلىشىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە بۆشۈك ئانا گەۋدىسىگە ماسلاشقاچقا، ئانا بالىنى ئېمىتسە چارچاپ كەتمەيدۇ ھەمدە ئانا كېچىلىرى بۆشۈككە ئارتىلىپ بالا ئېمىتكەندە، مۈگدەپ قالغاندا ئاننىڭ كۆكسى بالىنىڭ نەپەس ئېلىشىغا توسقۇنلۇق قىلىپ بالىنىڭ تۇنجۇقۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

2. يەنە بۆشۇكنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرى ۋە جابدۇقلىرى بۆشۇكنىڭ بىر پۈتۈن قۇرۇلمىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ، بۆشۇكنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. بۆشۇكنىڭ كەرگىسى بىلەن كەرگە چىڭىتىپ تارتىلغاندىن كېيىن بۆشۈك ھەرىكەتچان كارىۋاتقا ئايلىنىدۇ. كەرگە ئۈستىگە ئوۋدا سېلىنىپ بالىنى ياتقۇزغاندا كەرگە ئېلاستىكلىق خۇسۇسىيىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، بەدەننىڭ بېسىمى چۈشكەن ئورۇنلار سەل بېسىلىپ بالىنىڭ تەن قۇرۇلمىسىغا ماسلىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوۋدا، تىزلىق ياستۇق، ساغرا ياستۇق، باش ياستۇقلار بالىنىڭ بەدىنىگە پېتىپ، بەدەن ئۇيۇشۇپ قالمىغان، بالا بىئارام بولمىغان ئەھۋاللار بولمايدۇ، بالىنىڭ ياخشى ئارام ئېلىشىغا ياخشى شارائىت يارىتىپ راھەتلىك بېغىشلايدۇ. يەنە

بېزىندە ۋە تىزلىق بىلەن پۇت ـ قوللىرىنى مۇۋاپىق تېڭىش بالىنىڭ بۆشۈكتىكى مۇقىملىقىنى ساقلاش، بالىنىڭ ئۇستىخانلىرىنىڭ تۈز ھەم بېجىرىم ئۆسۈشىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىدۇ.

بوۋاقنى بۆشۈككە بۆلەش ئاۋۋال تۆۋەن تەرەپتىن باشلىنىدۇ. ئالدى بىلەن شۇمەك ئوبدان جايلاشتۇرۇلىدۇ، ئەگەر شۇمەك ياخشى جايلاشتۇرۇلمىسا بالىنىڭ كىچىك تەرىتى كۈلتۈككە چۈشمەي، بۆشۈك ۋە بالىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى بۈلغاپ، بالىنىڭ سالامەتلىكىگمۇ تەسىر يەتكۈزىدۇ. شۇمەك مۇقىملاشقاندىن كېيىن، ئانا بىر قولى بىلەن بالىنىڭ تىزىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنە بىر ئالقىنىنى بالىنىڭ تاپىنىغا تەگكۈزۈپ، تاپىنىنىڭ تەكشى، تۈز بولغانلىقىغا ئىشەنچ قىلغاندىن كېيىن، تىزلىق لاتا بىلەن تىزىنى مەھكەم ئوراپ، ئۈستىدىن بېزىندە بىلەن چىڭ تاڭىدۇ. ئەگەر بۇ تەرتىپكە دىققەت قىلىنمىسا، بالىنىڭ پۇت ـ قوللىرىنىڭ ئۇستىخانلىرى ئەكسىچە تەرەققىي قىلىپ، بالىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ «توقۇشقاق» ۋە «ئىچ مايماق» ياكى «تاش مايماق»، «جەگەن پۇت» بولۇپ قالىدۇ. يەنى، بالىنىڭ ئىككى پۇتىنىڭ ئۇستىخىنىدا تومپىيىش ھەم ئىككى پۇت ئاچماق بولۇپ قېلىش ئەھۋالى كۆرۈلىدۇ. ئانا بالىنىڭ پۇتىنى كۆڭدىكىدەك تېڭىپ بولغاندىن كېيىن، ئانا بالىنىڭ غولىنى سەل كۆتۈرۈپ، ئوڭدىغا بەدەننى

تەكشى تەگكۇزۇپ، قول جەينەكلىرىنىڭ مايماق ـ سايماق بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن بالىنىڭ قولىنى سەل ئىچىگە تولغاپ، بىقىنىغا تەگكۈزۈپ، بېزىندە بىلەن پۈختا تاڭىدۇ. بالا بۆشۈكتە توغرا، تەرەققىي قىلىش يۆنىلىشى بويىچە ياتقۇزۇلىدىغان بولغاچقا، بالىنىڭ قان ئايلىنىشى، ئوزۇقلۇق ئالماشىشى ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمايدۇ.

ئەگەر بوۋاق بۆشۈكتە يېتىپ چوڭ بولسا ساغلام، چاققان، تەن قۇرۇلۇشى ئۆلچەملىك، پۈت ـ قوللىرى جايىدا، بېجىرىم ئۆسۈپ يېتىلىدۇ.

3. بۆشۈك يورغىسى بۆشۈكنىڭ رېتىملىق، يەڭگىل تەۋرىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ، بوۋاقنىڭ رېفلېكسلىق ئىقتىدارىنى ئۆستۈرىدۇ. بوۋاق بۆشۈكنىڭ رېتىملىق تەۋرىنىشىگە ماسلىشىپ، شېرىن ئۇيقۇسىنى ئۇخلاپ نېرۋىسىنى ئارام ئالدۇرىدۇ. بۆشۈكتىكى بوۋاق ئانىنىڭ بۆشۈكنى رېتىملىق، يەڭگىل تەۋرىتىشىگە ماسلاشتۇرۇپ ئېيتقان يېقىملىق «ئەللەي ناخشىسى»نى ئاڭلاپ ئاڭلاش سېزىمىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ، بولۇپمۇ بالىنىڭ مۇزىكا سېزىمى ئالاھىدە تەرەققىي قىلىدۇ. ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ ئايىغى چىقىپ تاياتاڭلاپ مېڭىشىدىلا مۇزىكا، ساز ئاۋازىنى ئاڭلىسا، قولىنى كۆتۈرۈپ ئۇسسۇل ئويناشى ئانىنىڭ مۇڭلۇق «ئەللەي ناخشىسى»نىڭ بوۋاقنىڭ ئېڭىدا ئەكس ئەتكەنلىكىنىڭ، مۇزىكا سېزىمىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ. بۆشۈك يورغىسى يانتۇ تەكشىلىك ھاسىل قىلىپ، بالىنىڭ ئوزۇقلۇقنى ھەزىم قىلىشىغا ياردەم بېرىدۇ. چۈنكى، باش تەرەپتىكى بۆشۈك يورغىسى ئاياغ تەرەپتىكى بۆشۈك يورغىسىدىن بىر سانتىمېتىر ئېگىز بولغاچقا، بۆشۈك تۈز يەردە يانتۇ تەكشىلىك ھاسىل قىلىدۇ. بۇ ھالەت بۆشۈكتىكى بوۋاقنىڭ ئوزۇقلىنىش قانۇنىيىتىگە ماس كەلگەچكە، بوۋاق دائىم بۆشۈكتە يېتىپ ئوزۇقلاندۇرۇلسىمۇ، بوۋاقنىڭ ھەزىم قىلىشى ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمايدۇ.

دېمەك، بۆشۈككە ئەجدادلىرىمىزنىڭ يۈكسەك ئەقىل ـ پاراسىتى مۇجەسسەملەشكەن بولۇپ، ئۆزىگە خاس ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، تۇرمۇش قاراشلىرى، بالا تەربىيەلەشتىكى پاكىزلىقى، ساغلاملىقى، بىخەتەرلىك تۇيغۇسى سىڭدۇرۇلگەن. ئۇ مىللىي ئالاھىدىلىك، مىللىي خاسلىقتا ئىگە ئۆزگىچە مەدەنىيەت مىراس بولۇپ ساقلانماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۆشۈك بىزگە كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنى دەۋر تەلىپىگە ماس، ئەقىل ـ پاراسەتلىك، ساغلام، سۈپەتلىك تەربىيەلەپ قاتارغا قوشۇشىمىزغا كۆپ ياردەم بېرىدۇ.

بۆشۇككە سېلىش رەسمىيەتلىرى

بوۋاق كىندىكى چۈشۈپ ئىككىنچى ياكى يەتتىنچى كۈنلىرى بۆشۇككە سېلىنىدۇ. ئايرىم ئورۇنلاردا قىرىقى توشقاندىن كېيىن بۆشۇككە سالمىغان ئادەتلەرمۇ بار.

1. بالىنى بۆشۇككە سېلىشتا بوۋاقنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ياكى مەھەللىدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر، دىنىي ساۋاتقا ئىگە، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلىگەن يەتتە ئايال چاقىرىلىپ، ئانىلار ھەقىقىدە ئامانلىق خەتمىسى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ خەتمىگە يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ھەم شۇ تەۋەدىكى ئۇچ ياشتىن توققۇز ياشقىچە بولغان يەتتە ياكى توققۇز بالا قاتناشتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭدىن ئۈيغۇرلارنىڭ «7»، «9» سانلارنى ئۇلۇغلايدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. چاقىرىلغان بالىلار ئامانلىق خەتمىسىنى ئاڭلايدۇ، ئامانلىق خەتمىسى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، بوغۇرساق، پوشكاللار داستىخانىنىڭ يەتتە يېرىگە تىزىلىپ، ئانىلار ھەم تۇغۇت ئانىسى ھەققىدە دۇئا قىلىنىدۇ.

2. بۆشۇكنىڭ ھەممە جابدۇقلىرىنى تەق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئارچىنىڭ ئۇششاق شاخلىرى، ئارچا تەرمىچى، كېپەك ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئوت يېقىلىپ ئىسرىق سېلىنىدۇ. ئەگەر بوۋاق قىز بولسا گۈلسۇرۇخ بەرگى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ (ئوغۇل بالىغا بۇ ھاجەتسىز). بۆشۈك جابدۇقلىرىغا ئىسرىق سېلىپ بولغاندىن كېيىن، بۆشۇككە يېڭى تاۋار ۋە ساپ پاختىدىن تىكىلگەن بۆشۈك ئوۋدا - كۆرپىلىرىنى سېلىپ بولۇپ، ئىسرىقدانىنى بۆشۈك ئۈستىدىن ئوڭ تەرەپتىن باشلاپ ئۇچ قېتىم، ئاندىن بۆشۇككە سېلىنىش ئالدىدا تۇرغان بوۋاقنىڭ ئۈستىدىن ئۇچ قېتىم ئايلاندۇرىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل دېزىنفېكسىيە قىلىش ئۇسۇلى ھېسابلىنىدۇ. ئاخىردا بوۋاقنى بۆشۇككە ئوڭ تەرەپتىن سېلىش ۋە ئېلىش باشلىنىدۇ.

3. بوۋاق بۆشۇككە سېلىنىشتىن بۇرۇن ئانىلار ھەققىدە دۇئا قىلىنغان پوشكال، بوغۇرساق بىردىن نان ئۈستىگە قويۇلۇپ جۇپلىنىپ، پوشكالغا 15 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى يۇلغۇن ۋە ئارچا نوتىسىدىن تەييارلانغان يەتتە تال مەشئەلنى سانچىلىپ ئوت يېقىلىدۇ. بۇ ئاياللار ئىچىدىن ھۆرمەتكە ئېگە سازاۋەر ئايال رىياسەتچىلىك قىلىپ بوۋاقنى بۆشۇككە سېلىشقا مەسئۇل

بولىدۇ. بۇ ئايال مەشئەل ياندۇرۇلغان پوشكالنى ئېلىپ، بۆشۈكنىڭ ئوستى - ئاستى ھەممە يېرىنى ئايلاندۇرۇپ چىقىدۇ ھەم بۆشۈككە سېلىنىدىغان بوۋاقنىڭ ئەتراپىدا ئوچ نۆۋەت ئايلاندۇرۇپ بۆشۈكنىڭ باش تەرىپىگە قويۇپ، بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ: «بەختنىڭ ئوتقاشتەك چېچەكلىسۇن، قوزام» دەپ، بوۋاقنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ، بوۋاقنى بۆشۈككە سالىدۇ. بوۋاقنى بۆشۈككە بۆلەپ بولغاندىن كېيىن، مەشئەل يېقىلغان پوشكالنى يەنە بۆشۈك ئوستى ۋە ئاستىدىن ئوچىغا ئوچ نۆۋەت، ئاندىن بوۋاقنىڭ ئوستىدىن ئوچ نۆۋەت ئايلاندۇرۇپ ھويلىغا ئاچىقىپ قويۇپ قويىدۇ. ئۇيغۇرلار مەشئەل قانچە ئۇزاق كۆيسە، بوۋاقنىڭ ئۆمرى شۇنچە ئۇزۇن بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئاندىن رىياسەتچى ئايال بۆشۈكنىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرۇپ ئانا بولغۇچىنىڭ ئورنىدا:

مىياۋ - مىياۋ مۇشۈكۈم،
ئاشنى بەرسەم ئىچىدۇ.
يەرنى كولاپ چىچىدۇ،
يۇزىنى سىلاپ يۇيىدۇ.
مىياۋلىماي جىم ياتقىن،
بالام يىغلاپ كېتىدۇ.

دېگەچ، تەييارلانغان بوغۇرساق، كەمپوت، ناۋاتلارنى چاقىرىلغان بالىلارغا بۆشۈك ئاستىدىن سۇنىدۇ. بۇ چاغدا بالىلار: «ئىگىگى ماما» دەپ بۆشۈكنىڭ ئاستىدىن قولىنى سۇنسا، رىياسەتچى ئايال: «مانا ساڭا» دەپ تەييارلانغان نەرسىلەرنى بالىلارغا بىر - بىرلەپ سۇنۇپ بېرىدۇ («ئىگىگى ماما» دېگەن سۆز قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «ئانا ماڭا» دېگەن مەنىدە).

شۇنىڭ بىلەن، بالىنى بۆشۈككە سېلىش مۇراسىمى ئاخىرلاشقان بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بالىلار، چاقىرىلغان ئايالار تارقىلىدۇ. ئاندىن ئەر تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىلىرى تۇغۇتلۇق ئانا ۋە بوۋاققا ئاتاپ تەييارلىغان ئېسىل كىيىم - كېچەك ۋە تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنى بۆشۈك ئوستىگە يوپۇق قىلىپ ياپىدۇ. قىز تەرەپ ئاتا - ئانىلىرى قۇدىلىرىغا «رەھمەت، ھەشقاللا» ئېيتىپ بۆشۈككە ئارتىلغان نەرسىلەرنى بىر - بىرلەپ ئالىدۇ. نەتىجىدە، قۇدىلار ئۆزئارا مېھمان بولۇشۇپ، تۇغۇتلۇق ئاننىڭ سالامەتلىكىنىڭ تېزرەك ئەسلىگە كېلىشى، بوۋاقنىڭ ساق - سالامەت چوڭ بولۇشىنى تىلەپ دۇئا قىلىپ قايتىشىدۇ.

بۆشۇك توي (ئىده توي)

بوۋاق تۇغۇلۇپ 40 كۈندىن ئاشقاندىن كېيىن بەلگىلىك تەييارلىقلار بىلەن تۇغۇتلۇق ئاننىڭ ئانا بولغانلىقى، شۇنداقلا يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ پانىي ئالەمگە كۆز ئاچقانلىقىنى تەبرىكلەپ، ئۇنىڭ شەرىپىگە بۆشۇك توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدۇ.

بۆشۇك توي مۇراسىمىغا ئىككى تەرەپتىن ئەر - ئايال مېھمانلار تەكلىپ بىلەن قاتنىشىدۇ. مېھمانلار ئۇچۇن مەركە ئىگىسى مال سويۇپ، ئۇلار ئۇچۇن ئوبدان بەزمە ئۇيۇشتۇرىدۇ. بۆشۇك تويدا باشقا توي مەركىلىرىگە ئوخشاش تائام تارتىلىشتىن سىرت، يەنە ئالاھىدە تائام - تالقان تارتىلىدۇ.

تالقان تەييارلاش ئۇسۇلى

ئالدى بىلەن بۇغداي ياكى قوناق قاتارلىقلار ئۇگۈت قىلىنىپ، پاكىز سۇدا يۇيۇپ قۇرۇتۇلۇپ بولغاندىن كېيىن قازاندا ئازراق سۇ مايدا قورۇلىدۇ. قورۇلۇپ بولغاندىن كېيىن تۇگمەنگە ئاپىرىپ ئۇن قىلىپ تارتىلىدۇ. ئاندىن ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈلۇپ، بۇ ئۇننى شېكەر (ئاق شېكەر ياكى قارا شېكەر) ياكى ئۇزۇم شىرنىسى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ تەييارلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن تاۋاقلارغا ئۇسۇلۇپ، ئۇستىگە شېكەر ياكى قارا ئۇزۇم سېپىلىپ مېھمانلارغا تارتىلىدۇ.

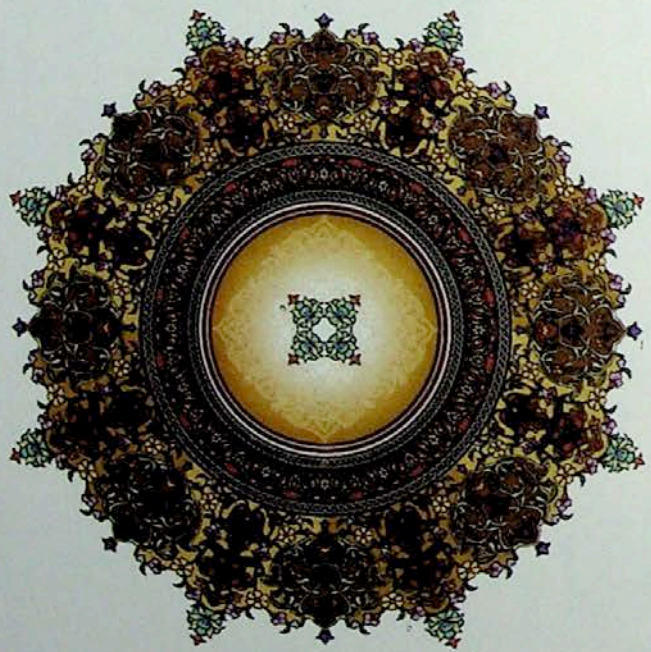
بۆشۇك توي بەزمىسى

بۆشۇك توي بەزمىسى خېلى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلۈپ مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ، شۇنداقلا قۇدىلار بىر - بىرىگە تون، يېڭى كىيىم - كېچەك كىيگۈزۈشىدۇ. مېھمانلار، ئەل - ئاغىنە، تۇغقانلار تويىنىڭ قائىدىسىنى قىلىدۇ. يىگىت تەرەپنىڭ ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمۇ كېلىن بىلەن نەۋرىگە ئاتاپ كىيىم - كېچەك، زىبۇ - زىننەتلەرنى تەقدىم قىلىشىدۇ. توي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئەر تەرەپ رەسمىيەت بويىچە كېلىن بىلەن نەۋرىسىنى قايتۇرۇپ كېتىدۇ. شۇ كەچلىكى ئەر - خوتۇن بىرلىشىپ، ئۆز خانىسىدە يېقىن ئاغىنىلىرىگە ئولتۇرۇش بېرىپ، بۆشۇك توي مۇراسىمىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

بوۋاقنىڭ چېچىنى ئېلىش

ئادەتتە بۆشۈك تويدىن بىرەر كۈن ئىلگىرى ياكى كېيىن بوۋاقنىڭ دادىسى ياكى قولى يەڭگىل، ئەل ئىچىدە ھۆرمەتلى بار، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلىگەن كىشىنى تەكلىپ قىلىپ، بوۋاقنىڭ قىرقى چېچى ئالدۇرىلىدۇ. ئوغۇل بوۋاقنىڭ ھەممە چېچىنى پاكىز ئېلىۋېتىدۇ. قىز بوۋاقنا كوكۈلا چاچ ياكى ئىككى چېكىسىگە كوكۈلا چاچ قويۇلىدۇ.

ئەگەر بوۋاقنىڭ ئىسمى نىياز مەنىلىك بولسا، مەسىلەن، مەتنىياز، سېيىتنىياز، توختىنىياز قاتارلىقلار، ئۇنىڭ بېشىنىڭ ئوڭ چېكىسىگە بىر دانە كوكۈلا چاچ قويۇلىدۇ. ئۇيغۇرلار بۇ بەلگىلەرگە قاراپ بوۋاقنىڭ جىنسىي ۋە ئىسىم ئالاھىدىلىكىگە ھۆكۈم قىلالايدۇ. بوۋاقنىڭ قىرقى چېچى ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ چېچىنىڭ قويۇق چىقىشى ئۈچۈن بوۋاقنىڭ بېشىغا مايلىق قارا (شاپتۇل، بادام مېغىزىنى كۆيدۈرگەندە چىقىدىغان مايى) سۈرتۈپ قويۇلىدۇ. يەنە بوۋاقنىڭ چېچىنى مىتە يېمەسلىكى ئۈچۈن، زىرىنى يانچىپ ھۆللەپ بېشىغا سۈرتۈپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

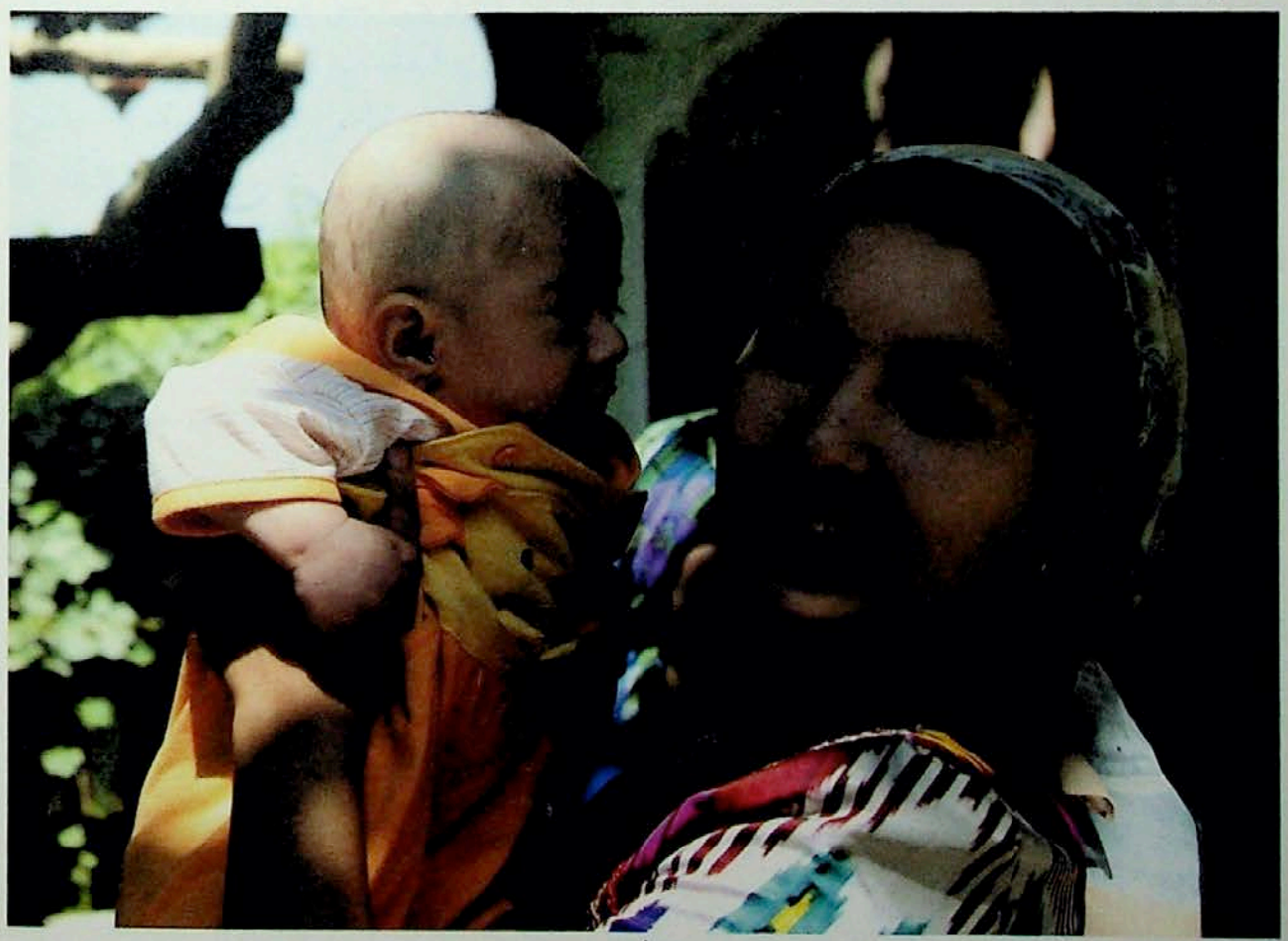
تۆتىنچى باب

بوۋاقنى ئائىلىدە داۋالاش

بوۋاقلار ئۆز جىسمىدىكى تۇرلۇك بىئاراملىقلارنى تىل ئارقىلىق ئىپادىلەپ بېرەلمىسىمۇ، ئۇلارنى يىغلاش، خەقىشلىك قىلىش، ئۇيقۇسى ئاز بولۇش ۋە باشقا ئۇسۇللار بىلەن ئىپادىلەپ بېرىدۇ. شۇڭا، ئانا بوۋاقنىڭ بۇ ئىپادىلىرىگە قاراپ ھەر خىل داۋالاش تەدبىرلىرىنى قوللىنىدۇ.

شالۋاق ئاقىدىغان بولۇپ قالسا

بالىنىڭ ئاغزىدىن توختىماي شالۋاق ئاقسا، ئۇنىڭغا يېڭى سويۇلغان مال (قوي، ئۆچكە)نىڭ تىل ئۇچى ۋە ئوڭ كۆزىنى بالىنىڭ باش ـ كۆزىگە

دوملىتىمىز، ئاندىن ئىشىك بېشىغا ئېسىپ قويۇلسا، بوۋاقتىن شۆلگەي ئاقمايدىغان بولىدۇ. يەنە بەزى جايلاردا مالنىڭ ئوڭ كۆزى ۋە تىل ئۇچىنى سۇدا قاينىتىپ ئىچكۈزىدىغان ۋە قايناق سۇغا بېسىپ چايقاپ ئىچكۈزىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

ئەڭگىزى ئاشسا

بوۋاق، گۆدەكلەرنىڭ چىرايى تاتىرىپ، تومۇرلىرى كۆكىرىپ چىقسا، بېشىنى كەينىگە تارتىپ يىغلىسا، تولا يىغلاپ خەقىشلىك قىلسا، بالىنىڭ سوغۇقى ئېشىپ قالغان بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بالىنى يېشىندۇرۇپ بىر دانە ياۋا كەپتەر (باچكا بولسا تېخىمۇ ياخشى) بالىنىڭ دولىسىغا بوغۇزلايدۇ ھەمدە ئىسسىق قېنىنى بالىنىڭ دۇمبىسىگە، پۇت ـ قوللىرىغا، ئۇگلىرىگە، بۇرۇن ئۇستى، پېشانە، چېكىلىرىگە سۈرتىلىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلنى كۈن ئاتلاپ ئۇچ قېتىم تەكرارلىسا ئۇنۇمى ياخشى بولىدۇ.

ئىچى كەلمەي قورسىقى كۆپۈۋالسا

ئېگىرنى ئۇششاق سۇندۇرۇپ چاينap، بالىنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىغا، قۇلىقىغا، كىندىكىگە پۈۋلەپ قويسا، ئۇزاق ئۆتمەي بالىنىڭ ئىچىدىن يەل كېلىپ بالا ئارام تېپىپ قالىدۇ.

چۈچۈك بولۇپ قالسا

بالا تولغىنىپ يىغلىسا، چىرايى قاريداپ قالسا، بۇ بالىنىڭ چۈچۈك بولۇپ قالغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇنىڭغا كىر سوپۇنىنى ئېزىپ پەلكۇچ ياساپ بالىنىڭ پۈرۈكى ئەتراپىغا سۈرتسە، پەلكۇچتە كىچىك قۇرتلارنىڭ مىدىرلىغىنىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئىككى چىش سامساقنى تازىلاپ يۇيۇپ ئۇششاق چاناپ ئېزىپ، پەلكۇچ ئارقىلىق پۈرۈك ئەتراپىغا سۈرتۈلۈپ، بۇ ئىش بىرنەچچە كۈن داۋاملاشتۇرۇلسا بالىدىكى چۈچۈكلۈك كېسىلىدۇ. ئەگەر ئۇنداق قىلمىغاندا بالا ئون نەچچە ياشلارغا كىرگەندىمۇ يەنىلا بىئاراملىق ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالىدۇ.

قۇلاق ئاغرىپ قالسا

بالىنىڭ قۇلاق تۈۋى بارماق بىلەن ئاستا بېسىلسا ئاغرىق پەسەيسە ياكى بالىغا خۇشياقماندەك قىلسا، بۇ بالىنىڭ قۇلىقىنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى

بىلدۇرىدۇ. بۇنداق چاغدا ئانا بالىنىڭ قۇلىقىغا ئۆزىنىڭ سۈتىنى تېمىتىپ قويسا دەرھال ئۇنۇم بېرىدۇ.

بالىنى ئاشلاش

بوۋاق كېسەل بولمىغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ ئورۇنسىز يىغلاش، خەقىشلىك قىلىپ، ئىشتىهاسى تۇتۇلۇپ ياندۇرىدىغان ئەھۋال كۆرۈلىدۇ. بۇ ھالىنى بوۋاقتا باشقىلارنىڭ ئىچى كىرىپ قاپتۇ دەپ ئاتايدۇ.

بۇنداق ئەھۋالدا بالىنى دوختۇرغا كۆرسەتمەي، مەخسۇس بالا ئاشلايدىغان پاقا بارماقلىق چوڭ ياشلىق ئايالغا ئاشلىتىدۇ. بۇ ئايال بوۋاقنىڭ كېچە ـ كۈندۈزدىكى ھەر خىل ئىپادىلىرىنى سوراش ھەم بالىنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىش ئارقىلىق ئاشلاش ئۇسۇلىنى ئۆزى تاللايدۇ.

ئەگەر قورسىقى كۆپۈپ ئىشتىهاسى تۇتۇلغان ھەم ياندۇرغان بولسا، بۇ بالىنى پارچە ـ پۈرات نان پارچىسى ھەم كېپەكنى بىر قاچىغا ئېلىپ ئۇستىنى داكا بىلەن يۆگەپ ئاشلايدۇ، داكا يۆگەلگەن قاچىنى بالىنىڭ باش تەرەپتىن پۇت تەرەپكە قارىتىپ تەرتىپلىك باسىدۇ، ئايەت ئوقۇيدۇ ھەم «ئاش ـ ئاش، ئاچ بولساڭ ئېچىپ چىق، قوقاق بولساڭ كۆچۈپ چىق...» دېگەندەك بىر يۇرۇش قاپىيەداش سۆزلەرنى تەكرارلايدۇ. بالىنى ئاشلاپ بولغاندا بالىنىڭ قورسىقىدىكى يەل يۇرۇشۇپ كېتىدۇ. ئاشلىغان ئايال ئەسنەيدۇ، چۇشكۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بوۋاق ئۇخلايدۇ، مانا بۇ ئاش چىققان بولىدۇ.

ئەسنەيدىغان، لېكىن ئۇخلىيالماي خەقىشلىك قىلىپ ئارام ئالمايدىغان بوۋاقنى ئاياغ، كالاچ، بۆك بىلەن ئاشلايدۇ. خەقىشلىك قىلىپ كۆزى قىزارغان بوۋاقنى كۈل بىلەن ئاشلايدۇ. ئايال بالىنى ئاشلاشقا باشلىغاندا ئىختىيارسىز ئەسنەپ، گەجگىسى قورۇلۇپ بىئارام بولىدۇ. ئېغىر بولغاندا بۇ ئايال كەينى ـ كەينىدىن ئەسنەپ، چۇشكۇرۇپ، قۇرۇق ھۆ تۇتىدۇ ياكى ياندۇرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بالا ئۇخلىپ قالىدۇ.

بوۋاقلارنىڭ تىلى ئاغرىپ قالسا

بوۋاقنىڭ ئانىسى پاكىز قولى بىلەن نەرسە بەرسىمۇ، بالىنىڭ تىلى ئاغرىيدىغان، ئاغزىدىن سېرىقسۇ ئاقىدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئازراق قوي سۈتى تېپىپ پاكىز، ئاندىن قاقتەك قارا تاشنى كۆمۈر ئوتىدا قىزدۇرۇپ، سۈتكە سېلىپ، سۈتنى ئىستىپ بىر ـ ئىككى قوشۇقتىن ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئىچكۈرسە ساقىيىپ قالىدۇ.

يەل چۈشۈپ قالسا

ئوغۇل بالىلارنىڭ بەزىلىرى تولا يىغلاپ، كۆپچۈپ قالغاندا ياكى دوۋسۇنىغا يەل چۈشۈپ قالغاندا ئۇنىڭغا يۇلغۇن يىلىمى ئىچۈرۈپ، ئارچا ياغىچىنى ئوتتۇرىدىن يېرىپ قىسقۇچ بىلەن قىسىپ قويغاندا بالا ئاسانلا ساقىيىپ قالىدۇ.

كۆزىگە ئاق چۈشۈپ قالسا

ئۇششاق بالىلارنىڭ كۆزىگە يېنىك دەرىجىدە ئاق چۈشۈپ قالسا، بىر قاچىغا سۇ قۇيۇپ چىغىرتماقنىڭ ئۇرۇقىنى ئاق چۈشكەن كۆزگە توغرىلاپ «بۇرۇ - بۇرۇ» دەپ شۇ قاچىغا چۈشۈرگەندە، كۆزىدىكى ئاق چىغىرتماق ئۇرۇقى بىلەن سۇغا چۈشۈپ كۆز ئوڭشىلىدۇ.

مۇبادا، كۆزگە چۈشكەن ئاق چوڭ بولسا، قارلىغاچ مايىقىنى يانجىپ پاكىز لاتىغا ئوراپ كۆزىگە تېڭىپ قويغاندا كۆزدىكى ئاق يوقىلىدۇ.

بوۋاقلارنىڭ ئىچى كەلمىسە

بوۋاقلارنىڭ ئىچى كەلمەي ياكى يەل كەلمەي ئاۋارە بولۇپ قىينىلىپ قالغاندا يانتاق شېكىرىنى سۇغا چىلاپ ئىچۈرسە دەرھال ئىچى ھەمدە يەل كېلىدۇ.

بوۋاقنىڭ ئۇيقۇسى قاچسا

بوۋاقنىڭ ئۇيقۇسى ئازلاپ كەتسە، ئۇلارغا قوينىڭ قۇيرۇق مېيى ياكى بۆرەك مېيى بىلەن ھەر ئاخشىمى ساغرىسى، ئۇگىلىرى، غولىنى مايلاپ قويغاندا، بالا ئۇيقۇچان بولۇپ بۇدرۇق چوڭ بولىدۇ. ئەمما، مايلىغاندا قورساقنى قەتئىي مايلاشقا بولمايدۇ.

بالىلارغا چېچەك، كەندىر، قىزىل ئۆرلىمەي قالسا

بالىلارغا چېچەك، كەندىر (سۇ چېچىكى)، قىزىل قاتارلىقلار ئۆرلەپ چىقالماي، بالىلار قىزىپ بىئارام بولغاندا، غونچا ئۇزۇمنى قاينىتىپ سۇغا دەملەپ ئىچۈرۈلسە، چىقىدىغان نەرسىلەر تېز ئۆرلەپ بالىلار بىئاراملىقتىن قۇتۇلىدۇ.

كىندىكى پور بولۇپ قالسا

يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنىڭ كىندىكى چىڭ بوغۇلماي قالسا ياكى تولا

يىغلاپ خەقىشلىك قىلسا، كىندىكى پور كىندىك بولۇپ قالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ياشانغان بوۋايلار «ئىسمىئەززەم»نى ئوقۇپ ھاسسىنىڭ ئۇچىنى بوۋاقنىڭ كىندىكىگە ئۇچ قېتىم نوقۇپ قويسا، ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

بوۋاقنىڭ يۇزىدە قىزىل تەنچىلەر پەيدا بولۇپ قالسا

تۇغۇتلۇق ئانىغا قىرىقى ئىچىدە مۇسىبەت خەۋىرى يەتكۈزۈلسە، بوۋاقنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىدە قىزىل تەنچىلەر پەيدا بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، قىز بوۋاققا ئەر، ئوغۇل بوۋاققا ئايال مېيىتنى يۇيغان قولقاپنى يۇيۇپ، ساقىغان سۇيىنى ئېلىپ بالىنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىگە سۈرتسە ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، بەزى جايلاردا 100 ياشلىق مويسىپىتلارنىڭ مېيىتنى يۇيغاندىكى مېيىت تېگىگە سېلىنغان لاتا ۋە قولقاپلارنى ئېلىپ قويىدۇ.

بالا تەپكە بولۇپ قالسا

بالىلارنىڭ گۈرەن تۇۋۇى ئىششىپ قالسا، ئۇنى تەپكە بولۇپ قاپتۇ دەپ ئاتايدۇ. تەپكىنى داۋالاشتا قوشكېزەك تۇغقان ئايالنى تەكلىپ قىلىدۇ، بۇ ئايال بالىنىڭ بېشىنى بوسۇغىغا قويدۇرۇپ ئىششىغان يېرىغا پۇتىنى تەگكۈزۈپ، «ئىمىل دىمېشىن» دەپ ئۇچ قېتىم تەكرارلاپ قويسا ياخشى بولۇپ قالىدۇ.

جۇجەي بولۇپ قالسا

ئەگەر بالىلارنىڭ جاۋىغىيى ئاغرىپ بىئارام بولغاندا قوشكېزەك تۇغقان ئايال «جۇجەي، جۇجەي» دەپ ئۇچ قېتىم تەكرارلاپ، كۆڭلىكىنىڭ پېشىنى بالىنىڭ ئاغزىغا تەگكۈزۈپ قويسا ياخشى بولۇپ قالىدۇ.

تىل كېسىش

ئەگەر بوۋاق تىلىنى چىقىرىپ، ئېغىزىدىن كۆپۈك چىقىرىپ ئېمىشكە ئۇنۇمسا ياكى رەت قىلسا بوۋاققا تىل تېگىپتۇ دەپ قارىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن «تىل كېسىش» ئېلىپ بېرىلىدۇ. «تىل كېسىش»تە يەتتە قوشنىنىڭ ئۆيىدىن يەتتە تال يەتتە خىل رەڭلىك پۇرۇچ، بىر تالدىن تەرمەچ يىغىدۇ ـ دە، بۇ يىغىلغان پۇرۇچ بىلەن بوۋاقنىڭ باش قىسمىدىن ئاياغ قىسمىغىچە بىر نۆۋەت تەگكۈزۈپ ئاشلاپ چىقىلىدۇ. تەگكۈزۈپ بولۇنغان پۇرۇچلار يەتتە يەردىن

كېسىلىدۇ. بۇ كېسىلگەن پۈرۈچلارنى يىغىلغان ئوتۇن بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئوت يېقىپ بوۋاق ۋە بۆشۈككە بىر نۆۋەت ئىسرىق سېلىنىدۇ. مانا بۇ ئۇسۇل «تىل كېسىش» دەپ ئاتىلىدۇ.

پاقا بولۇپ قالسا

بوۋاق تولغىنىپ، ئىنجىقلاپ يىغلاپ بىئارام بولسا بۇ بالا «پاقا» بولۇپ قاپتۇ دەپ ئاتايدۇ. ئەگەر دىققەت قىلمىسا بالا تولا يىغلاپ دوۋسۇنغا يەل چۈشۈپ قالىدۇ ياكى بوۋاقنىڭ ئىككى كۆزى سىرتقا پۈلتىيىپ چىقىپ قالىدىغان ئەھۋال كۆرۈلىدۇ دەپ جىددىي قارىلىدۇ.

مانا مۇشۇنداق ئەھۋال كۆرۈلسە مەھەللىدىكى پاقا بارماق كىشىنى تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ كىشى بالىنىڭ غولىنى باش بارمىقى بىلەن ئاستا ھەم سىلىق ئۇۋلاپ بېرىدۇ ھەم قارا كىگىزنى پاقىنىڭ شەكلىدە كېسىپ بۆشۈك ئۇۋدىسىنىڭ تېگىگە، بولۇپمۇ بوۋاقنىڭ غول ئوتتۇرىغا توغرا كەلتۈرۈپ باستۇرۇپ قويۇلىدۇ. مانا بۇنى «پاقا» بېسىش دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇچۇق تېگىپ قالسا

بالىلارنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ ياكى توڭلاپ، مۇزلاپ بىئارام بولسا، يەنى تېنى بوشاپ كەتسە ئۇنىڭغا ئۇچۇق تېگىپتۇ دەپ قارىلىدۇ. بۇنداق ئەھۋال كۆرۈلگەندە قارا سۆگەت ياكى باشقا دەرەخنىڭ چۈنچ نوتىسىدىن بىرنەچچە تالنى ھۆلدەپ ئۇچۇقدىغاندا ياكى قەغەز كۆيدۈرۈپ ئۇچۇقدىغاندا بۇ بوۋاق ياخشى بولۇپ قالىدۇ.

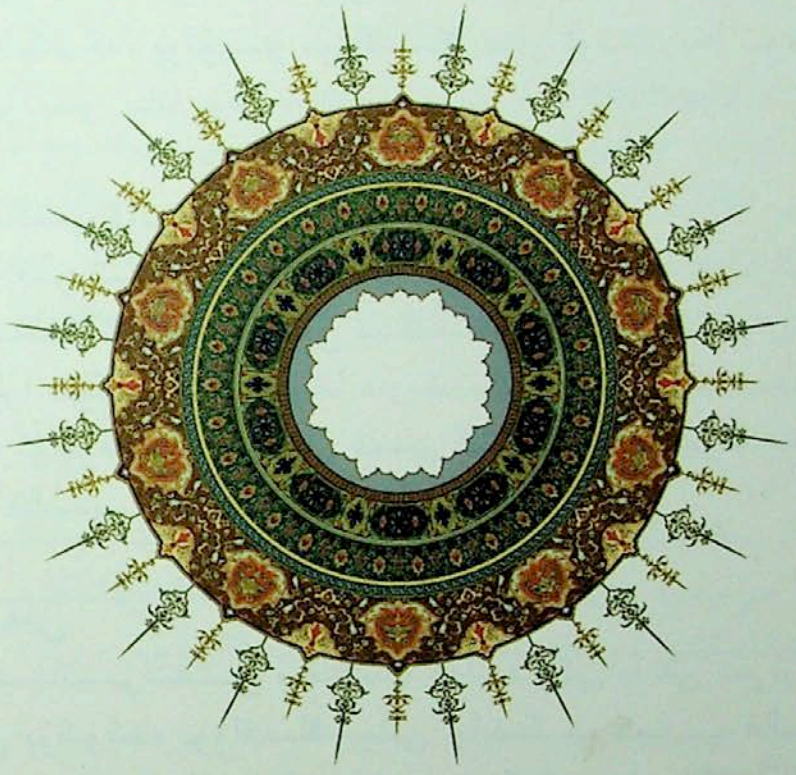
باش تەڭلەش

بوۋاق ئېھتىياتسىزلىقتىن يىقىلىپ كەتسە ياكى بېشى بىرەر يەرگە تېگىپ كەتسە ۋە ياكى بۆشۈكتە بوۋاقنىڭ بېشى چايقىلىپ كېتىپ قالسا، بۇ ۋاقىتتا بوۋاقنىڭ ئىچى سۇرۇپ، كۆز قارىچۇقى يىغىلمايدىغان ئالامەتلەر كۆرۈلسە، بوۋاقنىڭ بېشى «تەڭ» بولۇپ قاپتۇ دەپ ئاتىشىدۇ. بوۋاقنىڭ تەڭ بولۇپ قالغانلىقى رەسمىي جەزملەشتۈرۈلگەندىن كېيىن كەڭلىكى بەش ـ ئالتە سانتىمېتىر ئەتراپىدا بوۋاقنىڭ بېشىغا ئىككى ـ ئۈچ قات ئۇرالغۇدەك ماتا تەييارلىنىدۇ. بىرنەچچە دانە توخۇ تۇخۇمىنىڭ سېرىقىنى ئېلىۋېتىپ ئېقىنى قاچىغا سېلىپ ئارىلاشتۇرۇپ، ماتاغا تەكشى سۈركەپ، ماتا بىلەن بالىنىڭ

بېشىنى تەكشى ئورايدۇ. ئەگەر بوۋاقنىڭ بېشى يېنىك دەرىجىدە تەڭ بولۇپ قالسا بىر قېتىمدا، ئېغىر بولسا ئىككى ـ ئۈچ قېتىمدا ئوڭشىلىپ قالىدۇ.

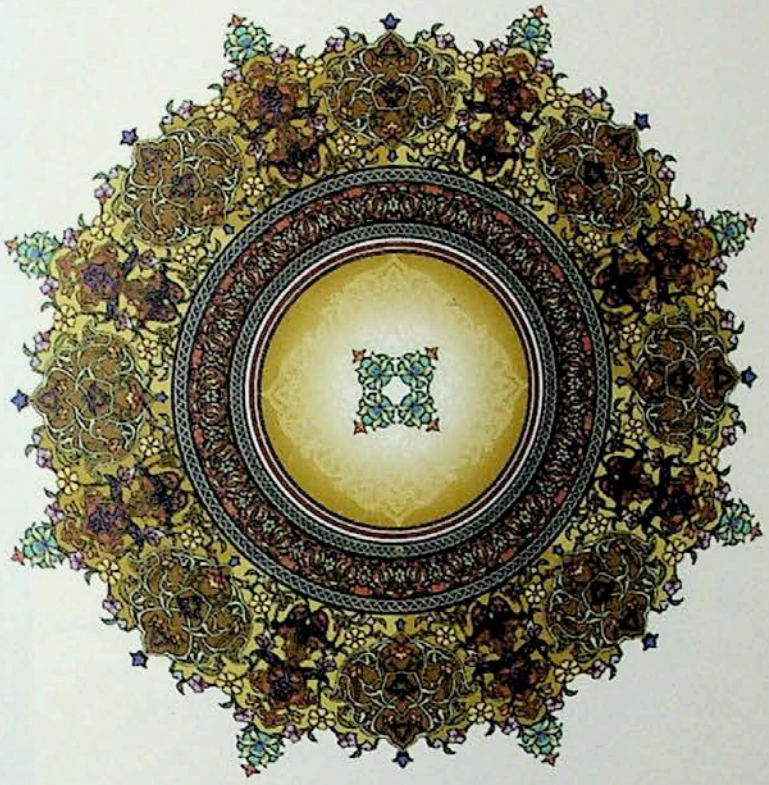
ئاننىڭ ئوزۇقى ئارقىلىق داۋالاش

ئەگەر بوۋاقنىڭ كۆزى چاپاق بېسىپ قالسا، ئانا بىر ـ ئىككى ياپراق تۈرۈپ سېلىپ قاينىتىلغان گۈرۈچ سۈيىنى ئىچىپ، ئاندىن ئېمىتسە ئوڭشىلىدۇ.

ئۇچىنچى بۆلۈم

گۈدەكلىك دەۋرى

بىرىنچى باب

گۆزەكلىك دەۋرى

بۇ دەۋردە بالىلارنىڭ تىلى چىقىپ، ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتكۈدەك بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئاتا ـ ئانا بالىلىرىغا تازىلىق ئادىتى ھەققىدە تەربىيە ئېلىپ بارىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چوڭلارنى قانداق ھۆرمەتلەش، شۇنداقلا سالام بېرىش، ياخشى ئىش ۋە ياخشى خۇلق ـ مىجەزنىڭ خاسىيىتى، يامان

خۇلقىنىڭ زىيىنى قاتارلىقلارنى ھېكايە - چۆچەك سۆزلەش ئارقىلىق بالىلىرىغا چۈشەندۈرىدۇ.

گۈزەل كۆرگەن بېرىلىدىغان تەربىيەلەر

● ئۇيغۇرلار بالىلىرىغا ئاتا - ئانىسى ۋە چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىش، دوستلارغا مېھىر - شەپقەتلىك، پەزىلەتلىك بولۇش ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ. ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەشنىڭ ئۇلۇغ ئىش، گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەت ئىكەنلىكىنى بالىلارنىڭ كاللىسىغا سىڭدۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، «چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ، كىچىكلەرنى ئىززەتلەش»تىن ئىبارەت گۈزەل ئەخلاق ھەربىر ئۇيغۇر بالىسىغا چوڭقۇر سىڭگەن بولىدۇ. شۇڭا، كىچىكلەر چوڭلارنى، ئاتا - ئانىسىنى، دوستلىرىنى ھۆرمەت قىلىدىغان، ئۇلارنى كۆرگەندە ئالدى بىلەن سالام بېرىدىغان، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيدىغان، قالايمىقان سۆزلىمەيدىغان، ھەر خىل كەيپىلەر (تاماكا، نەشە، ھاراق - شاراب)نى قىلمايدىغان ھەم پەردىشەپنى ساقلايدىغان، يالغان سۆزلىمەيدىغان بولىدۇ. ياشانغان، ئۆزىدىن چوڭلارنى «ئاتا، دادا، ئاكا، تاغا، ئاپا، ئايلا، يەڭگە...»، چوڭلارمۇ كىچىكلەرنى ئىززەتلەپ «بالام، ئوغلۇم، قىزىم، ئۇكام، سىڭلىم» دەپ ئاتىشىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر بالىلىرى كىچىكىدىن باشلاپ ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنى «خىزىر» ئورنىدا كۆرىدىغان ھەم ئۇلارنى ئالدى بىلەن تۆرگە باشلايدىغان بولۇپ يېتىلىدۇ.

● مال - دۇنياغا بېرىلمەسلىك، ھالاللاپ تاپقان پۇلنى ئۆز جايىغا ئىشلىتىش، ئىسراپخورلۇق قىلماسلىق، كەمبەغەللەرگە ياردەم بېرىش ھەم ئۇلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۆلەش، كىشىلەرنىڭ ھەقىگە قول سالماسلىق، «دۇنيادا مەنلا كۆن كۆرسەم، باشقىلار نېمە بولسا مەيلى» دەيدىغان ياماان ئىللەتلەرنى يۇقتۇرۇۋالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىلىدۇ.

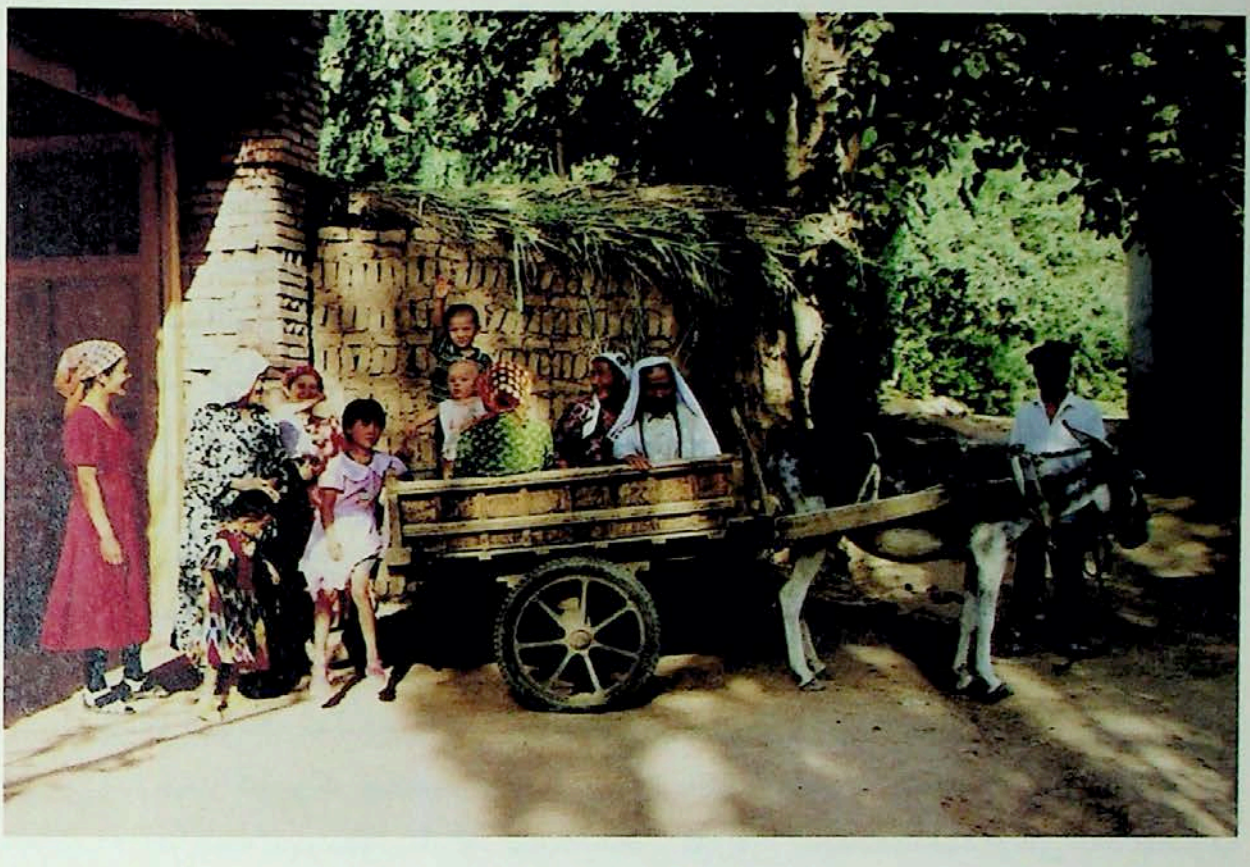
● شەخسىي ۋە ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا يالغان گۇۋاھلىق بەرمەسلىك، تۇغقان ئاتا - ئانىلىرى، بېقىۋالغان ئاتا - ئانىلىرىغا ئازار بەرمەسلىك، ئاتا - ئانىنىڭ ھەم چوڭلارنىڭ سۆزلىرىنى مۆھۈر دەپ بىلىش، سۆزىنى ئىجرا قىلىش، ھەرگىزمۇ گەدەنكەشلىك قىلماسلىق، چوڭ بولغاندا يۇرت ئىشلىرىغا (ھۆكۈمەت خىزمەتچىسى ياكى ئەمەلدار، سوتچى) ئارىلاشسا، خەلقنى مەنسىتمەيدىغان، ھاكاۋۇر، مىشچان، زالىم بولۇپ قالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىپ تۇرۇلىدۇ.

● ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىغا «ياخشى ئىش قىلساڭ شاراپىتىنى كۆرىسەن، يامان ئىش قىلساڭ جازاسىنى تارتىسەن» دەپ، شۇ توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى كۆپلەپ سۆزلەپ بېرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ يامان ئىش قىلىپ قويۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. قوشنا ـ قولۇم ئارىسىدا، تۇغقانلار ئارىسىدا، دوست ـ يارەنلەر ئارىسىدا، ئەل ـ ئاغىنىلەر ئارىسىدا گەپ توشۇپ ئوتتۇرىغا زىددىيەت سالماسلىق، پاك ـ دىيانەتلىك بولۇش، يالغان سۆزلىمەسلىك، راست گەپ قىلىش، غەيۋەت ـ شىكايەت قىلماسلىق، باشقىلارغا ھەسەت قىلماسلىق، ئاچ كۆز بولماسلىق ھەققىدىمۇ تەربىيە بېرىدۇ.

● ئۆيگە مېھمان كەلگەندە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بېرىش، ئوڭ قولى بىلەن كۆرۈشۈش، ئوڭ قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ ئۆيگە باشلاش، مېھمانلار ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئولتۇرۇش قاتارلىقلارنى ئۆگىتىدۇ. كەلگەن مېھمانلارغا داستىخان سېلىپ، چاي قۇيۇشتا چاينى پىيالىنىڭ لېۋىگە تەگكۈزۈپ كۆپۈك چىقارماي قۇيۇش، پىيالىنىڭ ئوتتۇرىغا كورۇلدىتىپ كۆپۈك چىقىرىپ قويۇشنىڭ ئەدەپسىزلىك بولىدىغانلىقى ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ. تاماق يېيىشتىن بۇرۇن يېنىدىكىلەرنى تەكەللۇپ سۆزى بىلەن قول ئىشارىسىنى بىرلەشتۈرۈپ تاماققا تەكلىپ قىلىش، ئاندىن ئوڭ قولى بىلەن قوشۇق ياكى چوكا تۇتۇپ تاماق يېيىشنى ئۆگىتىدۇ.

● ئۆزىنى سالماق، پاكىز، رەتلىك تۇتۇشنى، پۇت ـ قوللىرىنىڭ تىرناقلىرىنى ئۆستۈرۈۋەتمەسلىكنى، تىرناق ئۆسۈك ھالدا يېگەن تامىقىنىڭ مەكرۇھ بولىدىغانلىقىنى، چاچلىرىنىڭ رەتسىز بولماسلىقىنى ھەر دائىم ئۆگىتىپ تۇرىدۇ ھەم سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ. گۆدەكلەرنى ھەر جۈمە كۈنى يۇيۇندۇرۇپ، تىرناق، چاچلىرىنى ئالدۇرۇپ، چاچلىرىنى يۇيۇپ تاراشقا ئادەتلەندۈرىدۇ. ئۆينىڭ تازىلىقى جەھەتتە، ئۆيدىن چىققان ئەخلەت بىلەن ئوچاقنىڭ كۈلىنى ھەرگىز بىر ۋاقىتتا ھەم ئارىلاشتۇرۇپ تۆكمەسلىك توغرىسىدا تەربىيە بېرىدۇ. ئەگەر بۇ ئىشقا دىققەت قىلمىسا، شۇ بالىنىڭ كەلگۈسىدىكى نىكاھ، توي مۇراسىمى بىلەن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ياكى يېقىن تۇغقانلىرىنىڭ ئۆلۈم مۇسىبىتى بىر كۈنگە توغرا كېلىپ قېلىشتەك يامان ئاقىۋەتنى گۆدەكلەرنىڭ سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ. كۈندە ئۆينى تازىلىغاندا چىققان ئەخلەتنى شۇ كۈنى تۆكۈۋەتمەسە، ئۆينىڭ بەرىكىتى قاچىدۇ دېگەن ئۇقۇمنى ئۇلارغا تاپىلاپ تۇرىدۇ.

● ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىغا كىيىم كىيىش، كىر يۇيۇش قائىدىلىرىنى

ئۆگىتىدۇ ھەمدە سىرتقا چىقىقاندا چاپان، چامچا[1] لىرىنىڭ تۈگمىلىرىنى رەتلىك ئېتىشىگە دىققەت قىلىدۇ. چۈنكى، كىيىم ـ كېچەك رەتسىز ھالدا سىرتقا چىقسا ئىشى ئوڭ بولمايدۇ دەپ قارىلىدۇ. كىيىم، پايپاق، ئاياغ كىيگەندە، ئاۋۋال ئوڭ قول، ئوڭ پۇتتىن باشلاش لازىملىقىنى ئۆگىتىدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلار ھەممە ئىشنى ئوڭدىن باشلىسا، ئىشلىرى ئوڭ بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئانا گۆدەك قىزلىرىغا كىر يۇيۇشنى ئۆگەتكەندە، ئاۋۋال باش كىيىملەرنى، ئاندىن چامچا، ئېچ كىيىم ۋە چاپانلارنى يۇيۇش، ئەڭ ئاخىرىدا ئىشتان، كالتە ئىشتان، پايپاق قاتارلىقلارنى يۇيۇش كېرەكلىكىنى ئۆگىتىدۇ. ئۇنداق قىلماي ھەممىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ يۇيۇشنىڭ ناچار ئادەت ئىكەنلىكى توغرىسىدا تەربىيە بېرىدۇ.

● ئۇيغۇرلار گۆدەكلەرنى ئات، ئېشەك، خېچىر، كالا، تۆگە، قوتاز قاتارلىق ماللارغا بىۋاستە يالغۇز مىنگۈزمەيدۇ ھەم مىنگىلى قويمايدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەب، گۆدەكلەرنى بۇنداق چوڭ ماللارغا مىنگەشتۇرسە بالىلارنىڭ پۇت سۆڭىكى بىلەن داس سۆڭىكى كېرىلىپ كېتىپ، پۇتى مايماق، چاتىرىقى كەڭ، ئىسكەتسىز بولۇپ ئۆسىدۇ دەپ قارايدۇ.

---

① چامچا ـ كۆڭلەك، خەنتەي.

● ئۇيغۇرلار بالىلىرىغا بوش ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ، ھېكايە، چۆچەك، لەتىپە، تېپىشماق، رىۋايەتلەرنى، شۇنداقلا ئائىلە تارىخى، مەھەللە، يۇرتلاردا ئۆتكەن چوڭ ـ كىچىك ۋە تەسىرلىك ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بېرىدۇ. گۆدەكلەرنىڭ تىلى، ئايىغى چىقىشى بىلەن ئۇلارغا ناخشا ئېيتىش، ئۇسسۇل ئويناش، قوشاق ئېيتىش، تېپىشماق تېپىش، ھەر خىل سازلارنى چېلىش قاتارلىقلارنى ئۆگىتىدۇ.

● ئۇيغۇرلار بالىلىرىنى كىچىكىدىن باشلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ئۆگىتىشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇڭا، گۆدەكلەر غىزالىنىشتىن ئىلگىرى قولىنى پاكىز يۇيىدىغان، تاماق يېگەندە، ئاممىۋى سورۇنلاردا كۆپ گەپ قىلمايدىغان، ئورۇنسىز جېدەل قىلمايدىغان، تۈكۈرۈپ، مىشقارمايدىغان، ئوسۇرۇپ قويمايدىغان، كېكەرمەيدىغان، قولىنى يۇيۇپ بولۇپ سىلكىمەيدىغان ئادەتنى كىچىكىدىن يېتىلدۇرىدۇ. ئايىغى سەل كېچىكىپ چىقىقان گۆدەكلەرنىڭ چوڭلارنىڭ ئايىغى ھەم باش كىيىمىنى كىيىشى چەكلىنىدۇ، چۈنكى، ئەگەر شۇنداق قىلسا گۆدەكلەر چوڭ بولغاندا ئۆزىدىن چوڭ كىشىلەرگە نىكاھلىنىپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

● رايونىمىز قۇرغاق رايون بولغاچقا، بالىلارغا كىچىك ۋاقىتىدىن باشلاپلا سۇنى ئاسراش ۋە ئىسراپ قىلماسلىق، يېشىللىقنى قوغداش ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ. ھەربىر تال گىياھ، ئوت ـ چۆپ، ئۆسۈملۈكنى خالىغانچە دەسسىمەسلىك، چەيلىمەسلىك، يۇلماسلىق، قۇرۇتۇپ قويماسلىق، شېخىنى يىرماسلىق، ئۇشتۇماسلىق ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭمۇ بىر ھاياتلىق ئىكەنلىكىنى بالىلارنىڭ كاللىسىغا قۇيىدۇ.

● ئۇيغۇرلار بالىلىرىغا كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆزى ياشاۋاتقان زېمىندا قانداق ھايۋانلارنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ ياشاۋاتقانلىقىنى، قايسىسىنىڭ زىيانداش، قايسىسىنىڭ ئىنسانلارنىڭ دوستى ئىكەنلىكى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىدۇ. بۇ جان ـ جانىۋارلارنىڭ ئىنسانلارغا تەبىئىي ئاپەت ۋە ھاۋا رايىدىن ئالدىن مەلۇمات بەرگۈچى، تەبىئەتنى قوغدىغۇچى ئىكەنلىكىنى گۆدەكلەرنىڭ سەمىگە سىلىپ، ئۇلارنى كىچىكىدىن باشلاپ قوغداش، قۇشلارغا ئۇۋا ياساپ بېرىش، ئۇلارنى خالىغانچە ئۆلتۈرمەسلىك، تۇخۇمىنى چېقىۋەتمەسلىك، ئۇلارنى ئاسراش، ئۆي ھايۋانلىرىنى بوزەك قىلماسلىق، ئۇلارنى خالىغانچە قىينىماسلىق، ياۋايى ھايۋانلارنى خالىغانچە ئوۋلىماسلىق، ئۇلارنىڭ زېمىنىغا خالىغانچە تاجاۋۇز قىلماسلىق ھەم بۇزماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ.

● ئۇيغۇرلار بالىلىرىغا ئۆي سالغاندا ئۆينىڭ ئالدى ۋە كەينىگە ئۇجمە

ياكى مېۋىلىك دەرەخ تىكىش كېرەكلىكىنى، ئەمما قارىياغاچ، تال، سۆگەت، ئاق سۆگەتلەرنى تىكىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ. چۈنكى، قارىياغاچ تىكسە ياز كۈنلىرى پاشا قاياپ ئادەمنى ئارام تاپقۇزمايدۇ، سۆگەت قاتارلىقلار تىكىلسە ئۇزاق مۇددەت ئولتۇرغىلى بولمايدۇ دەپ قارايدۇ.

● ئۇيغۇرلار بالىلارنى ئويۇن ئويناشقا يېتەكلەيدۇ. ئەنئەنىۋى ئويۇنلاردىن قىزلارغا تەپكۈچ تېپىش، چاكۇم ئويناش، چىمچاچاقا ئويناش؛ ئوغۇللارغا خادا ئويۇنى، گاگا (چۆك ـ چۆك) ئويۇنى، ئوردىكام ئويۇنى، مۇز تېيىلىش ئويۇنى، نۇر (زوقۇم) ئويناش، تېپىشىش، چېلىشىش قاتارلىق ئويۇنلارنى ئۆگىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق بالىلار ساغلام، زېھنى ئوچۇق، پۇت ـ قولى چاققان، كاللىسى زېرەك چوڭ بولىدۇ

ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن بالىلىرىغا گۆدەك چېغىدىن باشلاپ ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇن تەربىيەسى بېرىپ كەلگەن.

سالام قىلىش

ئۇيغۇرلار ئۇزاق يىللىق تۇرمۇش جەريانىدا سالاملىشىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، باشقىلارغا سالام بېرىشنى گۈزەل ئەخلاق دەپ بىلىپ، سالام بەرمەسلىكنى ئىنتايىن ياماق كۆرگەن. سالاملىشىشنى كىشىلەرنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتىنى ئۆلچەشنىڭ ئاددىي مىزانى قىلغان. سالام بېرىشنى ئۆزئارا مۇناسىۋەت ئورنىتىشنىڭ مۇقەددىمىسى، سالام بېرىش ۋە سالامنى ئىلىك ئېلىشنى كىشىنىڭ ئېسىل پەزىلىتى دەپ ھېسابلىغان. شۇڭا، ئۇلار بالىلارغا گۆدەك چېغىدىن باشلاپلا سالاملىشىش ھەققىدە تەربىيە بېرىپ كەلگەن. ئەرلەر بىلەن ئاياللار، ئوغۇللار بىلەن قىزلار، بوۋاي بىلەن مومايلار، گۆدەكلەر بىلەن ئۆسمۈرلەر ھەم ھازىرلار ئارىسىدىكى سالام ـ سەھەت مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ.

گۆدەكنىڭ ئوغۇللارنىڭ سالام بېرىشى

گۆدەكنىڭ ئوغۇللار دوستلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرگەچ، ئوڭ قولىنى قارشى تەرەپنىڭ ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىغا، سول قولىنى ئوڭ قولىنىڭ دۈمبىسىگە چىڭ چاپلاپ كۆرۈشىدۇ (ھازىر ئوڭ قولى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ ئوڭ قولىنى چىڭ سىقىپ كۆرۈشىدىغان ئەھۋالغا يۈزلەندى). قارشى تەرەپمۇ جاۋابەن: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ سالامنى

ئىلىك ئالىدۇ. چوڭلار بىلەن سالاملاشقاندا، ئالدى بىلەن سالام بېرىپ: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەيدۇ. چوڭلارمۇ ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىپ: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەيدۇ. ئاندىن پېشانىسىگە سۆيۈپ، سول يۇزىنى بالىنىڭ سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ قويىدۇ ھەم بالىغا بەخت تىلەيدۇ. ئاياللار ۋە مومايلار بىلەن يۇقىرىقىدەك سالاملاشقاندىن كېيىن، ئۇلار ئوغۇللارنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ، ئوڭ يۇزىنى ئوڭ يۇزىگە تەگكۈزۈپ قويىدۇ.

گۆدەك قىزلارنىڭ سالام بېرىشى

گۆدەك قىزلار دوستلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، ئالدى بىلەن ئوڭ يۇزىنى ئوڭ يۇزىگە، ئاندىن سول يۇزىنى سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم»، «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېيىشىپ سالاملىشىدۇ. سەل ئۇزاق مەزگىل كۆرۈشمىگەن بولسا ئوڭ، سول ئالقانلىرىنى ئۆزئارا ئۇدۇل كەلتۈرۈپ تەگكۈزۈشىدۇ. ئايرىم ئورۇنلاردا سول قولىنىڭ ئۈستىگە ئوڭ قولىنى قويۇپ، ئاندىن مەيدىسىگە بېسىپ سەل ئېگىلىپ سالام بېرىدۇ، قارشى تەرەپمۇ سالامنى شۇ ئۇسۇلدا ئىلىك ئالىدۇ. چوڭلار بىلەن سالاملاشقاندا، ئالدى بىلەن ئۇلارغا: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام قىلىدۇ. چوڭلارمۇ ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىپ: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرىدۇ. ئاندىن پېشانىسىگە سۆيۈپ، ئوڭ يۇزىنى بالىنىڭ ئوڭ يۇزىگە تەگكۈزۈپ، بالىغا بەخت تىلەيدۇ.

مېھمان كۈتۈش

ئۇيغۇرلار بالىلىرىغا گۆدەك ۋاقتىدىن باشلاپلا مېھمان كۈتۈشتىكى قائىدە ـ يوسۇنلار توغرىسىدا تەلىم بېرىدۇ. ئۇيغۇرلار مېھمانىنى «خىزىر» ئورنىدا كۆرۈپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ. مېھمانلار بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن دۇئا قىلىشىدۇ، ئاندىن مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيىدۇ. شىرەگە داستىخان سېلىپ، ئۈنىڭغا نان، قەنت ـ گېزەك قاتارلىقلارنى تىزىدۇ. چىنىلارغا چاي قۇيۇلۇپ، پەتنۇس ئىچىگە رەتلىك تىزىپ مېھمانلارغا ئۇزىتىدۇ. شۇ چاغدىكى چاي تۇتقۇچى قىز بولسا كىشىلەرنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قارىماي، يانچە قارىشى، ئەگەر ئوغۇل بولسا قىز ۋە ئاياللىغا تىكىلىپ قارىماي يەرگە قاراپ چاي تۇتۇش كېرەكلىكىنى ئۆگىتىدۇ. چاي

قۇيغاندا چاينى پىيالىنىڭ لېۋىگە تەگكۈزۈپ، كۆپۈك چىقارماي ئاستا قۇيۇش، پىيالىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كورۇلدىتىپ قۇيۇپ كۆپۈك چىقارماسلىقنى تەكىتلەپ تۇرىدۇ. گۆدەكلەرگە مېھمان كۈتكەندە ئۇلارنىڭ چاچ ۋە تىرناقلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتمەسلىكى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ رەتلىك بولۇشى قاتارلىقلارنى ئېسىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

تاماق يېيىش تەرتىپلىرى

گۆدەكلەرنىڭ سەمىگە تاماق، مېۋە ـ چېۋە يېيىشتىن ئىلگىرى قول يۇيۇش، يۇيۇپ بولۇپ ھەرگىزمۇ قولنى سىلكىمەستىن پاكىز لۆڭگە بىلەن سۈرتۈشنى سېلىپ تۇرىدۇ. تاماق، مېۋە يېيىش تەرتىپلىرىنىمۇ ئەسكەرتىپ تۇرىدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلار نەچچە مىڭ يىللىق تۇرمۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق تاماق يېيىشنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىكى توغرىسىدا مۇئەييەن تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ تۇرمۇش تەجرىبىسىگە ئىگە بولغان. چوڭلار تاماق، مېۋە ـ چېۋىنى يېگەندە، چايلارنى ئىچكەندە نېمىلەرگە دىققەت قىلىش ھەم ئۆزئارا ماس كەلمەيدىغان يېمەكلىكلەر ھەققىدە گۆدەكلەر ھەم ئۆسمۈرلەرنىڭ سەمىگە

سېلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇلارغا تاماقنى زىيادە كۆپ يېمەسلىك، «ئەتىگەندە پادىشاھتەك، چۈشتە پۇقرادەك، كەچتە يوقسۇلدەك غىزالىنىش»تىن ئىبارەت ياخشى ئادەتنى كىچىكىدىن يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ.

تاماق جەھەتتە

1. تاماقلاردىن لەڭمەن، تۇغۇر، چۆچۈرە قاتارلىق تاماقلارنى يېگەندىن كېيىن ئاش سۈيىنى چوقۇم ئىچىش لازىم. چۈنكى، شۇنداق قىلغاندا تاماق ئاسان ھەزىم بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

2. پولۇ يېگەندىن كېيىن چوقۇم يەتتە قېتىم سۇ ياكى چاي ئىچىش كېرەك، ئەگەر قان بېسىمى بار كىشىلەر بىر قاچا قېتىق ئىچىۋەتسە قان بېسىمى يۇقىرىلاپ كەتمەيدۇ دەپ قارايدۇ.

3. ياز كۈنلىرى ئىچى قىزىپ بىئارام بولسا، پىشمىغان قاپاق ياكى نوگاي، سېمىز ئوتتىن مانتا ياكى تۇغۇر تۇغۇپ يەپ بەرسە ئىچى قىزىشنى تۇغىتىدۇ. سېمىز ئوتتىن قىلىنغان مانتىنى ئۇچ - تۆت قېتىم يەپ بەرسە، سۆگەل چۈشۈپ كېتىدۇ دەپ قارايدۇ.

4. يەر يۈزىگە بىللە ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق يېسە قورساقنى كۆپتۈرۈپ بىئارام قىلىدۇ.

5. قىچا مېيىنى ئۆپكە كېسىلى ۋە قۇرۇق يۆتىلى بارلار، كۆزى قاراڭغۇلىشىدىغان ياكى نامازشام قارىغۇسى بولغان كىشىلەر كۆپ ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ.

6. كاۋاۋچىنىنى ھامىلىدارلار كۆپ ئىستېمال قىلسا بولمايدۇ، چۈنكى كاۋاۋچىن ھامىلىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

7. قورسىقى كۆپۈدىغانلار، قۇرۇق يۆتىلىدىغانلار، زىققە كېسىلى بارلار تۇزنى كۆپ ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ دەپ قارايدۇ.

چاي ئىچىش ھەققىدە

1. كىشىلەر ناشتىلىقتا سۈت چاي ياكى ئەتكەنچاي ئىچىشكە توغرا كەلسە، بۇ خىل چايلارنى ئىچىشتىن بۇرۇن بىرئاز سىنچاي ئىچىۋېلىش لازىم. چۈنكى، ئۇنداق قىلمىغاندا ئادەم يول ماڭغاندا، ئاتلىق سەپەرگە چىققاندا، ئەمگەك قىلغاندا بىئارام بولۇپ قەيت قىلىش، قۇسۇش ھەم يانىدۇرۇش ئەھۋاللىرى كۆرۈلىدۇ.

2. ئەتىگەن ۋە كەچتە سۈت چاي ئىچكەندىن كېيىن ئۇلاپلا قېتىق ياكى

ئايران ئىچمەسلىك كېرەك. ئەگەر دىققەت قىلمىغاندا ئادەمنىڭ ئىچى سۇرۇپ بېئارام قىلىدۇ ھەم ماغدۇرسىزلىنىپ يېتىپ قالىدىغان ئەھۋال يۈز بېرىدۇ.

3. كالا سۈتى بىلەن توخۇ تۇخۇمىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئۈزاق مۇددەت ئىچىشكە بولمايدۇ. ئۇنداق ئىچىۋەرسە ئادەم بەدىنىدە ئاق كېسەل پەيدا قىلىدۇ.

4. ئارپىبەدىيان سېلىنغان چايىنى ئاشقازىنىدا ھەم ئۆپكىسىدە ئىششىقى بار كىشىلەر ئىچىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇ خىل چايىنى ئىچكەن ئادەمنىڭ ئاشقازىنى كۆپۈپ، نەپەس يېتىشمەي بېئارام بولىدۇ.

5. ئاچچىق تەملىك قارا چاي، ھاراق ۋە قەھۋەنى بىرگە ئارىلاشتۇرۇپ ئىستېمال قىلماسلىق كېرەك. ئەگەر دىققەت قىلمىغاندا ئۇيقۇنى قاچۇرۇپ قەۋزىيەت پەيدا قىلىپ، ھەر خىل كېسەللىكلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

6. كالا سۈتى بىلەن ئاچچىقسۇغا ئارىلاشتۇرۇلغان پەمىدۇر، تەرخەمەك، پىيازنى يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، دىققەت قىلمىغاندا ئادەمنى زەھەرلەيدۇ ھەم ئاشقازاننى بۇزىدۇ.

7. قارا چايىنى قېنىق دەملەپ ئىچىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، قېنىق چاي ئۇيقۇنى قاچۇرىدۇ. ئادەمنى قورقۇنچاق قىلىپ قويىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا قۇلاقنى غوڭۇلدىتىپ، كۆزنى قاراڭغۇلاشتۇرۇپ، سۈيدۈكنى تۇتۇۋېلىپ، بەدەنده ئىششىق پەيدا قىلىدۇ.

8. كالا سۈتى بىلەن چۈچۈمەل مېۋىلەرنى بىرگە يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇلارنى بىرگە ئىستېمال قىلغاندا ئاشقازانىنىڭ تۇتىنى سىيرىپ ئىچىنى سۇردۇرۇۋېتىدۇ.

كۆكتاتلار ھەققىدە

1. ئۇيغۇرلار ئەتىياز پەسلىدە يېڭىدىن بىخ سۈرگەن گىياھلارنىڭ

هەممىسىنى ئادەم ئورگانىزمىغا شىپا قىلىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەتىياز كۈنلىرى ئادراسمان، شىۋاق، ئەرمەن قاتارلىق ياۋا ئوت - چۆپلەرنىڭ غولى ياكى يىلتىزىنى قايىنىتىپ بالىلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ بەدەن - بېشىنى يۇيىدۇ. شۇنداق قىلغاندا بالىلار، شۇنداقلا چوڭلارنىڭ تاشقى بەدەنلىرىنىڭ ئەڭگىزىنى ئالىدۇ، بالىلارنىڭ ئەڭگىزى ئېشىشتىن بولغان خەقىشلىكنى تۈگىتىدۇ دەپ قارايدۇ.

2. ئەتىيازدا يېڭى ئۈنۈپ چىققان بېدىنى بىر - ئىككى قېتىم مانتا، تۈگۈر، چۆچۈرە قىلىپ يەيدۇ. بېدە ئادەمنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى تەڭشەپ، ئىچكى ئەزالار ۋە ئۈچەيدىكى قۇرۇق ئىسسىقنى ھەيدەيدۇ. ئۈنىڭ يەنە يېڭى قان پەيدا قىلىپ، كونا قاننى تازىلاش رولى بار.

3. باش پىياز بىلەن كۈدىنى ئارىلاشتۇرۇپ تاماق قىلىشقا ياكى قورۇپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، ئادەم بەدىنىدە ئاق كېسەل پەيدا بولۇپ قالىدۇ.

4. غول پىيازنى قورۇما ياكى تاماققا سېلىپ يېگەندە ھەسەلنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە قەتئىي بولمايدۇ. چۈنكى، بۇلار ئاشقازاندا ئۆزئارا ئارىلىشىپ زەھەرگە ئايلىنىدۇ. نەتىجىدە ئېغىر بولسا ئادەمنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ، يەڭگىل بولسا قۇستۇرۇپ، ئىچىنى سۇردۇرىدۇ.

5. باش پىياز قوشۇلغان قورۇما بىلەن قەھۋەنى بىرگە ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، بۇ ئاستا خاراكتېرلىك ئاشقازان يالليۇغىنى پەيدا قىلىدۇ.

6. كۈدە، پالەك ئارىلاشتۇرۇلۇپ ياغدا پىشۇرۇلغان قارا ئاشلىقنى سۇت چاي ياكى ئەتكەنچاي بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇ خىل تائام ئادەمنىڭ ئىچىنى سۇردۇرۇپ، كەم ماغدۇر قىلىپ قويىدۇ.

7. غول پىيازنى كۆپ ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ. بۇنى كۆپ يېسە ئادەم كۆپ تەرلەيدىغان ھەم قولتۇق پۇرايدىغان بولۇپ قالىدۇ.

8. سامساقنى كۆزى، ئاشقازىنى، ئېغىزى، چىشى، گېلى ۋە تىلى ئاغرىيدىغان كىشىلەر ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ.

9. تەرخەمەكنى سوغۇقچان، ئۈچەي كېسىلى بار كىشىلەر كۆپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق كىشىلەر تەرخەمەك يېسە ئىچىنى سۇردۇرۇپ، قورساقنى ئاغرىتىدۇ، قەيت قىلىپ قۇستۇرىدۇ.

10. پېدىگەننى كەچ كۈز ئايلىرىدا كۆپ يېيىشكە بولمايدۇ، چۈنكى بۇ ئايلاردا پېدىگەننىڭ ئۇرۇقى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇ كۆزنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتىنى ئاجىزلاشتۇرىدۇ.

11. ئاچچىق كاۋۇنى كۈدە، كاشتان مېغىزىنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە ھەم ھەسەل بىلەن بىللە يېيىشكە تېخىمۇ بولمايدۇ.

12. پىياز بىلەن سامساقنىڭ يىلتىزىنى چوڭقۇرراق ئېلىۋېتىش لازىم، بولمىسا يىلتىزلىق كېسەل بولۇپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

13. ئەتىيازدا بەك كۆكلەپ كەتكەن بەرەڭگىنى يېمەسلىك كېرەك، بولمىسا زەھەرلىنىپ قالىدۇ.

14. سامساق بىلەن ھەسەلنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

15. ھەسەل بىلەن پىيازنى بىرگە يېيىشكە بولمايدۇ، چۈنكى كۆز كېسەللىكلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

16. تۇخۇم بىلەن پۇرچاق سۈتىنى بىللە ئىستېمال قىلغاندا، ئاشقازان كېسەللىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

17. بانان بىلەن بەرەڭگىنى ئارىلاشتۇرۇپ يېگەندە، ئادەمنىڭ يۈزىگە سەپكۈن چۈشۈپ قالىدۇ.

ھەر خىل گۆشلەر ھەققىدە

1. مالنى سويۇپ بولۇپلا، دەرھال بەزنى ئېلىۋېتىش كېرەك. مەسىلەن، قوي ۋە ئۆچكىنىڭ بويۇنىنىڭ ئىككى يان تەرىپى ۋە ئارقا ساندا ئىككى، بەل ئومۇرتقىسىنىڭ كەينى چۈسى ئاستىدا تۆت (سېمىز بولسا ئازراق، ئورۇق بولسا كۆپرەك بولىدۇ)، ئارقا پۇتىنىڭ گۆش ئوتتۇرىسىدا، ھەربىر پۇتىدا بىردىن، ئىككى پۇتىدا ئىككى دانە بەز بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە كالا، تۆگە، ئات، قوتاز، جەرەن، توخۇ، ئۆردەك، غاز قاتارلىقلارنىڭ ھەرقايسى ئەزالىرىدا چاپلاشقان بەزلەر بولىدۇ. بۇلارنى چوقۇم ئېلىۋېتىش لازىم. بولمىسا غەيرىي كېسەللىكلەرنى پەيدا قىلىدۇ.

2. قۇرۇق ياكى ھۆل مېۋە - چۈنى گۆش ۋە شورپا ئىچىشتىن ئىلگىرى يېسە بولىدۇ، ئەمما كېيىن يېمەسلىك كېرەك. شورپا ئىچكەندە مېۋە - چۈنلەردىن ئۇزۇمنى يېيىشكە بولمايدۇ، ئۇزۇم كىشمىشنىڭ ئىچىنى سۇردۇرۇپ قاتتىق بىئارام قىلىدۇ.

3. ھاۋا بەك ئىسسىق بولغان كۈنلەردە سۈدا پىشۇرۇلغان مايلىق گۆشنى يېمەسلىك، ئامال بولمىغاندا ئازراق يېيىش كېرەك. بولمىسا كىشمىشنىڭ ئىچىنى سۇردۇرۇپ بىئارام قىلىدۇ. بۇنداق چاغدا كاۋاپ ياكى جىگدىدىن بىرنەچچە تال يەپ بەرسە ئۇنۇمى ياخشى بولىدۇ.

4. ئات گۆشىدىن قىلىنغان قېزا، كاۋا قاتارلىقلار ئاساسەن يېڭى يىل كىرىشتىن بۇرۇن يېيىلىدۇ. يىل ئۆرۈلگەندە يېيىلسە ئىسسىق كېلىپ ئادەمنى كېسەل قىلىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

5. ھەر خىل قۇشلارنىڭ تۇخۇملىرىنى قاينىتىپ ئىچىش پايدىلىق دەپ قارىلىدۇ.

6. بۇغا گۆشىنى قىرغاۋۇل ۋە بېلىق گۆشلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، تەبىئىتى ئىسسىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئادەمنى بىئارام قىلىدۇ، بولۇپمۇ ئىچى ئىسسىق كىشىلەر ئاسانلا ھەر خىل كېسەللىككە دۇچار بولىدۇ.

7. توخۇ تۇخۇمىنى يېپىشقاق گۈرۈچ (نومى گۈرۈچى)، توشقان گۆشى ھەم بېلىق گۆشلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

8. قىرغاۋۇل گۆشىنى گۈمبەمەدەك، قېرىنقۇلاق، قارا بۇغداي ئوتىدىن بولغان يېمەكلىكلەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

9. غاز گۆشىنى نەشپۈت، ئامۇت قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

10. بۆدۈنە گۆشىنى قېرىنقۇلاق، گۈمبەمەدەك بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

11. ئۆردەك تۇخۇمى بىلەن كاشتان ئۇرۇقىنى بىللە يېيىشكە بولمايدۇ.

12. ئۆردەك گۆشى، غاز گۆشى، قوي گۆشى ۋە تۇخۇم سېرىقىنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىش دىيابېت كېسەللىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ياكى كىشىلەرگە ھەر خىل ئېغىر - يېنىك زىيانلارنى سالىدۇ.

13. توشقان گۆشىنى ھامىلىدار ئاياللارغا بېرىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، توشقان گۆشى ھامىلىگە زىيانلىق دەپ قارىلىدۇ.

14. توخۇ گۆشى، كىرپە گۆشى (دورىلىق ئورنىدا ئىستېمال قىلىدۇ)، زەنجىۋىل، قىچا كۆكى قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

15. غاز گۆشىنى قۇرۇق ئىسسىقى بار كىشىلەر يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، غاز گۆشى بەدەنده قىچىشقاق كېسىلى پەيدا قىلىدۇ.

16. توشقان گۆشىنى پەمىدۇر بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ.

17. قوينىڭ جىگىرى، بېلىق گۆشى ۋە مۇچنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق يېسە كۆزنى ناچارلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

18. بېلىق گۆشى بىلەن سۈت ياكى قېتىقلارنى، توخۇ گۆشى بىلەن سۈتلۈك چاي ياكى ئەتكەنچاينى بىرلەشتۇرۇپ ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇزاق مۇددەت ئىستېمال قىلىنسا بەدەنده ئاق كېسەل پەيدا قىلىدۇ.

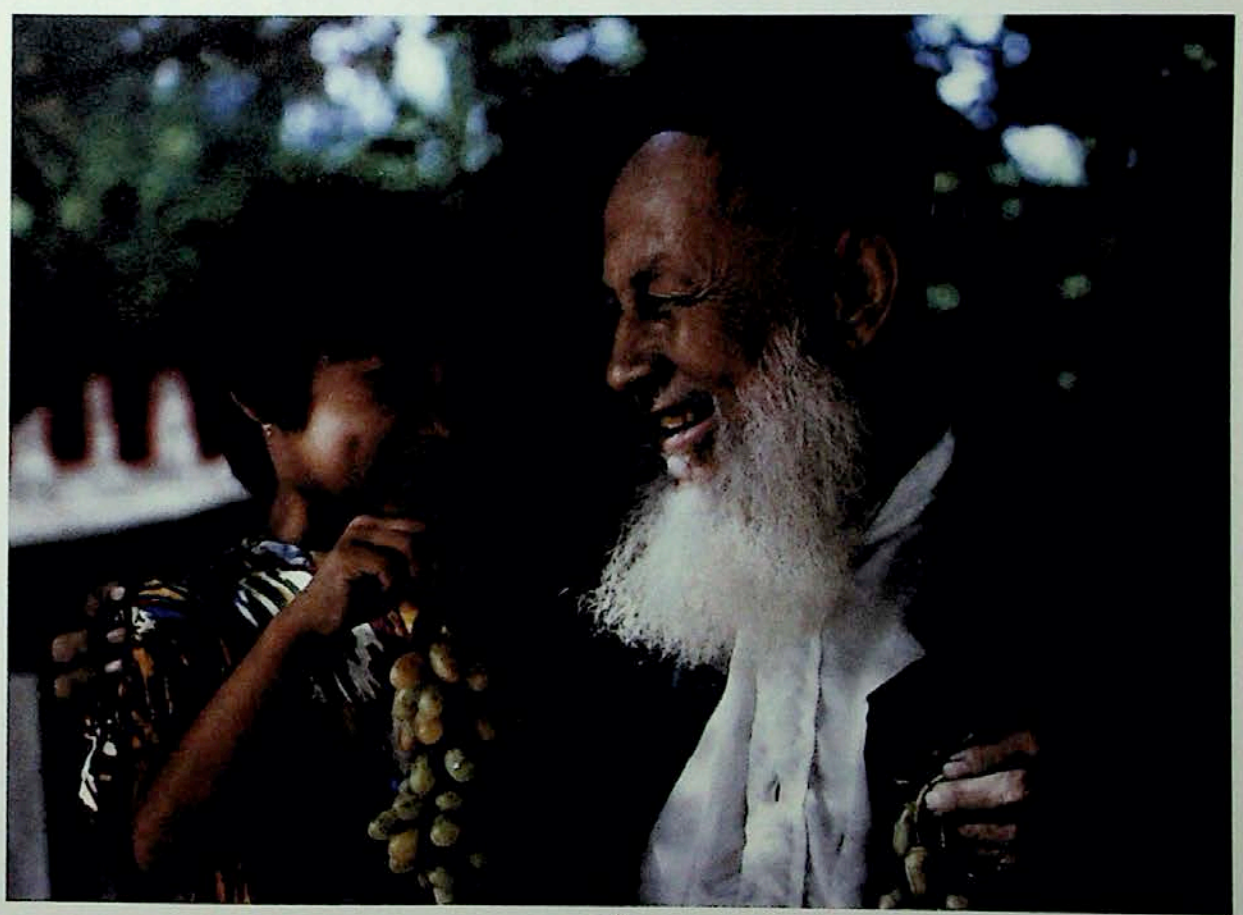
مېۋە ـ چۈشلەر ھەققىدە

1. ياز كۈنلىرى ئۆرۈك يەپ ئۇستىگە قىزىق چاي ئىچىشكە بولمايدۇ، چۈنكى بۇنداق قىلغاندا ئادەمنى ئاغرىتىپ قويىدۇ، ئەڭ ئېغىر بولغاندا ئۆلۈم ھادىسىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. شۇڭا، ئۆرۈك يەپ بولغاندىن كېيىن سوغۇق سۇ ئىچكەندە ياكى ئۆرۈك مېغىزىدىن بىرنەچچە تال يەۋەتسە، ئۆرۈك ئوبدان سىڭىدۇ.

2. جۈجەمنى تويغىچە يەپ ئىسسىق چاي ئىچىش كېرەك. سوغۇق سۇ ئىچىشكە قەتئىي بولمايدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز «ئۆرۈك يەپ سۇ ئىچ، جۈجەم يەپ چاي ئىچ» دېگەن ھېكمەتنى قالدۇرغان.

3. يۇرتىمىز قوغۇن، تاۋۇزنىڭ ئەڭ قەدىمكى ماكانلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز قوغۇن بىلەن زىددىيەتلىك يېمەكلىكلەرنى بايقىغان. پىشقان قوغۇننى يەپ بولۇپ، ئارقىدىن ھەسەل يېيىشكە قەتئىي بولمايدۇ، چۈنكى، بۇنداق يېيىش ئادەمنى ئاغرىتىپ بېئارام قىلىپ، ھەتتا ئۆلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن.

4. ناشتىلىقتىن بۇرۇن ھەرگىز ھۆل مېۋە ـ چۈشە يېمەسلىك كېرەك.

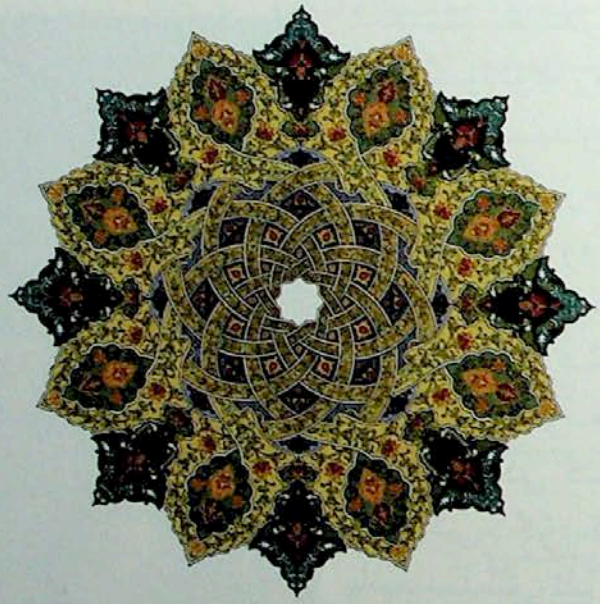

چۈنكى، مېۋە تەركىبىدە ئاشقازاننى غىدىقلايدىغان كىسلاتا ماددىسى بولۇپ، دائىم ئىستېمال قىلىپ بەرسە ئاشقازاننىڭ تېۋىتىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ، نەتىجىدە ئاشقازان كېسەللىكى پەيدا بولىدۇ.

5. گىلاسنى نەپەس يولى ئاغرىيدىغان، يۆتەل، دېمى سىقىلىدىغان، زىققە كېسىلى بارلار يېيىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، گىلاس ئادەمنىڭ نەپەس يوللىرىغا سوغۇق كېلىپ يۆتەلدۈرىدۇ، ئىچىنى سۈردۈرۈۋېتىدۇ.

6. شېكەر ئاساسلىقى قىزىلچىدىن پىششىقلاپ ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. شېكەر كۆپ يېيىلسە ئاشقازان، چىش ئاغرىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ھەم ئاشقازاننى كۆپتۈرۈپ قويىدۇ.

7. قارا ئۆرۈك بىلەن قوي گۆشىنى، كالا گۆشى بىلەن زەنجىۋىلنى، ئات گۆشى بىلەن قېرىنقۇلاقنى، تۆگە گۆشى بىلەن يازلىق يېسىۋېلەكنى بىللە يېيىشتىن ساقلىنىش لازىم. ئۇنداق بولمىغاندا يەڭگىل بولسا قۇسۇش، ئېغىر بولغاندا ھاياتقا تەسىر يېتىدىغان ئەھۋاللار كېلىپ چىقىدۇ.

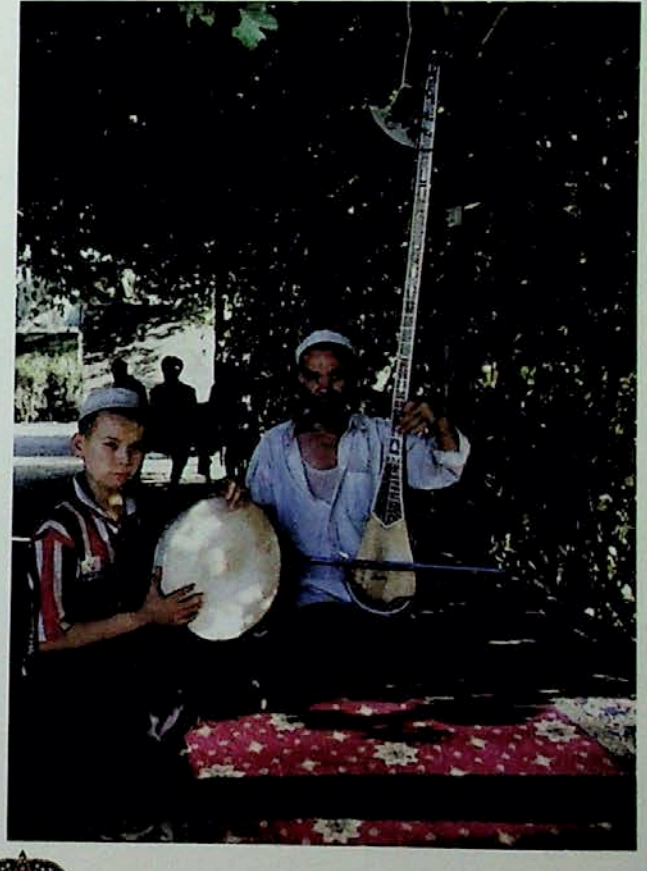

ئىككىنچى باب

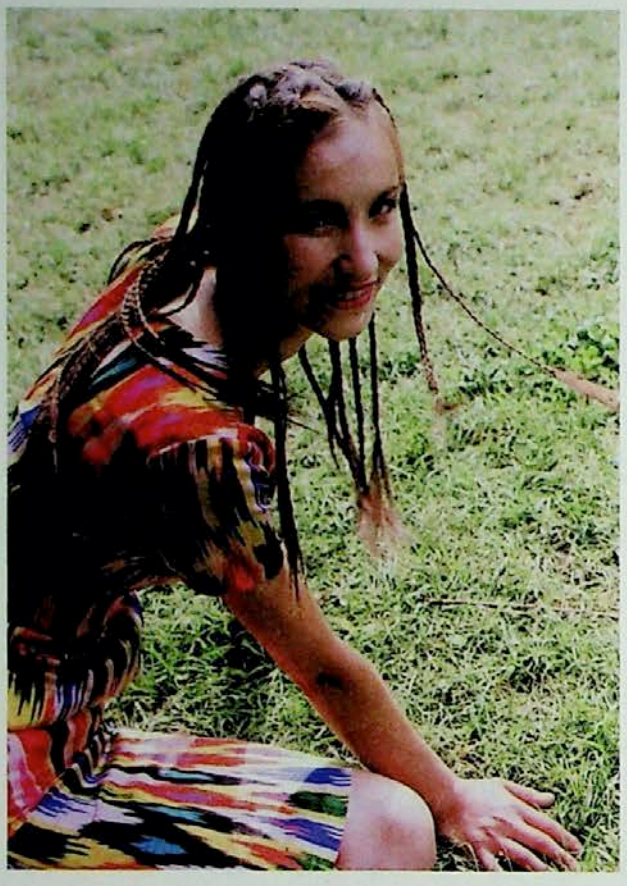
گۆدەكلەرنىڭ كىيىنىش ئادىتى

كىيىم - كېچەك ئادىتى

ئۇيغۇرلار ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئوغۇل بالىلارنىڭ بېشىغا بۆك، تۇماق، ئۇچىسىغا چاپان، ئېغى بار ئىشتان، چامچا قاتارلىق كىيىم - كېچەكلەرنى كىيگۈزۈپ، ئۇلارغا يالىڭاچ يۈرۈشنىڭ ئۇياتسىزلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، كىيىم كىيىپ يۈرۈشكە ئادەتلەندۈرىدۇ. ئۇلارغا چىداملىق كۆندىن ئۆتۈك ياكى كەش كىيدۈرىدۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا چەكمەن، ماتا قاتارلىق رەختلەرنى بويياپ كىيىم تىكىپ كىيىشەتتى.

قىز بالىلارغا شوخ رەڭلىك، شوخ گۈللۈك رەختلەردىن چاپان، كۆڭلەك، ئىشتان كىيگۈزىدۇ. چاپان ۋە ئىشتانلىرىنىڭ يەڭ ئۇچى، ئېتەكلىرى ۋە تامبالىرىنىڭ پۇشقاقلىرىغا گۈل كەشتىلىنىدۇ. باشلىرىغا يارىشىملىق گۈللۈك دوپپا، پۇتلىرىغا ئارا پاشىنلىق ئۆتۈك ياكى كەش كىيگۈزىدۇ. چۈنكى، گۆدەكلەرگە ئېگىز پاشىنلىق ئاياغ كىيگۈزگەندە، ئۇلار ئالدىغا ئېگىلىپ مېڭىپ دۇمچەك بولۇپ قالىدۇ ھەم سالامەتلىككە تەسىر يېتىدۇ دەپ قارايدۇ.

قىزلارنىڭ چاچ قويۇش ئادىتى

ئۇيغۇر قىزلىرى ئەقلىنى بىلگەندىن باشلاپ رەتلىك، پاكىز كىيىنىپ يۈرۈشكە ئادەتلىنىدۇ.

قىزلارنىڭ چاچلىرىنى ئانىسى ھەم ئېگىچىلىرى رەتلىك قىلىپ بەش، توققۇز ياكى 15 تال قىلىپ ئۆرۈپ قويىدۇ. چېچىنىڭ ئاسان چۈۋۈلۈپ كەتمەسلىكى ھەم قاپقارا پارقىراپ تۇرۇشى ئۈچۈن چاچقا جىگدە يىلمىنى سۈرىدۇ. بەزى قىزلارغا چىرايلىق قىلىپ ماڭلايچاچ قويۇپ، پاتان چېچى چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ ھال قىزلارنىڭ نىكاھ تويى بولغانغا قەدەر داۋاملىشىدۇ.

قۇلاق تېشىش

ئۇيغۇرلار خېلى ئۇزاق زامانلاردىن بېرى قىزلىرىنىڭ قۇلىقىنى تېشىپ ئادەتلەنگەن خەلق. قىزلارنىڭ قۇلىقى شۇ مەھەللە ۋە رايوندىكى قۇلاق تېشىشتا مەلۇم تەجرىبىسى بار، قولى يەڭگىل ئانىلار تەرىپىدىن تېشىلىدۇ.

قۇلاق تېشىش پەسلى

ئەتىياز پەسلى ئۆرۈك چېچەكلىگەندە ياكى قارىياغاچ يېڭى بىخ سۈرگەن پەيتتە ۋە ياكى كۈز پەسلىدە قۇلاق تەشسە ئەڭ مۇۋاپىق.

قۇلاق تېشىش سايمانلىرى

چاچما يىڭنە، يىپەك يىپ، پېتىر خېمىر، كۆمۈر چوغى ياكى چىراغ،

ئاشلىق دېنى، قوينىڭ قۇيرۇق مېيى ياكى چۇچۇتۇلگەن سۇماي، چاينىڭ شاما ياغچى قاتارلىقلار.

دېزىنفېكسىيە قىلىش ئۇسۇلى

چاچما يېڭىنى چىراغ ئوتىغا ياكى ئوتۇن چوغى، كۆمۈر چوغىغا تۇتۇپ قىزدۇرۇپ يېڭىدەكى مىكروبنى يوقىتىدۇ ياكى قۇلاق تېشىدىغان يېڭىنى دېزىنفېكسىيە قىلىش ئۇچۇن ئۆيدە مانتا ئېتىلىدۇ. جىمبىلنىڭ ئوتتۇرىغا ئىككى يېڭە سانچىلغان بىر دانە پوم قويۇلىدۇ. يېڭە ھوردا دېزىنفېكسىيەلىنىدۇ. ئاخىردا يېڭە ئېلىۋېلىنىپ، پاكىز لاتىغا ئوراپ قويۇلىدۇ. پومنى ئۆي قۇشلىرىغا بېرىپ بىر تەرەپ قىلىدۇ.

قۇلاق تېشىشتىكى ياش چەكلىمە

ئۇيغۇرلار قىزلىرى تۇغۇلۇپ يەتتە ياشقىچە بولغان مۇڭاپىق پەيتتە قۇلاق تېشىپ كەلگەن. بەزى تەجرىبىلىك تۇغۇت ئانىسى قىز بوۋاق تۇغۇلۇپ كىندىكىنى كېسىپ بولغاندىن كېيىنلا، بوۋاقنىڭ قۇلقىنى بىراقلا تېشىپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ. چۇنكى، بۇ ۋاقىتتا بوۋاق ئاغرىقنى سەزمەي ئاسانلا ساقىيىپ كېتىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

قۇلاق تېشىش ئۇسۇلى

يۇقىرىقىدەك دېزىنفېكسىيە قىلىش ئۇسۇلىدىن كېيىن قۇلاق تېشىش باشلىنىدۇ. قۇلاق تەشكۈچى ئانا قىزلارنىڭ ئىككى قۇلاق يۇمشىقىنى ئۇۋۇلاپ تۆشۈك تېشىش ئورنىنى تاپىدۇ، ئاندىن مۇشۇ ئورۇننىڭ ئالدى تەرىپىگە بىر دانە داننى بېسىپ ئۇۋۇلاپ، مەزكۇر ئورۇندىكى قانىنى قاچۇرىدۇ ـ دە، تەييارلانغان يېڭە ئارقىلىق قۇلاق تېشىدۇ. قۇلاققا يېڭە كۆزىدىكى يىپەك يىپ ئۆتكۈزۈلۈپ قويۇلىدۇ. ئىككى قۇلاق مۇشۇ ئۇسۇلدا تېشىلگەندىن كېيىن، قۇلاقتىن ئۆتكۈزۈلگەن يىپەك يىپنى ئۈياق ـ بۈياققا سۈرۈپ، قۇلاقنى ئاغرىتماسلىق ئۇچۇن يىپنىڭ ئىككى ئۇچىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈپ پېتىر خېمىر بىلەن ئوراپ قويۇلىدۇ. قۇلاق ئادەتتە ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە ئارىلىقىدا ساقىيىدۇ.

تېشىلگەن قۇلاقنى پەرۋىش قىلىش ئۇسۇلى

ئەگەر تېشىلگەن قۇلاق سەل قىزىرىپ قالسا، قىز بالىنىڭ ئاپىسى

ئەتىگەنلىك تۇنجى تۈكۈرۈكىنى قۇلاقنىڭ ئالدى ـ كەينىگە سۈرۈپ قويسا بولىدۇ. ئەگەر قۇلاق تېشىلىپ ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە بولغان ئارىلىقتا سەل قىچىشىش ئەھۋالى كۆرۈلسە، قۇلاقنىڭ ئالدى ـ كەينىنى ئىلمان قاياق سۇ بىلەن يۇيۇپ، ئاندىن قوينىڭ قۇيرۇق مېيىنى ئوتتا قىزدۇرۇپ ياكى چۈچۈتۈلگەن سوغۇق سۈمايىنى سۈرتۈپ قۇلاق تۆشۈكىدىكى يېپىنى ئالدى ـ كەينىگە ئاستا سۈرۈپ قويىدۇ. ئەگەر قۇلاقنىڭ تېشىلگەن ئورنى شەلۈەرەپ كەتسە، يەتتە ياشقا توشمىغان ئوغۇل بالىنىڭ سۈيدۈكىنىڭ كۆپۈكىنى بىرنەچچە قېتىم سۈرتۈپ قويسا ساقىيىپ كېتىدۇ. قۇلاق ئوبدان ساقىيىپ كەتكەندە بۇ يېپىنىڭ ئورنىغا چاي شامىسىنى ئۆتكۈزۈپ قويىدۇ.

بەزى ھال ـ ئوقىتى ياخشى ئائىلىلەر قىزلىرىنىڭ يەتتە ياشقا توشقان كۈنى ياكى ھېيت ـ ئايەمدە چىرايلىق ئالتۇن ھالقىلارنى سېلىپ قويىدۇ.

ئۇچىنچى باب

خەتنە قىلىش

خەتنە قىلىش سۈننەت قىلىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئىسلام دىنىنىڭ شەرئىتى بويىچە ئوغۇل بالا ئالتە ـ يەتتە ياشقا توشقاندا، ئۇنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ تازىلىقىنى ياخشىلاش، سۆزنەك، يىرىڭلىق مىكروبلىنىش قاتارلىق يامان كېسەللىكلەر بىلەن بەدبۇي پۇراقلاردىن خالىي، ساغلام چوڭ قىلىش ئۇچۇن خەتنىسىنى قىلىدۇ. ئوغۇل بالىلارنىڭ خەتنىسىنى قىلدۇرۇش ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۆتەشكە تېگىشلىك قەرزى ۋە مەجبۇرىيىتىدۇر.

خەتنە قىلىدىغان كىشىلەرنى ئىدىقۇت رايونىدا «تىڭگىر، ئابدال» دەپ ئاتايدۇ. بالىنى خەتنە قىلىش ئۇچۇن شۇ يۇرتتا داڭقى بار، قولى يەڭگىل، تەجرىبىلىك تىڭگىر تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوشنا ـ قولۇملاردىن سەككىز ـ ئون كىشى تەكلىپ قىلىنىپ چاي ئۆتكۈزۈلىدۇ. خەتنىسى بولىدىغان بالا ئۇچۇن بىر قۇر يېڭى كىيىم ـ كېچەك، يوتقان ـ كۆرپە، ياستۇق، لۆڭگە تەييارلىنىدۇ. خەتنە قىلىش ھەپتىنىڭ ياكى ئاينىڭ جۇپ كۈنلىرى ئېلىپ بېرىلىدۇ.

خەتنە قىلىش ئۇسۇلى

چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن، تىڭگىر بالىنىڭ خەتنىسىنى قىلىشنى باشلايدۇ. بۇ چاغدا تىڭگىر بالىغا قىزىقارلىق ھېكايە ۋە ياخشى سۆزلەرنى قىلغاچ، بالىنىڭ زەكىرىنى ئىلمان سۇدا پاكىز يۇيىدۇ. ئاندىن تۇغما سۈننەتلىك ياكى ئەمەسلىكىنى تەكشۈرىدۇ. شۇ خىل ئەھۋالغا قاراپ تىڭگىر بالىنىڭ زەكىرىنىڭ كېسىلىدىغان قىسمىنى مۆلچەرلەيدۇ ھەم بېكىتىدۇ. بالىنىڭ زەكىرىنىڭ كېسىلىدىغان قىسمىنى قىسقۇچ بىلەن قىسىپ ئۇنىڭ كېسىلىش يانتۇلۇقىنى ئوبدان مۆلچەرلەيدۇ. ئاندىن زەكىرىنىڭ ئۇچى تەرىپىنىڭ ئۇستى قىسمى ۋە ئىككى يان قىسمىنى يانتۇ شەكىلدە قىلىپ ھەم توغرىلاپ ئىتتىك ئۇستىرا بىلەن بىلىندۇرمەي تېز كېسىۋېتىدۇ. بۇنداق

قىلغاندا بالىنىڭ زەكىرىنىڭ تۆۋەن ئۇچىدىكى تومۇرلارنىڭ مەركەزلەشكەن قىسمىغا تىغ تەگمەيدۇ. كېسىلگەن يەرگە ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان پاختا كۈلى ياكى يود سۈرتۈلۈپ قان توختىلىدۇ. ئاخىردا بالا تەييارلىغان تۆشەكتە ياتقۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ جىنسىي ئەزاسىغا بىر پىيالە كۆمتۇرۇلۈپ قويۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بالىنىڭ كېسىلگەن يېرىگە يوتقان ـ كۆرپە تېگىپ كەتمەي تېز ساقىيىپ كېتىدۇ.

خەتنە قىلىش كۆپرەك قىش كۈنلىرى ياكى ئەتىيازدا ئېلىپ بېرىلىدۇ.

دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

ئەگەر تىڭگىر تەجرىبىسىز ياكى يېڭى ئۆگەنگۈچى، ناباب بولسا زەكەرنىڭ تېرىسىنى يانتۇ ئەمەس، بەلكى توغرىسىغا كېسىدۇ ـ دە، نەتىجىدە ئاستى تەرەپتىكى تومۇرلارنىڭ مەركەزلەشكەن تۈگۈنىگە تىغ تېگىپ كېتىدىغان ئەھۋال يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قان كۆپ چىقىپ، بالا قانسىراپ بىئارام بولىدۇ. نەتىجىدە ئۇزاقتا ساقىيىدۇ. بەزى بالىلار شۇ سەۋەبلىك سىيگەك كېسەللىكىگە گىرىپتار بولۇپمۇ قالىدۇ. شۇڭا، خەتنە قىلىشتا تىڭگىرنى ئالاھىدە تاللايدۇ.

خەتنە توي

خەتنە توي ھەرقايسى ئائىلىلەرنىڭ ئىقتىسادي ئەھۋالىغا قاراپ جامائەتكە قوي، كالا سويۇپ زىياپەت بېرىش ئارقىلىق ئۆتكۈزۈلىدۇ.

خەتنە تويغا تەكلىپ قىلىش

خەتنىسى قىلىنىدىغان ياكى قىلىنىپ بولغان بالىلاردىن بىرنەچچەيلەن، شۇنداقلا تويغا تەكلىپ قىلىشقا تېگىشلىك يېراق - يېقىندىكى تۇغقانلار ۋە مېھمانلار خەتنە تويغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن تويدىن بىر - ئىككى كۈن ئىلگىرى بالىنى ئاتا - ئانىسى پاكىز يۇيۇندۇرۇپ، رەتلىك، چىرايلىق كىيىندۈرۈپ، ئۇنىڭ تۆت - بەش دوستىنى تەكلىپ قىلىدۇ. خەتنە تويى بولىدىغان بالىنى ياۋاشىراق ئاتقا مىندۈرىدۇ. مۇبادا ئوغۇل بالىنى بەش ياشقا كىرگەندە خەتنىسىنى قىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنى ئاكىسى ئاتىنىڭ ئالدىغا مىندۈرىدۇ، ئۇنىڭ دوستلىرىمۇ ئاتقا مىنىپ تەييارلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار بىللە مەرىكە ئۆتكۈزمەكچى بولغان ئائىلىگە مۇناسىۋەتلىك ئائىلىلەرنى تاللاپ خەتنە تويغا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بالىلار ھەرقايسى ئائىلىلەرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ ئاتىتىن چۈشۈپ، بۇ ئۆيدىكى كىشىلەرگە سالام بېرىپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ خەتنە توي مەرىكىسىگە تەكلىپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگەن بالىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ ئىقتىسادي ئەھۋالىغا قاراپ قائىدىسىنى قىلىشىدۇ: بەزى ئائىلىلەر پۇل تۇتقۇزۇپ قويسا، يەنە بەزى ئائىلىلەر بىرەر كىيىملىك ياكى ئۇنىڭدىن ئازراق رەختنى بالىنىڭ بېلىگە چىگىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، كەچكىچە بۇ بالىنىڭ بېلى نۇرغۇنلىغان رەخت، پۇل - پۇچەك قاتارلىقلار بىلەن بېزىلىپ كېتىدۇ. باشقا دوستلىرىنىڭ ئاتىلىرىنىڭ باشلىرىغىمۇ ھەر خىل رەڭدىكى رەختلەردىن گۈل چىقىرىپ چىگىپ قويۇلىدۇ. شۇ خىل قىزغىن كەيپىيات بىلەن خەتنە تويى بولغۇچى پۈتۈن ئەل - يۇرت، ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەر ھەم مۇشۇ ئائىلىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئائىلىلەرنى تويغا تەكلىپ قىلىپ چىقىدۇ.

خەتنە توي بەزمىسى

خەتنە تويغا تەكلىپ قىلىنغان مېھمانلارغا مەرىكە ئىگىسى مال سويۇپ، ياخشى تائاملار بىلەن زىياپەت بېرىدۇ. شۇ كۈنى كەچلىكى ئائىلە باشلىقىنىڭ

ھەقەمسايىلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىرگە جەم بولۇپ ناغرا، سۇناي ياكى نەغمىچى، سازەندىلەرنى تەكلىپ قىلىپ بەزمە ئۆتكۈزىدۇ.

توي بەزمە تەرتىپى

توي بەزمىسىنى تەرتىپلىك، كۆڭۈللۈك ۋە قىزغىن كەيپىياتتا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، سورۇن ئەھلىنىڭ بىردەك ئاۋاز بېرىشى ئارقىلىق يىگىتبېشى ياكى پادىشاھ، ۋەزىر، قازى، ئەئىلەم، بازار بېگى، ئەنگىزە ، خەزىنە بېگى، چايچى، ئۆرۈمچى، قىيقاسچى قاتارلىقلار سايلاپ چىقىلىدۇ. پادىشاھ بىلەن قازى بولغۇچىلارنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرى ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىغا بارلىق سورۇن ئەھلى بىردەك بويسۇنۇپ مەشرەپ ئويىنىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، خەتنە توي مەشرەپ سازلىرى چېلىنىپ، ئۇسسۇلچىلار ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئويناپ، خېلى داغدۇغا ئىچىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ.

ئەگەر خەتنە توي قىش پەسلىدە ئۆتكۈزۈلسە، تويدىن بىر كۈن كېيىن ئوغلاق تارتىشىش، ياز پەسلىدە ئۆتكۈزۈلسە بىر كۈن چېلىشىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلىدۇ.

تۆتىنچى باب

گۆدەكلەر دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

1. گۆدەكلەرنىڭ كىچىكىدىن باشلاپلا چوڭلار بىلەن بىرگە يۇيۇنۇشى چەكلىنىدۇ. چوڭلارنىڭ ئەۋرىتىگە قارىسا كۆزىگە يېڭناسقۇ چىقىدۇ دېيىش ئارقىلىق بۇنداق ئىشتىن توسۇيدۇ.

2. گۆدەكلەرنىڭ دۇم يېتىپ يىغلىشى چەكلىنىدۇ. چۈنكى، بۇنداق ھالەتتە يىغلىسا ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىگەن بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. يەنە زاۋال ۋاقتىدا يىغلاشنى تېخىمۇ چەكلەيدۇ. بۇمۇ «ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىگەنلىك» ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلار «يىغا يىغىنى تاپىدۇ» دەپ قارىغاچقا، ئاتا ـ ئانا ۋە چوڭلار گۆدەكلەرنى بەزلەپ يىغدىن توختىدۇ.

3. ئەگەر گۆدەكلەرنىڭ چىشى چۈشۈپ كەتسە ئۇنى تاشلىۋەتمەي، خېمىرغا

ئوراپ «ئەقىل چىشىڭنى ماڭا بەر، ئوغرى چىشىڭنى ئۆزۈڭ ئال» دەپ ئىتقا تاشلاپ بېرىدۇ ھەم كېيىن چىقىدىغان چىشىنىڭ ئۆتكۈر ھەم قاتتىق چىقىشىنى تىلەيدۇ. بەزى يۇرتلاردا قىز بالىلارنىڭ چۈشكەن چىشىنى خېمىرغا ئوراپ قويغا بېرىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلساق قىز بالىلارنىڭ يېڭىدىن چىقىدىغان چىشى قوينىڭ چىشىغا ئوخشاش كىچىك، رەتلىك ھەم پارقىراق بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. يەنە بەزى يۇرتلاردا چۈشكەن چىشىنى مېۋىلىك دەرەخنىڭ يېرىقلىرىغا تىقىپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

4. گۆدەكلەرنىڭ تۆمۈر مىختا ياكى تىرناقتا چىش كولىشىنى چەكلەيدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلسا تەدرىجىي ئاغزى پۇرايدىغان بولۇپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

5. گۆدەكلەر ئۈچ ـ تۆت ياشقا كىرگەندىن باشلاپ، ئېغى ئوچۇق ئىشتان كىيمەسلىككە ئادەتلەندۈرىلىدۇ.

6. ئوغۇل بالىلارنىڭ خەتنىسىنى قىلغاندا، كېسىۋېتىلگەن قىسمى تاشلىۋېتىلمەي ئېگىز يەرگە قويۇپ قويۇلىدۇ. خالىغان جايغا تاشلاش چەكلىنىدۇ.

7. تىرناق ئېلىش، كىيىم كىيىش ـ سېلىش، كۆزنى ئۇۋۇلاش، چاچ ياساش، تاماق يېيىش، سۇ ئىچىش، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش، نەرسە ـ كېرەك ئېلىش قاتارلىق ئىشلاردا، شۇنداقلا مۇقەددەس كىتابلارنى تۇتقاندا ئالدى بىلەن ئوڭ قولى بىلەن باشلاش، قەدەم ئالغاندا ئوڭ پۇتنى ئېلىش ھەمدە بۇرۇنىنى تازىلاش، ئەۋرەتنى تۇتۇش، پاسكىنا نەرسىلەرنى تۇتۇش قاتارلىقلاردا سول قولىنى ئىشلىتىش گۆدەكلەرنىڭ سەمىگە سېلىنىپ تۇرىلىدۇ.

8. گۆدەكلەرگە قول يۇيغاندا ئېقىپ تۇرغان سۇدا ئۈچ قېتىم يۇيۇش، قولنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن ھەرگىزمۇ سىلكىمەسلىك، بەلكى پاكىز ياغلىق، لۆڭگىدە ئېيتىش ئۆگىتىلىدۇ.

9. گۆدەكلەرنىڭ قولىنى جوناپ ياكى شىلتىپ كۆنۈپ قېلىشىنى چەكلەيدۇ. يەنە ئولتۇرغاندا ياكى تۇرغاندا ئوڭ قولىنى سول قولىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇرۇشقا ئادەتلەندۈرىدۇ. سول قولىنى ئوڭ قولىنىڭ ئۈستىگە ياكى بارماق قوللىرىنى ئۆزئارا كىرىشتۇرۇپ ئولتۇرۇشى چەكلىنىدۇ.

10. گۆدەكلەرنىڭ پۇتنى غەرب تەرەپكە سۇنۇپ يېتىشىنى چەكلەپ، باش

تەرىپىنى شىمالغا، پۇتىنى جەنۇب تەرەپكە قىلىپ يېتىشقا ئادەتلەندۇرىدۇ. چۈنكى، يەر شارىنىڭ شىمالىي قۇتۇپىتىن جەنۇبىي قۇتۇپقا سوزۇلغان ئۆتكۈر ماگنىت مەيدانى بولۇپ، يۇقىرىقىدەك ياتسا ئۇيقۇسى ناھايىتى ياخشى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

11. گۆدەكلەرنىڭ باشقىلارنىڭ پۇتىدىن ئاتلاپ ئۆتۈشى چەكلىنىدۇ. چۈنكى، بۇنداق بولسا چوڭ بولغاندا پۇتى ئاغرىپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

12. گۆدەكلەر ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم (پەيشەنبە كۈنىدىن باشقا كۈنلەردە) تىرناق ئېلىش ئادىتىنى يېتىلدۇرىدۇ. تىرناقنى ئوتقا تاشلاش قاتارلىق ئىشلارنى چەكلەپ، ئادەم دەسسىمەيدىغان يەرگە تاشلاش، باشقىلارنىڭ ئۆيىدە تىرناق ئالماسلىق قاتارلىق تازىلىق بىلىملىرىنى ئۆگىنىدۇ.

13. بالىلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكى، يۇرۇش ـ تۇرۇشى ۋە ئۇلارنىڭ ئويۇن ئۇينىشىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىنىدۇ. ئويۇن ئويناشتا قىزلار بىلەن ئوغۇللارنىڭ ئايرىم ئوينىشى بالىلارنىڭ سەمىگە سىڭىپ تۇرىلىدۇ.

14. ئوغۇللارنىڭ يول ماڭغاندا تۇز مېڭىشى، قولىنى تۇز تۇتۇشى تەكتىلىنىپ تۇرىدۇ. ئوغۇللارنىڭ ئوغۇل بالىدەك مېڭىشى، قىزلارغا نازاكەتلىك يۇرۇشى كىچىكىدىن يېتىلدۇرۇلىدۇ.

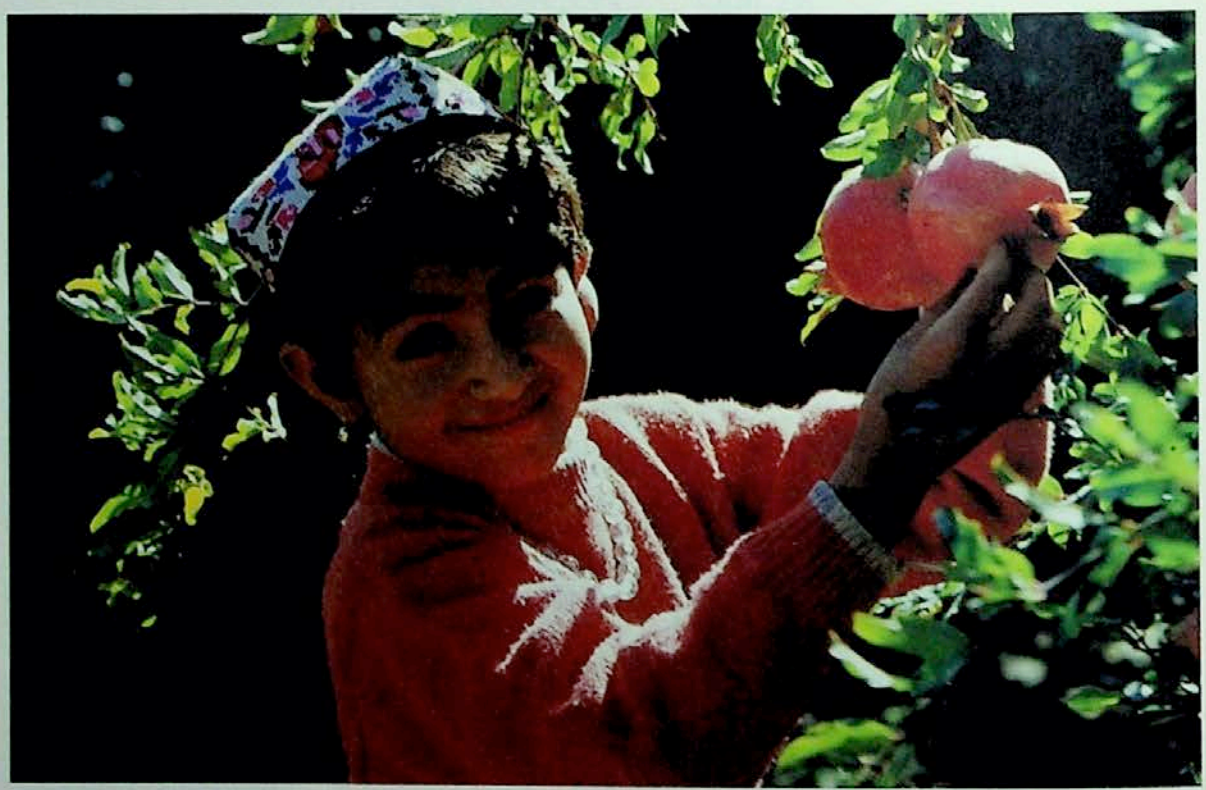
15. گۆدەكلەرگە خېمىر يۇغۇرۇشقا ئىشلىتىلگەن سۇنىڭ ئاشقان

قىسمىنى ئىچسە ۋە قاغا، سېغىزخانلار كۆمۈپ قويغان ياڭىقىنى يېسە ئۇنتۇغاق بولۇپ قالىدۇ دەپ تەربىيە قىلىنىدۇ.

16. نان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى زامانلاردىن باشلاپلا ئىستېمال قىلىپ كەلگەن ئاساسلىق يېمەكلىكلىرىدىن بىرى. شۇڭا، نانىنى ئىسراپ قىلىش، دەسسەش، ئۇۋاقلىرىنى تۆكۈش چەكلىنىدۇ.

17. بالىلارغا مېۋىنى ئەزىزلەش، مېۋىنى ئىسراپ قىلماسلىق، دەسسىمەسلىك ھەققىدە تەربىيە بېرىلىدۇ. مەسىلەن، قوغۇن ئۇرۇقىنى يېيىش چەكلىنىدۇ. قوغۇننىڭ شۆپىكىدىن كەمپۇت، تېرىپىدىن پېچىنە ياسىغىلى، ئۇرۇقىنى كېيىنكى يىلى يەنە تېرىغىلى، شۇنداقلا تېبابەتتە ئېسىل دورا ئىشلىگىلى، ئۇرۇق پوستىدىن ئاياللارنىڭ ئېسىل گېرىم بۇيۇمىنى ياسىغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

18. ھاياتلىق سۇدىن ئايرىلالمايدۇ. بىراق، سۇپىتى ئۆزگەرگەن، ئايىغى چىقمىغان، توختام سۇنى ئىچىش چەكلىنىدۇ. ئەگەر دىققەت قىلىنمىسا

كېسەل بولۇپ قالىدىغانلىقىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

19. بەزى جايلاردا بالىلارغا زاۋال ۋاقتىدا ئۆرۈك، بادام، ياڭاق مېغىزىنى چېقىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

20. بالىلارغا تاماق يېگەندە ئوڭ قولدا تاماق يېيىشنى، سول قولدا تاماق يېيىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ.

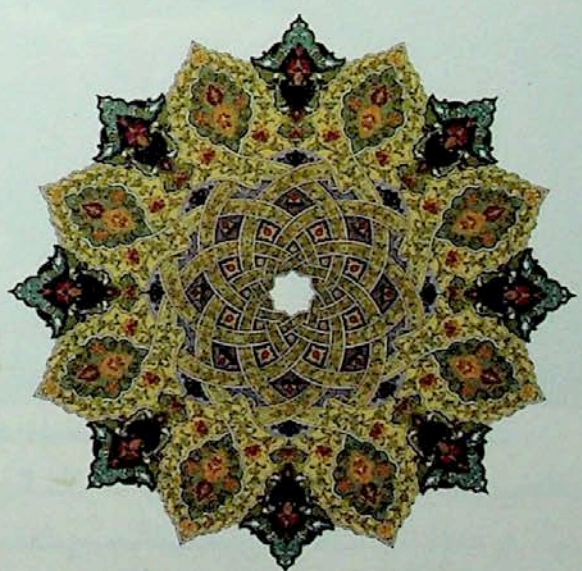
21. تاماق تاللاشنىڭ ئەيىب ئىكەنلىكىنى، ساغلام چوڭ بولاي دېسە تاماق تاللىماسلىقنى تەكىتلەيدۇ.

22. قىز - ئوغۇللارنى نوغۇچ بىلەن ئۇرۇش چەكلىنىدۇ. يەنە سۈپۈرىنى سىلىق ئېلىپ، سىلىق قويۇشنى، ھەرگىز قالايمىغان تاشلىسا بولمايدىغانلىقىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ. قازان بېشى سايمانلىرىنى دەسسەش، ئاتلاشنى، تۇۋاق ئۈستىدە بىرنەرسە توغراشنى، قازان بېشىدا ئىش قىلىۋېتىپ ناخشا ئېيتىشنى چەكلەيدۇ ھەم قازان يۇغۇچنى پاكىز يۇيۇش، مونەك قىلىپ قويماسلىق، يېيىپ قۇرۇتۇشنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

23. گۆدەكلەرنىڭ ئايىغىنىڭ دۈم بولۇپ قېلىشىنى يامان كۆرىدۇ. شۇڭا، گۆدەكلەرگە ئايىغى دۈم بولۇپ قالماسلىققا نەسىھەت قىلىپ تۇرىدۇ.

24. گۆدەكلەرگە ھېيتلىق پۇللىرىنى قالايمىقان خەجلىمەسلىك ھەققىدە تەربىيە قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ پۇل - ۋەجىگە چوقۇنىدىغان شەخسىيەتچى، مەنمەنچى، ياسانچۇق، تاماخور، ئاچ كۆز، نەپسى يامان بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى پۇل خەجلەشنىڭ ياخشى يولىغا يېتەكلەيدۇ.

25. گۆدەك، ئۆسمۈر ۋە توي قىلمىغان ئوغۇل - قىزلارنىڭ چىشى چۈشۈپ كەتكەن تارغاق، سۈزگە ئىشلەتمەسلىكىنى تەۋسىيە قىلىدۇ. چۈنكى، بۇلار چوڭ بولغاندا ئۆمرىنىڭ يېرىمىدا جورىسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

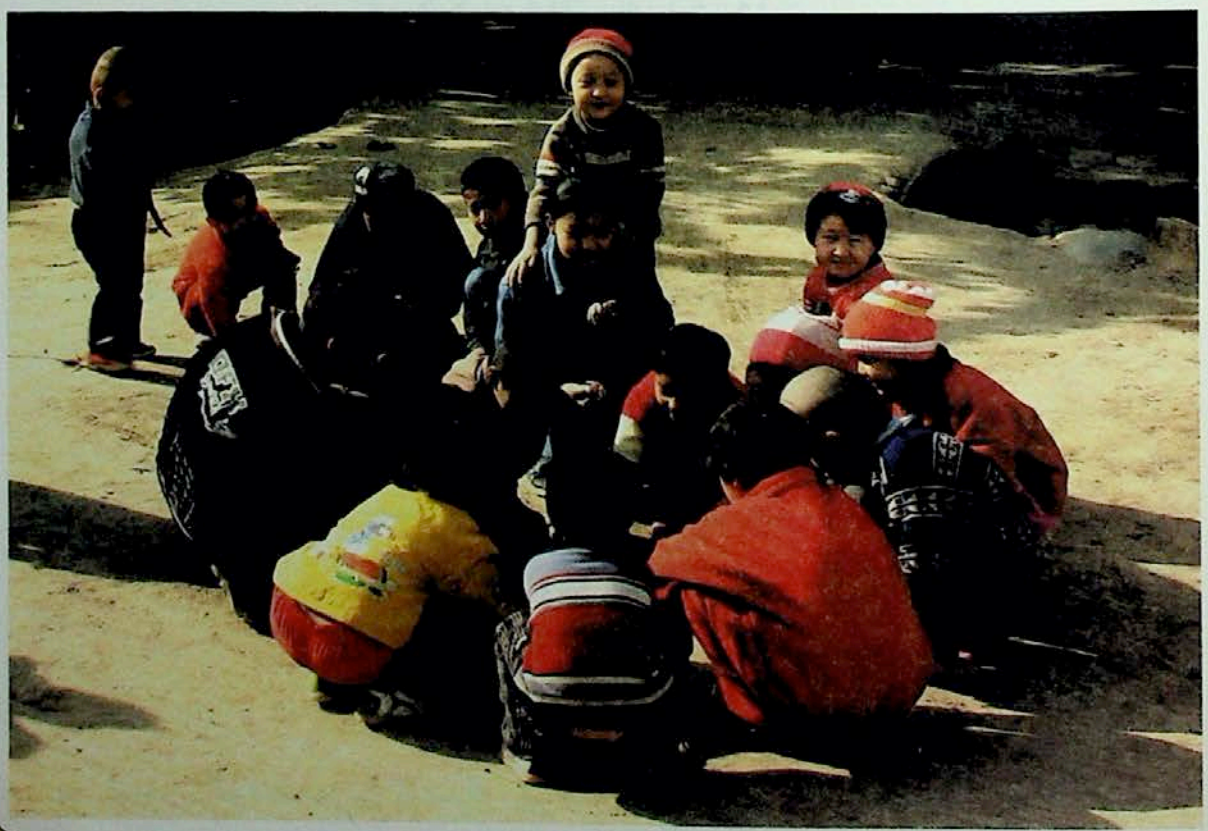
بەشىنچى باب

گۆدەكلەرنىڭ ئويۇنلىرى

ئۇيغۇرلار بالىلىرىنىڭ تىلى چىقىپ ئەقلىنى بىلگەندىن باشلاپ، ئەنئەنىۋى ئويۇنلارنىڭ قائىدىلىرىنى ئۆگىتىپ، بۇ ئويۇنلار ئارقىلىق بالىلارنىڭ ئەقلىي ئىقتىدارى ۋە ساغلاملىقىنى ئاشۇرىدۇ.

«تاققا ـ تۇققا» ئويۇنى

بۇ بىرقانچەيلەن قوشاق ئېيتىپ ئوينايدىغان ئويۇن. بۇ ئويۇندا گۆدەكلەر چەمبەر شەكلىدە پۇتلىرىنى بىر ـ بىرىگە قارىتىپ ئولتۇرىدۇ. بالىلاردىن بىرى:

تاققا ـ تۇققا، زەنجىر ھالقا،
ھالقىدىن بولقا.
جۇجەم پىشتى، بال ـ شېكەر،
خانقىزى، خامان قىزى.
گۈلدۇر ـ گۈلدۇر پاتمانچۇق.
باغ ئىچىدە سەگەنچۈك .
ئاتام بار، دادام بار،
ئاتام ئېتى پوزا،
يانچۇقىدا سوزا،
مەن تۇراي سەن چىق،
چىملىدىغىن چىمچىق.

دەپ ئولتۇرغانلارنىڭ بىرىنىڭ پۇتىنى چىمدىپ چىقىرىۋېتىدۇ. ئويۇن شۇ بويىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ.

لىڭگىرتاختاق ئويۇنى

بۇ ئۇزۇن تاختاينىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى بالا ئولتۇرۇپ ئويىنايدىغان ئويۇن. بالىلار بۇ ئويۇننى ئويىنىغاچ، تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتىدۇ:

لىڭگىر ـ لىڭگىرتاختاق،
ئەيسا ـ ئەيسا پاخپاخ.
ئەيسا دېگەن ئۆلۈپتۇ،
قۇم داۋانغا كۆمۈپتۇ.
يىغلايدىغان كىشى يوق،
ئۆزى قوپۇپ يىغلاپتۇ.
ياشلىقىدا بالا تاپمىغانلىقى،
ھالى شۇ بولغاي دەپتۇ.

بۇ ئويۇن گۆدەكلەرنى تېتىك، روھلۇق، ساغلام بەدەن قىلىپ يېتىلدۈرىدۇ

ھەمدە ھەرقانداق كىشىگە ياشلىقىدا بالىلىق بولۇپ، پەرزەنت كۆرۈشنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

«يامغۇر ياغلاق» ئويۇنى

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ يامغۇرغا بولغان ھۆرمىتى، تەشنالىقى ھەم ئىنتىلىشىنى ئىپادىلەيدىغان ئويۇن. بۇنىڭدا بالىلار توپلىشىپ تۆۋەندىكى قوشاقنى رىتىملىق ئاھاڭدا ئېيتىپ يامغۇر تىلىشىدۇ:

يامغۇر ياغلاق،
ئۆچكە ساغلاق.
ئاسماندىكى چوكانىڭ،
ئەمچىكى يۇمىلاق.
ئاق بۇلۇت، قارا بۇلۇت،
زىرائەتلەر سارغايدى.
دېھقانلار زار يىغلىدى.
يامغۇرنى ياغدۇرساڭچۇ.

«دۇم - دۇم» ئويۇنى

«دۇم - دۇم» ئويۇنى كۆپرەك كەچقۇرۇنلۇقى ئويناپلىدۇ. بالىلارنىڭ ئىچىدىن بىر بالىنى تاللايدۇ، ئۇنىڭ بېشىنى ئويۇن باشلىقى تىزىغا قويۇپ، چاپان ياكى كۆڭلەك ئېتىكى بىلەن بېشىنى پۈركۈۋالىدۇ. باشقا بالىلار ئەپلىك جاينى تېپىپ مۆكۈۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئويۇن باشلىقى «دۇم - دۇم» بولغۇچىنىڭ دۇمبىسىگە بوش ئۇرۇپ تۇرۇپ «دۇم - دۇم» دەيدۇ ۋە ئىككىسى ئۆزئارا قوشاق ئېيتىشىدۇ.

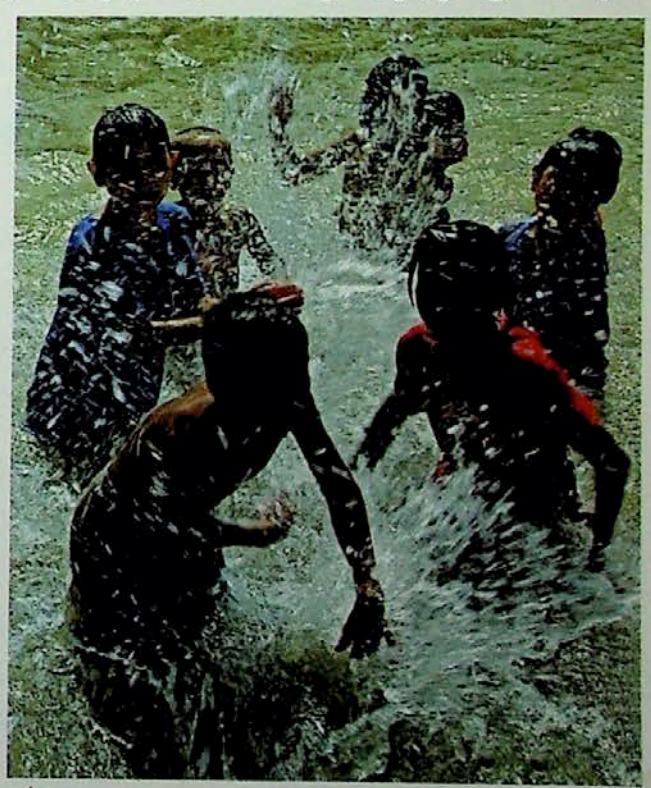
— دۇم - دۇم، دۇم - دۇم،
— لەببەي، لەببەي.
— ئاپاڭ نەدە؟

ـ سامانلىقتا.
ـ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟
ـ ئاش ئېتىۋاتىدۇ.
ـ ماڭا قېنى؟
ـ تاختا بېشىدا قويسام،
قاغا چوقۇپ كېتىپتۇ.

ئويۇن باشلىقى: «ماڭ، قاغاڭنى تېپىپ كەل!» دەپ قويۇۋېتىدۇ. «دۇم ـ دۇم» بولغۇچى يوشۇرۇنۇۋالغان بالىلاردىن كىمنى بالدۇر تۇتۇۋالسا، شۇ «دۇم ـ دۇم» بولىدۇ. ئەگەر تۇتالمىسا، ئۆزى يەنە «دۇم ـ دۇم» بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئويۇن يەنە باشلىنىدۇ. بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ ھوشيارلىقى بىلەن ئەقلىي ئىقتىدارىنى ئاشۇرىدۇ.

«ئاپتاپ چىق» ئويۇنى

بۇ، بالىلار سۇغا چۈمۈلگەندە ئۇلارنىڭ ئاپتاپقا بولغان تەشنالىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئويناىدىغان ئويۇنى. بۇ ئويۇندا ھەممەيلەن:

ئاپتاپ چىق، ئاپتاپ چىق،
ئەسكى چاپاننى سۆرەپ چىق.
ئەسكى چاپان بولمىسا،
يېڭى چاپاننى سۆرەپ چىق.
يېڭى چاپان بولمىسا،
بۇلۇت كەينىدىن ماراپ چىق.
ماراشقا يول بولمىسا،
بەش بالاڭنى سۆرەپ چىق.

دەپ توۋلىشىپ ئاپتاپ چىقىشنى تىلەيدۇ. بۇ ئويۇن بالىلارغا تەبىئەتنى سۆيۈشنى ئۆگىتىدۇ.

«ئاق تاش، كۆك تاش» ئويۇنى

بۇ بالىلارنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇپ ئويۇن ئويناشقا چاقىرىش ئويۇنى بولۇپ، بالىلار مەھەللىگە چىقىپ:

ئاق تاش، كۆك تاش،
دەريادىكى سۇزۇك تاش.
ئويناي‌دىغان بالا بارمۇ؟
ئېغىلىڭدا كالا بارمۇ؟

دەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا قوشاق ئېيتىشىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان بالىلار ئۆي ـ ئۆيلەردىن چىقىپ، كوللېكتىپ ئويۇننى باشلىۋېتىدۇ. بۇ ئويۇن بالىلاردا كوللېكتىۋىزملىق ئېڭىنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈرىدۇ.

«قارىغۇ چاشقان» ئويۇنى

بالىلارنىڭ ئىچىدىن بىرىنى تاللاپ «قارىغۇ چاشقان» قىلىپ بېكىتىدۇ. ئاندىن ئۇنىڭ كۆزى تۆت ـ بەش سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پاكىز لاتا بىلەن ئېتىپ قويۇلىدۇ. ئەتراپتىكى بالىلار بۇ «قارىغۇ چاشقان»نىڭ ئەتراپىدا چۆرگۈلەپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ ئالدى ـ كەينى، يان تەرەپلىرىدىن نوقۇپ قويىدۇ. بۇ بالا نوقۇغان بالىنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدۇ. قايسى بالا تۇتۇلۇپ قالسا شۇ بالا «قارىغۇ چاشقان» بولىدۇ. بۇ ئويۇن مۇشۇ يوسۇندا داۋاملىشىدۇ. بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ پەرق ئېتىش، شۇنداقلا سېزىم ئىقتىدارىنى، سەزگۈرلۈكىنى ئاشۇرىدۇ.

«چۆچۈرەك قايناي‌دۇ» ئويۇنى

بۇ ئويۇن بالىلارنىڭ بېخىللىقىنى مەسخىرە قىلىپ ئويناي‌دىغان ئويۇنى. بالىلار بىر يەرگە جەم بولۇپ، تۆۋەندىكى قوشاقنى ئېيتىدۇ:

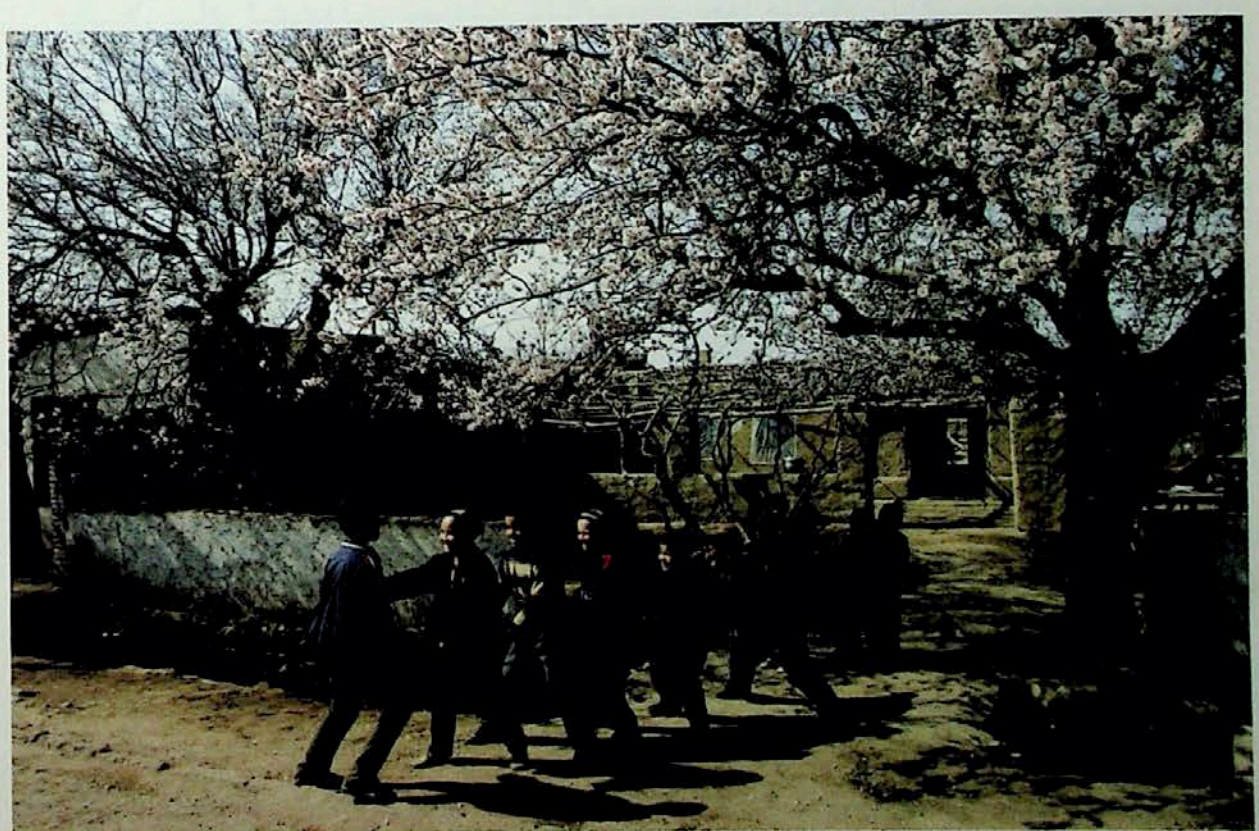
چۆچۈرەك ـ چۆچۈرەك قاينايدۇ،
ئاپام ماڭا بەرمەيدۇ.
ئۆزىمۇ بۇنى يېمەيدۇ،
قازان تۈۋىنى يالايدۇ.

خەققە مېھمان بولغاندا،
خۇشاللىققا پاتىدۇ.
ئۆيگە مېھمان كەلگەندە،
بېشى ئاغرىپ ياتىدۇ.

بۇ ئويۇن بالىلارغا مېھماندوست، مەرد بولۇشنى ئۆگىتىدۇ.

«سار ئالدى» ئويۇنى

بۇ ئويۇندا بالىلارنىڭ بىرى سەپ باشلىقى، قالغانلار «چۈجە» بولىدۇ. «چۈجە»لەر بىر ـ بىرىنىڭ چاپىنىنى ياكى چامچىسىنىڭ پېشىدىن تۇتۇپ،

ئارقىمۇئارقا تۇرۇشۇپ سەپ تۈزەيدۇ. يەنە بىر بالا سار قىياپىتىدە قاتار تىزىلغان «چۈجە»لەرنى تۈتۈشقا باشلايدۇ. لېكىن، قاتاردىكىلەر قەتئىي قارشىلىق كۆرسىتىپ تۇتۇق بەرمەيدۇ. شۇ چاغدا «سار» بولغۇچى بالىلارغا قاراپ:

ئاللا ـ ئاللا چۈجىلەر،
ماڭا بىرنى بەرسەڭچۇ.

دەيدۇ. قالغان بالىلار بىردەك:

ئالالىساڭ ئالساڭچۇ،
كۈچۈك يەتسە ئالساڭچۇ.

دېيىشىدۇ.

ئويۇن شۇ تەرىقىدە داۋام قىلىدۇ. بەزىدە «سار» بولغۇچى قاتتىق ھۇجۇم قىلىپ، ئارىدىن بىرىنى تۇتۇۋالىدۇ. بۇ خىل ئويۇن بالىلاردا قەيسەر ئىرادىنى ھەم ئۆزئارا ھەمكارلىشىشتەك كوللېكتىۋىزملىق روھنى يېتىلدۈرىدۇ.

مېھماندارچىلىق ئويۇنى

بۇ بالىلار تەقلىدي ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ ئويناىدىغان ئويۇن. بۇ ئويۇنغا ئۈيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇقى، گۈزەل ئەخلاق ـ پەزىلىتى سىڭگەن بولىدۇ. بالىلار بۇ ئويۇن ئارقىلىق مېھماندارچىلىق قائىدىلىرىنى، بولۇپمۇ مېھمان كەلگەندە قولىنى كەينىگە ياكى ئىشتان يانچۇقىغا تىقىۋالماي، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ مېھمانىنى قارشى ئېلىش، ئوچۇق چىراي، خۇش تەبەسسۇم بىلەن مېھمان كۈتۈش قاتارلىقلارنى ئۆگىنىدۇ.

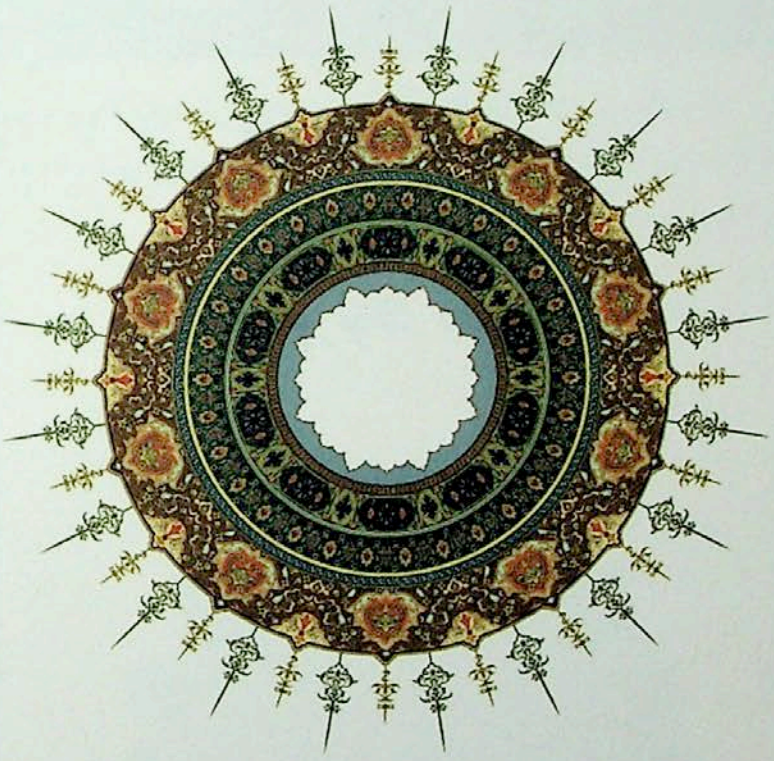
يۇقىرىقى ئويۇنلاردىن باشقا، يەنە ياڭاق ئوينىاش، داچەن ئوينىاش، ساقا ئوينىاش، تەپكۈچ تېپىش، رەگەتكە ئوينىاش، تال چۈشىنى ئات قىلىپ ئوينىاش، مۇز تېيىلىش، چېلىشىش، تېپىشىش قاتارلىق ئويۇنلىرى بار. شۇنىڭ بىلەن بىللە بالىلار ھەر خىل ھايۋانلار ۋە قۇشلارنىڭ ئاۋازلىرىنى دوراپ ئۆگىنىدۇ.

بۇ خىل ئويۇنلار بالىلارنى ھەر جەھەتتىن ئەتراپلىق تەربىيەلەپ، ئۇلارنى كىچىكىدىن باشلاپ چېنىقتۇرىدۇ؛ دوراش ئىقتىدارىنى يېتىلدۇرىدۇ؛ ئەقىل ـ ئىدراكىنى ھەم پەم ـ پاراسىتىنى ئاشۇرىدۇ.

تۆتىنچى بۆلۈم

ئۆسمۈرلۈك دەۋرى

بىرىنچى باب

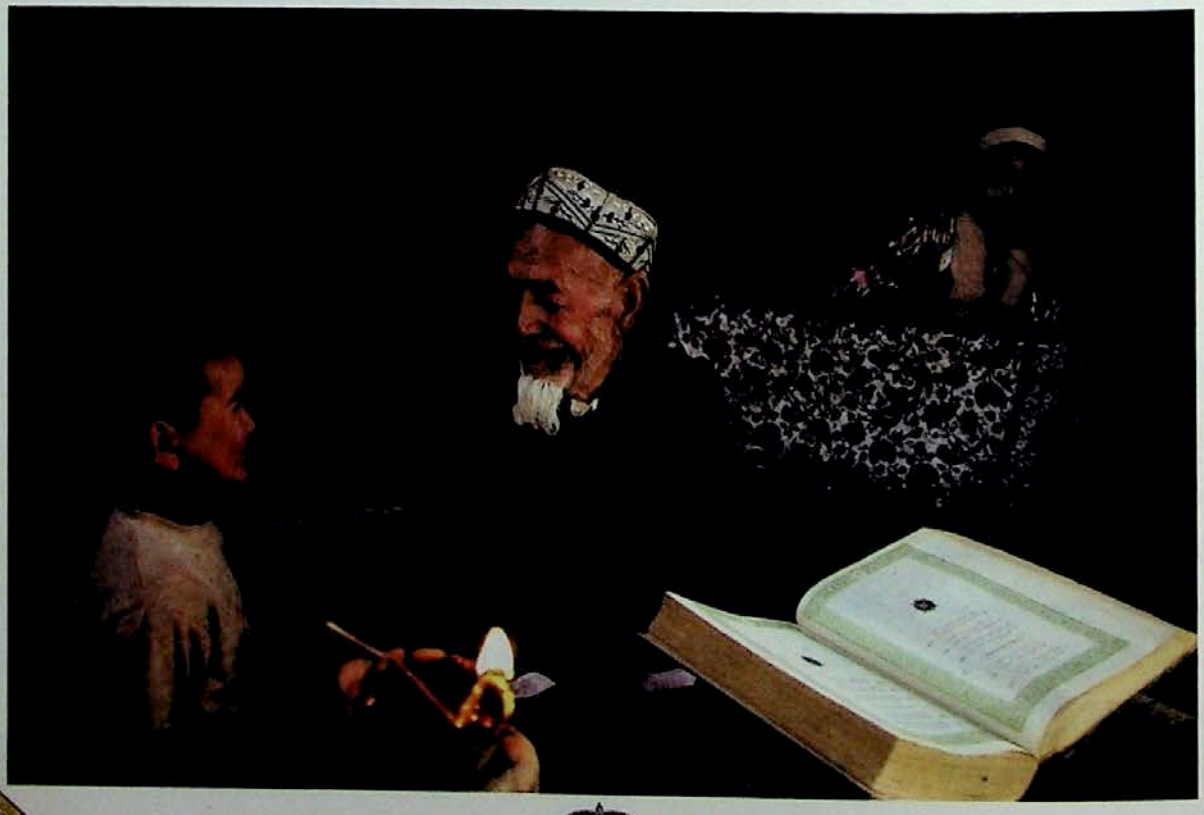
ئۆسمۈرلۈك دەۋرى

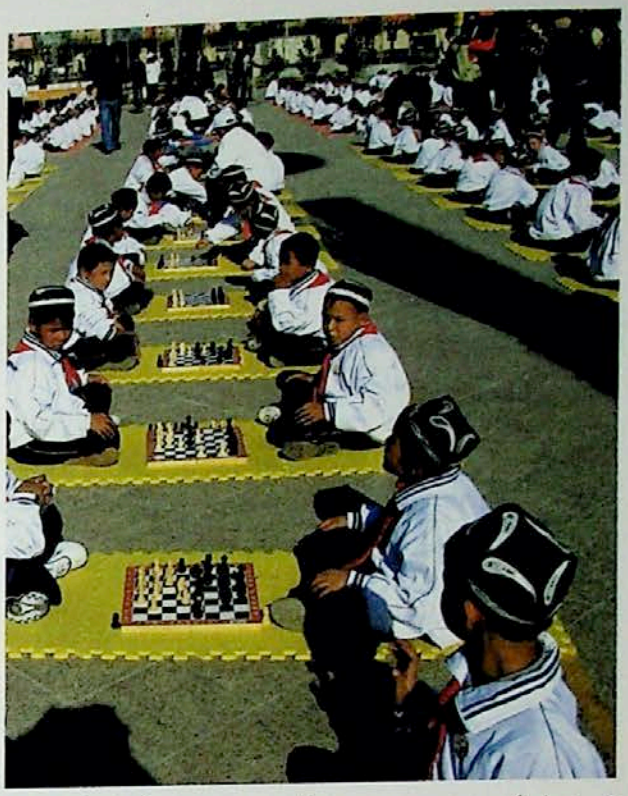
ئۆسمۈرلۈك دەۋرى بالىلارنىڭ بىلىم ئالىدىغان، ھۈنەر ئۆگىنىدىغان دەۋرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۆگىنىشكە تېگىشلىك بىلىملەر

مەكتەپكە كىرىش

بالىلار ئالتە ياشقا توشقاندىن كېيىن، ئاتا ـ ئانىلار ئۇلارنى پاكىز يۇيۇندۇرۇپ، چاچلىرىنى ئالدۇرۇپ، قىزلىرىنىڭ چېچىنى چىرايلىق ئۆرۈپ،

رەتلىك كىيىندۇرىدۇ. ئاندىن ئوك قولىنى تۇتۇپ، يېتىلەپ مەكتەپكە ئېلىپ بارىدۇ (بۇرۇن موللىغا ۋە مەدرىسەگە بېرەتتى). ئۇلار خەت تونۇشقا باشلىغاندىلا ئاۋۋال «ئېلىپ بەر» دېگەن خەتنى ئۆگىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئالماقنىڭ بەرمىكى بار، ئۆتنە ئالغان ياكى باشقا يوللار بىلەن كىشىلەردىن ئالغان پۇل ۋە باشقا ئامانەتنى ئۆز ۋاقتىدا قايتۇرۇپ بېرىش شەرت دېگەن قائىدىنى دەسلەپكى قەدەمدە بالىلارغا چۈشەندۇرىدۇ. ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنىڭ ھەر جەھەتتىن ئەتراپلىق تەربىيەلىنىپ، ياراملىق، ۋەتەنگە، خەلققە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىدىغان بولۇپ يېتىشىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ.

ئوقۇش جەريانىدا بالىلار ئائىلىدە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تەربىيەسىنى ئالىدۇ، مەكتەپتە مۇئەللىملەردىن پەننىي بىلىملەرنى ئىگىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ يىلتىزىنى، تارىخىنى، نەسەبىنى، يۇرت تارىخىنى... ئۆگىنىدۇ؛ تەبىئەت، جان ـ جانىۋارلار، پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئىگىلەيدۇ؛ شۇ ھەقتىكى ھېكايە ـ چۆچەكلەرنى ئاڭلاش، ئەپسانىلەرنى ئاڭلاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ؛ كىتاب ئوقۇش، ئاسراش ھەققىدىكى ساۋاتنى قوبۇل قىلىدۇ.

كىتابنى ئاسراش ئادىتى

ئۇيغۇرلار كىتابنى ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلارنى ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان كۆۋرۈك دەپ بىلگەچكە، ئۆز پەرزەنتلىرىگە كىتاب ئوقۇش، كىتابنى پاكىز ساقلاش، كىر قىلماسلىق ھەم پۈكلىمەسلىك، يىرتماسلىق ھەققىدە نەسىھەت قىلىدۇ. ئۆتمۈشتە ھازىرقى زامانىدەك مەتبەئە تەرەققىي قىلمىغاچقا، قول يازمىلارنى كۆچۈرۈشنى ساۋابلىق ئىش دەپ قاراپ كەلگەن. شۇنىڭدەك، كىتاب ۋاريقىنى تەرەت قەغىزى قىلىۋېلىشنى يامان كۆرۈپ كەلگەن. شۇڭا، بالىلارغا ھەر ۋاقىت كىتابنى قەدىرلەش، كىتاب ئوقۇپ

بىلىمىنى ئاشۇرۇش، بىلىمگەن نەرسىلىرى توغرىسىدا ئىزدىنىش، تېگىگە يېتىش جەھەتلەردە تەربىيە بېرىپ تۇرىدۇ ھەم كىتابىتىكى مۇھىم مەزمۇن، يېڭى بىلىملەرنى خاتىرە قالدۇرۇشنى بالىلارنىڭ سەمگە سىلىپ تۇرىدۇ.

ئىجتىمائىي جەمئىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش

بالىلار 12 ـ 13 ياشقا كىرگەندە، ئۇيغۇرلار بالىلارغا ياخشى ئوقۇپ ھەر جەھەتتىن ئەتراپلىق، بىلىملىك بولۇش تەربىيەسىنى بېرىشتىن باشقا، يەنە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قىلىشنىڭ يوللىرى توغرىسىدا تەلىم بېرىدۇ ھەم يېڭى زامان پەننىي بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە يېتەكلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە بالىلارغا دېھقانچىلىق ئۇلاغلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئاتىلىشى، ئىشلىتىش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىدۇ. مەسىلەن، ئات، كالا، تۆگە، قېچىر، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلار دېھقانچىلىق ھايۋانلىرى بولۇپ، ئۇلار ھارۋا، قوش، سۆرەم، تولۇق قاتارلىقلارغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ ھەم ئۇلارنىڭ خاس ئىسىملىرىنى، ئەركەك ـ چىشى ناملىرىنى بىرگە ئۆگىتىدۇ.

ھارۋا جابدۇقلىرىدىن بۇغا، جەكەن (جاۋەن)، يۇگەن (ئېغىزلىق)، ئىڭغىر چاق (كالا ھارۋىسىنىڭكىنى لىڭگىر چاق دەپ ئاتايدۇ)، بەلبېغى، قۇشقۇن، دۇمبىلىك، تۆشلۈك قاتارلىقلارنىڭ؛ دېھقانچىلىق قوراللىرىدىن كەتمەن، گۈرجەك، ئوتىغۇچ، ئورغاق، چاپقۇ، تىرناق، ئارا، چەپچە، ساپان، ياغاچ گۈرجەك قاتارلىقلارنىڭ؛ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن بۇغداي، قوناق، كېۋەز، كۈنجۈت، قىچا، زىغىر، زاراڭزا، ئاپتاپپەرەس، ئارپا، تېرىق، قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىقلارنىڭ نامىنى ئۆگىتىش بىلەن بىللە ئۇلارنى تونۇشتۇرىدۇ.

چارۋىچىلىق جەھەتتە، ئات، كالا، قوي، ئۆچكە، تۆگە، قوتاز، ئېشەك، قېچىر قاتارلىقلار بىلەن، ئۇلارنىڭ بالىلىرى ۋە ئەركەك ـ چىشلىرىنىڭ ئاتىلىشى قاتارلىقلارنى ئۆگىتىدۇ. ئۇلار ئاتنىڭ بالىسىنى قۇلۇن، تاي، كالىنىڭ بالىسىنى موزاي، تۆگىنىڭ بالىسىنى بوتىلاق، قوينىڭ بالىسىنى قوزا، ئۆچكىنىڭ بالىسىنى ئوغلاق، ئېشەكنىڭ بالىسىنى تەخەي، سايقۇنىنىڭ ئەركىكىنى بۇغا، چىشسىنى مارال، كېيىك (ئېگىز تاغدا يۈرىدىغىنىنى)، جەرەن (تۈزلەڭلىكتە يۈرۈيدىغىنىنى)، ئۇلارنىڭ ئەركىكىنى ھوگۇنا، چىشسىنى غالجات، بالىسىنى ئاھۇ، ئىتنىڭ بالىسىنى كۈچۈك، توشقاننىڭ بالىسىنى بۆجەن دەپ ئاتىلىغانلىقىنى، چارۋا ماللارنىڭ قورسىقىدا بالىسى بولسا بوغاز بولدى دەيدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ.

قۇشلاردىن توخۇنىڭ ئەركىكىنى خوراز، چىشسىنى مېكىيان، بالىسىنى

چۇجە دەيدىغانلىقىنى؛ ئۆردەك، غازلارنىڭ بالىسىنىمۇ چۇجە؛ كەپتەر، پاختەك بالىلىرىنى باچكا؛ قۇشقاچنىڭ بالىسىنى جىجىق دەيدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ.

باغۋەنچىلىك جەھەتتە، ئۆرە مېۋىلىك دەرەخ، باراڭغا ئېلىنىدىغان مېۋە ـ چېۋە، يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان مېۋە ـ چېۋە قاتارلىقلارنى ئايرىم، خاس ناملار بىلەن ئاتايدىغانلىقىنى بىر ـ بىرلەپ ئۆگىتىدۇ.

ئۆرۈك، نەشپۈت، ئەنجۈر، شاپتۇل، ئالما، ئانار، جۇجەم قاتارلىقلار ئۆرە دەرەخلىك مېۋىلەر دېيىلىپ، ئۇلاردىكى مېۋىلەرنى «چۇشۇپتۇ»، «مېۋىلەپتۇ» دەپ ئاتايدۇ. ئۇلارنىڭ يېڭىدىن بىخ ئۇرۇپ ئۆسۈۋاتقان قىسمىنى «نوتا» دەپ ئاتىسا، مېۋە بېرىدىغان بۆلىكىنى «شېخى» دەپ ئاتايدۇ.

باراڭغا ئېلىنىدىغان كاۋا، قاپاق، چۆموچ، قوغۇن، تاۋۇزلارنىمۇ «چۇشۇپتۇ»، «خەمەكلەپتۇ»، «بالچۇقلاپتۇ» دەپ ئاتايدۇ. ئۇلارنىڭ غولىنى «پېلەك» ياكى «پەلەس»، كىچىك بۆلىكىنى «شېخى» دەپ ئاتايدۇ.

ئۇزۇم قاتارلىق مېۋىلەر پىشقاندا «بولۇق مېۋىلەپتۇ» ياكى «بوپتۇ» دەپ ئاتايدۇ. ئۇنىڭ يېڭى چىققان، بىخلىنىپ چىقىپ ئۆسۈۋاتقان يېشىل بۆلىكى «سۇختا»، مېۋە بېرىدىغان بۆلىكى «شۇك»، بىر پۈتۈن گەۋدىنى «تەك» دەپ ئاتايدۇ. تەكنىڭ بىر يىلدىن ئۈچ يىلغىچە بولغان قىسمىنى «سېرىق شۇك»، ئۇنىڭدىن ئاشقىنىنى «قارا شۇك»، ئون يىلدىن ئاشقىنىنى «قېرى شۇك» دەپ ئاتايدۇ. يېڭى تىكىپ مېۋە بەرمىگەن كۆچەتنى «كۆچەت» دەپ ئاتايدۇ. يېڭىدىن مېۋە بەرگەن تەكنى «كۆچەت تەك» دەپ ئاتايدۇ. شۇڭنى «شېخى» ياكى «نوتىسى» دەپ ئاتايدۇ.

جۇجەم، تېرەك، قارىياغاچ، تال قاتارلىقلارنىڭ بىخلىنىپ ئۆسۈۋاتقان بۆلىكىنى «چۈنچ»، «نوتا» دەپ ئاتىسا، يوغان بۆلىكىنى «شاخ» دەپ ئاتايدۇ.

يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان پۇرچاق ھەم باراڭغا ئېلىنىدىغان پۇرچاق قاتارلىقلارنىڭ مېۋىسىنى «چۇشۇپتۇ» دېمەي، «چۇكەنلەپتۇ» دەيدۇ. غولىنى «پەلەز» ياكى «پېلەك» دەپ ئاتايدۇ.

ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرمىغان ئۆسمۈرلەر دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۇنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ ئىگىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇغداي، قوناق، كېۋەز، كۆممىقوناق، قوغۇن، تاۋۇز ۋە ياغلىق دان تېرىش ئۇسۇللىرىنى، باغۋەنچىلىكتە جۇجەم، ئۆرۈك، شاپتۇل، نەشپۈت، ئالما، ياڭاق قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى پەرۋىش قىلىشنى، ئۇلارنى ئۇلاش، ھارام شېخىنى چاتاش قاتارلىقلارنى ئۆگىنىدۇ.

چارۋىچىلىق جەھەتتە، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلار ئات، كالا، تۆگە،

قوي، ئۆچكلىرىنى بېقىش، نەسىللەندۈرۈش، تۆل ئېلىش، ئات، ئېشەك، قېچىر قاتارلىقلارنىڭ نوخلىسىنى ئېلىش ۋە ساقايتىش، ئات، كالا، تۆگە، قوچقار، تېكىلەرنى پىچىش، تامغا بېسىش، ئەن سېلىش قاتارلىقلارنى ئۆگىنىدۇ.

بەزى ئۆسمۈرلەر ھۈنەرۋەنلەرگە شاگىرت بولۇپ كىرىپ، ئۇستا كاسىپلاردىن بولۇپ يېتىلىدۇ. ئۆسمۈرلەر ئاتا - ئانىلىرى بىلەن بىللە توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ ۋە مەشرەپلەرگە بېرىپ، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىش قاتارلىق ئويۇنلارغا قاتنىشىپ، شۇ خىل مەرىكىدىكى قائىدە - يوسۇنلارنى ئۆگىنىدۇ.

ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرغان ئۆسمۈرلەر شېئىر، قوشاق، نەزمىلەرنى يادلاپ ئۆگىنىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۆسمۈرلەردە دەسلەپكى قەدەمدىكى شېئىر، قوشاق يېزىش ئىقتىدارى يېتىلىشكە باشلايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، شېئىر - قوشاقچىلىق ئۇيغۇرلاردا ئەڭ كەڭ تارقالغان ۋە ئومۇملاشقان ئەدەبىيات - سەنئەت ئادىتىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

ئۇيغۇر شېئىر - قوشاقچىلىق تارىخى تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ قالغان. ئۇيغۇرلار ئەمگەك مەيدانلىرى، توي - تۆكۈنلەر، مۇراسىملار، سەپەر سورۇنلىرى، تېرىقچىلىق، سەيلە - ساياھەت ئولتۇرۇشى، كۆك، مايسا مەشرەپلىرى، ھەتتا ئەللەي ناخشىلىرى، ھازا ئېچىشلاردىمۇ ئەينى شارائىتقا ماسلاشتۇرۇپ نەزم - قوشاقلارنى ئۆزىگە خاس ئاھاڭلارغا سېلىپ ئوقۇيدۇ. ئۇيغۇرلاردىكى بۇ خىل ئىقتىدار كىچىكىدىن باشلاپ كۆرۈش، ئاڭلاش، كىتاب ئوقۇش ۋە ئائىلىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىشى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن.

ئۇيغۇر ئانىلىرى قىزلىرىنىڭ ئەدەپ - ئەخلاقلىق، پاكىز، رەتلىك. قوللىرىدىن تۆشۈك ئىشى، يىڭنە ئىشلىرى ھەم تىككۈچىلىك كېلىدىغان، سىپايە، نازاكەتلىك بولۇپ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ ھەمدە قىزلىرىدا چاچلىرىغا جىگدە يىلىمى سۈرۈپ نۇرغۇن تاق تال قىلىپ ئۆرۈيدىغان، قېشىغا ئوسما، قوللىرىغا خېنە ياقىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈرىدۇ.

ئۇيغۇر ئانىلار قىزلىرىنى ئۆسمۈرلۈك چېغىدىن باشلاپ ئۆي ئىشلىرىنى ئەپچىل بىر تەرەپ قىلالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەيدۇ ھەمدە ھەر خىل تاماقلارنى تەملىك، مەززىلىك قىلىپ ئېتەلەيدىغان، نان - توقاچىلارنى ياقالايدىغان، پوشكال، قۇيماق سالالايدىغان، ئۆيگە كەلگەن مېھمانلارنى ئۆز لايىقىدا خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۈتۈپ، ئوبدان ئۇزىتالايدىغان قىلىپ

يېتىلدۇرۇشكە تىرىشىدۇ. خېمىرنى بولدۇرۇپ ئېتىدىغان تاماقلارنىڭ خېمىرتۇرۇچى كونىراپ قالسا، تاماقلارنىڭ تاتلىق، مەززىلىك بولمايدىغانلىقىنى تاپىلاپ تۇرىدۇ. مۇبادا خېمىرتۇرۇچنى يېڭىلاشقا توغرا كەلسە، ھەر يىلقى بۇغداي ئورمىسى جەريانىدا بۇغداي غولىنى پاكىز تاللاپ 10 ــ 20 تالنى قاچىدىكى سۇغا چىلاپ، ئاپتاپقا قويۇلسا بۇغداي ئېڭىز غولىدىن سارغايغان سۇيى چىقىدىغانلىقىنى، مانا شۇ سۇدا خېمىر يۇغۇرۇپ قويۇلسا بۇ خېمىرتۇرۇچ بولىدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ.

ئۇيغۇر قىزلىرى كەشتىچىلىك، تىككۇچىلىك، دوپپىچىلىق ھۈنەرلىرىنى ئۆگىنىشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر قىزلىرى ئۆسمۈرلۈك چېغىدىن باشلاپ ئۆزلىرىنىڭ دوپپىسى، چاپانلىرىنىڭ مەيدە، ئېتەكلىرىگە ۋە تامبىلىنىڭ پۇشقاقلىرىغا خىلمۇخىل كەشتىلەرنى تىكىپ كېيىشىدۇ، باشقىلارغىمۇ تىكىپ بېرەلەيدىغان بولىدۇ. شۇڭا، ئۆسمۈرلۈك دەۋر قىز ـ ئوغۇللارنىڭ بىرنەرسىگە زەن سالىدىغان، ئۆگىنىدىغان، قول سېلىپ ئىشلەپ كۆرىدىغان ئالتۇن دەۋرى. مۇشۇ دەۋردە ئاڭلىغان، ئۆگەنگەن، كۆرگەن نەرسىلەر ئادەمنىڭ ئېسىدىن ئاسانلىقچە چىقمايدۇ.

ئۆسمۇرلەر دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

1. ئۆسمۇر قىزلارنىڭ تاماق يېگەندە داستىخان (ئۈستەل)نىڭ بۇرجىكىدە تاماق يېيىشى چەكلىنىدۇ. ئۇلار داستىخاننىڭ ئوتتۇرىدا ھەم ئاپىسى بىلەن بىر يەردە ئولتۇرۇپ تاماق يەيدۇ.

2. ئۆسمۇر قىزلارنىڭ بوينىغا ئونچە ـ مارجان ئېسىشى چەكلىنىدۇ، بولمىسا ئۆلگەندە بوينىغا يىلان يۆگىشىۋالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

3. ئۆسمۇرلەر ۋە توي قىلمىغان ياشلارنىڭ قوي، كالا، ئۆچكىلەرنىڭ قىزىلئۆڭگىچىنى يېيىشى چەكلىنىدۇ. چۈنكى، قىزىلئۆڭگەچنىڭ يەنە بىر نامى «يېنىشقاق» بولۇپ، قىز ـ يىگىتلەرنىڭ توي ئىشى ئارقىغا يېنىپ كېتىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

4. بەزى يۇرتلاردا ئۆسمۇرلەرگە يىلىك يېگۈزۈشنى چەكلەيدۇ، چۈنكى چوڭ بولغاندا ئۇلار ئاتا ـ ئانىسىنى قاقشىتىدۇ دەپ قارايدۇ.

5. ئايرىم يۇرتلاردا پولۇ قىلىدىغان سەۋزە قەلەمچىسىنى بالىلارغا يېگۈزمەيدۇ. چۈنكى، ئوغۇللىرى قەلەندەر بولۇپ، قىزلىرى قەلەندەرگە تېگىپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

6. تاماق يېگەندە ئۆرە تۇرۇپ، گەپ قىلىپ، مېڭىپ يۇرۇپ، كۈلۈپ تۇرۇپ، يەل قويۇۋېتىپ يېيىش، بۇرنىنى تارتىپ يېيىش، تاماق يەۋاتقاچ غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىش، باشقىلارنىڭ قاچىسىغا تىكىلىپ قاراش، ئارقىسىغا يۆلىنىپ ھاكاۋۇر قىياپەتتە تاماق يېيىش چەكلىنىدۇ، تاماق يېگەندە ئەدەپلىك بولۇشنى سەمىگە سىلىپ تۇرىدۇ.

7. ئۆيگە مېھمان كەلگەندە قىزلار داستىخان راستلاپ چاي، قەنت ـ گېزەكلەرنى رەتلىك تىزىپ، ئاندىن تەييارلانغان چاينى پىيالىنىڭ گىرۋىكىدىن قويىدۇ. چاينى كۆركىرىتىپ كۆپۈك چىقىرىپ قۇيۇشنى چەكلەيدۇ. مېھمانلارغا چاي تۇتقاندا ئوڭ تەرەپتىن باشلاپ تۇتۇشنى ئۆگىتىدۇ.

8. قىزلار تاماق ئەتكەندە ئوڭ قولى بىلەن تاماق تەييارلاشنى ئۆگىتىدۇ، سول قولىنى ئىشلىتىشنى چەكلەيدۇ.

9. ئانىلار قىزلارغا تۇزنى ئۇلۇغلاش، ئونى مۇقەددەس دەپ بىلىش كېرەكلىكىنى، تۇز ئارىلاشقان ھەرقانداق نەرسىنى دەسسەشكە، تۇز ئارىلاشقان

يۇندى تۆكۈلگەن ئورۇنلارغا چوڭ ـ كىچىك تەرەت قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئۆگىتىدۇ. يۇندىلارنى مەخسۇس ئورۇنلارغا تۆكۈشنى سەمىگە سىلىپ تۇرىدۇ. تۇز چىلاشنى ئەتىگەن سەھەردە پاكىز سوغۇق سۇغا چىلاش، زاۋال ۋاقىتلاردا، شۇنداقلا سەيشەنبە كۈنى تۇز چىلىماسلىقنى ئۆگىتىدۇ. تۇزنى قول بىلەن ئارىلاشتۇرماسلىق، ئاغزى ئوچۇق قويماسلىقنى سەمىگە سىلىپ تۇرىدۇ.

10. قىزلارنىڭ خىمىر يۇغۇرغاندا خىمىرنى سىلىقلانغان يۇزىنى ئۇستىگە ئۆرۈپ يۇغۇرۇپ، چەيلىشىنى چەكلەيدۇ.

11. ئوچاق، تونۇر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئاتلىماسلىق، ئوچاق ماڭلىيىنى دەسسىمەسلىك، ئوچاقنى تېپىپ ئولتۇرماسلىق، ئوچاقىقا سۇ سەپمەسلىك، ئوچاققا ئوت قالمىغاندا ئوتۇننى تەتۇر قويۇپ قالىماسلىق، ئۆيگە ئەكىرگەن ئوتۇننى ئاچىقىۋەتمەسلىك قاتارلىق ئادەتلەرنى ئوغۇللارنىڭ سەمىگە سىلىپ تۇرىدۇ.

12. يېڭى كىيىمنى پەيشەنبە، جۈمە كۈنىدىن باشقا كۈنلەردە كىيىشنى سەمىگە سىلىپ تۇرىدۇ. يېڭى كىيىم كىيىپ مۇسىبەت بولغان ئۆيگە بېرىشنى چەكلەيدۇ.

13. ئۆيئىچىدە ئىسقىرتىش شۇملۇقنى تىلىگەنلىك دەپ قارىلىدۇ، يەنە ئۆيئىچىدە سەكرەش، توپ ئويناشتىن توسۇيدۇ.

14. بالىلارنىڭ كونا ئۆي، كونا تۇگمەن، يۇندى تۆكىدىغان جاي، يالغۇز دەرەخ تۇۋى ۋە كىشىلەر سۇ ئىچىدىغان ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرگە چوڭ ـ كىچىك تەرەت قىلىشنى چەكلەيدۇ.

15. بالىلارنىڭ ھاجەتخانىغا يالاڭباش ھەم ئوڭ پۇتى بىلەن كىرىشنى، ھاجەتخانىدا ناخشا ئېيتىش، گەپ قىلىشنى چەكلەيدۇ. ھاجەتخانىغا مىشقىرماسلىق، تۇكۇرمەسلىك ھەققىدە تەربىيە قىلىنىدۇ.

16. قىزلارغا قول تىرناقلىرىغا، پۇت ئالقانلىرىغا خېنە يېقىشنى بۇيرۇيدۇ. خېنە يېقىش گۈزەللىك ئادىتى ھېسابلىنىپ، چوڭ بولغاندا ئالقان، پۇت ئالقىنى قىزىشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

17. يېمەك ـ ئىچمەك تازىلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ، چىنە ـ قاچا، قازان ـ قومۇچلارنى باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىشنى، مەينەت تۇتۇشنى چەكلەيدۇ.

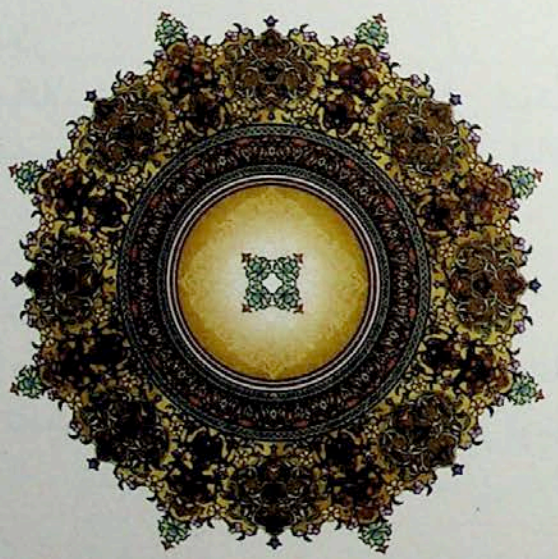
18. چاچ، ساقال، تىرناقلىرىنى ئۆستۇرۇشنى چەكلەيدۇ. ئاممۇۋى سورۇنلاردا، بولۇپمۇ تاماق ئۈستىدە قېقىلىش، تۆكۈرۈش، مىشقىرىش، يەل قويۇۋېتىش، بۇرۇن كوچىلاش ئىشلىرىنى يامان كۆرىدۇ.

19. تاماق، مېۋە ـ چۈشە يېيىش ئالدىدا ۋە چوڭ ـ كىچىك تەرتتىن كېيىن قول يۇيۇش ئادىتىنى كىچىكىدىن باشلاپ يېتىلدۈرىدۇ. بولۇپمۇ قىزلار، ئاياللارنىڭ تاماق ئېتىشتىن بۇرۇن قول تازىلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىنى ئۆگىتىدۇ.

20. ئۆي بىساتلىرىنى ئايدا بىر قېتىم ياكى پەسىل ئالمىشىش ۋاقىتلىرىدا تازىلاش، ۋاقتىدا كىر يۇيۇپ تۇرۇشنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇشنى سەمىگە سىڭدۈرىدۇ. بولمىسا ئىشى ئىلگىرى باسمايدۇ، ھەر خىل كېسەللىك كۆپىيىدۇ دەپ قارايدۇ.

21. ئۇيغۇرلار بالىلارغا تومۇز ئىسسىقتا ئۇسساپ كەتكەندە، ئۆستەڭ، ئېرىق بويىغا كېلىپ دەرھال سۇ ئىچمەسلىك ۋە يۇز ـ قولىنى يۇيماسلىق لازىملىقىنى ئېيتىدۇ. چۈنكى، دەرھال سۇ ئىچكەندە ئۆپكىگە سۇ يىغىلىپ قالىدىغان ھەم سۇ چۈشىدىغان ئەھۋال يۇز بېرىدۇ، قىزىپ كېلىپ يۇز يۇيغاندا قاپارتقۇلار پەيدا بولۇپ تېرىنى بۇزىدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەگەر ئورما ۋاقىتلىرىدا ياكى تومۇز كۈنلەردە قىزىپ كېلىپ پۈتىنى سوغۇق سۇغا تىقسا بەدەن سىرتىدىكى قىزىقلىق سۆڭەك ۋە يىلىككە ئۆتۈپ، تەدرىجىي بوغۇم ئاغرىقى ۋە رېماتىزم ئاغرىقلىرى پەيدا بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

22. ئوغۇل ـ قىزلارغا گۆدەك ۋاقتىدىن باشلاپلا ھەرقانداق ئىش قىلغاندا ئوڭدىن باشلاش توغرۇلۇق نەسىھەت قىلىدۇ.

ئىككىنچى باب

تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى

ئۇيغۇرلار باللىرىغا يەنە كىچىكىدىن باشلاپلا يەتتە ئەجدادىنىڭ ئىسمىنى يادقا ئالدۇرىدۇ. بۇنىڭدا گۆدەكلىك دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلىرىنى توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم، ھەر خىل مەرىكە، بايرام كۈنلىرىدە تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ ئۇلارنى ئۆزئارا تونۇشتۇرىدۇ. ئۇلارغا تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى، شۇنداقلا تۇغقانچىلىقتىكى خاس نامىلارنى ئۆگىتىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى مۇنداق تۆت بۆلەككە بۆلۈنىدۇ:

1. قانداش تۇغقانلار

بىر ئاتا، بىر ئانىدىن بولغان ھەم ئاتا بىر، ئاپا باشقا ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىللار.

2. يېقىن تۇغقانلار

ئانا جەمەت تۇغقانلار ۋە بىر ئاتىدىن بولغان ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىلىنىڭ پەرزەنتلىرى ھەم ئانا بىر، ئاتا بۆلەك ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىللار.

3. يىراق تۇغقانلار

ئاتا جەمەت، ئانا جەمەتتىكى غەيرىي قانداش تۇغقانلارنىڭ ئەۋلادلىرى قاتارلىق تۇغقانلارنى ئادەتتە يىراق تۇغقان ھەم شەرەم تۇغقانلار دەپ ئاتايدۇ.

4. قودا تۇغقانلار

ئوغۇل ـ قىزلار توي قىلغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى قودا تۇغقانلار دەپ ئاتىلىدۇ.

تۇغقانچىلىقتىكى خاس ناملار

ئۇيغۇرلاردا بىر ئائىلە ئەزالىرى، يەنى قانداش جەمەت بىرلىكى ئاساسىدىكى تۇغقانلار ئەجداد ـ ئەۋلاد تەرتىپى ۋە ياش تەرتىپى بويىچە خاس ناملار بىلەن پەرقلەندۇرۇلىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا ئەنئەنە بويىچە ئەجداد تەرتىپىنىڭ خاس نامى، شەخسىي ئىسمىنى يەتتىنچى ئەۋلادقىچە خاتىر قالدۇرىدۇ ۋە يەتتە ئەجدادنىڭ نامىنى بىلىشنى مۇھىم دەپ قارايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجداد ۋە ئەۋلادلىرىنىڭ خاس نامىلىرى

ئەجدادلار	7	ھەزرىتى چوڭ بوۋا	ھەزرىتى چوڭ موما
	6	ھەزرىتى بوۋا	ھەزرىتى موما
	5	ئۇلۇغ بوۋا	ئۇلۇغ موما
	4	چوڭ بوۋا	چوڭ موما
	3	بوۋا	موما (قوتقا)
	2	دادا	ئانا
	1	ئاتا[1]	ئاپا (ئانا)
ئەۋلادلار	1	ئوغۇللار	پەرزەنتلەر	قىزلار
	2	ئوغۇل نەۋرىلەر	نەۋرىلەر	قىز نەۋرىلەر
	3	ئوغۇل ئەۋرىلەر	ئەۋرىلەر	قىز ئەۋرىلەر
	4	ئوغۇل چەۋرىلەر	چەۋرىلەر	قىز چەۋرىلەر
	5	ئوغۇل پەينەۋرىلەر	پەينەۋرىلەر	قىز پەينەۋرىلەر
	6	ئوغۇل كۆكۈنەۋرىلەر	كۆكۈنەۋرىلەر	قىز كۆكۈنەۋرىلەر
	7	ئوغۇل كۆكۈئەۋرىلەر	كۆكۈئەۋرىلەر	قىز كۆكۈئەۋرىلەر

يۇقىرىقى جەدۋەلدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى:

1. ئەجدادلار تەرتىپى

① ئاتا، ئاپا (ئانا)؛ ② دادا (چوڭ دادا)، ئانا (چوڭ ئانا)؛ ③ بوۋا، مومـا؛ ④ چوڭ بوۋا، چوڭ مومـا؛ ⑤ ئۇلۇغ بوۋا، ئۇلۇغ مومـا؛ ⑥ ھەزرىتى بوۋا، ھەزرىتى مومـا؛ ⑦ ھەزرىتى چوڭ بوۋا، ھەزرىتى چوڭ مومـا.

2. ئەۋلادلار تەرتىپى

ئۇيغۇرلاردا ئاتا جەمەت يەتتە ئەۋلادتـا ئاخىرلىشىدۇ. يەنى ① ئوغۇللار ۋە قىزلار؛ ② ئوغۇل نەۋرىلەر، قىز نەۋرىلەر؛ ③ ئوغۇل ئەۋرىلەر، قىز ئەۋرىلەر؛ ④ ئوغۇل ـ قىز چەۋرىلەر؛ ⑤ ئوغۇل ـ قىز پەينەۋرە؛ ⑥ كـۆكـۆنەۋرىلـەر؛ ⑦ ئوغۇل ـ قىز كۆكـۆئەۋرىلەر دەپ ئايرىلىدۇ.

3. ئاتا ۋە ئاپا تەرەپلەرنىڭ جەمەتى

ئاتا تەرەپ (ئاتا بويان)

ئاتا جەمەت تەرەپ ئاتا بويان، ئاپا جەمەت تەرەپ ئاپا بويان دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاتا ــ ئوغۇز تىلىدا ئاتا، قىپچاق تىلىدا دادا دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

دادا ــ ئوغۇز ئەۋلادلىرى ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنى شۇنداق ئاتاپ، قىپچاق ئەۋلادلىرى دادىنى ئاتىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىپ ئىشلىتىپ كەلگەن.

ئاتاغا ــ ئاتىسىنىڭ ئاغىسى، ھازىر «چوڭ ئاتا» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئاتاغى ــ ئاتىسىنىڭ ئىنىسى، ھازىر «كىچىك ئاتا» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئاتا ــ ئۆزىنى تاپقان ئاتىسىنى كۆرسىتىدۇ.

ئاپاغا ــ ئاتىسىنىڭ ئېگىچىلىرى (ھامما، چوڭ ئانا)نى كۆرسىتىدۇ.

ئاپاغى ــ ئاتىسىنىڭ سىڭىللىرى (ھامما).

جىيەن ــ ئوغۇل قېرىندىشىنىڭ بالىلىرىنى جىيەن ئىنىم، جىيەن سىڭلىم دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇر ــ پەرزەنت دېگەن مەنىدە بولۇپ، ئوغۇل ئۇر، قىز ئۇر دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

داداغا ــ دادىسىنىڭ ئاغىسى بولۇپ، ھازىر «چوڭ دادا»، «دادىكا» دەپ ئاتايدۇ.

داداغى ــ دادىسىنىڭ ئىنىسى بولۇپ، ھازىر «كىچىك دادا» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

داداغانا ــ دادىسىنىڭ ئاكا ـ ئىنىلىرىنىڭ خوتۇنلىرىنى «داداغانا» ياكى «يەڭگە» دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ.

ئىچ يەڭگە ــ ئېرىدىن يېشى چوڭ بولسا «ئىچ يەڭگە» دېيىلىدۇ.

ئەگە ــ ئەرنىڭ ئۆزىدىن چوڭ قىز قېرىندىشىنى «ئەگە» دەپ ئاتاپ كەلگەن.

قېيىنسىڭىل ــ ئەرنىڭ سىڭلىسى خوتۇنىدىن كىچىك بولسا «قېيىنسىڭىل» دەپ ئاتايدۇ.

ئاپا (ئانا) تەرەپ (ئاپا بويان)

ئاپاغا ــ ئاپىسىنىڭ ئاغىسى (ئاغا، تاغا ھەم يېزنە).

ئاپاغى ــ ئاپىسىنىڭ ئىنىسى (كىچىك ئاغا، كىچىك تاغا).

ئاغانا[1] ــ ئاپىسىنىڭ ئاغا ـ تاغىلىرىنىڭ خوتۇنلىرى (كېلىن، يەڭگە).

ئاغانى[2] ــ ئاپىسىنىڭ ئىنىلىرىنىڭ خوتۇنلىرى (كىچىك كېلىن، كىچىك يەڭگە).

ئاناغا ــ ئانىسىنىڭ ئاغىسى (چوڭ ئاغا، چوڭ تاغا، مالىكا).

ئاناغى ــ ئانىسىنىڭ ئىنىسى (كىچىك ئاغا، مالكا، كىچىك تاغا).

تاغانا ــ ئاغا ـ تاغىنىڭ خوتۇنلىرى، ھازىر «يەڭگە» دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ.

تاغانى ــ كىچىك ئاغا، مالكا، كىچىك تاغىسىنىڭ خوتۇنلىرى.

كۆكۈي[3] ــ ئانىسىنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرى (ھاما دەپمۇ ئاتايدۇ).

كۆكۈياتا ــ ئانىسىنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرىنىڭ ئەرلىرى.

چىقان ــ كۆكۈينىڭ ئوغۇللىرى.

سويان ــ كۆكۈينىڭ قىزلىرى.

موماغا ــ مومىسىنىڭ ئاغىسى.

موماغى ــ مومىسىنىڭ ئىنىسى.

ئېگە موما ــ مومىسىنىڭ ئېگىچىسى.

ئىچى موما ــ مومىسىنىڭ سىڭلىسى.

ئانكا ــ ئاتىسىنىڭ ئاپىسى (ئاتۇش شېۋىسى).

بالدىز[4] ــ خوتۇنىنىڭ ئۆزىدىن كىچىك قىز قېرىندىشى.

ئەدە ــ ئەردىن چوڭ قىز قېرىندىشى.

ھاما ــ ئەرنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرى.

ئېگىچە ــ ئۆزىدىن چوڭ بولغان قىز ـ ئاياللار (ئاچا، ئايلا، ھەدە دەپمۇ ئاتايدۇ).

---

① ② «مىراس» ژۇرنىلىدىن ئېلىندى.

③ ④ مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىللىق نەشرى، 3 ـ توم 7 ـ، 319 ـ بەت.

بەزىدە ئاكا، ئۇكا، ھاممىلىرىنىڭ ئىسمىنىڭ ئارقىسىغا ئاتا، دادا، ئاپا، ئانا... سۆزى قوشۇپ ئېيتىلىدۇ.

قۇدا تۇغقان خاس نامىلىرى

پەرزەتلەرنىڭ نىكاھ مۇناسىۋىتى بىلەن شەكىللەنگەن غەيرىي قانداشلىق سىستېمىسى ئاساسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت «قۇدا تۇغقان» دېيىلىدۇ ۋە خاس نام بىلەن پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

1. ئوغۇل ۋە قىز تەرەپنىڭ ئاتا - ئانىلىرى قۇدىلارنى پەرقلەندۈرۈش زۆرۈرىيىتى بولغاندا ئەرنى قۇدا، قۇدام دېسە، ئايالنى قۇداغوي دەپ ئاتاپ كەلگەن.

2. ئوغلىنىڭ ئايالىنى «كېلىن ياكى كېلىن بالا»، قىزىنىڭ ئېرىنى «كۈيە ياكى كۈيۈ ئوغۇل» دەپ ئاتايدۇ. ئەمما، ئوغۇل تەرەپ ئادەتتە كېلىنىنى ئائىلىنىڭ رەسمىي ئەزاسى سۈپىتىدە «قىزىم ياكى بالام»، قىز تەرەپمۇ كۈيۈ ئوغۇلنى «ئوغلۇم ياكى بالام» دەپ ئاتايدۇ.

3. ئەر ئايالىنىڭ، شۇنىڭدەك ئايال ئېرىنىڭ ئاتا (دادا) ۋە ئاپىسى (ئانىسى)نى «قېينىئاتا، قېينىئانا» دەپ ئېيتسىمۇ بولىدۇ، ئەمەلىيەتتە، ئادەتتە ئېيتىلىشتا ئاتا، ئاپا دەپ ئاتايدۇ.

4. كۆپ پەرزەنتلىك ئائىلىلەردە چوڭ ئوغۇلنىڭ ئايالى ئۇكا - سىڭىللىرى تەرىپىدىن «يەڭگە» ياكى «ئېگىچە»، «ئايلا»، «خان ئاچا» دەپ ئاتىلىدۇ. كېلىنلەر ئۆزلىرىدىن چوڭلىرىنى «ئاكا، ئاغا، مالىكا (مولا ئاكا)»، «ئايلا (ھەدە، ئاچا)»، كىچىكلىرىنى «ئۇكام، سىڭلىم» دەپ ئاتايدۇ. بىر ئائىلىدىكى ئاكا - ئۇكىنىڭ ئاياللىرى ئۆزئارا «ئېچى يەڭگە» دەپ ئاتىشىدۇ.

5. ئەر ۋە ئايالنىڭ ئاكا - ئۇكىسى «قېينىئاغا» «قېينىئىنى»، ئاچا - سىڭىللىرىنى «قېيىن ئېگىچە»، «قېينىسىڭىل» دەپ ئاتايدۇ. ئادەتتە بولسا ئاكا، ئاغا، ئايلا، ئېگىچە ياكى سىڭىل دېيىلىدۇ.

6. بىر ئائىلىدىكى ئاچا - سىڭىللارنى ئالغان ئەرلەر بىر - بىرىنى «باجا» دەپ ئاتايدۇ.

7. ئەگەر بىر ئائىلىنىڭ قىزىنى يەنە بىر ئائىلىنىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىپ، ئۇ ئائىلىنىڭ قىزىنى بۇ ئائىلىنىڭ ئوغلىغا ئېلىپ بەرگەن بولسا، بۇنداق ئائىلىلەرنى «قايچا قۇدىلار» دەپ ئاتايدۇ، بۇلارنىڭ ئەرلىرى بىر - بىرىنى يەنىلا «باجا» دەپ ئاتىشىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە قۇدا تۇغقانلار بىۋاستە تۇغقانلاردەك ھېسابلانمىسىمۇ، لېكىن ئۆزئارا قاتتىق

ھۆرمەتلىشىدۇ. بۇ خىل ھۆرمەت «قۇدا كەلدى، خۇدا كەلدى»، «كۈيۈ ئوغۇل كەلدى، خان كەلدى» دېگەن ماقال ئارقىلىق تېخىمۇ ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن.

پەرزەنتلەرگە ئائىت خاس ناملار

يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن يېڭى جاننى «بوۋاق»، جىنسىغا قاراپ «ئوغۇل بوۋاق» ياكى «قىز بوۋاق» دەپ ئاتايدۇ. نۆل ياشتىن ئىككى يېرىم ياشقىچە بولغان بالىلارنى «بوۋاق»؛ ئىككى يېرىم ياشتىن يەتتە ياشقىچە بولغان بالىلارنى «گۆدەك» ياكى «نارەسىدە»؛ سەككىز ياشتىن 17 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى بالىلارنى «ئۆسمۈر» دەپ ئاتايدۇ. بىر قېتىملىق تۇغۇتتا ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق بالا تۇغۇلسا، ئۇلارنى «قوشكېزەك»، «ئۈچكېزەك» ياكى «تۆتكېزەك» دەپ ئاتايدۇ.

نەۋرىلەر

ئادەتتە بىر ئاتىدىن بولغان ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ بالىلىرى نەۋرە تۇغقان دەپ ئاتالسىمۇ، ياش تەرتىپى بويىچە يەنىلا «نەۋرە ئاكا»، «نەۋرە ئىنى»، «نەۋرە ئاچا»، «نەۋرە سىڭىل» دېگەندەك خاس ناملار ئارقىلىق پەرقلەندۈرىلىدۇ.

باشقىلار

ئۇيغۇرلاردا تۇغقان ئۇقۇمىنى بىلدۈرىدىغان ئاتا (دادا)، چوڭ ئاتا (چوڭ دادا)، بوۋا، ئاپا، چوڭ ئاپا (چوڭ ئانا)، مومۋا، ئاكا، ئۇكا (ئىنى)، ئېگىچە، سىڭىل، يەڭگە، ئايلا، بالا، قىز، ئوغۇل قاتارلىق ناملار يەنە باشقا يەردىمۇ كەڭ قوللىنىلىدۇ.

مەسىلەن، قوشنا ـ قولۇم، يارۇ ـ بۇرادەرلەر ئۆزىدىن چوڭلارنى، بولۇپمۇ ئەرلەرنى ئاكا، ئاتا، بوۋا؛ ئاياللارنى ئاپا، ئانا، ئېگىچە، يەڭگە؛ كىچىكلەرنى ئۇكام، ئىنىم، بالام، ئوغلۇم، سىڭلىم، قىزىم... دەپ ئاتايدۇ.

ناتونۇش كىشىلەر مەلۇم زۆرۈرىيەت تۇپەيلى ئۇدۇل كەلگەن بىرىدىن گەپ سوراشقا توغرا كەلسە، قارشى تەرەپنىڭ جىنسىي پەرقى بويىچە قىياسەن ياش قۇرامىغا قاراپ يۇقىرىدىكى ناملاردىن تاللاپ چاقىرىپ سورايدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، يەنە دىنىي زاتلارنىڭ ئاياللىرىنى «قۇشناچىم»؛ خان، بەگلەرنىڭ خانىشلىرىنى «ئاغىچا خېنىم»؛ ئۇلارنىڭ قىزلىرىنى «پوچۇق خېنىم» دەپ ئاتايدۇ. ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچى، پىركازچىك ئاياللارنى «خانىم»، «خېنىم» دېگەندەك ئاتالغۇلار بىلەن ئاتايدۇ.

تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى

1. قانداشلىق تۇغقانلار مۇناسىۋىتى ھەققىدە

ئاتا — پەرزەنتلەرنىڭ ئاتىسى.

ئاپا (ئانا) — پەرزەنتلەرنىڭ ئاپىسى.

دادا — پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا - ئاپىسىنىڭ ئاتىسى.

ئانا — پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا - ئاپىسىنىڭ ئاپىسى.

چوڭ دادا — نەۋرىلەرنىڭ دادا - ئانىسىنىڭ ئاكىسى.

چوڭ ئانا — دادا - ئانىسىنىڭ ئېگىچىسى.

بوۋا — چوڭ دادا، چوڭ ئاتىسىنىڭ ئانىسى.

موما — چوڭ دادا، چوڭ ئانىسىنىڭ ئاپىسى.

چوڭ بوۋا (بابا) — بوۋا - مومىسىنىڭ ئاتىسى.

چوڭ موما (بابا موما) — بوۋا - مومىسىنىڭ ئاپىسى.

ئۇلۇغ بوۋا (ئەجۇم بابا) — چوڭ بوۋا - مومىسىنىڭ ئاتىسى.

ئۇلۇغ موما (ئەجۇم موما) ــ چوڭ بوۋا ـ مومىسىنىڭ ئاپىسى.
ھەزرىتى بوۋا (قاڭ بابا) ــ ئۇلۇغ بوۋىسىنىڭ ئاتىسى.
ھەزرىتى موما (قاڭ موما) ــ ئۇلۇغ مومىسىنىڭ ئاپىسى.
ھەزرىتى چوڭ بوۋا (ئاغۇن بوۋا) ــ ھەزرىتى بوۋىسىنىڭ ئاتىسى.
ھەزرىتى چوڭ موما (ئاغۇن موما) ــ ھەزرىتى مومىسىنىڭ ئاپىسى.
ئوغۇل (ئوغلۇم) ــ ئاتا ـ ئاپا ئوغلىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
قىز (قىزىم) ــ ئاتا ـ ئاپا قىزىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
بالا (بالىلىرىم) ــ ئاتا ـ ئاپا پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
نەۋرە (نەۋرەم) ــ دادا ـ ئانا ئۆز بالىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
ئەۋرە (ئەۋرەم) ــ چوڭ دادا، چوڭ ئانا نەۋرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
چەۋرە (چەۋرەم) ــ بوۋا ـ موما ئەۋرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
پەينەۋرە (پەينەۋرەم) ــ چوڭ بوۋا ـ چوڭ موما چەۋرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.
كۆكۇنەۋرە (كۆكۇنەۋرەم) ــ ئۇلۇغ بوۋا ـ ئۇلۇغ مومىنىڭ پەينەۋرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.
كۆكۇچەۋرە (كۆكۇچەۋرەم) ــ ھەرزىتى بوۋا ـ ھەزرىتى موما كۆكۇنەۋرىلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

2. ۋاستىلىك قانداشلىق مۇناسىۋىت ھەققىدە
ئاكا، ئاغا، دادىكا ــ ئۆزىدىن چوڭ ئەر (ئوغۇل) قېرىندىشى.
ئانىكا ــ ئاپىسىنىڭ ئاپىسى (ئاتۇش شېۋىسى).
بالىدىز ــ ئايالىنىڭ ئىنى ـ سىڭىل ياكى ئۆزىدىن كىچىك ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ھەم يېقىنلىرى.
ئېگىچە ــ ئۆزىدىن چوڭ قىز قېرىندىشى.
ئىنى ــ ئۆزىدىن كىچىك ئوغۇل قېرىندىشى.
سىڭىل ــ ئۆزىدىن كىچىك قىز قېرىندىشى.
چوڭ ئاتا (چوڭ دادا) ــ ئاتا تەرەپنىڭ ئاكىلىرى.
كىچىك ئاتا (كىچىك دادا) ــ ئاتا ـ ئاپىنىڭ ئىنىسى ۋە ئىككى تەرەپنىڭ سىڭىللىرىنىڭ يولدىشى.

مالىكا (موللا ئاكا) ــ ئاپا تەرەپنىڭ ئاكىلىرى.
پالانچى مالىكا ــ ئاپا تەرەپنىڭ ئىنىلىرىنىڭ ئالدىغا ئىسمىنى قوشۇپ ئاتايدۇ.
يېزنە ــ ئاتا ـ ئاپىنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرىنىڭ يولدىشى.
چوڭ ئاپا (چوڭ ئانا) ــ ئاتا ـ ئاپىسىنىڭ ئېگىچىسى ۋە يەڭگىسى.
كىچىك ئاپا ــ ئاتا ـ ئانىنىڭ سىڭلىسى ياكى ئىنىلىرىنىڭ ئاياللىرى.
ئاغا، تاغا ــ ئاتا ـ ئاپىنىڭ ئاكا ـ ئىنىلىرى ۋە ئېگىچە ـ سىڭىللىرىنىڭ يولدىشى.
هاما ــ ئاتا ـ ئاپىنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرى، شۇنداقلا ئىككى تەرەپنىڭ ئاكا ـ ئىنىلىرىنىڭ ئاياللىرى.
بىر نەۋرە ئاكا ــ ئۇكىسى (تاغىسى) ياكى هاممىسىنىڭ ئۆزىدىن چوڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرى.
بىر نەۋرە ئېگىچە ــ ئاكىسى (تاغا) ياكى هاممىسىنىڭ ئۆزىدىن چوڭ قىز پەرزەنتى.
قىز نەۋرە ــ بىر تۇغقان ئوغۇل هەم قىز قېرىنداشلىرىنىڭ قىز پەرزەنتلىرى.
ئوغۇل نەۋرە ــ بىر تۇغقان ئوغۇل هەم قىز قېرىنداشلارنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرى.
بىر نەۋرە ئىنى ـ ئاكا، تاغا ياكى هاممىسىنىڭ ئۆزىدىن كىچىك ئوغۇل پەرزەنتى.
جىيەن قىز ــ بىر نەۋرە ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ، ئېگىچە ـ سىڭىللارنىڭ قىز پەرزەنتلىرى.
جىيەن ئوغۇل ــ بىر نەۋرە ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ، ئېگىچە ـ سىڭىللارنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرى.
قانداش (ئاتا بىر، ئاپا بۆلەك قېرىنداش) ــ ئاپىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەن ياكى مەلۇم سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن ئاجرىشىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئاتىسى باشقا ئايال بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندىن كېيىنكى تۇغۇلغان پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىدۇ.
قېرىنداش (ئاپا بىر، ئاتا بۆلەك قېرىنداش) ــ مەلۇم سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن ئاتا ۋاپات بولغان ياكى ئاجرىشىپ كەتكەن بولسا، ئاپا باشقا بىر ئەرگە ياتلىق بولۇپ تۇغۇلغان پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇلارمۇ يېقىن تۇغقان قېرىنداشلاردىن هېسابلىنىدۇ.

3. قۇدا تۇغقانلار مۇناسىۋىتى ھەققىدە

پەرزەنتلەرنىڭ نىكاھ مۇناسىۋىتى بىلەن قۇدا تۇغقان مۇناسىۋىتى شەكىللىنىدۇ.

قۇدا — كۈيۈ ئوغۇل ياكى كېلىننىڭ ئاتا - ئاپىسى.

قوش قۇدا — بىر ئائىلىنىڭ ئىككى - ئۈچ قىزى، يەنە بىر ئائىلىنىڭ ئىككى - ئۈچ ئوغلى بولۇپ، ئۆزئارا توي قىلىشقان بولسا ئۇلارنى شۇنداق ئاتايدۇ.

قايچا قۇدا — مەلۇم بىر ئائىلىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ چوڭى ئوغۇل، كىچىكى قىز، يەنە بىر ئائىلىنىڭ چوڭى قىز، كىچىكى ئوغۇل بولۇپ ئۇلار ئۆزئارا توي قىلىشقان بولسا، بۇلارنى قايچا قۇدا دەپ ئاتايدۇ.

قۇدا، قۇدام — توي قىلغان ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئاتىسى.

قۇداغۇي — توي قىلغان ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئاپىسى.

قۇدا ۋە ئەر - خوتۇنلار — ھەر ئىككى تەرەپنىڭ جۈرىسى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋاپات بولۇپ، ئۇلار توي قىلغان، نەتىجىدە بۇ ئەر - خوتۇن بويىغا يەتكەن ئوغۇل - قىزلىرىنى ئۆزئارا چېتىپ قويغان بولسا ئۇلار شۇنداق دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەر — توي قىلغان، پەرزەنتلىك بولغان ئوغۇللار.

ئايال — توي قىلغان، پەرزەنتلىك بولغان قىزلار.

چوكان — توي قىلغان ھەم پەرزەنتلىك بولغانلار.

تۇل چوكان، سېكىلەك[1] — توي قىلىپ، پەرزەنت كۆرۈپ مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئېرىدىن ئاجراشقان ياكى ئېرى ۋاپات بولۇپ كەتكەنلەر.

جۈگان (جۈۋان) — توي قىلىپ ئىككى بالىلىق بولغان ھەم يېشى 30دىن ئاشقان خوتۇنلار.

تۇل، سېكىلەك جۈۋان — توي قىلىپ ئىككىدىن ئارتۇق پەرزەنت كۆرگەن، يېشى 30دىن ئاشقان، ئېرىدىن ئاجرىشىپ كەتكەن ياكى ئېرى ۋاپات بولغان ئاياللار.

قېيىنئاتا — ئەرنىڭ ياكى ئايالنىڭ ئاتىسىنى كۆرسىتىدۇ.

قېيىنئانا — ئەرنىڭ ياكى ئايالنىڭ ئاپىسى.

قېيىنئاغا (قېيىنئاكا) — ئەرنىڭ ياكى ئايالنىڭ ئاكىسى.

---

① مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىللىق نەشرى، 1 - توم 7 - ، 474 - بەت.

قېيىنئېگىچە (قېيىنئاچا، قېيىنھەدە) ــ ئەرنىڭ ياكى ئايالنىڭ ئېگىچىسى.

قېيىنئىنى ــ ئەرنىڭ ھەم ئايالنىڭ ئۇكىسى.

قېيىنسىڭىل ــ ئەر ھەم ئايالنىڭ سىڭىللىرى.

كۈيۈ ئوغۇل ــ قىزنىڭ يولدىشى.

كېلىن ــ ئوغۇلنىڭ ئايالى.

يەڭگە ــ ئاكىسىنىڭ ئايالىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

كۈيۈ ئوغۇل ئاكا، كۈيۈ ئوغۇل مالىكا، كۈيۈ ئوغۇل، يېزىنە ــ ئاتا ـ ئاپىسىنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرىنىڭ يولدىشىنى كۆرسىتىدۇ.

قىز يەڭگىسى ــ توي بولغان قىزنىڭ قولدىشىغا قويۇلغان توي قىلغان چوكان (بۇرۇن قىزلارنى كىچىك ياتلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن يېشى چوڭراق ئىش كۆرگەن ئاياللارنى يەڭگە قوياتتى).

باجا ــ بىر ئائىلىنىڭ قىزلىرىنى ئەمرىگە ئالغان كۈيۈ ئوغۇللار.

كېلىن سىڭىل ــ ئىنى ياكى قېيىنئىنىنىڭ خوتۇنى.

جىيەن كېلىن ــ بىر نەۋرە ئاكا ـ ئۇكا، ئېگىچە ـ سىڭىللارنىڭ كېلىنلىرى.

خوتۇنلار ئەرلىرىنى «ئېرىم، يولدىشىم، كۆيۈرۈم، مۇرەببىم» دەپ ئاتاپ، پەرزەنتلىك بولغاندىن كېيىن «ئاتىسى (دادىسى)» دەپ ئاتايدۇ.

ئەرلەر خوتۇنلىرىنى «خوتۇنۇم، ئايالىم، رەپىقەم، يولدىشىم» پەرزەنتلىك بولغاندىن كېيىن «ئانىسى (ئاپىسى)» دەپ ئاتايدۇ.

بېقىش ـ بېقىۋېلىش تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى

بۇ خىل مۇناسىۋەت يۇقىرىدا ئېيتىلغان قانداشلىق مۇناسىۋەت ياكى قۇدىلىق مۇناسىۋەتمۇ ئەمەس، پەقەت بېقىش ۋە بېقىۋېلىش شەكلىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى كۆرسىتىدۇ.

ئۆگەي ئاتا ــ ئۆز ئاتىسى ئالەمدىن ئۆتكەن ياكى ئاپىسى بىلەن ئاتىسى ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن ئاپىسى قايتا تۇرمۇشلۇق بولغان يولدىشىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۆگەي ئاپا ــ ئۆز ئاپىسى ئالەمدىن ئۆتكەن ياكى ئاتىسى بىلەن ئاپىسى ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن ئاتىسى قايتا نىكاھلاپ ئالغان ئايالنى كۆرسىتىدۇ.

ئۆگەي بالا ــ ئەرنىڭ باشقا خوتۇنىدىن تۇغۇلغان بالىلىرى ياكى ئايالىنىڭ باشقا ئەردىن تۇغۇلغان بالىلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

باققان ئاتا ــ ئاسرىۋالغۇچى ئاتا ئۆز ھىمايىسىگە ئېلىپ باققان ھەم تەربىيەلىگەن، ئۆز ئاتىسىدىن باشقا ئاتىنى كۆرسىتىدۇ.

باققان ئاپا ــ ئاسرىۋالغۇچى ئاپا ئۆز ھىمايىسىگە ئېلىپ باققان، يەنى تەربىيەلىگەن ئۆز ئاپىسىدىن باشقا ئاپىنى كۆرسىتىدۇ.

ئاسراندى ئوغۇل[1] ــ بېقىۋالغان ئوغۇلنى كۆرسىتىدۇ.

ئاسراندى قىز ــ بېقىۋېلىنغان، باشقا ئاتا ـ ئانا ھىمايىسىگە ياكى پەرزەنتلىككە ئېلىنىپ تەربىيەلەنگەن بالىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىنىكئانا ــ باشقىلارنىڭ تۇغقان بالىسىغا سۈت بەرگەن ئانىلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ (بۇرۇنقى زامانلاردا پادىشاھ، ۋەزىرلار تۇغقان ئاياللىرىنىڭ قېرىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن باشقا ئانىلارنىڭ سۈتى بىلەن پەرزەنتىنى چوڭ قىلغان).

تۇتۇق ئاتا ــ ئۆز ئاتىسىدىن باشقا، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھىمايىسىگە ئېلىپ ئاتىدارچىلىق قىلغانلارنى كۆرسىتىدۇ.

تۇتۇق ئاپا ــ ئۆز ئاپىسىدىن باشقا، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھىمايىسىگە ئېلىپ ئاپىدارچىلىق قىلغانلارنى كۆرسىتىدۇ.

تۇغقانچىلىقنىڭ خاس سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىنىشى

چوڭلار ــ ئائىلىدىكى ئاتا ـ ئاپا ھەم دادا، ئانا، چوڭ دادا، چوڭ ئانا، بوۋا، موما، ئۇلۇغ بوۋا، ئۇلۇغ مومىلار... كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بىزنىڭ ئۆيدىكى (مۇرەببە) ــ خوتۇن ئېرىنى ياكى ئەر خوتۇنىنى باشقىلار ئالدىدا شۇنداق ئاتايدۇ.

ئۇ كىشى ــ خوتۇنى ئېرىنى باشقىلار ئالدىدا شۇنداق ئاتايدۇ.

ئۆيدىكىلەر ــ ئاتا ـ ئانا، بالىچاقا، ئەر ـ خوتۇن قاتارلىق بارلىق ئائىلە ئەزالىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

پەدەر ــ ئاتا ياكى ئاپا ئۆز ئاتا ـ ئانىسىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

بۇزرۇك پەدەر ــ ئاتا بوۋا، موما، ئۇلۇغ بوۋا ـ مومىلىرىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

بوغۇم ــ بىر قېرىنداش ئاكا ـ ئىنىلارنى ھەم ئۆزىدىن كىچىك نەۋرە ئۇكا ـ سىڭىل قېرىنداشلارنى شۇنداق ئاتايدۇ (قومۇل شېۋىسى).

---

① مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىللىق نەشرى، 3 ـ توم 512 ـ بەت.

ئۇچىنچى باب

ئۆسمۈرلەرنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى

ئۆسمۈر ئوغۇللار

ئۆسمۈر ئوغۇللارنىڭ چېچىنى ھەرگىز ئۆستۈرۈۋەتمەيدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ چېچى ئۆسۈپ كەتسە ئوزۇقلۇق چېچىغا كېتىپ ئاجىز، كۆچسىز بولۇپ قالىدۇ دەپ قارىلىدۇ. ھەر جۈمە كۈنى چېچىنى ئېلىپ تۈرۈشنى كىچىكىدىن باشلاپ ئادەتكە ئايلاندۇرىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك كىيىش ئادىتى

ئۇلارنى رەتلىك، پاكىز كىيىندۈرۈپ، يازلىقى بېشىغا سىيدام ياكى گۈللۈك دوپپا، سىيدام ياكى گۈللۈك شاپاق دوپپا، قىشلىقى تۇماق، قۇلاقچا، ئۇچىسىغا چاپان، چامچا، ئىشتان، سىدام رەختلەردىن جىلىتكە كىيگۈزىدۇ. ئۇلارنىڭ چاپان، چامچىلىرىنىڭ چېكى بولۇپ، مەيدىسى ياكى قولتۇقىدىن تۇگمىلىنىدۇ. ياقىسى قايرىما ياقىلىق، تىك ياقىلىق قىلىپ تىكىلىدۇ. پۇتىغا كۆن ـ خۇرۇمدىن ئۆتۈك، كەش كىيگۈزۈلىدۇ.

يىگىتلەر

ئۇيغۇرلار ئوغۇللار 17 ياشقا كىرگەندىن باشلاپ، ئۇلارنى بالاغەتكە يەتتى دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ئۇلارغا رەتلىك، پاكىز كىيىندۈرۈپ، توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ قاتارلىقلارغا قاتناشتۇرۇپ، ئۇلارغا قائىدە ـ يوسۇن، ئۆرپ ـ ئادەت ئۆگىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار مېھمان كۈتۈش، كىشىلەرگە ئۆز لايىقىدا مۇئامىلە قىلىش، مېھمان ئۇزىتىش قاتارلىق ئىشلارنى مۇستەقىل قىلالايدىغان بولۇپ يېتىلىدۇ. ئەمما، يىگىتلەر توي قىلىشتىن بۇرۇن

ھەرگىز ساقال ـ بۇرۇتىغا تېغ تەگكۈزمەيدۇ (ھازىر بىر قىسىملار ئۇنداق ئەمەس)، ئۇلارنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرى خېت تارتقان پېتى ئۆز تەبىئىيلىكىنى ساقلىغان بولۇشى شەرت.

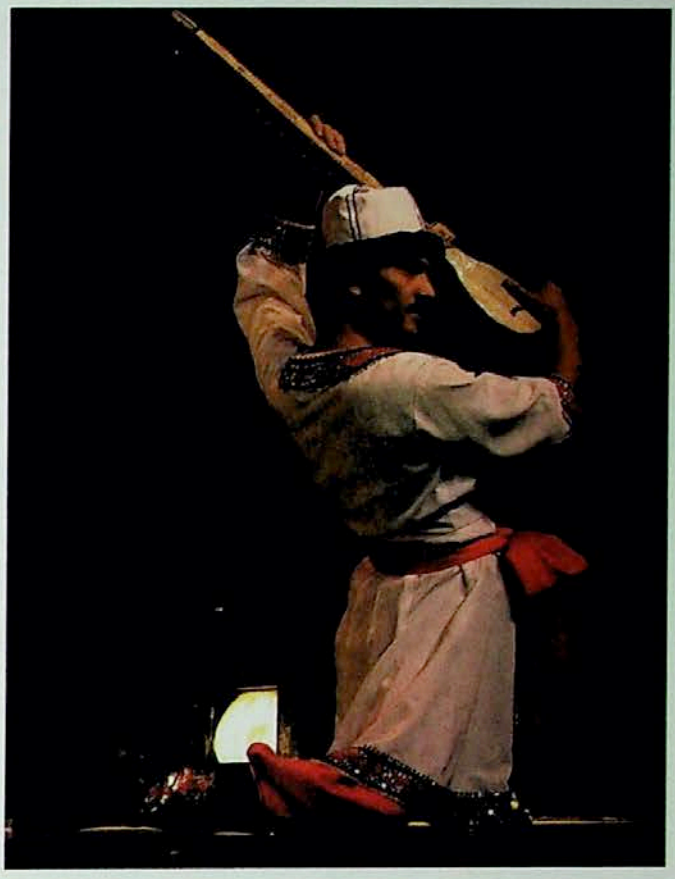
يىگىتلەرنىڭ چېچى ھەر جۇمە كۈنى چۈشۈرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ پاتان چېچى نەچچە كۈندە بىر قېتىم پاكىز قىرىلىدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلاردا «قىز ئالساق پېشانىسىگە قارا، يىگىت تالساق پاتىنىغا» دەيدىغان ماقال بار. دېمەك، قىزنىڭ گۈزەل ياكى گۈزەل ئەمەسلىكىنى ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىدىن، يىگىتنىڭ ساغلام، كۈچلۈك ـ ئاجىزلىقى ھەم مەردلىكىنى ئۇنىڭ پاتىنىغا قاراپ بىلىشكە بولىدۇ دېگەنلىك بولىدۇ.

يىگىتلەر ھەر جۇمە كۈنى غۇسۇل تاھارەت ئېلىپ، پاكىزلىنىپ، چاچلىرىنى ئالدۇرۇپ (ھازىر چاچ قويىدىغان بولدى)، قۇلاق، بۇرۇن، قولتۇق ۋە جىنسىي ئەزالىرىدا ئۆسكەن مويلارنى پاكىز تازىلاپ تۇرۇش قاتارلىق ئادەتنى يېتىلدۇرىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك كىيىش ئادىتى

ئۇيغۇر يىگىتلىرىنىڭ كىيىم ـ كېچەك كىيىش ئادىتى ئوخشاش بولمايدۇ. دېھقان، چارۋىچى، ھۈنەرۋەنلەر بىلەن مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ياشلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىدە مەلۇم پەرقلەر بولىدۇ.

دېھقان، چارۋىچى، ھۈنەرۋەن يىگىتلەر باشلىرىغا گۈللۈك دوپپا ياكى شاپاق دوپپا، قىش كۈنلىرى تۇماق، قۇلاقچىنى كىيىسە، ئۇچىلىرىغا ئۇزۇن - قىسقا يەكتەك، پەشمەت چاپان، چېكى بار، قولتۇقى بىلەن مەيدىسىدىن توپچىلىنىدىغان قىسقا چاپان، چېكى بار پەلتۇ، ئاغ سېلىپ تىكىلگەن ئىشتان، جىلىتكە ۋە ئۇزۇن - قىسقا چامچىلارنى كىيىشىدۇ. بەزىدە ئۇزۇن پەرىجە، تون، كالتە تون ياكى كاسىسىغا چۈشىدىغان تون كىيىدۇ. ئۇلار بەللىرىگە كۆك رەخت ياكى سېرىق رەختلىك پوتا، قىش كۈنلىرى يۈك توقۇلما پوتا باغلايدۇ. يېنىغا ياكى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونچىسىغا پىچاق ئېسىپ ياكى تىقىپ يۈرۈشىدۇ. يىگىتلەرنىڭ كۆپ قىسمى خالتىلىق غاجىرا قىستۇرۇۋالىدۇ.

مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانلار باشلىرىغا گۈللۈك دوپپا، كۆپ ھاللاردا سىيدام دوپپا ياكى شاپاق دوپپا كىيىپ يۈرىدۇ. ئۇلار قۇلاقچا كىيمەيدۇ. ئۇلار ئېگىز تەقىيە ياكى قىشلىقى كۈللا شەكىللىك ۋە ئىنچىكە قامىلىق ئېگىز تۇماق كىيىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئۇزۇن پەرىجە تون (ياقىسى تۈتاش قايرىلمىغان ئۇزۇن پەلتۇ)، جىلىتكە كىيىدۇ. ئۇلار ئاغ سېلىپ تىكىلگەن ئىشتان، يالاڭ ھەم ئەستەرلىك ياكى پاختىلىق ئىشتان كىيىشىدۇ.

چامچا ئۇيغۇرلارنىڭ ئېچ كىيىمى ھېسابلىنىدۇ. يىگىتلەر ئۇزۇن پەرىجىنىڭ ئىچىگە سېرىق ياكى كۆك رەختلەردىن پوتا باغلاپ يۈرىدۇ. بەللىرىگە پىچاق ياكى بەكە ئېسىۋالىدۇ. پۇتلىرىغا كۆندىن تىكىلگەن ئۆتۈك، مەسە، شۇەك ياكى چىتىك كىيىدۇ. يىگىتلەر سول قولىنىڭ چىمچىلاق بارمىقىغا ئالتۇن ياكى كۈمۈشتىن ئۈزۈك سېلىۋالىدۇ. بۇ ئەھۋال يىگىتلىكنىڭ سىمۋولى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ كىچىكىدىن چوڭغىچە پىچاق، بەكە، قىڭراق قاتارلىق

تىغلارنى ئۆزئارا سۈنۈشقاندا، ئۇنىڭ بىسى تەرىپىنى ئەمەس، بەلكى دەستە تەرىپىنى قارىتىپ سۈنۈش لازىملىقى ھەم يېڭىنە، قايچا، بىگىز قاتارلىقلارنىمۇ يېڭىنىڭ تۆشۈكى تەرىپى، قايچىنىڭ دەستى ھەم بىگىزنىڭ ساپىقى تەرىپىنى قارشى تەرەپكە سۈنۈش كېرەكلىكىنى ئۆگىنىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، قارىشى تەرەپنى قەستلىگەنلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ دەپ تەربىيە بېرىلىدۇ.

قىزلار

بۇرۇنقى زامانلاردىن باشلاپ ئۇيغۇر قىزلىرى 15 ــ 17 ياشلارغا كىرگەندە، ئۇلارنى بالاغەتكە يەتتى دەپ قارىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنى ئائىلە ئىشلىرىنى مۇستەقىل قىلالايدىغان، ئۆيگە كەلگەن مېھمانلارنى ئۆز لايىقىدا ئۇزىتالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەيدۇ. ئۇلارنى رەتلىك كىيىنىدۇرۇپ، قېشىغا ئوسما، قول ـ ئالقانلىرىغا خېنە قويۇپ يۇرۇشكە ئادەتلەندۇرىدۇ.

بۇ ياشتىكى قىزلار چاچلىرىنى ئۇزۇن ئۆستۇرۇپ، جىگدە يىلىمىنى سۈركەپ 15 ــ 21، ھەتتا 41 تال (توي قىلمىغان قىزلارنىڭ چېچى تاق ئۆرۈلىدۇ، چۈنكى ئۇ يالغۇز ھەم توي قىلمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ) قىلىپ ئۆرۈپ قويۇلىدۇ. ئۇلارغا چىرايلىق قىلىپ ماڭلاي چاچ قويۇلۇپ، پاتان چېچى

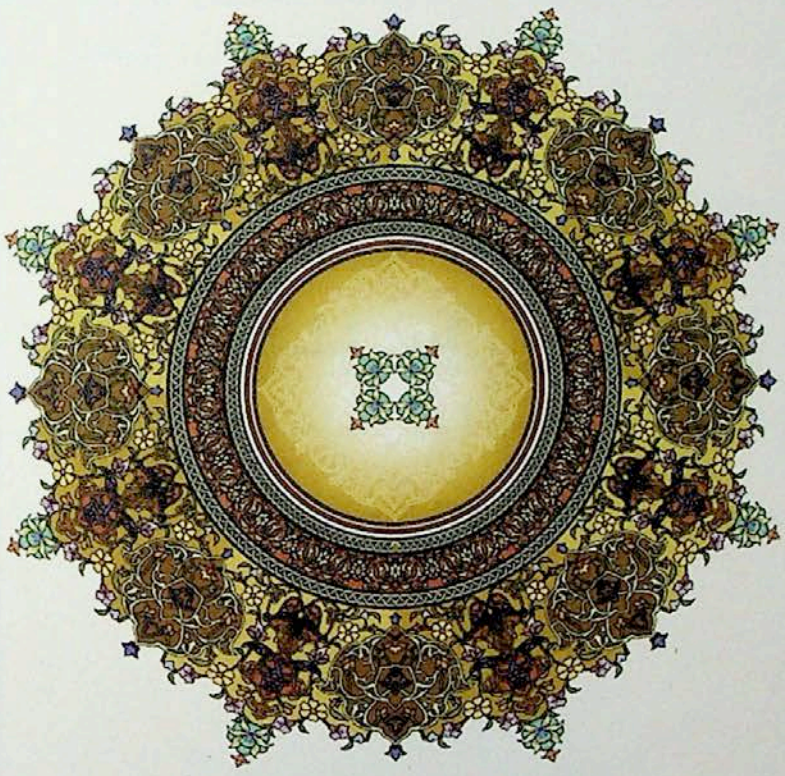
پاكىز چۈشۈرۈلۈپ تۇرۇلىدۇ. توي قىلمىغان قىزلار يۇزلىرىگە ئۇپا ـ ئەتلىك سۈرتمەيدۇ ھەم قاشلىق ئەتمەيدۇ، قېشىنى تەرگۈزمەيدۇ ھەم باغىرداق تاقمايدۇ، ئەكسىچە تاتغۇچ ئىشلىتىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىنى ساقلايدۇ. قىزنىڭ ئاپىسىمۇ ھەرقاچان قىزىغا پاكىزلىق تەربىيەسى بېرىپ تۇرىدۇ، بولۇپمۇ نومۇسىنى ساقلاش، پاك بولۇش، ھەر جۈمە كۈنى غۇسۇل تاھارەت ئېلىش، تىرناقلىرىنى ئېلىپ تۇرۇش، قولتۇق ۋە جىنسىي ئەزالىرىدىكى مويلارنى بىر ئىلىكتىن ئۆستۈرۈۋەتمەسلىكنى، ئۇنداق بولمىغاندا مۇسۇلماندارچىلىق قائىدىسىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقى ھەم ئەتكەن تامىقىنىڭ مەكرۇھ بولىدىغانلىقى ھەم بەدبۇي پۇراق پەيدا بولىدىغانلىقىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ. شۇنداقلا ئەۋرەت لاتىسى تۇتۇش ئادىتىنى يېتىلدۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇيغۇر قىزلىرى بەدبۇي پۇراقلاردىن خالىي ئۆسۈپ يېتىلىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك كىيىش ئادىتى

قىزلار گۇللۇك، بەزىلىرى ئالتۇن گۇللۇك دوپپا كىيىدۇ ھەم گۇللۇك ياغلىق ئارتىدۇ. قولاقلىرىغا ئالتۇن، كۈمۈش ھالقا سالىدۇ. چاپان، تامباللىرىنىڭ ئېتەك، يەڭ ئۇچى، پۇشقاقلىرى رەڭدار مەشۇت يىپتىن گۇل ئىشلەنگەن بولىدۇ ھەم چىرايلىق گۇل ئىشلەنگەن جىلىتكە كىيىدۇ.

بەشىنچى بۆلۈم

ياشلىق دەۋرى

بىرىنچى باب

ياشلىق دەۋرى

بۇ دەۋردە ئۇيغۇر ياشلىرى ئائىلە باشقۇرۇش، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت يوللىرى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك، سودا ـ سېتىق قاتارلىق ئىشلارنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى خېلى مۇكەممەل ئۆگىنىۋالىدۇ. ئوغۇللار ئات ـ ئۇلاغ بېقىش، ھارۋا (ھازىر ماشىنا ـ تىراكتور) ھەيدەش، ساپان ھەيدەش، يەر تېرىش، ئاغدۇرۇش، ئۇرۇق چېچىش، يەر سۇغىرىش، تەك ۋە ھەر خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنى پەرۋىش قىلىش، ئۇلاش، پۇتاش، خامان تېپىش، سورۇش ۋە ئېلىش، پەسىل خاراكتېرلىك زىرائەتلەرنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى پىششىق ئۆگىنىۋالىدۇ.

ئۇيغۇرلار ياشلارنىڭ مۇستەقىل ئىش قىلالىشى، ئۆيلىرىدە مېھمان ئۇزىتالىشى ۋە كىشىلەر بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئورنىتىشىغا كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بالىلىرىنى جامائەت سورۇنلىرىغا، توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ، ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرى ۋە ھەر خىل ئولتۇرۇشلار، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىشىش، ئات بەيگىسى قاتارلىق پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرىدۇ. نەتىجىدە، ياشلار يۇقىرىدىكى ئىشلارنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى ئۆگىنىۋالىدۇ ھەمدە ئۆزلىرىمۇ ھەر خىل سورۇنلارغا مۇستەقىل قاتنىشالايدىغان بولۇپ يېتىلىدۇ. ئۆتمۈشتە ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، مۇستەقىل ھالدا ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىنى قىلالايدىغان، ئېغىر ـ ئۆستەڭ ھەم ئېتىزلارنى پىلانلاپ ئېچىپ سالا ئېتىزىغا ئايلاندۇرىدىغان ھەم كارىز قازالايدىغان بولۇپ يېتىلگەن. ئاز قىسمى سودا ـ سېتىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ روناق تاپقان. لاتا قوبۇغا ئېرىشكەن ئوغۇللار توي ـ تۆكۈن مەشرەپلەرگە قاتنىشىپ تەربىيە ئالغان.

لاتا قوبۇغا ئېرىشىش

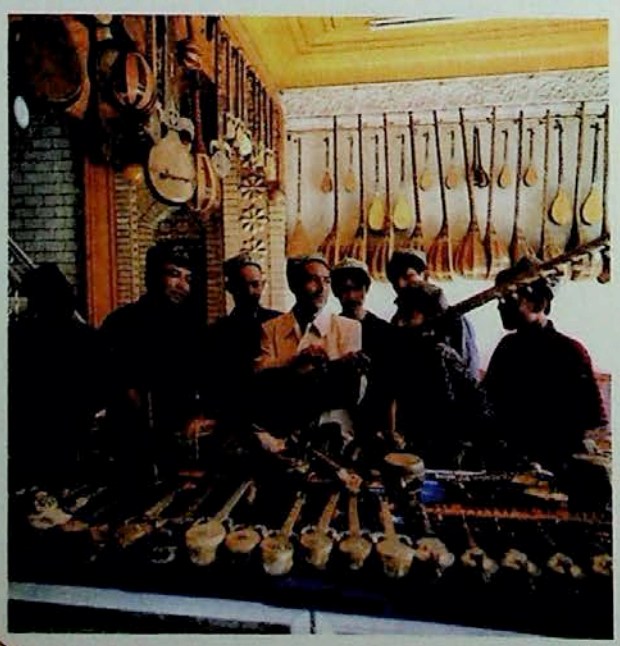
لاتا قوبۇغا ئېرىشىش ھەر خىل مەشرەپلەرگە قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئېرىشىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇرلار، بولۇپمۇ رايونىمىزدىكى ئۇيغۇرلار تۇنجى ئوغلى 15 ــ 17 ياشقا كىرگەندىن باشلاپ، ئۇلارنىڭ بېلىگە سېرىق پوتا باغلاپ، ئۇلارنى توي ـ تۆكۈن مەشرەپلىرىگە قاتناشتۇرىدۇ.

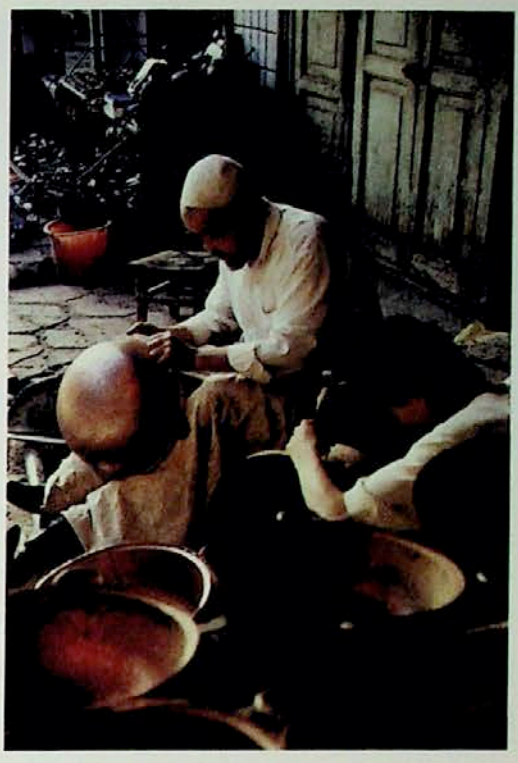
ئىككىنچى، ئۇچىنچى ئوغلى قاچانكى ئاكىسى توي قىلىپ بولغۇچە توي ـ تۆكۈن، مەشرەپلەرگە قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاكىسى توي قىلىپ ئاغىنىلىرىغا ھاردۇق چېيى بەرگەن چاغدا ئىنىسى بىر ـ ئىككى ئاغىنىسى بىلەن ئاكىسى ۋە يەڭگىسىگە سوۋغا ـ سالام ئەكىرىپ، ئۇلارنىڭ يېڭى ئائىلىسىگە بەخت، پەرزەنت تىلەيدۇ. شۇ چاغدا ئاكىسى بىلەن يەڭگىسى تەييارلاپ قويغان سېرىق پوتىنى ئىنىسىنىڭ بېلىگە باغلاپ قويىدۇ. بۇ «مېنىڭ يىگىت توي ـ مەشرەپلىرىگە قاتنىشىش سالاھىيىتىم تۇغىدى، ئەمدى ساڭا نۆۋەت كەلدى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ئىشنى ئۇيغۇرلار «لاتا قوبۇغا ئېرىشىش» دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىنكى ئوغۇللارمۇ يۇقىرىدىكى قائىدە بويىچە لاتا قوبۇغا ئېرىشىپ، يىگىت تويىنىڭ قېيىت مەشرىپى ۋە قىزىلگۈل تۇتۇش مەشرەپلىرىگە قاتنىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. مۇبادا يالغۇز ئوغۇل بولسا ئۇ ئۆزىدىن چوڭ، تەڭتۇش ياكى كىچىكلەرنىڭ تويلىرىغا بىمالال قاتنىشىپ چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ. لاتا قوبۇغا ئېرىشىمگەنلەر يېشى 19 ـ 20 ياشتىن ئېشىپ كەتسىمۇ، ئۇلار يىگىت تويىنىڭ قېيىت مەشرەپلىرىگە قاتنىشالمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن بەزى يېتىم ـ يېسىرلار ياكى ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچارلار ئىلاجسىز قىزىلا بار، ھال كۈنى بىرقەدەر ياخشىراق ئائىلىلەرگە كۈيۈ ئوغۇلچىلاپ كىرىپ بولسىمۇ ئىنىلىرىغا يول ئېچىپ بېرىدۇ.

مەلۇمكى، ئوغۇللارنىڭ بىراۋغا «كۆيۈ ئوغۇلچىلاپ» كىرىشى كۆپ ھاللاردا ئىلاجنىڭ يوقلۇقىدىن بولىدىغان ئىش. شۇڭا، ئۇلارنىڭ قېينىئاتا ـ قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئۆزلىشىشى تەس كېلىدۇ.

شاگىرتلىق

ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دېھقان، چارۋىچى بولسىمۇ، ئاز بىر قىسمى ئوقۇيدۇ، بىر قىسمى سودا ـ سېتىق ئىشلىرى بىلەن، يەنە بىر قىسمى ھۈنەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئەگەر ئاتا ـ ئانا بولغۇچى ئوغلىنى ھۈنەرگە بەرمەكچى بولسا مەلۇم تەييارلىقلارنى قىلىپ، شۇ مەھەللىدىكى ئىمام، مەزىن ۋە ھۈنەرۋەن ئۇستىنى ئائىلىسىگە تەكلىپ قىلىپ ئوبدان مېھمان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بالىنىڭ ئوڭ قولىنى ئۇستىسىغا تۇتقۇزۇپ، بالىنى ئوبدان ھۈنەرۋەن قىلىپ يېتىشتۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ ھەمدە ئۇستىسىنىڭ ئالدىغا قائىدە بويىچە بىر كىيىملىك رەخت قويىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بالا ئۇستىسىنىڭ ئۆيىدە يېتىپ قوپۇپ، ئۆي ئىشلىرىغا، دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا يارەملىشىش، شۇنداقلا بالىلىرىغا قاراش جەريانىدا ھۈنەر ئۆگىنىدۇ. ئۇ ھۈنەرنى ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىچىدە ئاساسەن ئىگىلەپ بولىدۇ. ئۇستام شاگىرتىنىڭ مۇستەقىل ھۈنەر قىلىش ئىقتىدارىغا كۆزى يەتسە، ئۇنىڭغا دۇكان ئايرىپ بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، شاگىرتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى جامائەتنى چاقىرىپ، مال سويۇپ دۇكان ئايرىش چېيى بېرىدۇ ھەمدە ئۇستىسىغا رەھمەت ئېيتىپ ئالدىغا سوۋغات قويىدۇ ھەم تون كىيگۈزىدۇ. ئاندىن ئۇستام شاگىرتقا بىر يۈرۈش سايمان ـ جابدۇق بېرىدۇ ھەمدە شاگىرتنىڭ تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ماھارىتىنى ئۆستۈرۈپ، ھالال ئەمگىكى بىلەن خېرىدارلارنى رازى قىلىشىنى، ئۆزىنىڭ ھەر جەھەتتىن رونىق تېپىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ ۋە دۇئا بېرىدۇ. شۇنداق

قىلىپ، ئۇيغۇر ياشلىرى ياشلىق دەۋرىدە ھۈنەرۋەنلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىدۇ. شۇڭا، ياشلارنىڭ ھەرقانداق ھۈنەرنى ئۆگىنىپ باشقا ئاچىقالايدىغان بۇ دەۋرنى «ئالتۇن دەۋر» دەپ ئاتايدۇ.

بۇ دەۋردە ئۇيغۇر ياشلىرى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سودا ـ سېتىق ۋە ھۈنەر ئىشلىرىنى ئۆگىنىپ، ھەممىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان قابىلىيەتنى يېتىلدۈرىدۇ. بۇ جەريانىدا ئۇلار يۇرت ئاتلاپ باشقا يۇرتلارغا چىقىپ ئىشلەيدۇ، يۇرت كۆرىدۇ، شۇڭا بۇ دەۋرنى «قاپلانلىق» ياكى «بۆرىلىك» دەۋرى دەپمۇ ئاتىشىدۇ.

پوتا باغلاش

ئەينى زامانلاردا ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ بېلىگە پوتا باغلاپ، يېنىغا ياكى ئۆتۈكىنىڭ قونجىغا غاجىزا خالتىسى بىلەن پىچاقنى ئېسىۋېلىپ ياكى تىقىۋېلىپ يۈرۈشى ياشلارغا خاس سىمۋول ھېسابلىناتتى. شۇڭا، ئەينى چاغلاردا ياشلارنىڭ پىچاق بىلەن غاجىزا ئېسىۋېلىشى ئەنئەنىۋى ئادەتكە ئايلانغان.

ياشلارنىڭ سالاملىشىش ئادىتى

ياش ئوغۇللار

ياشلار ئۆيگە «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ كىرىدۇ، ئاغىنىلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، شۇنداقلا ئۆزىدىن چوڭ ۋە كىچىكلەرگە سالام بەرگەندە ئىككى قولىنى قارشى تەرەپنىڭ قولىغا كىرىشتۈرۈپ (ئوڭ قولىنى ئوڭ قول ئالىقىنىغا، سول قولىنى ئوڭ قولنىڭ دۈمبىسىگە چاپلاپ) جۈپلەپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھال ـ ئەھۋال

سورىشىدۇ، ئۆزئارا ئامانلىق تىلىشىدۇ. قارشى تەرەپمۇ جاۋابەن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرىدۇ. 1950 ـ يىللاردىن بۇيان ياشلار ئۆزئارا كۆرۈشكەندە بىر ـ بىرىنىڭ ئوڭ قولىنى تۇتۇشۇپ كۆرۈشىدىغان ئەھۋال ئومۇملاشقان.

ئەگەر قارشى تەرەپ ئۇلاغ ئۈستىدە، ئۆگزىدە بولسا؛ ئەل ـ جامائەت يىغىلغان ھەر خىل مەرىكىلەردە، داستىخاندا مېھمانلار ئولتۇرۇپ بولغان بولسا؛ ماشىنا قاتارلىق قاتناش قورالى ئۈستىدە بولغان بولسا؛ قارشى تەرەپ بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولسا... بۇنداق ئەھۋالدا سالام بەرگۈچى ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنى كەڭ ئېچىپ سول كۆكرەكنىڭ ئۈستىگە قويۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىدۇ. قارشى تەرەپمۇ شۇ ئۇسۇل بىلەن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرىدۇ.

ياش قىزلار

ياش قىزلار ئۆيگە «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ كىرىدۇ. دوستلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە ئالدى بىلەن «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرسە، قارشى تەرەپمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ، ئوڭ يۇزىنى قارشى تەرەپنىڭ ئوڭ يۇزىگە، ئاندىن سول يۇزىنى سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ بولۇپ، ئاندىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ. بەزى جايلاردا ھەر ئىككى تەرەپ ئوڭ قولىنى سول قولىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، ئاندىن قولنى مەيدىگە بېسىپ سەل ئېگىلىپ سالام بېرىدۇ، ئاندىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ. ئەگەر ياشانغان مومايلارغا سالام بەرسە، مومايلار سۆيۈنۈپ سالمىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن، پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ.

سالاملىشىشتىكى ناچار ئادەتلەر

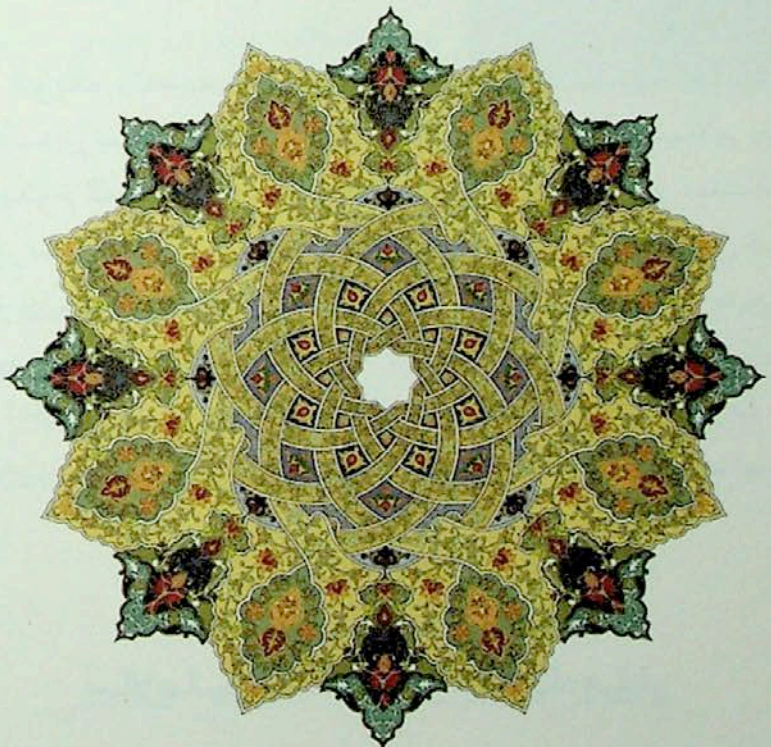
1. بەزى كىشىلەر سالام بەرگۈچىنىڭ سالمىنى خۇشياقمىغاندەك ئىلىك ئېلىش، سالام بەرگۈچىنى كۆزگە ئىلماسلىق، ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ مەكتىمىگەندەك سالام بېرىش.

2. ئەل ـ جامائەت يىغىلغان مەرىكىلەردە قولنى يۇيۇپ داستىخانغا ئولتۇرغان بولسا، ئوڭ قولنى مەيدىسىگە قويۇپ سالام بەرمەي، قولنى يۇيغان، يۇيمىغان ھەمەيلەن بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش.

3. هوقۇقدارلارغا بىر خىل، پۇقرالارغا بولسا يەنە بىر خىل سالام بېرىش.

4. بەزى سالام بەرگۈچىلەر ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ سالام بەرمەي، قورسىقىغا، كىندىكىنىڭ ئاستى تەرىپىگە قويۇپ سالام بېرىدىغان ھەم سالامنى ئىلىك ئالىدىغان ئەھۋاللار.

5. «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بېرىشنىڭ ئورنىغا يات تىللاردا سالام بېرىش.

ئىككىنچى باب

قوشنىدارچىلىق ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلار نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى ياخشى قوشنىدارچىلىق ئادىتى ۋە مەدەنىيىتىنى يېتىلدۈرگەن. چوڭلار ياشلارغىمۇ بۇ ئادەتلەرنى ئۆگىتىپ كەلگەن.

1. ئەتىگەن تۇرۇپ يۇز - كۆزىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن قوشنىلار ئۆزئارا سالاملىشىپ، ئاندىن ھال - ئەھۋال سورىشىدۇ.

2. قوشنا - قولۇملار ۋە تۇغقانلاردىن بىرەرى ئورۇن تۇتۇپ قالغان بولسا، جامائەت ۋە قوشنا - قولۇملار يوقلاپ تۇرىدۇ.

3. قوشنا - قولۇملار ئۆزئارا تاماق سۇنۇشىدۇ. مۇبادا، يىراق - يېقىندىن غايىب مېھمان كېلىپ قالسا، ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ. ئالدى بىلەن

قولىغا سۇ بېرىپ، ئاندىن تاماققا تەكلىپ قىلىدۇ. چۈنكى، مېھماننىڭ رىزقى ئۆزى بىلەن بىرگە كېلىدۇ ھەم مېھمانلىق ئۆي بەربكەتلىك بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. ئەگەر مېھماننىڭ باربدىغان سەپىرى يىراق بولسا قوندۇرۇۋېلىپ ئوبدان مېھمان قىلىدۇ. ئەگەر مېھماننىڭ باربدىغان مەنزىلى خېلى يىراق بولسا ئوزۇق - تۈلۈك تەييارلاپ بېرىدۇ. پىيادە بولسا ئات - ئۇلاغلىرى بىلەن مەلۇم پاسلىغىچە ئاپىرىپ قويىدۇ. قوشنا - قولۇملار ئىچىدە ھال - كۈنى ياخشىراق كىشىلەر ئات، خېچىر، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلىرىنى جابدۇپ مېھمانغا يوللۇق تۇتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

4. قوشنا - قولۇملار ئۆزئارا كۈندىلىك تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىدىن تۇز، چاي، پۇل، ماددىي بۇيۇملارنى ئۆتنە ئېلىشىدۇ.

5. ھېيىت - ئايەم، بايرام كۈنلەردە قوشنا - قولۇملار ئۆزئارا ھېيتلىشىدۇ، بولۇپمۇ قوشنىلار ئارىسىدىكى ئۆلۈم بولغان ئائىلىلەرگە، ياشانغانلار، ئاجىز - مېيىپ ئائىلىلەرگە، تۇغقانلار ئارىسىدىكى يېشى چوڭلارنىڭ ئائىلىلىرىگە بېرىپ پەتلەيدۇ؛ ھال - ئەھۋال سورىشىدۇ؛ خەتمقۇرئان ئوقۇيدۇ. تەسەللى سۆزلىرىنى قىلىشىدۇ؛ ياخشى تىلەكلەرنى تىلىشىپ تۇرۇشىدۇ.

6. قوشنا - قولۇملارنىڭ كىچىك بالىلىرى سوقۇشۇپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ جېدەل - ماجرا قىلىشمايدۇ. پەقەت ھەرقايسىلىرى ئۆزلىرىنىڭ بالىلىرىنى كۆپرەك ئەيىبلەپ ئۇلارغا ئوبدان ئۆتۈش ھەققىدە تەربىيە قىلىشىدۇ. نەتىجىدە، بالىلاردا ئەپۇچان، كەڭ قورساق بولۇش، ئەيىبنى كۆپرەك ئۆزىدىن ئىزدەش، ئائىلە ئەزالىرى بىر - بىرىگە مەسئۇل بولۇش خاراكتېرى يېتىلىدۇ.

7. قوشنا - قولۇملارنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەپ ۋە ئىززەتلىشىپ ئۆتۈشىدۇ. ئەخلاق - پەزىلەتلىك، ھايالىق چوڭ بولۇشتا ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشىپ، ياخشى تەرەپلىرىنى ئۆگىنىپ، يامان تەرەپلىرىدىن ئىبرەت ئېلىشىدۇ.

8. قوشنا - قولۇملار بىر - بىرىنىڭ ياخشى تەرىپىنى قىلىشىدۇ. يامان تەرىپى توغرىسىدا سۆزلەشمەي، پەقەتلا ياقىلىرىنى چىشلەپ قويۇشىدۇ. غەيۋەت - شىكايەت خۇددى «ئۆز قېرىندىشىنىڭ گۆشىنى يېگەنگە ئوخشاش» دەپ يامان كۆرىدۇ ھەمدە تۇزىنى يېگەننىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۇچۇن بولسىمۇ غەيۋەت - شىكايەت قىلىشمايدۇ.

9. قوشنا - قولۇملاردىن بىرەرى باشقا يۇرتلۇق يات كىشىلەردىن ياكى

باشقا ئۇلۇس كىشىلىرى تەرىپىدىن بوزەك ئېتىلسە، قوشنىلىرى (ئۆچ - ئاداۋەتتى بولسىمۇ) بىرلىكتە قارشى تۇرۇپ، قوشنىسىنى بوزەك قىلدۇرمايدۇ. دېمەك، قوشنىلار بىر - بىرىگە مەسئۇل بولۇشىدۇ. ھەتتا قوشنا - قولۇملار بىرنەچچەيلەن بىرلىكتە سەپەرگە چىقسا ياكى سودا - سېتىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانسا، ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ پايدا - زىيان، راھەت ھەم جاپادا بىرگە بولىدۇ.

10. قوشنا - قولۇملار ئارىسىدا بىرەرى ئوغلى ياكى قىزىنىڭ تويىغا تۇتۇش قىلغان بولسا، توي باشلىنىپ ئاخىرلاشقىچە قوشنىلار ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى تاشلاپ قويۇپ ئۇنىڭغا ياردەملىشىدۇ؛ ئېغىر - يەڭگىل ئىشلىرىنى تالىشىپ يۈرۈپ قىلىشىپ بېرىدۇ.

11. ئائىلىدە قىيىنچىلىقى سەۋەبىدىن بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا، بالىلىرىنىڭ تويىنى قىلىشقا قۇدرىتى يەتمىسە، جامائەت ۋە ھال - ئوقىتى ياخشى قوشنىلار ئىقتىسادىي ۋە ماددىي جەھەتلەردىن ياردەم بېرىپ، بۇ قىسقا مەزگىللىك قىيىنچىلىقتىن ئۆتۈۋېلىشىغا ياردەم بېرىدۇ.

12. قوشنا - قولۇملارنىڭ بىرەرىنىڭ بېشىغا كۈڭۈلسىز ئىشلار كېلىپ قالسا، ئۇلارغا خالىس ياردەم بېرىپ تۇرۇشىدۇ.

13. ئەر - ئاياللار مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن نىكاھتىن ئاجرىشىش گىردابىغا بېرىپ قالغان بولسا، قوشنا - قولۇملار ئۇلارغا نەسىھەت قىلىشىپ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاچچىقىنى ياندۇرۇشقا ۋە ئۇلارنى ئەپلەشتۇرۇپ قويۇشقا تىرىشىدۇ.

14. قوشنا - قولۇملار ئارىسىدا ئامانەت قىلىنغان گەپ - سۆزلەر، يىراق - يېقىنغا ئەۋەتىلىدىغان خالتا، ئىقتىسادىي ئامانەتلەر، ماددىي مال - مۈلۈكلەر ئامانىتىگە خىيانەت قىلىشمايدۇ. ئىمكانقەدەر ئىگىسىنىڭ قولىغا بالدۇرراق يەتكۈزۈشكە تىرىشىدۇ.

15. قوشنا - قولۇملار ئارىسىدا بىرەر ئائىلىگە مۇسىبەت يېتىپ قالسا، مەھەللىدىكى قوشنا - قولۇملار ئائىلىدىكى ئىشلىرىنى تاشلاپ، بۇ ئائىلىگە ياردەمدە بولۇپ، ئىشلارنى تالىشىپ يۈرۈپ قىلىشىدۇ ھەمدە ھازىردار بولغان ئائىلىگە مۇسىبەت ئۆتۈپ كەتكىچە ئوبدان تاماقلارنى ئېتىپ سۇنۇپ تۇرىدۇ.

16. بوۋاي - مومايلار شۇ مەھەللىدىكى بالىلارغا قوشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىنى ياخشى ساقلاش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىدۇ. قىزلارغا كەشتىچىلىك، دوپپا تىكىش، تىككۈچىلىك ئىشلىرىدا ياردەم بېرىدۇ؛ ئوغۇللارغا دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق قائىدە - يوسۇنلىرىنى

ئۆگىتىدۇ ھەمدە سۇ قۇرۇلۇشى، جامائەت ئورتاق پايدىلىنىدىغان ئېرىق - ئۆستەك چېپىش، كۆۋرۈك سېلىش، بۇلاق كولاش، تۈگمەن ئېرىقى چېپىش (ھازىر بۇ ئىشلار يوق) ھەم بىناكارلىق قۇرۇلۇشلاردا ئۆزئارا ياردەم بېرىدۇ.

قوشنا - قولۇملارنىڭ ئىشىنى «ئۆزۈمنىڭ ئىشى» دەپ ئىشلەش ھەم چوڭلارنى كۆرگەندە سالام بېرىش، ماڭمىدىغان يولدا توغرا تۇرۇۋالماسلىق، يولنىڭ چېتىدە تۇرۇش، كىچىكلەرنى بوزەك ئەتمەسلىك، چېكىملىك، ئىچىملىك ئىشلىرىدا چوڭلاردىن ھايا قىلىش، قىزلار ئۆزئارا سوقۇشۇپ قالغاندا سەت تىللاردا تىللاشماسلىق توغرىسىدا سۆزلەپ، بالىلارنى كىچىكىدىن باشلاپ ئەخلاقلىق يېتىلدۈرۈش ئۇچۇن ئورتاق كۇچ چىقىرىدۇ.

17. ئەگەر باشقا جايغا كۆچۈپ كەتمەكچى بولسا، ئۇلار قوشنىلارغا خوشلىشىش يۈزىسىدىن ئەپۇ سوراش چېيى بېرىدۇ. قوشنا بولۇپ ئولتۇرغان مەزگىلدە ئېلىم - بېرىم، سۆز - چۆچەك، بالىلار ئارىسىغا كىرىش قاتارلىق ئىشلاردا كۆڭۈلدە قالغان تەرەپلىرى بولسا ئەپۇ سورىشىدۇ.

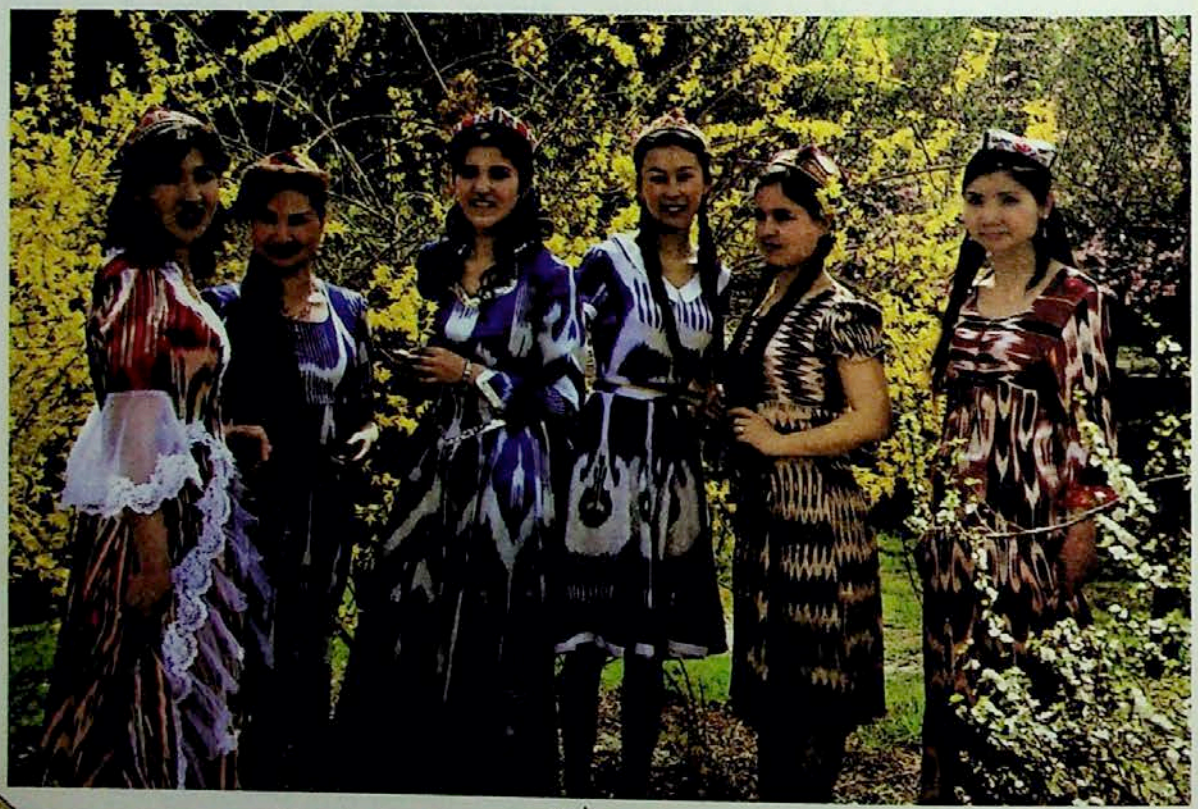
يېڭى جايغا كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن شۇ يەردىكى قوشنا - قولۇملارغا تونۇشۇش چېيى بېرىدۇ. ئىقتىسادى ياخشىلار ئەھۋالىغا قاراپ مال بوغۇزلاپ قان قىلىدۇ. چۈنكى، قان قىلغاندا يېڭى ئۆيدە خاتىرجەم ئولتۇرغىلى، ھەر خىل بالا - قازالاردىن يىراق تۇرغىلى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. يېڭى ئۆيگە ئاشتۇزى، قۇرۇق چاي، ماي، ئۇن قاتارلىقلارنى تۇنجى بولۇپ ئەكىرىدۇ.

ئۇچىنچى باب

ياشلارنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك رەڭگىگە بولغان قارىشى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇلار ئاق رەڭنى يورۇقلۇق، قۇت ـ بەخت ۋە ئامانلىققا؛ قارا رەڭنى زۇلمەت، ۋەھىمە، ماتەم ۋە قايغۇغا؛ كۆك، يېشىل، ھال رەڭ ۋە شاپتۇل چېچىكى تېپىدىكى رەڭلەرنى ئۇمىد، ئازادە، ئەركىنلىك، شادىيانىلىققا؛ قىزىل رەڭنى قانغا؛ سېرىق رەڭنى كۆڭۈلسىزلىك ۋە بالايىئاپەت، كېسەللىككە سىمۋول قىلغان.

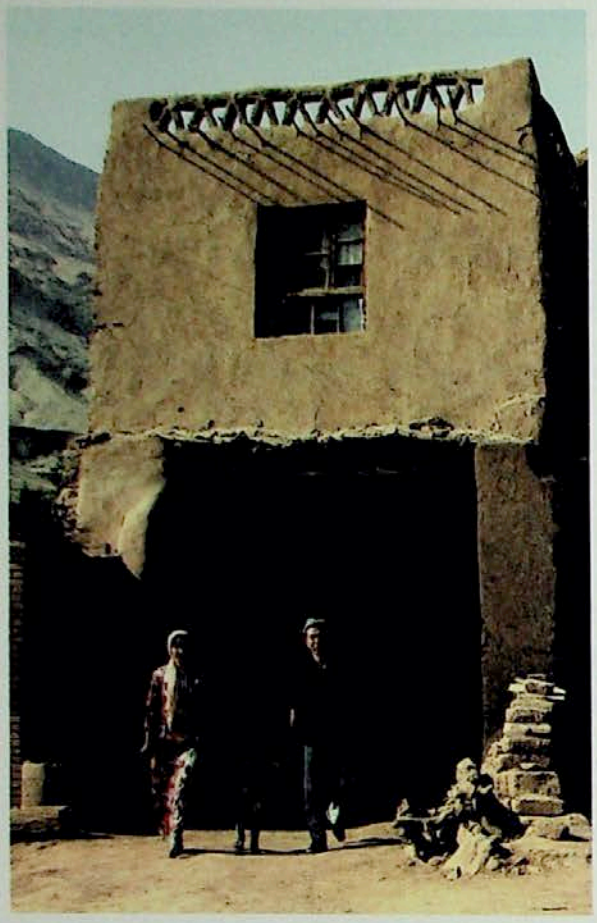
ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىنىش ئادىتىدە بەزى پەرقلەر بولغان. قەدىمكى قەبرىلەردىن ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلار ۋە مىڭئۆي تام سۇرەتلىرىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ بۇنىڭدىن نەچچە مىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى كىيىمى مەلۇم

بولىدۇ. دەشتىئاتا، تۈيۈق، سىڭگىم، كۈچا قىزىل مىڭئۆيلىرىدىكى سۈرەتلەرنى تەپسىلىي كۆزەتسەك، ئۇ كىيىملەر ئويما ياقىلىق، پېشى مۇرىسىدىن ئايرىلغان، يېڭى ئىخچام، بەلگە بەلباغ باغلىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. باش كىيىمىگە كەلسەك، بەزىلىرىنىڭ شەكلى گۈمبەزسىمان، بەزىلىرىنىڭ ئارىسىمان، بەزىلىرىنىڭ پىيالىسىمان بولۇپ، بۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ ئەسىر ئىلگىرىلا تۇرپان، قومۇل ئۇيغۇرلىرى پىيالىسىمان باش كىيىم كىيىپ كەلگەن. مۇشۇنداق باش كىيىمىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلىنى هازىرمۇ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. هازىرقى كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىيىۋاتقان تەقىيە دوپپىسىمۇ شۇ تىپقا كىرىدۇ. تۇرپاندىن تېپىلغان باش كىيىم، لوپنۇردىن تېپىلغان يەكتەك شەكىللىك، بەلباغلىق كالتە چاپان ۋە «يېڭىسار مەدەنىيىتى يۇرتى»دا ساقلىنىۋاتقان ئويما ياقا، يەكتەك شەكىللىك ئۇزۇن چاپاننى جەمئىيەت تەرەققىيات ئامىلى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ قارىساق، ئۇيغۇرلارنىڭ هازىرقى ئەنئەنىۋى كىيىم - كېچەكنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى كىيىم - كېچەك بىلەن ئاساسەن ئوخشىشىدىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. پىچان ناهىيە تۇيۇق يېزا ياڭخي ئاسقال مەهەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقى ۋە سۇ بېشى قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن چىققان ئاياللارنىڭ ئۇپا - ئەڭلىك قاچىلايدىغان كۆن - خۇرۇمدىن تىكىلگەن گىرىم قاچىلىرىغا قارايدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ هازىرقى گىرىم قاچىلىرىغا ئوخشىشىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

توي قىلغان يىگىتلەر

ئۇيغۇرلار ئۆتمۈشتە ئوغۇللىرىنى 15 — 17 ياشقا كىرگەندە ئۆيلەپ قويىاتتى. ئۇلارنىڭ نىكاهى ئوقۇلۇشتىن بىرەر كۈن ئىلگىرى يىگىتنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇنىڭ ساقلىنى پاكىز چۈشۈرۈپ، بۇرۇتىنى ئىنچىكە قىلىپ چىرايلىق ياساپ قويىدۇ. توي كۈنى يىگىت بېلىگە قىزىل رەڭلىك تاۋاردىن پوتا باغلايدۇ، باشقا ۋاقىتلاردا سىرىق، كۆك، قارا رەڭلىك پوتا باغلايدۇ هەم ئۆتۈكىنىڭ قونچىسىدىن ئىككى - ئۈچ سانتىمېتىر چىقىرىپ گۈل كەشتىلەنگەن پايپاق كىيىدۇ. توي بولمىغان قىزلار ئۆزلىرىنىڭ يىگىتلىرىگە ئاتاپ مەخسۇس تويى بولغاندا كىيىدىغانغا گۈللۈك دوپپا، ئۇزۇن قونچىلىق گۈللۈك پايپاق تىكىپ سوۋغا قىلىدۇ. يىگىتلەرنىڭ ئۇلارنى

كىيىم يۇرۇشى توي قىلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ. ياشلار توي قىلسىمۇ ئۇزۇن، توم بۇرۇت ھەم ساقال قويمايدۇ، بەلكى ئىنچىكە، كىچىك بۇرۇت قويۇۋالىدۇ. بۇ ھال پەرزەنتلىك بولۇشنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

توي قىلغان ياشلار ئۇزۇن چاپان كىيىپ، بېلىنى باغلاپ، بېلىگە بەكە بىلەن مىسۋاك قىستۇرۇپ يۈرىدۇ. پۇتىغا شۇۋەك، مەسە ـ كالاچ كىيىۋالىدۇ. شەھەرلەردە ياشايدىغانلار باجىگىر ئاياغلارنى كىيىپ يۈرىدۇ. ھازىر كاستۇم ـ بۇرۇلكا، خۇرۇم ئاياغلارنى كىيىدىغان بولدى.

پەرزەنتلىك بولغان يىگىتلەر

ئۇيغۇر يىگىتلەر توي قىلىپ پەرزەنتلىك بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۇزۇن، توم بۇرۇت قويىدۇ، بەزىلىرى قىسقا قىلىپ ساقالمۇ قويۇۋالىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

پەرزەنتلىك بولغانلارنىڭ كىيىم ـ كېچىكى يېڭى توي قىلغان ياشلارنىڭكىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇلار بېشىغا ئىنچىكە قامىلىق تۇماق ياكى سىيدام دوپپا كىيىدۇ. ئۇچىسىغا ئۇزۇن پەشمەت، پەرىجە، تون، پەشمەت كۆڭلەك، چامچا كىيىۋالىدۇ. پۇتلىرىغا كەش، چېتىك ۋە مەسە كىيىدۇ. يېنىغا بەكە، مىسۋاك ئېسىۋالىدۇ. ئۇلار كەم سۆز، ئېغىر ـ بېسىق، سىپايە يۈرۈشىدۇ. ھازىر كاستۇم ـ بۇرۇلكا، خۇرۇم ئاياغ كىيىدىغان بولدى.

بويتاق ياشلار

ئۇيغۇرلار ئاجرىشىپ كەتكەن ياشلارنى «بويتاق» دەپ ئاتايدۇ. گەرچە بۇ بويتاقلارنىڭ يېشى 30دىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار يەنىلا ئىنچىكە بۇرۇت قويۇپ، ساقىلىنى پاكىز چۈشۈرۈپ يۈرىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

ئۇلارنىڭ باش كىيىمى، كىيىم ـ كېچىكى، ئايىغى يېڭى توي قىلغان يىگىتلەرنىڭكىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئەمما، ئۇلار بېلىگە سېرىق، كۆك ياكى تۆمۈر كۆك رەڭلىك پوتا باغلايدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا پىچاق، بېلىگە غاڭزا ۋە گۈللۈك تاماكا خالتىسى ئېسىۋالىدۇ. ئۇلار تۇمىقىنىڭ يان قىرىنى قايرىپ قىڭغىر كىيىۋالىدۇ. ئۆزىنى شەمشاد دەرىخىدەك تىك تۇتۇپ ماڭىدۇ. بۇ ھال بويتاقلارنىڭ سىمۋولى ھېسابلىنىدۇ.

توي قىلغان قىزلار

ئۇيغۇر قىزلىرى بويىغا يېتىپ توي قىلىشقا توغرا كەلسە، توي قىلىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى ياكى نىكاھ كۈنى ئەتىگەندە قىزنىڭ پاتان چېچى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم پاكىز چۈشۈرۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ يېقىنلىرى قىزنىڭ چېچىنى 35 ياكى 41 تال قىلىپ ئۆرۈيدۇ ھەم ماڭلاي چېچىنى پېشانىسىغا چۈشۈرۈپ ياساپ قويىدۇ. قىز ئاپىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە غۇسۇل تاھارەت ئېلىپ پاكىزلىنىپ، رەتلىك كىيىنىپ تويغا تەييارلىق قىلىدۇ.

قىز توي بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ ماڭلاي چېچىنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ تاراپ سۈمبۈل چاچلىرىغا قوشۇۋېتىدۇ. پېشانىسىدىكى ماڭلاي چاچ ئورنىغا سېكىلىڭ چاچ قويىدۇ. چېچىنى 30 ياكى 40 تال قىلىپ ئۆرۈۋالىدۇ. مانا بۇ قىزلارنىڭ چوكان بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، چوكانلار يۈزلىرىگە ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرتۈپ، قاشلىق ئېتىپ،

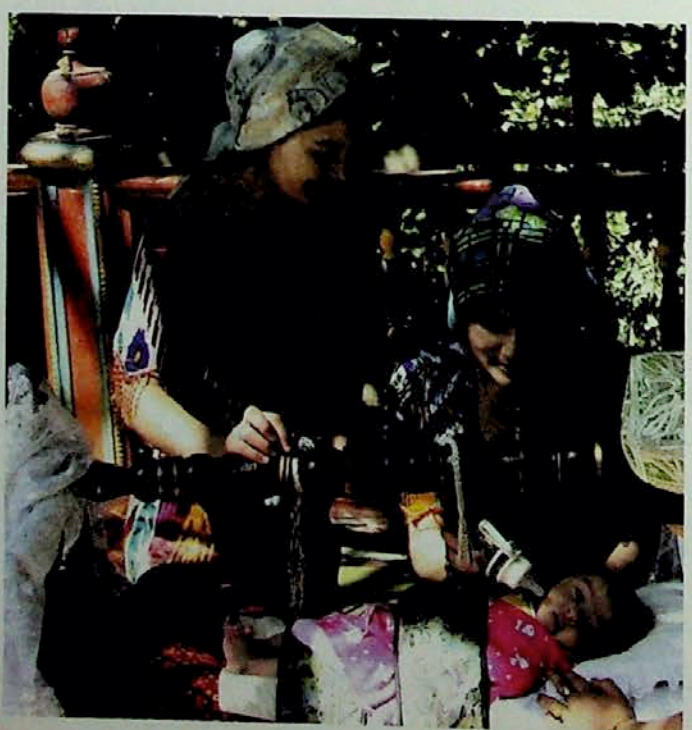
يۇزىدىكى سىرىق تۇكلەرنى تېرىغۇزۇپ، قېشىنى تەرگۈزۈپ، كۆزىگە سۈرمە سۈرۈپ، چوكانلارغا خاس سالاپەت بىلەن يۈرىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

قىز توي قىلغاندىن كېيىن تاڭغۇچ ئورنىغا باغىرداق تاقايدىغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچىكىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولمىسىمۇ، توي قىلغانلار ئەتلەس، تاۋار ـ دۇردۇنلاردىن كۆڭلەك، دۇخاۋا تەتىللادىن نىمچە چاپان ھەم جىلىتكە كىيىدۇ. يەرلىك قىرىمدىن ئىشلەنگەن ئېگىز پاشىنلىق ئۆتۈك ياكى كەش كىيىدىغان بولىدۇ. باشلىرىغا ئالتۇن جىيەكلىك دوپپا كىيىدۇ ياكى بۆرتمە شال سالىدۇ. قىش كۈنلىرى قاما ياقلىق جۇۋا، پاختىلىق نىمچە چاپان، ئىشتان ھەم قامىلىق تۇماق كىيىدۇ. قۇلاقلىرىغا ئالتۇن ھالقا، بىلىكىگە بىلەزۈك، بارماقلىرىغا ئۈزۈك سېلىپ سىپايە يۈرۈشىدۇ. بۇ قىياپەتلەر قىزلارنىڭ چوكانلىق باسقۇچىغا كىرگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

پەرزەنتلىك بولغانلار

ئۇيغۇر قىزلىرى توي قىلىپ، پەرزەنتلىك بولغاندا ياكى شۇ ياشقا يەتكەندە چاچلىرىنى تۆت، ئالتە، سەككىز تال ئۆرۈۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە چېكىسىگە بالچۇق چاچ دەپ ئاتىلىدىغان چاچنى ئۆرۈپ، بۇ چاچنىڭ ئۇچىنى غول چاچقا قوشۇپ ئۆرۈيدۇ. لېكىن، ئىككى چېكىدىكى بالچۇق چاچ كۆرۈنۈپ تۇرۇشى شەرت. چاچلىرىغا كۈمۈشتىن ياسالغان پۆپۈكلۈك چاتقۇچ ئېسىۋالىدۇ. پەرزەنتلىك بولغانلارنىڭ يەنە سېكىلەك چاچلىرى بولىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

پەرزەنتلىك بولغانلارنىڭ

كىيىم ـ كېچىكى يېڭى توي قىلغانلارنىڭكىگە ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئۇلار تەتىلادىن تىكىلگەن جىلىتكە كىيىدۇ. قىرىمدا ئىشلەنگەن ئېگىز پاشنىلىق توغرا تۇمشۇقلۇق خۇرۇم ئۆتۈك ياكى كەش كىيىدۇ. قىشلىق ياكى يازلىق كىيىملەرنى رەتلەك كىيىپ، كىشىلەر بىلەن سالىماق، سىپايە مۇئامىلە قىلىشىدۇ. ئۇلار ئۆيا ـ ئەڭلىك، قاشلىق، سۇرمىدىن ئايرىلمايدۇ. ھۆسن ـ جامالىنى تۇزەپ، باغرىداق تاقاپ ئەرلىرىگە ئۆزلىرىنى پەردازسىز كۆرسەتمەيدۇ ھەم قۇلاقلىرىغا ئالتۇن ھالقا، قوللىرىغا بىلەزۈك، ئۈزۈك سېلىپ، خۇش تەبەسسۇم خۇلقلىرى بىلەن ئەرلىرىنى خۇرسەن قىلىدىغانلاردىن بولۇپ يېتىلىدۇ.

چوكانلار

چوكانلار توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغلارغا قاتنىشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ ياشلىرىمۇ 26 ــ 30 ياش ئەتراپىدا بولۇپ قالىدۇ. ئۇلار قىياپەت، مىجەز ـ خۇلق، ئەقىل ـ ئىدراك جەھەتتە تولۇق يېتىلىدۇ؛ تۇرمۇش، جەمئىيەت، ئائىلە، بالىچاقا، تۇغقانلارنىڭ قەدىر ـ قىممىتىگە يېتىدىغان بولىدۇ. بۇ ياشتىكى چوكانلار چاچلىرىغا جىگدە يېلىمى سۈرۈپ ئىككى ياكى تۆت تال ئۆرۈۋالىدۇ ھەم چاچلىرىنى كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن چاچتەڭگە بىلەن چېتىۋالىدۇ. ئۇلار ماڭلاي چاچ ھەم بالچۇق چاچ قويماي، پەقەت سېكىلەك چاچ قويىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

چوكانلار باشلىرىغا يارىشىملىق دوپپا ياكى ئالتۇن جىيەكلىك دوپپا، قامىلىق تۇماق ياكى پەرەڭ ياغلىق، ئۇچىسىغا تەتىللا، دۇخاۋا ياكى مەخمەلدىن تىكىلگەن ئۇزۇن نىمچە چاپان، ئەتلەس ۋە ھەر خىل تاۋارلاردىن ئۇزۇن كۆڭلەك، قارا ياكى بېغىر رەڭ دۇخاۋىدا چىرايلىق جىلىتكە كىيىشىدۇ. ئۇلار ئېگىز پاشنىلىق ئۆتۈك ياكى كەش كىيىدۇ. ئۇلار يۈزلىرىگە ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرتۈپ، قاش ـ كىرپىكىنى ياستىپ، يۈزىدىكى تۈكنى ئالدۇرۇپ، رەتلىك كىيىنىپ، گۈلدەك رۇخسارىنى تۇزەپ يۈرۈشىدۇ. ئۇلار ھالقا، بىلەزۈك، ئۈزۈك تاقايدۇ. يېتىلگەن كۆكسىنى باغرىداق بىلەن كۆتۈرىدۇ. ئۇيغۇر چوكانلىرى ھەر ۋاقىت پاكىز، رەتلىك كىيىنىپ، ھۆسن ـ جامالىنى تۇزەپ يۈرۈشىدۇ.

جۇۋانلار

ئۇيغۇر قىزلىرى توي قىلىپ، مەلۇم سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن نىكاھتىن ئاجراشقان ياكى ئەرلىرى قازا قىلغان بولسا ئۇلارنى جۇۋانلار ياكى تۇل ئاياللار دەپ ئاتايدۇ.

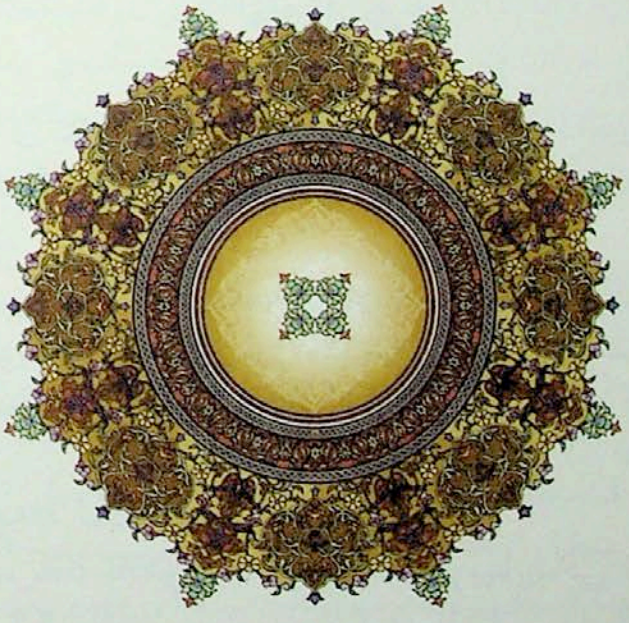
جۇۋانلار چاچلىرىغا جىگدە يېلىمى سۈرۈپ، توققۇز ياكى 15 تال ئۆرۈيدۇ. ئۇلار ياڭاق چاچ قويىدۇ. ئەمما، پەرزەنتلىك بولغان بولسىمۇ، بالچۇق چاچ قويمايدۇ. چاچلىرىغا چاچ پۇپۇك ئېسىۋالىدۇ.

كىيىم ـ كېچەك ئادىتى

جۇۋانلار باشلىرىغا ئالتۇن جىيەكلىك دوپپا ياكى مەشۇت يىپتا گۇل قوندۇرۇلغان دوپپا كىيىدۇ. بۆرتمە شال سالىدۇ. چاپانلىرىنىڭ مەيدە، ئېتەكلىرىگە، تامباللىرىنىڭ پۇشقاقلىرىغا گۇل كەشتىلەيدۇ ھەمدە تەتىلا، دۇخاۋىدىن تىكىلگەن نىمچە چاپان، ئېسىل تاۋارلاردىن كۆڭلەك، گۇل كەشتىلىگەن جىلىتكە، ئېگىز پاشنىلىق ئۆتۈك ياكى كەش كىيىدۇ. جۇۋانلار يۈزلىرىگە ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرتۈپ، ئوسمىدىن قاشلىق ئېتىدۇ. زىبۇ ـ زىننەت بۇيۇملىرىنى ئاسىدۇ. ئۇلار ھەر دائىم ھۆسن ـ جامالىنى تۇزەپ،

ئىللىق چىرايى، ياخشى خۇلقى، مىجەزى بىلەن باشقىلارنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشقا تىرىشىدۇ.

نىكاھتىن ئاجراشقان ياكى ئېرى ۋاپات بولۇپ كەتكەن ئايالىلارنىڭ ئۇچ ئاي ئون كۈن (100 كۈن) ئىددەت تۇتۇش ئادىتى بار. چۈنكى، فىزىيولوگىيەلىك قانۇنىيەتكە ئاساسلانغاندا، ئۇ ئايالنىڭ ئەسلىدىكى ئېرىدىن ھامىلدار بولغان ياكى بولمىغانلىقى مۇشۇ كۈن ئىچىدە ئېنىقلىنىدۇ. ئەگەر ھامىلدار بولسا بالىنىڭ تەۋەلىكى ئايرىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن توي قىلىشقا بولىدۇ. ئەگەر پەرزەنت قايسى تەرەپتە چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ چوڭ بولۇپ توي قىلغاندا يەنىلا ئۆز ئاتىسىنىڭ ئىسمى زاتى بىلەن نىكاھ ئوقۇلىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

تۆتىنچى باب

پەرداز قىلىش ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلار قەلەم گۈزەللىكى بىلەن سىرتقى گۈزەللىككە تەڭ ئېتىبار قىلىپ كەلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر ئاياللىرى خۇددى ھەسەل ھەرىسى شېرىن - شەربەتلىك ھەسەل جەۋھىرى يىغقانغا ئوخشاش ئۇلار پۈتۈن ئۆمرىدە ئەرلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەيدۇ. ئۇلارنىڭ ياسىنىشى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا تېخىمۇ گۈزەللىشىپ، ئەرلىرى بىلەن باشقىلارنى ئۆزلىرىگە جەلپ قىلىش ئۈچۈندۇر. قىزلارنىڭ ياسىنىشىمۇ يىگىتلەرگە ئۆزلىرىنىڭ قىزىلگۈلدەك رۇخسارىنى، چولپاندەك نۇرانە كۆزلىرى، تالا - تالا سۇمبۇل چاچلىرى، تال چۈشتەك ئەۋرىشىم بويلىرىنى نامايان قىلىپ، ھەرقانداق يىگىتنىڭ روھى، قەلبى، ئىختىيارى ۋە پۈتۈن جىسمىنى ئۆزلىرىگە ئەسىر قىلالىغۇدەك گۈزەل نازىنىنغا ئايلىنىش ئۈچۈندۇر.

ئۇيغۇر ئاياللىرى بەدىنىنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن شىپالىق ئۆسۈملۈكلەرنى ئىشلىتىپ كەلگەن. چۈنكى، ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن ئادراسمان يىلتىزى، شۇاق، ئەمەن قاتارلىقلارنىڭ يىلتىزى ۋە غوللىرىنى قاينىتىپ، سۈيى بىلەن بەدەنىنى يۇيغاندا، بەدەن تېرىسى سىلىق، يۇمران بولۇپ، پاختىدەك يۇمشاق، ئېلاستىك بولىدۇ ھەمدە تاش بەدەننىڭ ئەڭگىزى ئېشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ؛ پۈت - قول ئاغرىشنى پەسەيتىدۇ.

پەرداز قىلىش ئادەتلىرى

ئۇيغۇر ئاياللىرى ئۆزگىچە مىللىي تۇسكە ئىگە پەرداز قىلىش ئادەتلىرىنى يېتىلدۇرگەن. بۇ ئادەتلەر ئۇيغۇر خانىم - قىزلىرىنىڭ تەبىئىي نەرسىلەر بىلەن پەرداز قىلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ.

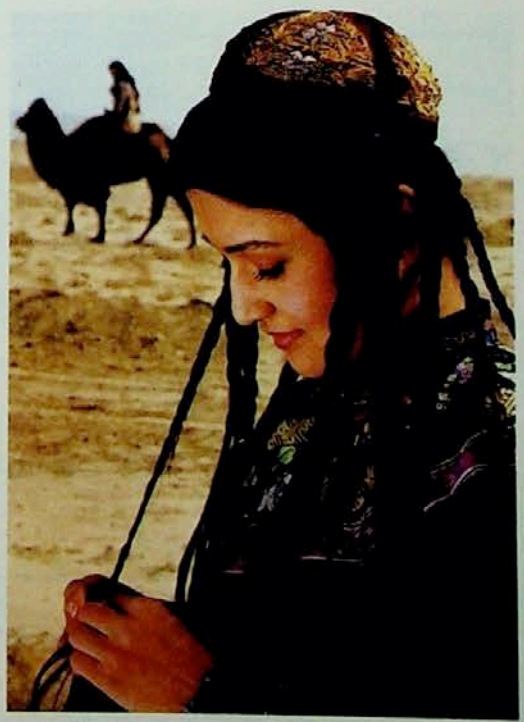
ئوسما

ئۇيغۇر ئاياللىرى ھەرۋاقىت ئوسمىسىز يۈرمەيدۇ. ياز كۈنلىرى ئوسمىنى سىقىپ سۈيى چىقىرىلىدۇ، ئاندىن پاختىدىن پەلكۈچ ياساپ، ئۇنى سىققان ئوسما سۈيىگە تەگكۈزۈپ ئەينەككە قاراپ قاشقا سۈركىلىدۇ. شۇنىڭدەك ئوسمىدا ئىككى قاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا ياكى مەڭزىگە مەڭ چېكىپمۇ قويۇلىدۇ. ئوسمىنى قويۇپ قۇرىغاندىن كېيىن سوغۇق سۇنى سېپىپ يۇيۇپ ئوسما قېتىشمىسى چىقىرىۋېتىلىدۇ. ئەگەر قىش، ئەتىياز كۈنلىرى بولسا تاش ئوسما قويۇلىدۇ. تاش ئوسما ــ ئوسمىنى يازدا قۇرۇتۇپ، قىشلىقى پاكىز يۇيۇپ قاچىنىڭ دۆگۈتىگە قويۇپ ئىلمان سۇ قۇيۇپ قويۇلسا بىرەمدە ئوسما تەييارلىنىدۇ.

ئۇيغۇر ئاياللىرى ئوسما قويغاندىن باشقا، يەنە شاپتۇل مېغىزى يېغى بىلەن كۆك ئوسما سۈيى ئارىلاشتۇرىدىغان قاتۇرما ياكى ئېگىر، ئوسما يىلتىزىنىڭ چالا كۆيدۈرۈلگەن شاخىرىنى سۈرتىدۇ.

سۈرمە

سۈرمە ئەسلىي ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆز ئاغرىقلىرىنى داۋالاشقا ئىشلىتىدىغان كان مەھسۇلاتى ئىدى. ئۇ بىر خىل قاتتىق، قارا كۆك رەڭلىك مەدەن بولۇپ، ئۇنى كۆزگە سۈرتسە كۆز ئاغرىقىغا شىپا بولىدۇ ھەمدە سۈرمىنى ئاياللار كۆز چانىقىنىڭ ئۈستىگە، كىرپىك ئەتراپىغا سۈرتسە، كۆزنى بۇلاقتەك قىلىپ كۆرسىتىپ، كىشىلەرنىڭ زوقىنى قوزغايدۇ.

يېلىم

يېلىم جىگدە غولىدىكى قويۇق تۆشۈكچىلەردىن قاينىتىپ چىقىدىغان شىلىمشىمان بىر خىل ماددا بولۇپ، رەڭگى خۇددى دېۋىرقايغا ئوخشاش سېرىق، پارقىراق كېلىدۇ. ئۇ يېپىشقاقلىق ۋە پارقىراقلىقتا ئىگە. ئۇيغۇرلار جىگدە يېلىمنىڭ بۇ خىل خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن، ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان چاچ پەدىزى سۈپىتىدە ئۇنى چېچىغا چېپىپ ئادەتلەنگەن. ئۇ چېچىلسا چاچنى يېپىشتۇرۇپ پارقىراق كۆرسىتىدۇ. بىر

قېتىم چېپىلسا، چاچنىڭ شۇ ھالىتىنى ئون كۈنگىچە ساقلايدۇ. چاچنى يۇيۇپ تارىغاندىمۇ چىگىچى ئاسان چىقىپ، چاچ ئاساناڭقىچە ئۆزۈلۈپ كەتمەيدۇ. ئۇيغۇر ئاياللىرى يەنە چاچ پەردىزىگە چالا كۆيدۈرۈلگەن بادام مېغىزى، شاپتۇل مېغىزى، سىيادان مېيىنىمۇ ئىشلىتىپ ئادەتلەنگەن. چۈنكى، بۇلارنىڭ چاچنى قارايتىش، ئۆستۈرۈش خۇسۇسىيىتى بار. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە چېچى شالاڭ ھەم ئاز ئاياللار چۈشكەن چاچ ياكى چاچتىن ياسالغان يالغان چاچ سېلىپمۇ ئادەتلەنگەن. ئۇيغۇر ئاياللىرى چۈشكەن چاچنى كۆرگەن يەرگە تاشلىماي مەخسۇس چاچ خالتىسىغا سالىدۇ ھەم ساقلايدۇ. چۈنكى، يالغان چاچقا باشقىلارنىڭ چېچى ياكى باشقا نەرسىلەر ئارىلىشىپ قالسا، چاچنى يەكلەپ، چاچ چۈشۈشكە، چاچ سانچىپ باشنى ئاغرىتىشقا سەۋەب بولىدۇ ھەم چاچ رەڭگىمۇ ماسلاشمايدۇ دەپ قارىلىدۇ.

خېنە قويۇش

خېنە ئەتىيازلىقى تېرىلىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك بولۇپ، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ تىرناق گۈزەللىكىدە ئۆزاق زامانلاردىن بۇيان پايدىلىنىپ كەلگەن تەبىئىي تىرناق لاكىدۇر.

ئۇيغۇرلار ياشاش مۇھىتىنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن خېنىمۇ تېرىغان. ئۇلار خېنىنىڭ چىرايلىق چېچەكلىرىدىن ھۆزۈرلىنىشتىن باشقا، يەنە ئۇنىڭ يىلتىزىنى، ھەتتا قولاقلىرىنى پەرداز بۇيۇمى ۋە دورا ئورنىدا پايدىلىنىپ كەلگەن. ياز كۈنلىرى خېنىنى يۇلۇپ، يىلتىزىنى سۇدا چايقىۋېتىپ، غول ـ قولاقلىرى بىلەن قوشۇپ چاناپ سوقىدۇ. ئاندىن مۇۋاپىق مىقدارىدا زەمچە ئارىلاشتۇرۇپ، يېتىش ئالدىدا ئالقان، تىرناق ئۈستىگە ئېلىپ لاتا پارچىسى بىلەن يۆگەيدۇ. ئەتىسى يۆگەلگەن لاتا ئېلىپ تاشلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تىرناق قىزغۇچ سېرىق رەڭگە كىرىدۇ، رەڭگى ئۇزاققىچە ئۆچمەيدۇ. خېنىنىڭ گۈزەللەشتۈرۈشتىن باشقا، يەنە بەدەنگە شىپالىق رولىمۇ بار. مەسىلەن، خېنە قويغاندا قول، پۇت تىرناقلىرىنىڭ ئەتراپىدا تېرە كېسەللىكى بولمايدۇ؛ قول، پۇت ئالقانلىرىنى يۇمرانلاشتۇرۇپ، بارماق ۋە بېغىشلاردىكى سوغۇق يەلنى يوقىتىدۇ؛ پۇت ـ قوللار سىرقىراپ ئاغرىيدىغان، بوغۇم ئاغرىيدىغان، پۇت ـ قول بارماقلىرى غەيرىيلىشىپ قالىدىغان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ؛ تېرىنى گۈزەللەشتۈرىدۇ؛ قول، پۇت، ئالقانلارنىڭ قىزىشىنىڭ، تەرلىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. خېنىنىڭ غولى بىلەن يوپۇرمىقىنى قاينىتىپ پۇتنى يۇيۇپ بەرسە، پۇت ئاغرىقى ۋە تاپان قىزىپ ئاغرىش قاتارلىقلارغا شىپا بولىدۇ.

لەۋ گىرىمى

بۇرۇنقى زامانلاردىن بۇيان ئۇيغۇر ئاياللىرى كالپۇكلىرى قۇرغاقلىشىپ يېرىلىپ كەتكەندە قوي... قاتارلىق چارۋىلارنىڭ قۇيرۇق مېيىنى ئوتقا قاقلاپ ئېرىتىپ لەۋلىرىگە سۈركىگەن.

قۇيرۇق مايىنىڭ سىلىقلاشتۇرۇش، قانىنى جانلاندۇرۇش، يۇمشىتىش، پارقىرىتىش رولى بولغاچقا، ئۇنى سۈركەپ بەرگەندە كالپۇك قىسمىنىڭ قان ئايلىنىشىنى ياخشىلاپ، لەۋ قىسمىنىڭ قۇرغاقلىشىپ يېرىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

ئۇپا

ئۇپا بىر خىل مېتاللوئىد بولۇپ، ئادەتتە كۆمۈر كانلىرىنىڭ كۆمۈر قاتلىمىنىڭ ئۈزۈك جايلىرىدا پەيدا بولىدۇ. ئۇنىڭ رەڭگى كۆكۈچ ئاق، مايلىق ھەم يۇمشاق بولۇپ، ھاۋانچىدا يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. ئۇ تېرىنى سىلىق قىلىپ ئاقارتىدۇ، يۇزدىكى سەپكۈن، قارا داغلارنى چۈشۈرىدۇ.

ئەڭلىك

ئەڭلىك قىزىل ئەتىرگۈل بەرگىدىن تەييارلىنىدۇ. ئادەتتە قىزىل ئەتىرگۈل ماي ئايلىرىدا ئېچىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇنى ئۈزۈۋېلىپ بەرگىلىرىنى سالقىن جايدا قۇرۇتقاندىن كېيىن يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ ئاغزى ھەم قاچىلاردا ساقلىنىدۇ. لازىم قىلغاندا ئازراق ئېلىپ يۇزلىرىگە سۈركەيدۇ ـ ده، خانىم ـ قىزلارنىڭ يۇزلىرى قىزىرىپ ھۆسن ـ جامالى چىرايلىقلىشىپ كېتىدۇ.

يۇز ئېلىش

بۇ يۇز ئېچىش دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ چىراي گۈزەللىكى بويىچە قىلىنىدىغان

بىر خىل پەردازدۇر. بۇنىڭدا موچىن ياكى پىششىق ئىشلەنگەن ئىنچىكە مەشۇت يىپتا يۇز، قاپاق ۋە پىشانىدىكى يۇمران سېرىق تۈكلەرنى ئېلىپ، يۈزنى پاكىزلايدۇ.

ئادەتتە ئىككى ئايال ھەمكارلىشىپ مەشۇت يىپنى قايچا شەكلىدە ئىككى قول بارمىقىغا ئۆتكۈزۈپ، يۈزىگە سۈركەپ يىمىرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق يۈزدىكى سېرىق تۈكلەرنى ئېلىپ تاشلايدۇ، قاپاقلاردىكى سېرىق تۈكلەرنى موچىندا تېرىيدۇ.

يۈزنى پەردازلاش

ئۇيغۇر ئاياللىرى قەدىمدىن تارتىپ تۈرمۇشتىكى تەبىئىي نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ يۈز تېرىسىنى ئاسراپ كەلگەن. ئۇلار يۈزىنىڭ تېرىسىنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن تەرخەمەكتىن پايدىلانغان. تەرخەمەك سۈيىنىڭ تېرىنىڭ توقۇلما تالالىرىنى قىسقارتىش رولى بولغاچقا، تەرخەمەك سۈيىنى يۈزگە سۈرتكەندە، يېڭىدىن پەيدا بولغان قورۇقنى يوقىتىپ، يۈزنى پارقىرىتىدۇ.

ئۇلار يەنە قاشتېشى، مەرۋايىت قاتارلىقلارنى يۇمشاق سوقۇپ، ئۇپا ئورنىدا يۈزلىرىگە سۈركەپ كەلگەن. بۇلار تېرىنى پارقىرىتىش، ھۆللۇكنى قۇرۇتۇش، سىلىقلاشتۇرۇش، قان تومۇرلارنى كېڭەيتىش، يۈزدىكى داغ، سەپكۈن، مودۇر - چوقۇرلارنى يوقىتىش، يۈز تېرىسىنى پارقىرىتىش قاتارلىق روللارغا ئىگە. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئۇلار ئارقىلىق يۈز تېرىسىنىڭ قۇرغاقلىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ،

ئۇيغۇر ئاياللىرى خام قايماقنى يۈزگە ئىشلەتكەن، بۇنداق قىلغاندا يۈزنى پارقىراتقىلى، يۈزنىڭ نەملىكىنى ساقلىغىلى بولىدۇ. ئۇلار يەنە شاپتۇل مېغىزىنى ئېزىپ سۇغا چىلاپ، ئاندىن سۈيىنى سقىۋېتىپ يۈزگە سۈرتكەن، بۇنداق قىلغاندا يۈز تېرىسىنىڭ بوشىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

باغىرداق

ئۇيغۇر ئاياللىرى كۆكرەك گۈزەللىكى ئۈچۈن باغىرداق تاقاپ كەلگەن. بۇ پەقەت توي قىلغان چوكانلار بىلەن جۇڭانلارنىڭ كۆكرەك گۈزەللىكى ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل كۆكرەك كۆتەرگۈچ. ئۆتمۈشتە توي قىلمىغان قىزلارنىڭ ئىشلىتىشى چەكلەنگەن.

زىبۇ - زىننەت

ئۇيغۇر ئاياللىرى يەنە ئالتۇن، كۈمۈش، ئۇنچە - مارجان، مەرۋايىتلاردىن زەنجىر، بۇلاپكا، ھالقا، بىلەزۈك، ئۈزۈك، چاچتەڭگە ياستىپ، بويۇن، قۇلاق، بىلەك ۋە قول بارماقلىرىغا سالىدۇ، چاچتەڭگىلەرنى بولسا چاچلىرىغا ئىلىۋالىدۇ. بۇ خىل زىننەت بۇيۇملىرى ئاياللارنى گۈزەللەشتۈرۈش بىلەن بىللە، ئۇلارنى ھەر خىل يامان كېسەللىكلەردىن ساقلايدۇ. كۆزى ئاجىزلار مەرۋايىت دانچىسىنى كۆزىنىڭ چانىقىغا تېڭىۋالسا كۆزنى روشەنلەشتۈرىدۇ؛ ئالتۇن جابدۇق ئاياللارنى ھەر خىل كېسەللىكلەردىن، شۇنداقلا ئاياللار كېسەللىكلىرىدىن ساقلايدۇ. بۇلاردىن باشقا، يەنە ئاياللار ئادەت كۆرۈپ قالغاندا، ئۈزۈكنى ئوڭ قولىنىڭ چىمچىلاق بارمىقىغا سېلىۋېلىش ئارقىلىق ئەرلەرنى خەۋەرلەندۈرىدۇ. ئادەتتە ئاياللار سول قولىنىڭ چىمچىلاق بارمىقىغا ئۈزۈك سالىدۇ، ھەرگىز ئوڭ قولىنىڭ چىمچىلاق بارمىقىغا ئۈزۈك سالمايدۇ. چۈنكى، ئۆي ئىشلىرى، قازان بېشى ئىشلىرى ۋە دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى كۆپىنچە ئوڭ قولدا قىلغاچقا، ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىغا ئۈزۈك سېلىش ئەپسىز بولىدۇ.

خۇش پۇراقلىق بۇيۇملار

ئۇيغۇر ئاياللىرى تېنىدىن خۇش پۇراق تارقىلىش ئۈچۈن ئىپار، زەپەر، سەندەل، ئەنبەر قاتارلىق خۇش پۇراقلىق بۇيۇملارنى تۈگۈنچە قىلىپ يېنىدا ساقلايدۇ. قىزىلگۈل بىلەن زەپەرنى ئارىلاشتۇرۇپ چاي دەملەپ ئىچىدۇ. بۇ خىل چاي ئۇلارنىڭ چىرايىنى گۈزەللەشتۈرىدۇ. ئۇلار يەنە گۈلقەنتنى دائىم ئىستېمال قىلىپ تۇرىدۇ. چۈنكى، گۈلقەنت ئادەم بەدىنىنى خۇش پۇراق قىلىدۇ.

بەشىنچى باب

توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلار پەرزەنتلىرى توي قىلىش يېشىغا يەتكەن ھامان، ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىپ قويۇشقا ئالدىرايدۇ. ئۇلارنىڭ بەختلىك تۇرمۇش قۇرۇشى ۋە چىن مۇھەببەتلىك شېرىن ئايلىرىنى خاتىرجەم، خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزۈشى ئۈچۈن توي مۇراسىمىنى زور خۇشاللىق تەنتەنىسىگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن تۆۋەندىكىدەك ئۆتكەللەرگە دىققەت قىلىدۇ:

قىز تاللاش

ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى تېپىشتۇرۇپ توي قىلىش ئۇسۇلى ھەر خىل بولىدۇ.

1. قىز ـ يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆزئارا كېلىشىپ تويىنى قىلىپ قويىدۇ؛

2. قىز ـ يىگىتنىڭ تۇغقانلىرى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق تويىنى قىلىدۇ؛

3. قىز ـ يىگىتلەر ئۆزلىرى بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈپ ئاتا ـ ئانىسىغا ئەلچى كىرگۈزۈش ئارقىلىق، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قوشۇلغاندىن كېيىن توي قىلىدۇ؛

4. بىر قىسىم ئائىلىلەرنىڭ ئوغلى بولماي، قىزلا بولسا يىگىتنى ئېچ كۈيۈ ئوغۇلچىلاپ ئۆيگە ئەكىرىش ئارقىلىق توي قىلىدۇ.

ئېمىلداشنى سۈرۈشتە قىلىش

يۇقىرىقى ئۇسۇللار بويىچە مەلۇم بىر ئائىلىنىڭ قىزىنى مۇڭاپىق دەپ بېكىتكەندىن كېيىن، قىز ـ يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ تېگى ـ تەكتىنى، ئادەمگەرچىلىك ئەھۋالىنى، يۇقۇملۇق كېسەللىك ئەھۋالىنى، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئېمىلداشلىق ئەھۋالىنى قاتتىق سۈرۈشتە

قىلىدۇ. چۈنكى، ئېمىلداشلار ئۆزئارا توي قىلىپ قالسا، ئۇزاق ئۆتمەيلا كېسەلچان بولۇپ قالىدۇ، ئۆمرىمۇ ئۇزۇن بولمايدۇ؛ بۇنداق نىكاھلانغۇچىلاردىن ناكا، مەجرۇھ، ئەلەس بالىلار تۇغۇلىدۇ؛ بۇنداقلارنىڭ نىكاھى ئۆمۈرلۈك بولمايدۇ دەپ قارايدۇ.

يۇقىرىقى مەسىلىلەردىن باشقا چاتاق چىقمىسا، يىگىت تەرەپ قىز تەرەپكە ئەلچى ئەۋەتىدۇ.

ئەلچى ئەۋەتىش

قىز تەرەپكە ئەلچىلىككە ئەۋەتىلىدىغان كىشى دۇرۇس، ھەققانىي، راستچىل، جامائەت ئىچىدە ھۆرمىتى بار، مۆتىۋەر كىشىلەر (ئاياللار)دىن تاللاپ قىز تەرەپ ئائىلىسىگە ئەلچىلىككە ئەۋەتىدۇ.

قىز تەرەپ يىگىت تەرەپتىن مۆھلەت ئېلىپ ئەلچىلەرنى يولغا سالىدۇ. ئاندىن بەلگىلەنگەن مۆھلەت ئىچىدە يىگىت تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىقلايدۇ. ئەگەر يىگىتنى مۇۋاپىق كۆرسە، قىزنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ، مۆھلەت توشۇشىغا يېقىن قىز تەرەپنىڭ قوشۇلىدىغان ياكى قوشۇلمايدىغانلىقى ئەلچى ئارقىلىق يىگىت تەرەپكە يەتكۈزۈلىدۇ. ئاندىن يىگىت تەرەپ قىز تەرەپكە تەزىمگە كىرىدۇ.

تەزىمگە كىرىش

ئۇيغۇرلاردا بۇ ئىشنىڭ خەيرلىك بولۇشى ئۈچۈن سەيشەنبە، جۈمە كۈنلىرىدىن باشقا كۈننى تاللايدۇ، ئەمما ھەپتە ۋە ئاينىڭ تاق كۈنلىرىنى تاللىمايدۇ. قىز تەرەپتىن خۇش خەۋەر ئاڭلىغان ئوغۇل تەرەپ ئۆزلىرىنىڭ خۇشاللىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن يىگىت تەرەپتىن يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئەلچى، يېقىن تۇغقىنىدىن بىرەر كىشى ياكى مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمام ياكى مەزىنى سوۋغاتلار بىلەن قىزنىڭ ئائىلىسىگە يوقلاپ بارىدۇ ھەم ئۆزلىرىنىڭ رەھمىتىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ باسقۇچنى «تەزىمگە كىرىش» دەپ ئاتايدۇ.

ئەگەر يىگىت ـ قىز بىر مەھەللىدە ياكى ئۆيلىرىنىڭ ئارىلىقى يېقىنراق بولسا، بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ رازى بولغان ياكى بولمايدىغانلىقىنى باشقىلار ئارقىلىق ئاتا ـ ئانىلىرىغا بىلدۈرىدۇ. ئەگەر ئارىلىق يىراق بولۇپ، قىز ـ يىگىت بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشمايدىغان بولسا، ئۇلار كونا ئەنئەنە بويىچە تەقدىرگە بويسۇنىدۇ ھەم ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ھەرگىز ناباب لايىققا رازىلىق بەرمەيدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ.

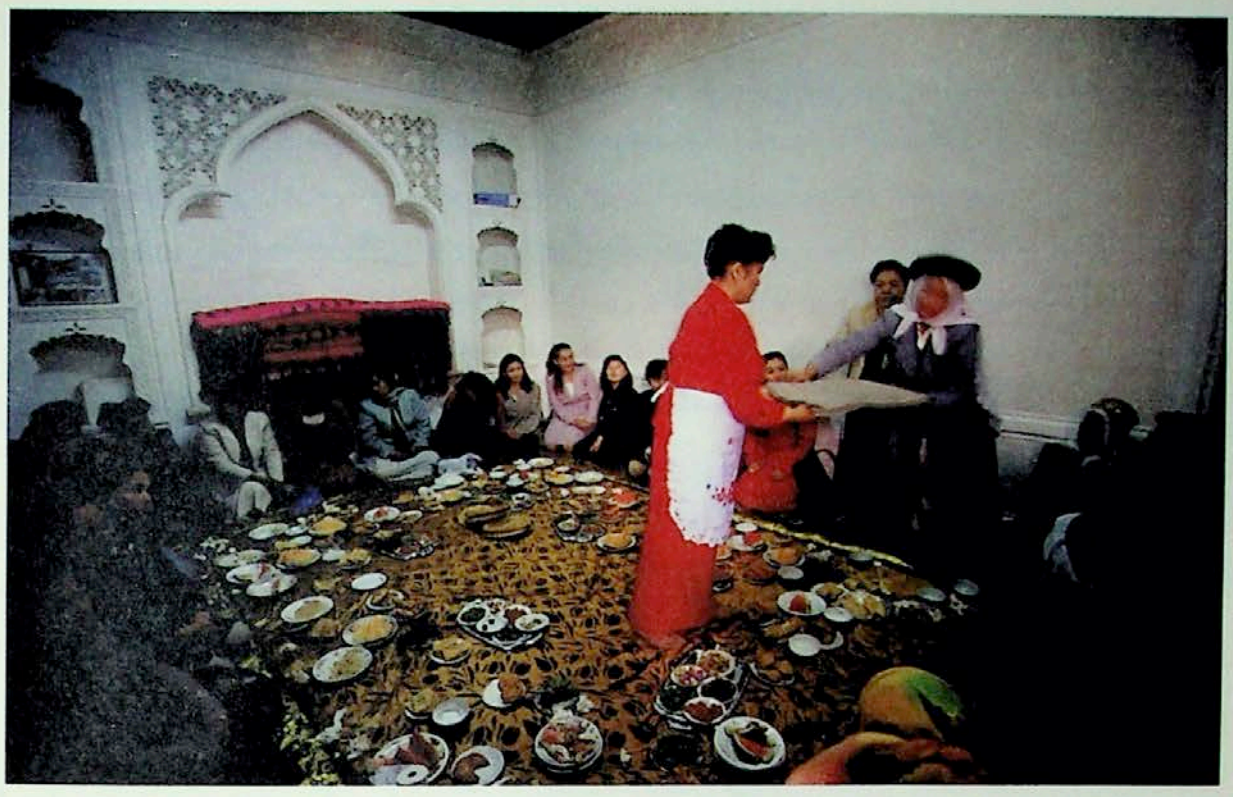
ھازىر ئاتا ـ ئانىلار قوشۇلۇشتىن سىرت، يەنە قىز ـ يىگىتلەر بىرنەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ مەلۇم چۈشىنىش ھاسىل قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ماقۇل كۆرىدىغان ئەھۋالغا يۈزلەنمەكتە.

بېشىنى باغلاپ قويۇش

بۇ، يىگىت تەرەپ بىلەن قىز تەرەپنىڭ تويىنى رەسمىي بېكىتىشىنى كۆرسىتىدۇ. توي بېكىتىلگەندىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ كۆڭلى توختايدۇ، قىز ـ يىگىتمۇ باشقا قىز ـ يىگىتكە كۆز سالمايدۇ. بۇ خىل ئەھۋالنى ئۇيغۇرلار «بېشىنى باغلاپ قويۇش»، «ئالدىنى توسۇپ قويۇش»، «بارىكاللا ئېيتىپ قويۇش»، «چاي ئىچكۈزۈپ قويۇش» قاتارلىق ناملار بىلەن ئاتاپ كەلگەن.

داستىخان سېلىش ئۇسۇلى ۋە ئادىتى

ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن مېھماندوست خەلق. ئۇلارنىڭ توي ـ تۆكۈن مېھماندارچىلىقى، سەيلە ـ ساياھەت مېھماندارچىلىقى، قوشنا ـ قولۇم مېھماندارچىلىقى ۋە ھەر خىل مەشرەپلەردىكى داستىخان سېلىش ئادىتى ئۆزگىچە. مەسىلەن، مېھماندارچىلىق، مەشرەپ سورۇنلىرىدا نان جۈپ قويۇلىدۇ. داستىخانغا قويۇلغان ھۆل ـ قۇرۇق مېۋىلەردىن تارتىپ

نازۇنېمەتلەرگىچە ھەممىسىنىڭ جۈپ بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. تاق تىزىلسا مېھمانلارنى كۆزگە ئىلمىغانلىق ھېسابلىنىدۇ.

كىچىك چاي (كىچىك تەزىم)

يىگىت تەرەپ تەزىمگە كىرىپ بولغاندىن كېيىن، يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئەلچى، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، يېقىن تۇغقانلاردىن بىرنەچچەيلەن سوۋۇغات ۋە بىر ـ ئىككى تۇياق قوي ئېلىپ قىز تەرەپكە كىچىك چاي ئاپىرىدۇ. قىز تەرەپمۇ ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىپ ئوبدان كۈتۈۋالىدۇ. بۇنى «كىچىك چاي» دەپ ئاتايدۇ.

چوڭ چاي (چوڭ تەزىم)

كىچىك چاي ئەكىرىپ بولغاندىن كېيىن يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئەلچى، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى يەنە ئىككى ـ ئۈچ تۇياق قوي، گۈرۈچ، ياغ قاتارلىقلارنى ئېلىپ، خېلى زور تەييارلىق بىلەن قىز تەرەپكە چوڭ چاي ئاپىرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قىز تەرەپمۇ مال سويۇپ، مېھمانلارنى ئوبدان كۈتۈلىدۇ.

تاماقلار تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن ساندۇق ئېچىش باشلىنىدۇ. يىگىت

تەرەپنىڭ بىر ئايال ۋەكىلى (بۇ ئايال ھارۋىدىن قىز مېلىنى ئېلىپ كىرگەن ھەم چوقۇم بىر نىكاھلىق بولغان بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ) ئوتتۇرىغا چۈشۈپ تەكەللۇپ بىلەن: «ئەسسالام قۇدىلار ۋە بۈگۈنكى مەرىكىگە قاتناشقان بارلىق مېھمانلار، بىز قىزىمىزنىڭ لايىقىدا بولالمىدۇق، شۇنداقتىمۇ ئازغىنا سوۋۇغىتىمىزنى كۆپكە تاۋاپ قىلىپ، قوبۇل قىلغايسىلەر...» دېگەن سۆزلەرنى قىلىدۇ، ئاندىن:

ئات ئالساڭ قاشقىسىغا قارا،
قىز ئالسا چاچقۇسىغا قارا.

دەپ چاچقۇ چاچىدۇ. باشقىلار بۇ چاچقۇنى تالىشىپ تېرىپ ئالىدۇ ھەم كۈلكە ـ چاقچاق قىلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، يېگىت تەرەپ ئەكەلگەن رەخت ۋە قىزنىڭ كىيىم ـ كېچەك، زىبۇ ـ زىننەتلىرىنى سورۇن ئەھلى ئالدىدا كۆرسىتىدۇ. تويلۇقلارنى كۆرسىتىپ بولغاندىن كېيىن قىز تەرەپنىڭ ئايال ۋەكىلى (بىر نىكاھلىق بولغان بولۇشى شەرت)مۇ بىرمۇنچە تەكەللۇپ سۆزلەر بىلەن قىز

تەرەپ تەييارلىغان سوۋغاتلارنى سورۇن ئەھلى ئالدىغا قويىدۇ. ئاندىن يىگىت ـ قىز تەرەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ، بىر ـ بىرىگە تەزىم بەجا كەلتۈرىدۇ. سورۇن ئەھلىمۇ بۇ قۇدىلارنى مۇبارەكلىشىدۇ ھەم سورۇن ئەھلى بىر دەك دۇئا قىلىشىدۇ.

مانا مۇشۇ ۋاقىتتا يىگىتنىڭ ئاپىسى ياكى يېقىن تۇغقانلىرىدىن بىر كىشى:

قۇرغۇي بولۇپ ئۇچتۇم مەن،
ئالتۇن تاغقا قوندۇم مەن.
پالانچى خان بىلەن قۇدا بولۇپ،
مۇرادىمغا يەتتىم مەن.

دەپ قوشاق ئېيتقاندىن كېيىن سورۇن كەيپىياتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلىدۇ، ئاندىن ھەممە قىزغىن كەيپىيات بىلەن مۇزىكىلارنىڭ تەڭكەش قىلىنىشى بىلەن ئۇسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىپ، چاقچاقلار قىلىشىدۇ. سورۇن شۇ خىل شاد ـ خۇراملىق كەيپىياتتا ئاخىرلىشىدۇ.

يانتاق چۈشۈرۈش

توي كۈنى بېكىتىلگەندىن كېيىن يانتاق (تويىنىڭ ئوتۇن ـ ياغىچى ھەم كۆمۈرى) چۈشۈرۈش باسقۇچى ئورۇندىلىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن يىگىتنىڭ 20 ــ 30 ئاغىنىسى يەتتە ـ سەككىز ھارۋىلىق بولۇپ جاڭگالغا چۈشۈپ يانتاق ئاچقىپ قىزنىڭ ئائىلىسىگە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئاندىن يىگىتنىڭ ئۆيىگە كېلىپ توي كۈنىدىكى ئىشلارنى مەسلىھەت قىلغاچ ۋەزىپىلەرنى بۆلۈشىدۇ، ئاندىن بىر ئاخشام مەشرەپ ئويناپ قايتىشىدۇ.

تويلۇق ئاش سۈيى

يىگىت بىلەن قىز تەرەپنىڭ تەييارلىقلىرى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتكەندىن كېيىن، قىز تەرەپتىن بىرنەچچە ۋەكىل تويلۇق ئاش سۈيى ئالغىلى يىگىتنىڭ ئۆيىگە كېلىدۇ. تويغا كەلگەنلەرگە زەللە تارتىلىدىغانلىقى ئۈچۈن قىز تەرەپكە بىر تۈياق كالا، يەنە ئۇچ ـ تۆت تۈياق قوي بېرىلىدۇ. يىگىت تەرەپتىن نىكاھ كۈنى قىز تەرەپكە تويغا بارغان تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنىلىرىغا كالا گۆشى تارتىلماي، قوي گۆشى تارتىلىدۇ. بۇنداق بولمىسا ھۆرمەتسىزلىك بولۇپ،

كۆڭۈلده قېلىشلار بولۇپ قالىدۇ. يەنە 100 كىلوگرام ئەتراپىدا گۈرۈچ، يېرىم دادەنگىچە بۇغداي، بەش كۈرە مال بوغۇزى ئۇچۇن قوناق، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يېتەرلىك ياغ ۋە كۈنجۈت، سەۋزە، پىياز، مېۋە - چېۋە، چاي، تۇز قاتارلىقلار بېرىلىپ، ئۇلارنى هارۋىدا قىزىنىڭ ئۆيىگە يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ. ئەتىسى يىگىت تەرەپتىن ئەلچىلەر بېرىپ قىزنىڭ ئائىلىسىدىن هال سوراپ تويلۇق ئاش سۇيىنىڭ كەم - كوتىسى بولسا تولۇقلاپ بېرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، هەر ئىككى تەرەپ توي تەييارلىقىغا تۇتۇش قىلىدۇ.

قىزنىڭ يىگىتكە تەييارلىقى

قىز يىگىتكە گۈللۈك، ئەتراپىدا چۇچۇلىسى بار قول ياغلىق، كەشتىلىك دوپپا، كەشتىلىك پايپاق قاتارلىقلارنى ئۆز قولى بىلەن تەييارلايدۇ. ئايرىم ساندىكى قىزلار يەنە غاڭزا خالتىسى تىكىپ، كەشتىلەپ تەييارلايدىغان ئەهۋاللارمۇ بار.

تويغا چىللاش

توي بولۇشتىن ئىككى - ئۈچ كۈن بۇرۇن توي بولىدىغان يىگىت بىر سۇنايچى، بىر داپچى هەم بىرنەچچە ناخشىچىنى تەكلىپ قىلىپ، 20 ــ 30 ئاتلىق ياشلار بىلەن ئۆزى ۋە قىزغا ۋاكالىتەن تويغا چىللاشقا تېگىشلىك قىز - يىگىتلەرنى تويغا چىللايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئاتلىق هەرقايسى مەهەللىلەرگە بېرىپ سۇناي، داپ چالىدۇ. ياشلار توپلاشقاندا يىگىت ئىككى دوستى بىلەن شۇ مەهەللىنىڭ يىگىتبېشى ئارقىلىق قىز - يىگىتلەرنى تويغا چىللايدۇ. شۇ مەهەللىدە يېقىن تۇغقانلىرى بولسا ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ تويغا چىللاپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىدۇ. كەچتە يىگىتلەر قايتىپ كېلىپ يىگىتنىڭ ئۆيىدە تاماقلىنىپ بىرئاز مەشرەپ ئۆيناپ قايتىشىدۇ. يىگىت بىلەن قىزنىڭ ئاتا - ئانىلىرىمۇ ئايرىم - ئايرىم ئادەم ئەۋەتىپ جامائەت، ئۇرۇق - تۇغقان ۋە قوشنا - قولۇملارنى تويغا چىللايدۇ.

توي هارپىسى چۇشتىن باشلاپ هەرقايسى مەسچىتنىڭ جامائىتى توينى مۇبارەكلەپ كېلىشكە باشلايدۇ. هەرقايسى مەهەللىلەردىن ئايالار توينى مۇبارەكلەپ، دەم كۆتۈرۈپ كېلىشىدۇ. كەچتە يىگىتلەر توينى مۇبارەكلەپ كېلىشىدۇ. ئۇلارغا ئاتاپ مەخسۇس «كۆسۈي پولۇسى» دېگەن تاماقنى تەييارلايدۇ. ئۇنى يەپ ئازراق تاماشا قىلىپ قايتىشىدۇ.

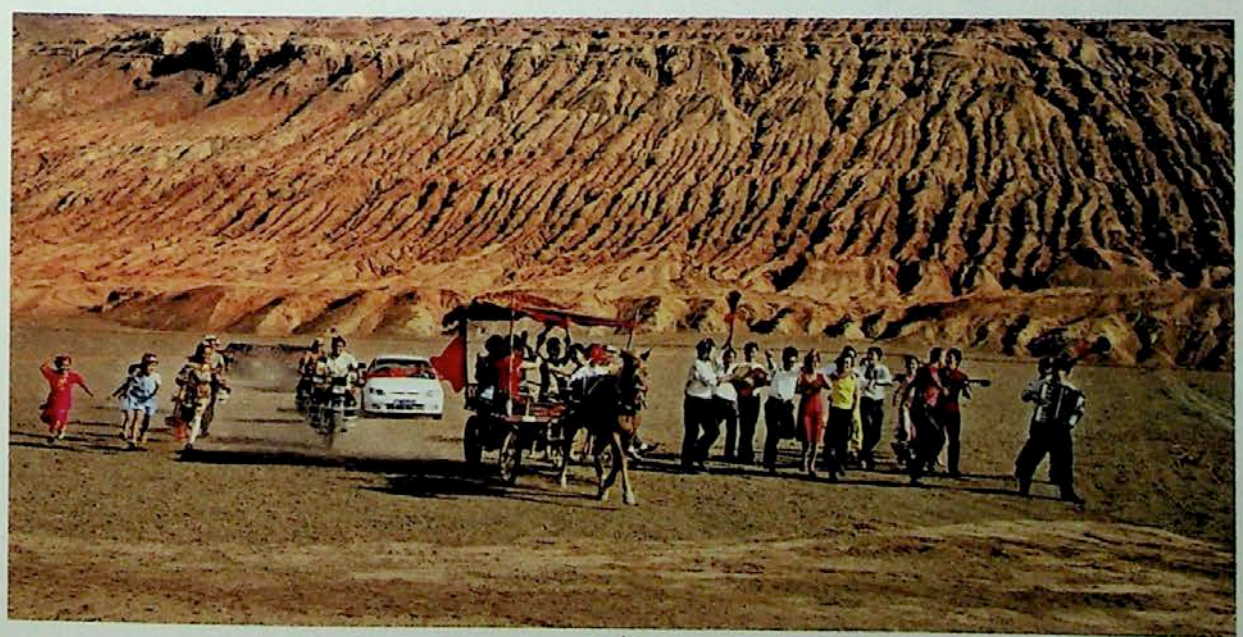
توي باشلاش

توي هارپىسى ئاخشىمى توي باشلاش ئۇچۇن يىگىت تەرەپتىن ناغرا - سۇناي چېلىنغان ھالدا قىز تەرەپكە بىر - ئىككى ھارۋىلىق ئادەم بېرىپ تويىنىڭ باشلانغانلىقىنى تەبرىكلەيدۇ. ئۇلار بىر مەيدان ئۇسسۇل ئويناپ ئويۇننى تازا ئەۋجىگە كۆتۈرۈپ قايتىشىدۇ. ئۇلار قايتىشىدا قىز تەرەپتىن يىگىت ئۇچۇن تەييارلانغان كىيىم - كېچەك، قول ياغلىق، دوپپا - پايپاقلارنى ئېلىۋالىدۇ. قىزنىڭ ئۆيىدىمۇ ئوخشاشلا تويىنى مۇبارەكلەپ كەلگۈچىلەر بولىدۇ. قىزنىڭ ئۆيىدە شۇ ئاخشىمى دوستلىرى بىلەن مەشرەپ ئويىنىلىدۇ. بۇنىڭغا تەكلىپ قىلىنغان يىگىتلەرگە چۆچۈرە تەييارلايدۇ. يىگىتلەر كېلىپ چۆچۈرە ئىچىپ بولۇپ، ئاندىن مېلىس ۋە مەشرەپ ئويناىدۇ.

سورۇننىڭ ئاخىرىدا مېلىس ۋە مەشرەپ ناخشىلىرىدا مۇنداق نەزمىلەر ئوقۇلىدۇ:

قارا شەھەر دەريا سىغا،
سالدىم مەن بىر كېمە.
خاھى ئاقسۇن، خاھى چۆكسۇن،
ئۇندىن غەم يېمە.

ئاتمىش ئالتە دەريا سۇيى،
بىر بولۇپ ئاقتى.

سەن يارىمنى كۆرەي دېسەم،
ئۇ قەتنىڭ ۋاقتى.

ئاخىرقى چۈشۈرگۈسى ھېسابىدا:

ئۇزۇن - ئۇزۇن ئارقانىنى،
كېسىپ - كېسىپ كالتارتتۇق.
ناخشىنى ئېيتىۋېرىپ،
قىزلارنىمۇ يالتايتتۇق.

دەپ ناخشىسىنى توختىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن مەشرەپ ئاخىرلىشىدۇ. ئەمما، قىزلارنىڭ كۆپ بىر قىسمى قىزغا ھەمراھ بولۇپ بىرگە قونۇشۇپ بېرىدۇ.

نىكاھ

نىكاھ ئادەتتە توي كۈنى ئەتىگەندە ئوقۇلىدۇ. بۇرۇن توي ئۇچ كۈن بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، بىرىنچى كۈنى نىكاھ ئوقۇلاتتى، ئىككىنچى كۈنى توي كۆچۈرەتتى، ئۈچىنچى كۈنى قىزنىڭ يۈزىنى ئاچاتتى. ھازىر ھەممە ئىشنى توي كۈنىلا تۈگىتىدىغان بولدى. چىللاقنى ئەتىسى ياكى پۈرسەت تېپىپ مەلۇم بىر كۈنى مۇۋاپىق پەيتتە ئۆتكۈزىدۇ. نىكاھ قىز تەرەپتە ئوقۇلىدۇ. نىكاھ ئوقۇغۇچىنى يىگىت تەرەپ ئېلىپ بارىدۇ، نىكاھقا يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ بىر نىكاھلىق بولغان ئىككى ۋەكىلى ھەم شۇ مەھەللە مەسچىتنىڭ ئىمامى ياكى مەزىنى بىللە بارىدۇ (1960 - يىللاردىن كېيىن نىكاھقا يىگىت تەرەپتىن يىگىتنىڭ ئاتىسى، يىگىت قولدىشى، يەنە نىكاھ ئوقۇغۇچى بىللە بارىدىغان بولدى). قىزنىڭ ئاتىسى بىر - ئىككى يېقىن تۇغقان ياكى قوشنىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىشىك ئالدىغا چىقىپ نىكاھقا كەلگەنلەرنى قارشى ئېلىپ ئۆيگە باشلايدۇ ۋە ئۇلارغا داستىخان سېلىپ چىرايلىق كۈتىدۇ. داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن نىكاھ ئوقۇغۇچى ئالدى بىلەن بىرئاز سۆز قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا يىگىت بىلەن قولداش ئۆرە تۇرىدۇ. قىز بىر ياكى ئىككى ئايال تۇغقىنى ۋە قولدىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا بېشىغا رومال ياكى ياغلىق سالغان ھالەتتە تۇرىدۇ.
1. بۇ ۋاقىتتا نىكاھ ئوقۇغۇچى قىز - يىگىتكە بۇنىڭدىن كېيىن ئوبدان

ئۆتۈش، ھەر ئىككى تەرەپ ئاتا ـ ئانىلىرىنى ئوبدان كۈتۈش، تۇرمۇش، ئىقتىساد... تەرەپلەردىن خەۋەر ئېلىش، ئاغرىق بولسا قاراش قاتارلىق جەھەتلەردىن نەسىھەت قىلىدۇ.

2. قىزنىڭ مېھىر ھەققىنى بېكىتىدۇ. مېھىر ھەققىنى بېكىتىش ئەينى دەۋردە بىر تۈياق قۇربانلىق قوينىڭ باھاسىغا سۈندۈرۈپ قويياتتى. بۈرۈنقى زامانلاردا بەش سەر ئالتۇنغا بېكىتىلىدۇ دېيىلسە، نىكاھ قاتناشقۇچىلىرى ئون سەر ئالتۇنغا بېكىتىلىدۇ دەپ تالاش ـ تارتىش قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولغان. بۈنىڭدىكى مەقسەت، تويدىن كېيىن ھەر خىل كۆڭۈلسىز ئىشلار بولسىمۇ، يىگىت ـ قىزنىڭ ئاجراشماسلىق مەقسىتىدە مېھىر ھەققىنى ئېغىر توختىتىش ئىكەن. بۇ ئەينى دەۋردە ياكى ھازىرقى دەۋردە بولسۇن نەق پۇل نەق مەيداندا بېرىلمەيدۇ، پەقەت ئەر ـ ئايال كەلگۈسىدە مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئاجرىشىشقا توغرا كەلسە، ئايالنىڭ مېھىر ھەققىنى شۇ ۋاقىتتا تۈرمۇش خىراجىتى ھېسابىدا ئەر ئايالغا بېرىدۇ. يۇقىرىدىكى رەسمىيەتلەر تۈگىگەندىن كېيىن رەسمىي نىكاھ ئوقۇلۇشقا باشلايدۇ.

3. بىر چىنىگە ئازراق تۇز سۈيى قۇيۇپ، ئىچىگە ئىككى بۇردا نانىنى سېلىپ نىكاھ ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا قويۇلىدۇ، ئاندىن نىكاھ ئوقۇلىدۇ.

نىكاھ ئوقۇغۇچى ئايەت ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، يىگىتتىن: «پالانچى ئاخۇن پالانچى ئاخۇننىڭ قىزى پالانچى خانىنى رازى - رىزالىقىڭىز بىلەن قىيامەتلىك ھالال جۈپتىلىككە ئۆز ئەمرىڭىزگە ئالدىڭىزمۇ؟» دەپ سورايدۇ. يىگىت چوڭلار ئالدىدا سەل خجىللىق ھېس قىلىپ دەرھال جاۋاب بەرمەي، پەقەت ئۈچىنچى قېتىم سورىغاندا «ئالدىم» دەپ جاۋاب بېرىدۇ (ھازىر تۇنجى قېتىمدىلا جاۋاب بېرىدىغان بولدى). ئاندىن قىز تەرەپتىن: «پالانچى خان پالانچى ئاخۇننىڭ ئوغلى پالانچى ئاخۇنغا رازى - رىزالىقىڭىز بىلەن قىيامەتلىك ھالال جۈپتىلىككە ئۆزىڭىزنى قوبۇل ئەتتىڭىزمۇ؟» دەپ ئۈچ قېتىم سورايدۇ. ئەمما، قىز تېخىمۇ خجىللىقتا جاۋاب بېرەلمەي يېنىدىكى قولدىشى ياكى يەڭگىلىرى ئاڭلىغۇدەك پىچىرلاپ ماقۇللۇق بىلدۈرىدۇ، بۇنىڭغا يېنىدا تۇرغانلار گۈۋاھلىق بېرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن نىكاھقا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، بۇ ئىككى ياشنى ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنى مۇبارەكلەپ تەبرىكلىشىدۇ. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا قىز يەڭگىسى ياكى قولدىشى بىلەن يىگىت قولدىشى داستىخاندىكى ھېلىقى چىنىگە ئېتىلىپ، كىم چاققان كەلسە شۇ ئۆز دوستىغا تۇزغا چىلانغان نانىنى ئالدى بىلەن يېگۈزىدۇ.

ئەمەلىيەتتە، بۇ، يىگىت بىلەن قىزنىڭ كۆپچىلىككە «بۇگۈندىن ئېتىبارەن بىز ئىككىمىز قىيامەتلىك جورا بولدۇق، تۇزكورلۇق قىلماي، بىر - بىرىمىزگە مەڭگۈ سادىق بولۇپ ئۆتىمىز» دەپ بەرگەن قەسىمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

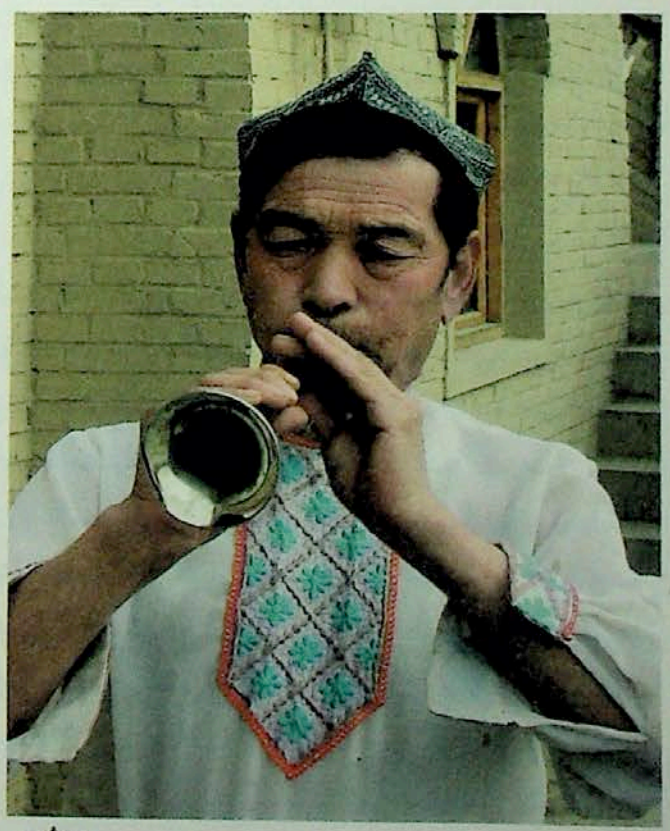
قىز كۆچۈرۈش

تۇينىڭ تۇنجى كۈنى، يەنى نىكاھ كۈنى قىز ۋە يىگىت تەرەپنىڭ مېھمانلىرى بىر كۈن قىزنىڭ ئۆيىدە توي ئۆيىنايدۇ. قىز كۆچۈرۈشكە باردىغان كۈنى سەھەردە يىگىت تەرەپنىڭ قورۇسىدا ياكى ئۆگزىدە سۇنايچى ناۋا مۇقامىغا چالىدۇ، ئاندىن باشقا مۇقاملارنىڭ نەغمىلىرىگە ناغرا - سۇنايىنى تەڭكەش قىلىپ چېلىپ قىز - يىگىتلەر ئۇسسۇل ئۆينايدۇ، تويىنى كۆچۈرۈشكە باردىغان مېھمانلار كەلگەندە ئۇلارغا تاماق تارتىلىدۇ، ئاندىن ئۇلار قىز كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن 10 ــ 20دەك مەپە - ھارۋىلار بىلەن قىزنىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالىدۇ (ھازىر مەپىنىڭ ئورنىنى كىچىك پىكاپ، ھارۋىنىڭ ئورنىنى بولكىۋاي ئىگىلىدى). بۇ چاغدا ناغرا - سۇناي بىلەن «ھەي نەزەل» دېگەن ئاھاڭ چېلىنىدۇ. قىز تەرەپ يىگىت تەرەپتىن كەلگەن

مېهمانلارنىڭ ئالدىغا تائام، مېۋە ـ چۈشلەرنى تارتىدۇ. مېهمانلارنىڭ ھەرقايسىسىغا ئۆز لايىقىدا زەللە تەييارلايدۇ. ئاندىن كەڭرىرەك جايغا سورۇن تۈزۈلۈپ ناغرا ـ سۇنايىنىڭ تەڭكەش قىلىنىشى بىلەن ئويۇن باشلىنىدۇ. قىزلار، يىگىتلەر مېلىس ئويىنسا، چوڭلار مەشرەپ ئويىنايدۇ. تويى بولغان يىگىت بېشىغا دەستىھا كىيىپ 10 ــ 20 ئاغىنىلىرى بىلەن ئاتلىق بولۇپ بىرنەچچە يولغا بۆلۈنۈپ، قىز تەرەپكە قاراپ يول ئالىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق بۆلۈنۈپ مېڭىشىدىكى سەۋەب شۇكى، قىزنىڭ مەھەللىسىدىكى يىگىتلەر يىگىتنىڭ ئالدىنى توسۇيدۇ. ئەگەر يىگىتنى تۇتۇۋالسا ئۇنى توپىغا مىلاپ، يۈز ـ كۆزىگە قارا سۈركەيدۇ. شۇڭا، يىگىت ناھايىتى ھوشيارلىق بىلەن بىرنەچچە تارماق يولغا بۆلۈنۈپ قولايلىق شارائىتتىن پايدىلىنىپ، قىزنىڭ قورۇسى ئالدىغا چۈشۈۋالىدۇ. قىزنىڭ قورۇسىغا ئوخشىلۇق كىرەلمىسە، بۇ شۇ يىگىتنىڭ تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. قىز تەرەپ يىگىتلەر ئالدىغا تاماق تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى دۇئا بېرىدۇ.

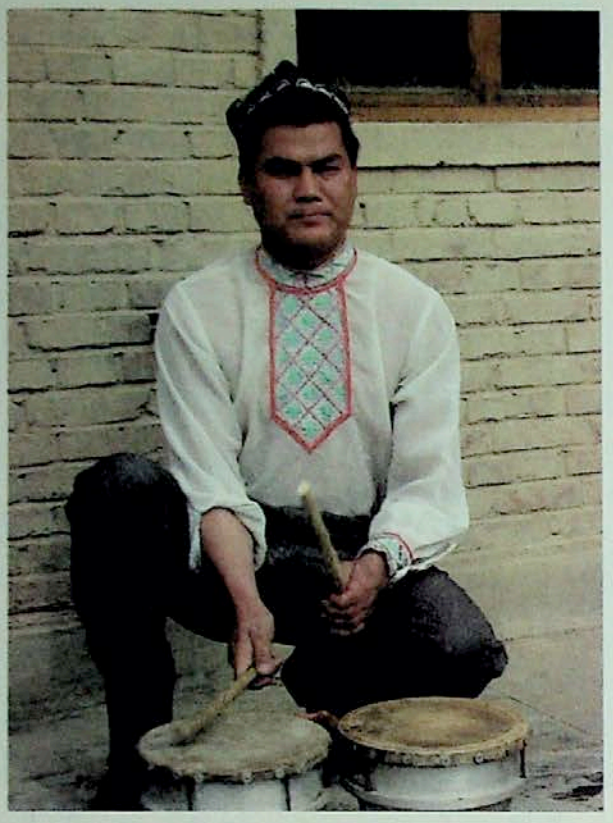
ناغرا ـ سۇناي چېلىش

ئۇيغۇرلاردا «توي ــ نەغمە ـ ناۋاسى بىلەن، ئۆلۈم ــ يىغا ـ زارىسى بىلەن» دېگەن ماقال بار. ئادەتتە تويدا بىر دانە سۇناي، تۆت دانە كىچىك ناغرا، بىر دانە چوڭ ناغرا چالىدۇ. ھېيت ـ بايراملاردا ئىككى دانە سۇناي، جۈپ ناغرا (ئالتە ياكى سەككىز)، ئىككى دانە چوڭ ناغرا چېلىنىدۇ. 1950 ـ يىللاردىن ئىلگىرى بەگ ـ غوجىلار، بايلار بالىلىرىنىڭ تويىنى قىلغاندا، تۆت دانە سۇناي، 41 دانە ناغرا، ئىككى دانە ئۇزۇن كاناي چالدۇرۇپ كەلگەنىدى.

توي ـ تۆكۈنلەردىكى ناغرا ـ سۇنايىنىڭ چېلىنىش تەرتىپى تۆۋەندىكىچە بولىدۇ:

1. توي بولغانلىقىنى جامائەتكە جاكارلاش، مېهمانلارنىڭ كېلىشىنى تېزلىتىش ئۈچۈن سۇناي سادا

مۇقامىغا، ناغرىلار توققۇز چېكىتكە كەلتۈرۈپ چېلىنىدۇ.

2. يىگىت تەرەپ قىزنى كۆچۈرۈشكە ماڭغاندا «يەل»، «ھەي نەزەل» پەنجىگاھ مۇقامىغا چېلىنىدۇ.

3. قىزنى ھۇجرىسىدىن ئاچىقاندا، ئاتا ـ ئانىسى دۇئا بەرگەندە، چارىگاھ، مۇشاۋىرەك مۇقامىغا چېلىنىدۇ.

4. قىزنى مەپىگە سالغاندا «تېرىق» مۇزىكىسى چېلىنىدۇ.

5. قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭغاندا «دولان» مۇقامىغا چېلىنىدۇ. ناغرىلار تۆت چېكىتكە كەلتۈرۈپ تەڭكەش قىلىدۇ.

6. قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭغان يولدا قوشنا ـ قولۇملار، دوست، ئەل ـ ئاغىنىلەر بۇ خۇشاللىققا جور بولۇپ چارچاڭ قىلغاندا مەشرەپ مۇزىكىلىرى چېلىنىدۇ. قىز ـ يىگىتنىڭ دوست ـ يارەنلىرى ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ.

7. قىزنى كۆچۈرۈپ يىگىتنىڭ مەھەللىسىگە ھەم يىگىتنىڭ ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە، سۇنايچى شادىيانە مۇزىكىسىغا چالىدۇ. بەزى جايلاردا يانتاق دۆڭىسىگە ئوت يېقىپ قىز ئولتۇرغان مەپىنىڭ چاقىنى گۈلخان ئوتىنى دەسسىتىپ ئۆتىدۇ (بۇ خىل ئادەت شامان دىنىدىن قالغان).

8. قىزنى كۆچۈرۈپ يىگىتنىڭ قورۇسى ئالدىغا كەلگەندە قىزنى پايانداز سېلىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن، سۇنايچى مەشرەپ مۇزىكىسىغا يۆتكەيدۇ، ناغرىلارمۇ ماس قەدەمدە تەڭكەش قىلىنىدۇ.

9. قىزنى كۆچۈرۈپ مېھمانلارغا تاماق تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن مەشرەپ مۇزىكىلىرى ھەم پوتا، قىزىلگۈل تۇتۇش ئۇسسۇلى (مېلىس ناخشىلىرى)، قېيىت مەشرەپنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرى چېلىنىدۇ.

10. مەشرەپ ئەھلىنىڭ كەيپىياتىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈش ئۈچۈن ھەر خىل قىزىقچىلىق، دورامچىلىق، نىقابلىق ئويۇنلارنى ئويناشتىن سىرت، «نازىركوم» مۇزىكىسى چېلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە قىزلار تارتىنىپ

ئۇسسۇلغا چۈشمىسە، «جاقچاق ـ جۈمبورچاق» مۇزىكىسى چېلىنىپ قىزلارنى ئۇسسۇل ئويناشقا ئۈندەيدۇ. بۇ چېلىنغان ناغرا ـ سۇناي ئاۋازىغا قاراپ يىراق ـ يېقىندىكى كىشىلەر تويىنىڭ قايسى باسقۇچىغا كەلگەنلىكىنى قىياس قىلالايدۇ.

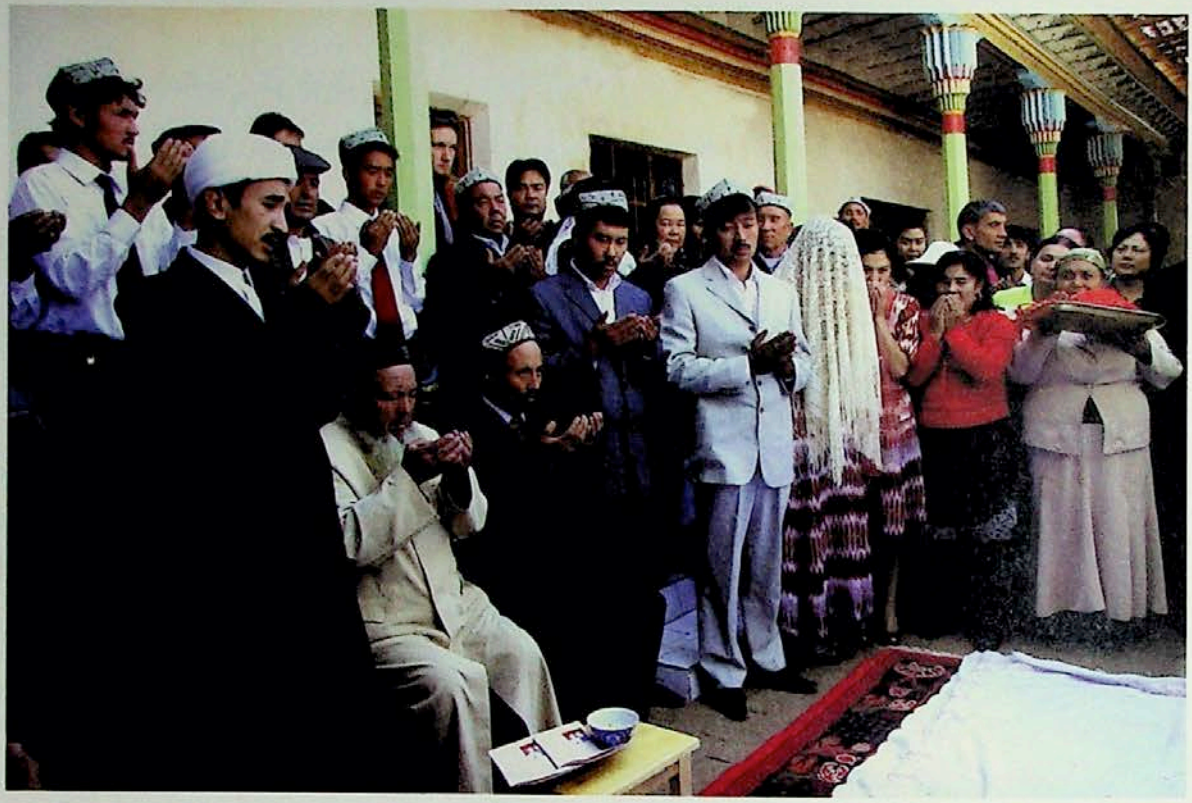
ئۇيغۇرلار ناغرا ـ سۇناي چېلىشنى شاد ـ خۇراملىقنىڭ سىمۋولى دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ھېيت ـ ئايەم كۈنلىرى ھەم بايراملاردا ناغرا ـ سۇناي چېلىپ كەلگەن، يەنە داۋازلىق، جانبازلىق، سېھىرگەرلىك ئويۇنلىرىدىمۇ مۇقام مۇزىكىلىرى چېلىنىپ كەلگەن. بولۇپمۇ داۋازلىقتا ئارقان ئۈستىدە ھەر خىل ھەرىكەتلەرنى قىلغاندا ساما ۋە مەشرەپ مۇزىكىلىرىنى چېلىپ خەلقنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىپ كەيپىياتنى كۆتۈرسە، جانبازلىق، سېھىرگەرلىك ئويۇنلىرى مۇڭەپپەقىيەتلىك ئوينالسا شادىيانە مۇزىكىسى چېلىنىدۇ.

قىزنىڭ بەختىنى تىلەش

قىزنى كۆچۈرۈپ مېڭىش ئالدىدا، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى رازىلىق بېرىپ بولغاندا قىزنىڭ ئانىسى ياكى قوشنا ـ قولۇملاردىن بىر نىكاھلىق بولغان، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيەلىگەن ئايال قىزنى يېڭى تىكىلگەن كۆرپە ئۈستىگە يۈزىنى غەرب تەرەپكە قارىتىپ ئولتۇرغۇزۇپ، بىر دانە سۇپرا (بەرىكەت) ئۈستىگە بىر جۈپ نان (ھاياتلىق)، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر دانە تەسۋى (ئىمان)نى ئىككى قولى بىلەن تۇتۇپ، ئوڭدىن سولغا ئىككى قېتىم ئۆرۈپ، ئامانلىق، بەخت، خاتىرجەملىك تىلەپ دۇئا قىلىدۇ. بەزى جايلاردا جاينامازنى سۇپرا ئاستىغا ئالىدىغان ئەھۋالمۇ بار.

قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى دۇئا بېرىش

شۇ مەھەللىدىكى ئىمام ياكى شۇ مەھەللىنىڭ ئاقساقىلى قىزنىڭ ئاتىسى ۋە يېقىن تۇغقانلىرى، تويغا قاتناشقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە قول كۆتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ بەختىنى، تىنچ ـ ئامانلىقىنى، خاتىرجەملىكىنى تىلەپ دۇئا بېرىدۇ. ئاندىن قىزنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىر نىكاھلىق بولغانلاردىن تۆت كىشى قىزنى گىلەمگە ئولتۇرغۇزۇپ، تۆت ئۇچىدىن كۆتۈرۈپ، مەپىگە سېلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، يەللى ئاھاڭغا چېلىنغان ناغرا ـ سۇنايلار ئىچىدە قىزنى ئېلىپ يىگىتنىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالىدۇ. قىز تەرەپنىڭ تۇغقانلىرى، يىگىت تەرەپنىڭ تۇغقانلىرى، ئەل ـ ئاغىنىلىرى يولغىلا كۈرسا قويىدۇ. ئۈستىگە يەل ـ يېمىش قويۇپ، رەڭلىك تاۋارلارنى، تاپالمىغانلىرى ئارغامچىنى توغرىسىغا تارتىپ چارچاڭ قىلىپ توسۇيدۇ.

چارچاڭ قىلىش

قىزنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ ماڭغاندا يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ياكى يىگىتنىڭ ئەل ـ ئاغىنىلىرى ۋە ياكى قىز تەرەپنىڭ تۇغقانلىرى يول ياقىسىغا كۈرسا قويۇپ، ئۇستىگە پاكىز داستىخان سېلىپ، ئالتە ياكى سەككىز دانە (جۈپ سان بولۇش كېرەك) چوڭ ياكى كىچىك تەخسىلەرگە ھۆل ياكى قۇرۇق مېۋە ـ چىۋە تىزىپ تويىنى مۇبارەكلىشىدۇ.

ناغرا ـ سۇناي چېلىنىپ تۇرىدۇ؛ ھارۋىدىكى قىز ـ يىگىتلەر ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ؛ يىگىتنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ھەم جامائەتنىڭ چوڭلىرى، يېقىن تۇغقانلىرى بۇ چارچاڭ قىلىپ تويىنى مۇبارەكلىگەن كىشىلەرگە ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىشىدۇ ۋە ئۇلارنى تويغا چىللايدۇ. ئايرىم ساندىكى يېقىن تۇغقانلار مېۋە ـ چىۋە، قەنت ـ گېزەك تىزىشتىن باشقا، يەنە يىگىتنىڭ ئاپىسىغا بىر كىيىملىك دۇخاۋا ياكى تاۋارنى ئوڭ بويىندىن سېلىپ سول قولتۇقىدىن، بەزىلىرى سول مۇرىسىدىن سېلىپ ئوڭ قولتۇقىدىن باغلاپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ. مانا بۇ «چارچاڭ» دەپ ئاتىلىدۇ.

بەزى جايلاردا كۈرسا قويماي، رەڭلىك تاۋارلارنى تارتىدىغان، رەخت تاپالمىغانلار ئارغامچا تارتىپ توسۇيدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

گۈلخاندىن ئۆتۈش

تۇيۇنى كۆچۈرۈپ يېگىتنىڭ قورۇسى ئالدىغا كەلگەندە، قىز ئولتۇرغان مەپىنى قورۇ ئالدىغا يېقىپ قويغان گۈلخاندىن ئايلاندۇرىدۇ. ئاندىن قىز مەپىدىن چۈشۈشكە تەمشەلگەندە، بىر - ئىككى مېتىر كېلىدىغان قىزىل تاۋارنى يەرگە سالىدۇ. بۇنى پايانداز دەپ ئاتايدۇ. قىز پايانداز‌نى دەسسەپ چۈشىدۇ - دە، يېگىتلەر ۋە قىزلار بۇ پايانداز‌نى تارتىشىپ يىرتىپ بۆلۈشۈپ بىلەكلىرىگە چىگىۋالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا يېگىتمۇ ئاتتىن يۆلەپ چۈشۈرۈلىدۇ. قىزنىڭ قولداشلىرى قىزنى ھۇجرىغا باشلاپ كىرىدۇ. توققۇز كىشى يېگىتنى گۈلخان ئەتراپىدا ئارىغا ئېلىپ تۇرۇپ، توققۇز داپ بىلەن «تاغدا تېرىق» دېگەن ناخشىنى ئېيتىدۇ:

مەن قۇشۇمنى غازغا سالدىم،
كىم سېلىپتۇ قاغىغا.

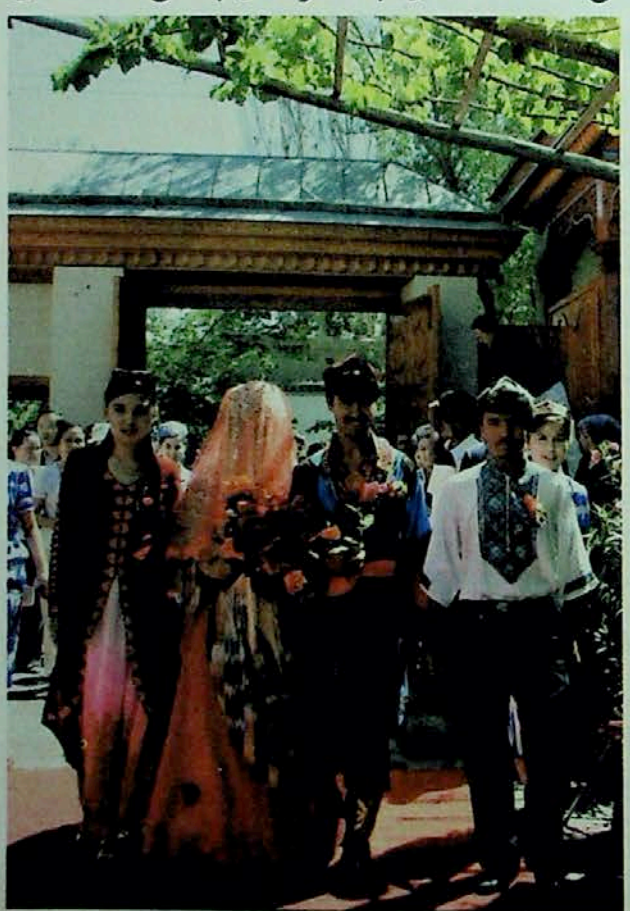
ئالته قاغا بىر بولۇپ،
ئالدى قۇشۇمنى ئارىغا.
...

قىزلارنىڭ تەييارلىقى پۈتكەندە يىگىتنى ھۈجرىغا ــ قىزنىڭ يېنىغا باشلاپ كىرىدۇ. قىز تەرەپ يىگىتنىڭ بېشىدىكى دەستىھا بىلەن بوينىغا چىگىلگەن ياغلىقنى ئېلىۋېتىپ، قىيىقاس ـ چۈقانلار ئىچىدە قايتىپ چىقىدۇ.

بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن تويغا كەلگەن ۋە قىز تەرەپتىن كەلگەن مېھمانلارغا ھاردۇق ئېشى (خولۇپئاش ياكى جۇپلىمە ئاش) تارتىلىدۇ. ھاردۇق ئېشىنىڭ چۆپى نېپىز بولۇپ، ئاسان چاپلىشىپ قالمىكەن، بۇنداق ئاشنى تارتىشتىكى سەۋەبىمۇ دەل قىز ـ يىگىتىمۇ مۇشۇ چۆپتەك بىر ـ بىرىدىن ئايرىلماس بولۇپ كەتسۇن دېگەنلىك بولمىكەن.

قورۇغا بېرىش

قىزنى كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن، يىگىت تەرەپ قىز تەرەپتىن كەلگەن مېھمانلاردىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ، قوللىرىغا سۇ بېرىدۇ. ئاندىن ئۆز لايىقىدا تۇي تامىقى تارتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئايال مېھمانلار بار ئۆيگە قىزنى باشلاپ كىرىپ ئۆينىڭ ئوتتۇرىغا قىزىل ياكى كۆك رەڭلىك تۇيلۇق كۆرپىنى سېلىپ، قىزنى غەرب تەرەپكە قارىتىپ ئولتۇرغۇزۇپ، بېشىغا چىرايلىق بۆرتمە شال ياكى قىزىل، يېشىل ياغلىق سالىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن، قىز تەرەپتىن كەلگەن ئاياللاردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، «ھەشقاللا، رەھمەت»نى بىلەن ئۆز تىلەكلىرىنى ئېيتىشىدۇ.

بېشى باش بولسۇن،
ئايىغى تاش بولسۇن.
يۈزى ئىللىق بولسۇن،
گېپى سىلىق بولسۇن،
توققۇز ئوغۇللۇق بولسۇن،
بىر قىزلىق بولسۇن.

دەپ تىلىكىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ.
يىگىتنىڭ ئانىسى ياكى يېقىن تۇغقىنى جاۋابەن مۇنداق دەيدۇ:

قۇرغۇي بولۇپ ئۇچتۇم مەن،
ئالتۇن تاغقا قوندۇم مەن.
×× خانلار بىلەن قۇدا بولۇپ،
مۇرادىمغا يەتتىم مەن.

ئالتۇن تاغقا تور سالدىم،
لاچىن چۈشتى توغرامغا.
نەچچە يىل بولدى كۆزلىگىلى،
ئەمدى چۈشتى قولۇمغا.

×× مەھەللىدىن ئەپكېلىۋالدىم قاشىمغا،
سەبدەل بىلەن جۈخەي[1]نى سانچىۋالدىم باشىمغا.
قىز تەرەپ:

ئۇنچىنى مارجانغا تىزدىم،
چىن سەدەپ بولغايمۇ دەپ.
چىن كۆڭلۈمنى ئۆزلىرىگە قويدۇم،
مېھرىبان بولغايمۇ دەپ.
مېھرىبانمۇ ئۆزلىرى،
شېرىن ناۋاتتەك سۆزلىرى.

① جۈخەي — بىر خىل چىرايلىق ئېچىلىدىغان جىگەر رەڭ گۈل.

بىلمىگەننى بىلدۇرۇپ،
ئادەم قىلىۋالسىلا ئۆزلىرى.
...

ئىشىك ئالدى بىر تۇپ چىنار ئېگىلچان بولسۇن،
يېشىل - يېشىل يوپۇرماقى تۆكۈلچان بولسۇن.
بىر ياخشىغا بىر ياماننى بۇيرۇماس بولسۇن،
ئىككى ياخشى بىر بولغاندا ئايرىلماس بولسۇن.

ئوغۇل تەرەپ:

چىنارنى چىنار دەيمىز،
نەيزۇ[1]نى نەيزۇ دەيمىز.
سەھەردە كۈلۈپ كىرسە،
بېھىشنىڭ گۈلى دەيمىز.

چىلان تورۇق ئېتىمنىڭ يانپېشى ئالا،
×× مەھەللىدىن قىز ئېلىپ كەلدۇق گۆھەردەك بالا.
گۆھىرىمنى ئېلىپ كەلگىچە داڭگال تەگمىدى،
ئىككى قۇدا توي قىلىپ ئارمان قالمىدى.

يىگىتنىڭ ئېگىچە ۋە سۆزلىرى:

مېھمان كەلدى ئۆيگە،
گىلەم سالدۇق تۆرگە.
جېنىمنىڭ جانانىسى،
ئەمدى كەلدى ئۆيگە.

قىزنىڭ ئېگىچە - سۆزلىرى:

ئاينىمۇ ئاي تۇغىدۇ،
كۈننىمۇ كۈن تۇغىدۇ.

① نەيزۇ — پىيالىنى كۆرسىتىدۇ (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى).

شۇنداق ئوبدان قىزلارنى،
بۇندىن كېيىن كىم تۇغىدۇ؟

يىگىت تەرەپ:

ئىشىك ئالدىغا گۈل تېرىدىم ساپاقلىرى قوش،
يېشىل - يېشىل يوپۇرماقلىرى ھەم ئۇنىڭغا قوش.
مۇشۇ تويىنى قىلغانغا ھەممە تۇغقانلار خۇش،
ھەم بۇ نىكاھ چۈشكەنگە ئەرۋاھلارمۇ خۇش.

ئەگەر قىز ياكى يىگىتنىڭ ئاتا - ئانا ھەم بوۋا - مومىلىرى ۋاپات بولۇپ كەتكەن بولسا، يىگىت تەرەپ مۇنداق بېيىت ئوقۇيدۇ:

مەن ئىلىغا ماڭغاندا،
ئالتىنچى ئايدا روزى ئىدى.
مۇشۇ تويىنى قىلغاندا،
مەرھۇم×× ئاتىمىز (ئانىمىز) بولسىدى.

بېيىت تۇگىشىگە، قىز تەرەپتىن مۇنداق بېيىت ئوقۇيدۇ:

چىنىنىمۇ ئالسىلا،
چىن تەخسىگە سالسىلا.
قوي يېغىدەك گەپ قىلىپ،
خىزمەتلىرىگە سالسىلا.

ئەگەر باشقا يۇرتلاردىن كۆچۈپ كەلگەن قىز - يىگىتلەرگە نىكاھ چۈشۈپ قالغان بولسا، يىگىت تەرەپ مۇنداق بېيىت ئوقۇيدۇ:

تاغدىن چۈشتى ئاق بېلىق،
سۇدىن چىقتى كۆك بېلىق.
نەدىن كەلدى بۇ لايىق،
ھەيران قالسۇن خالايىق.

قىز تەرەپ:

قىزىلگۈللەر ئېچىلىپ قاپتۇ يازنىڭ ۋاقتىدا،
سېرىقگۈللەر ئېچىلىپ قاپتۇ كۈزنىڭ ۋاقتىدا.
ئىككى قۇدا توي قىلىشىپتۇ ئوبدان ۋاقتىدا،
ئىككى بالىنىڭ ئۆمرى ئۆتسۇن ئالتۇن تەختتە.

يىگىتنىڭ ئېگىچە ـ سىڭىللىرى:

×× جانلار مۇلايىم،
×× گۈللەر تولۇن ئايىم.
سەھەر تۇرۇپ تىلىۋىدى،
ئەمدى بەردى خۇدايىم.

سىم ـ سىم يامغۇر ياغقاندا،
قول ياغلىقىم ھۆل بولدى.
×× ئېگىچەم كەلگەندە،
بىزنىڭ ئۆيىمىز گۈل بولدى.

قىز تەرەپ يىگىت تەرەپتىن ئۆتۈنۈش ئاساسىدا مۇناق بېيىت ئوقۇيدۇ:

يوقا يېنىدىن كېلىپتۇ لاچىن بالىسى،
تۆۋە يېنىدىن كېلىپتۇ قۇرغۇي بالىسى.
نامىزىدا دۇئا قىلسۇن ئاخۇن ئاتىسى،
سىلاپ ـ سىيپاپ ئادەم قىلىۋالسۇن قۇشناچ ئانىسى[1].

يەنە بەزىدە:

زىلچە (گىلەم) سالدۇق ئۆيگە،
كۆرپە سالدۇق تۆرىگە.

① ئەگەر ئاپىسى ياشراق بولسا خېنىم ئاپىسى دەپ ئوقۇيدۇ.

قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسى،
ئەمدى كەلدى ئۆز ئۆيىگە.

دەپ ئوقۇيدۇ. قىز تەرەپ قىزنى كۆچۈرۈپ ماڭغاندىكى قىزنىڭ ئاپىسىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق بەيىت ئوقۇيدۇ:

ھاۋالاردا ئۇچۇپ يۈرگەن لاچىن بالىسى،
قول قوۋۇشتۇرۇپ خوش دەپ تۇرغان قىزنىڭ ئاتىسى.
بەلنى باغلاپ غەيرەت قىلغان يىگىتنىڭ ئاتىسى.
ياغلىق تۇتۇپ يىغلاپ قالغان قىزنىڭ ئانىسى.

ئەڭ ئاخىرىدا يىگىت تەرەپتىن بەيىت ئوقۇغان ئايال:

ئاق يامداق[1] مۇ يامداق،
كۆك يامداقمۇ يامداق.
ئەمدى قىزىمىزنىڭ يۈزىنى،
ئېچىۋەتسەك قانداق؟

دەپ قىزنىڭ بېشىدىكى بۆرتمە شالنى ئالىدۇ. بۇ قىزنىڭ «يۈزى ئېچىلدى» دېيىلىدۇ.

ئاندىن يىگىتنىڭ ئانىسىنىڭ يېقىن تۇغقىنى پەتنۇس بىلەن بىر دانە ياغلىق، بىلەزۈك (ھالى ياخشى بولسا)، ئۈزۈك ئەكېلىپ قىزنىڭ سول قولىنىڭ نامسىز بارمىقىغا ئالتۇن ئۈزۈكنى سېلىپ، بېشىغا ياغلىقنى ئارتىپ (سىز بۇ ئۆينىڭ مۇھىم ئەزاسى دېگەن مەنىدە) پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، قىزنىڭ يۈزىنى ئېچىش ئاخىرلاشقان بولىدۇ. ئارقىدىن مەشرەپ باشلىنىدۇ.

ئەگەر كېلىنىنىڭ چىرايى سۆرۈن، خۇلقى ناچار بولسا مۇنداق بەيىت ئوقۇلىدىغان ئەھۋاللار بار:

زىلچە سالدۇق ئۆيگە،
كۆرپە سالدۇق تۇزگە.

① يامداق — چۆل سۈپۈرگىسى.

خىزمەت قىلمىسىمۇ قىلمىسۇن،
كۆلۈپ كىرسۇن ئۆيگە.

ئەگەر بەزى تويلاردا قىز - يىگىت تەرەپ سۈركىلىش ۋە زىددىيەت كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان بېيىتلارنى ئوقۇسا، قۇدىلار ئارىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ، قىز - يىگىتنىڭ تويدىن كېيىنكى تۇرمۇشىغا تەسىر يېتىدۇ.

توي مەشرىپى

قىزنى كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن ناغرا - سۇنايغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇل، مول مەزمۇنلۇق قىزىقچىلىق ئويۇنلىرىنى ئويناىدۇ. سازەندىلەر سازلىرى بىلەن ھەر خىل مۇزىكىلارنى چېلىپ، تويغا كەلگەنلەر ئۇسسۇلغا چۈشۈپ مەشرەپنى ۋايىغا يەتكۈزىدۇ. ياشلار مېلىس ئويۇنىنى، ئوتتۇرا ياشلىقلار قېيىت مەشرىپىنى ئويناىدۇ. قېرىلار ساتار بىلەن ھەر خىل داستانلارنى ئېيتىشىدۇ. توي مەشرىپى تاڭ ئاتقىچە داۋاملىشىدۇ.

قىز ـ يىگىتنى قوشۇپ قويۇش

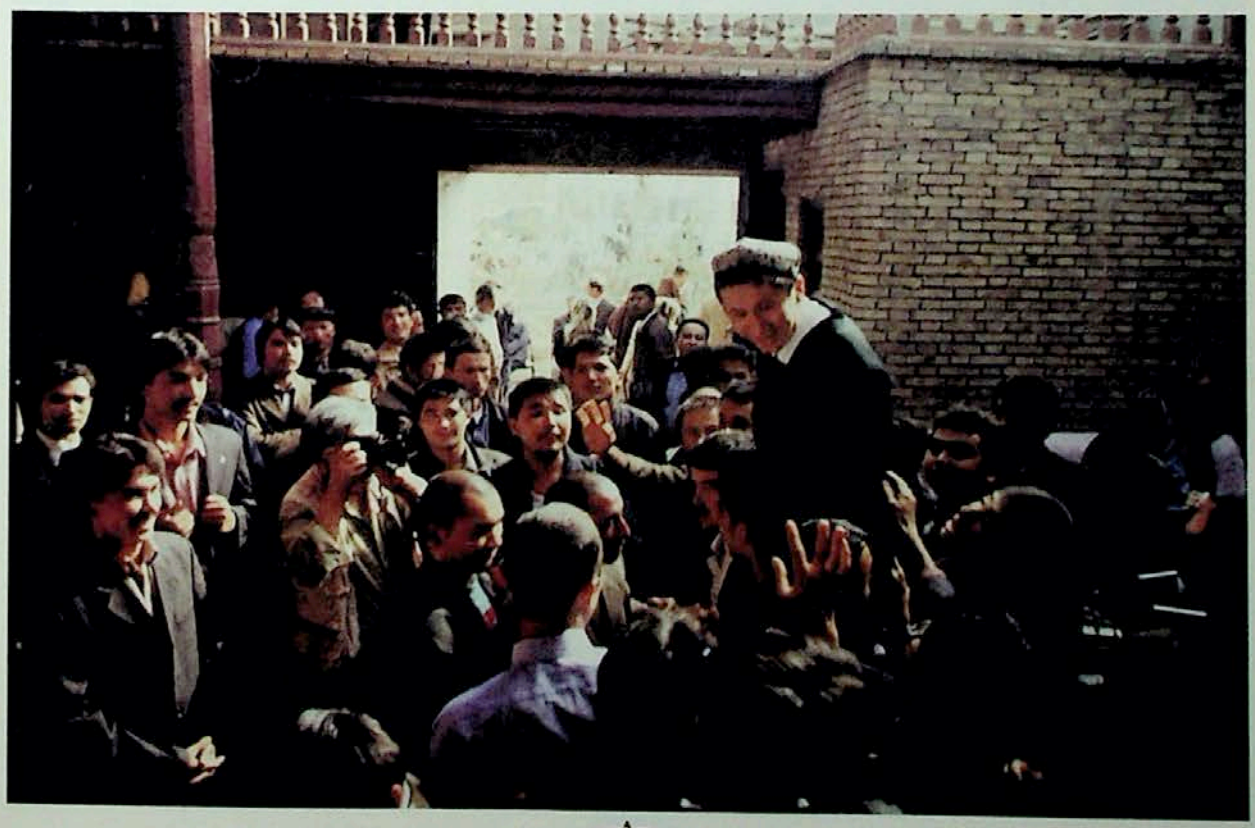
توي كۈنى كەچتە قىز ـ يىگىتنىڭ يېقىن دوستلىرى ئۇلارنى يېڭى ھۇجرىغا ئەكىرىپ بىرەر سائەت ئولتۇرۇپ قىزىقچىلىق، چاقچاق قىلىشىپ ئاندىن ئۇزايدۇ.

ماراش

قىز ـ يىگىتنى قوشۇپ قويغاندىن كېيىن شۇ مەھەللىدىكى يىگىتلەر ئۆيىنىڭ تۆڭلۈكىدىن مارايدۇ. بۇ بىر خىل قىزىقچىلىقنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، كېيىنكى مەزگىلگە كەلگەندە بۇ ئادەت تەدرىجىي ئۇنتۇلۇشقا باشلىدى.

قىز بەلگىسى

بۇ توي قىلغان قىزنىڭ پاك ھەم ئىپپەتلىك ئىكەنلىكىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بولۇپ، ئەينى يىللاردا ئوغۇل ـ قىزلار كىچىك توي قىلغانلىقى ئۈچۈن يەڭگە قويىاتتى. قىز ئىپپەتلىك بولسا ئوغۇل ھەم يەڭگە خۇشال بولۇپ، بىر كىيىملىك قىزىل تاۋارنى قىزىلگۈل غۇنچىسى بىلەن قوشۇپ قىزنىڭ

ئانىسىغا ئېلىپ بارىدۇ. نەتىجىدە قىزنىڭ ئانىسى خۇشال بولۇپ قىزىدىن رازى بولىدۇ ھەم يەڭگىنى سوۋغات بىلەن ئوبدان رازى قىلىدۇ. بۇ ئانىسىنىڭ قىزنى ياخشى تەربىيەلىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ.

ئەگەر يەڭگە بىر كىيىملىك ئالا ـ چىپار رەختكە ئېچىلىپ بولغان ئالا ـ چىپار گۈل ياكى ئوتتۇرىغا تۆشۈك ئېچىلغان نانىنى ئوراپ بەرسە، قىزنىڭ ئانىسى بۇنى كۆرۈپ ناھايىتى خىجىل بولىدۇ. بۇ ئانىسىنىڭ قىزىنى ياخشى تەربىيەلىمىگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، جامائەت، قوشنا ـ قولۇملار ئانا ۋە قىزنى ئەيىبلەيدۇ. بۇ نىكاھ بۇزۇلامدۇ ياكى تۇزۇلەمدۇ، بۇنى ئەھۋالغا قاراپ بىر تەرەپ قىلىدۇ.

قىزنىڭ سالام بېرىشى

تۇينىڭ ئەتىسى سەھەردە قىز ـ يىگىت ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، يۇيۇنۇپ غۇسۇل تاھارەت ئېلىپ بولۇپلا، بۇ يېڭى كېلىن چوڭ ئۆيگە سالامغا كىرىپ قېينىئاتا ـ قېينىئانىسىدىن ئامان ـ ئېسەنلىك سوراپ تەزىم بېرىدۇ. مانا بۇ كېلىن سالامغا كىردى دېيىلىدۇ.

ئىسسىقلىق ئەۋەتىش

ناشتىلىقتىن كېيىن قىزنىڭ ئانىسى يىگىت تەرەپكە ھەر خىل تاماقلارنى ئەۋەتىدۇ. مانا بۇ تاماقلار ئىسسىقلىق دېيىلىدۇ.

قىزنىڭ ئۆيىگە سالامغا بېرىش

ئىسسىقلىقنى يەپ بولغاندىن كېيىن يىگىت قولدىشى ۋە يېقىن ئاغىنىلىرى بىلەن بىرگە قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە سالام بەرگىلى بارىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قىزمۇ بىر ـ ئىككى دوستى بىلەن ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلايدۇ. ئەگەر ئارىلىق يىراق بولسا يىگىتلەر ئاتلىق، قىزلار ھارۋىلىق بارىدۇ. يىگىتلەر سالامغا بارغاندا قېينىئاتا ـ قېينىئانىسىنىڭ ئۆيىدىن ناھايىتى پەم بىلەن بىرەر جابدۇق ياكى تۇرمۇش بۇيۇمىنى ئوغرىلىۋالىدۇ. بۇ ھال يىگىتنىڭ پەمىنىڭ بارلىقى ۋە چاققانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئالدىن تەييارلاپ قويغان كىيىملەرنى يىگىتلەرنىڭ ئالدىغا قويىدۇ ھەم ئۇلارنى ئوبدان مېھمان قىلىدۇ.

1950 ـ يىللاردىن ئىلگىرى قىز تەرەپ بىر ئاخشام چۈمبەت مەشرىپى

(قىز تەرەپتە ئۆتكۈزۈلىدىغان مەشرەپنى كۆرسىتىدۇ) ئۆتكۈزەتتى. بۇ مەشرەپ ئاخىرلىشىشىغا قىزنىڭ بېشىغا سالغان چۈمبەت (بۆرتمە شال)نى ئېلىۋېتەتتى، شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ يۈزى ئېچىلغان بولاتتى. ئاندىن قىزنىڭ ماڭلاي چېچى ئىككى تەرەپكە قايرىپ قويۇلاتتى. بۇ قىزنىڭ چوكانلىق باسقۇچىغا قەدەم قويغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى.

چىللاق

قىز ھەم يىگىت تەرەپ سەل - پەل ھاردۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، مۇڭاپىق كۈننى تاللاپ چىللاق قىلىشىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرىنىڭ يېقىنراق تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆزئارا تونۇشىدۇ، نەتىجىدە تۇغقانچىلىق رىشتى باغلىنىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ قۇدىلار ئۆز ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشىدۇ، خۇشاللىق ھەم قايغۇلۇق ئىشلاردا بىللە بولىدۇ.

قىز ئەپقېچىپ توي قىلىش

ئۇزاق زامانلار بۇرۇن ياشلار ئىچىدىكى ناھايىتى ئاز سانلىرى ئۆزلىرى ياخشى كۆرۈشكەن مەھبۇبلىرى بىلەن توي قىلىشقا چىڭ تۇرۇپ، ئىلاج بولمىغاندا ئەل - ئاغىنە، تۇغقانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ياقا يۇرتلارغا قېچىپ بېرىۋېلىپ، بىر ئۆمۈر شاد - خۇرام‌لىق بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرگەن. شۇڭا خەلق ئىچىدە:

ئاي بىلەن كۈن دوست ئىكەن،
چولپانغا ھەمراھ يوق ئىكەن.
قازى، ئەلەمدىن سورىساق،
ئاشىقلارغا نىكاھ يوق ئىكەن.

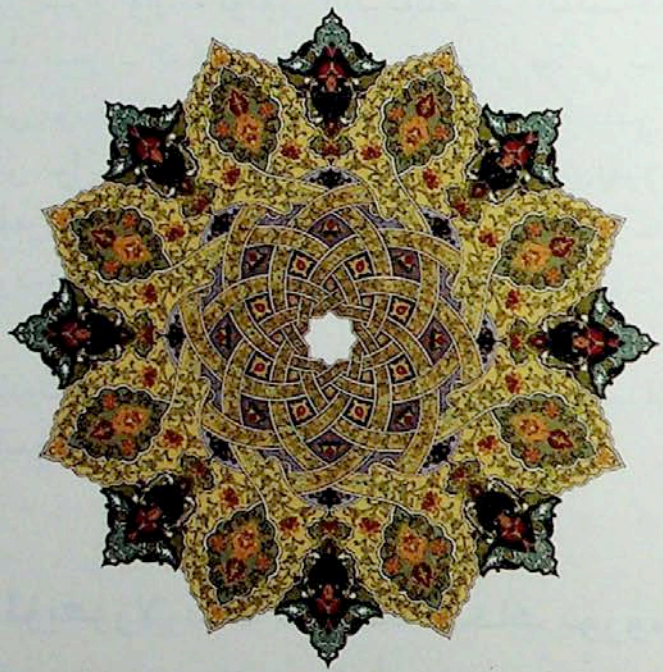
دېگەندەك قوشاقلار مەيدانغا كەلگەن. يەنە بىر قىسىملىرى بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشسىمۇ، ئاتا - ئانىلىرى ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا قوشۇلمىغانلىق سەۋەبىدىن، ئىلاجسىز ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە ئايرىلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. شۇڭا، ئۇلار:

ئېتىم ئوينىاپ يىقتتى،
قوش باش ئېگەرىم بىلەن.

ئاتام ماڭا ئەپ بەرمەيدۇ،
سېنى سۆيگەنىم بىلەن.

ئاتلىق چىقتىم شۇ تاغقا،
يېنىپ چۈشتۈم پىيادە.
يىغلىماڭ جېنىم مەشۇق،
بىزگە شۇنداق ئىرادە.

دېگەندەك قوشاقلارنى توقۇغان.

ئالتىنچى باب

ئائىلە قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى

1. قىزلار ياتلىق قىلىنسىمۇ يەنىلا مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولىدۇ.

2. قىزلار ياتلىق قىلىنغاندىن كېيىن مەيلى پەرزەنتلىك بولسۇن ياكى بولمىسۇن، ئەگەر ئېرى ۋاپات بولۇپ كەتسە، ئۆز ئۆيىگە كېتىش ياكى ياتلىق بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە.

3. ئايالى ياكى ئېرى ۋاپات بولۇپ كەتكەنلەر ئۆيلەنمەكچى ياكى ياتلىق بولماقچى بولسا، بىر ـ ئىككى يىلدىن كېيىن ياكى ئاز دېگەندە ۋاپات بولغۇچىنىڭ يىلى توشقاندىن كېيىن ئاندىن ئۆيلىنىدۇ ياكى ياتلىق بولىدۇ. ئەگەر بويتاق ياكى تۇل قالغۇچىنىڭ چوڭ بولۇپ قالغان پەرزەنتلىرى بولغان بولسا، ئالدى بىلەن پەرزەنتلىرىنىڭ، ئاندىن قېيىنئاتا ـ قېيىنئانا، ئۆز ئاتا ـ ئانا ۋە قېرىنداشلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن ئۆيلىنىدۇ ياكى ياتلىق بولىدۇ.

يۇقىرىقى ئادەت ـ قائىدىلەرگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار جامائەتنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئائىلە، نىكاھ تۇزۇم رەسمىيەتلىرى

ئائىلە بولسا نىكاھ ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك ھۈجەيرىسى. ئۇيغۇرلار ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ۋە ئالاھىدىلىككە ئىگە. بۇنىڭدىكى ئالاھىدىلىك ئائىلە ۋە نىكاھ تۇزۇم رەسمىيەتلىرىدە تېپىك ئىپادىلىنىدۇ.

ئائىلە قۇرۇلمىسى

ئۇيغۇرلاردا ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئەر ئائىلە باشلىقلىق تۈزۈمى ھۆكۈم سۈرۈپ كەلگەن. ئائىلە قۇرۇلمىسى ئاتا قان سىستېمىسىنى ئاساس قىلغان، بىر ئەر بىر خوتۇنلۇق چوڭ ئائىلىدىن تەركىب تاپقان. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئائىلە ئەزالىرى ئەر جەمەتىنى ئاساس قىلغان ئۇچ ـ تۆت ئەۋلادنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار چوڭ دادا ۋە ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولغان ئاكا ـ ئۇكا ھەم ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىن ئىبارەت. ئادەتتە ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئۇچ ئەۋلاد بىرگە ياشايدىغان ئەھۋال بىرقەدەر ئومۇميۈزلۈك بولۇپ، چوڭ دادا ياكى بوۋا ـ مومـا ھايات ۋاقتىدا قېرىنداش ئاكا ـ ئۇكىلار ئاساسلىقچە ئۆيدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتمەيدۇ.

ئائىلە ئەزالىرى ھەممىسى ئەر جەمەتتىن بولغان چوڭ دادا ياكى بوۋىنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ. ئائىلىنىڭ چوڭ ھوقۇقى چوڭ دادا ياكى بوۋىغا مەنسۇپ بولۇپ، ئۇ كىشى ئائىلە ئەزالىرى تەرىپىدىن بىردەك ئۆينىڭ تۈۋرۈكى، ئۆينىڭ بەرىكىتى دەپ ھۆرمەتلىنىدۇ ھەم ئاسرىلىنىدۇ. ئۇنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئائىلە قانۇنى ھېسابلىنىدۇ. ئۆزلىرى ھەرقانچە غورىگىل تۇرمۇش كەچۈرسىمۇ، ھەممە نەرسىنىڭ ئالدىنى ئۇنىڭغا سۇنىدۇ.

2. ئائىلىدە تۇنجى ئوغۇلنىڭ ئورۇن مەرتىۋىسى يۇقىرى بولىدۇ. ئۇيغۇرلار تۇنجى ئوغۇلنى «ئىككىنچى ئاتا» دەپ ھۆرمەتلەيدۇ. ئۇ ئائىلە باشلىقىغا ۋاكالىتەن سىرتتىكى بارلىق ئىشلارغا، ئائىلىدە ئائىلىنىڭ بارلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولىدۇ. ئەمما، ئائىلىنىڭ بىر يىللىق ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، كىرىم ـ چىقىم ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ، مال ـ مۇلۇكنى باشقۇرۇش، پەرزەنتلەرنىڭ نىكاھ ئىشلىرى قاتارلىق ئىشلاردا ئالدى بىلەن ئائىلە باشلىقىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن قارار چىقىرىدۇ.

3. ئائىلە ئەنئەنىسىنى ئەلا بىلىش، ئاتا ـ ئانىسىغا ۋاپادار بولۇش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، كىچىكلەرنى ئىززەتلەش، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ئىناقلىقىنى ساقلاش ئۇيغۇرلارنىڭ گۈزەل ئەخلاق ۋە ئائىلە تەربىيەسىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر ئائىلە ئەزالىرى بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلسا، ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرى ئاتا ـ ئانىغا ۋاپاسىزلىق، ئائىلە ئەنئەنىسىگە ئاسىيلىق دەپ قارىلىپ، پۈتۈن جەمەتنىڭ ھەم جەمئىيەتنىڭ

قارغىش - نەپرەتكە ئۇچرايدۇ. شۇڭا، ئائىلە ئەزالىرى بۇ تۈزۈم - قائىدىلەرگە ئاڭلىق رىئايە قىلىپ، ئائىلىنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئۇزاقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ياخشى ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ ۋە ئۆز - ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن چەكلەپ تۇرىدۇ.

نىكاھتىن ئاجرىشىش

نىكاھتىن ئاجرىشىش ئۇيغۇرلاردا ئاز ئۇچرايدىغان بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە، ئۇنىڭ سەۋەبلىرى كۆپ خىل بولۇپ، مۇھىم ئىككى تۆۋەندىكىچە:

1. ئەرنىڭ ئايالغا، ئايالنىڭ ئەرگە كۆڭلى چۈشمەسلىك.

2. ئۆي تۇتۇش جەريانىدا تەدرىجىي پەيدا بولغان ئۆزگىرىشلەر تۇپەيلىدىن ئەر - خوتۇننىڭ مۇھەببەت ئاساسى بۇزۇلۇش.

3. توي قىلغاندىن كېيىن پەرزەنت كۆرەلمەسلىك.

4. قۇدىلار ئارىسىدا سۈركىلىش پەيدا بولۇپ، ئۆزئارا يول قويماسلىق.

5. ئۆزئارا ساداقەتسىزلىك قىلىش، ئۇچىنچى شەخس ئارىلىشىۋېلىش سەۋەبىدىن ئەر - خوتۇن ئارىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشۈش.

6. ئەر ياكى ئايالنىڭ تۇغقانلىرى داۋاملىق بىر تەرەپنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە، بىر تەرەپنىڭ ئىللىق مۇئامىلىسىگە ئۇچراش.

7. ئەر ياكى ئايال ھەددىدىن ئارتۇق مەنمەنچىلىك بىلەن يولسىز ئىشلارنى قىلىش.

8. ئايال ھەددىدىن زىيادە خورلۇققا ئۇچراش.

9. ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىنى باشقۇرۇشتا بىرلىككە كېلەلمەسلىك.

10. ھەر ئىككى تەرەپ ھە دېسىلا مېنىڭ راست دەپ ئۆزئارا يول قويماسلىق.

11. قايتا نىكاھلانغۇچىلار بىلەن قارشى تەرەپ ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن پەرزەنتلەر ۋە ئىككى تەرەپ ئېلىپ كەلگەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدا ئىناقسىزلىق يۈز بېرىش.

12. ئەر - خوتۇنلارنىڭ بىر - بىرىنى كۈنلىشى چەكتىن ئېشىپ كېتىش.

ئەگەر يۇقىرىقى ئەھۋاللارنىڭ بىرەرى كۆرۈلگەندە، تۇغقانلار ۋە قوشنا - قولۇملارنىڭ كېلىشتۇرۇشى ھەم نەسىھەتلىرى ئۇنۇم بەرمىگەندە، نىكاھدىن ئاجرىشىش تەلىپى ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئەر تەرەپ «قويدۇم» ياكى «تالاق» دەپ ئېغىزلانسا نىكاھتىن ئاجرىشىش ھالىتى شەكىللىنىدۇ - دە، ئەر - خوتۇن بىللە ئۆتۈشكە بولمايدۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا (1950 -

يىللاردىن ئىلگىرى) نىكاھىتىن ئاجرىشىش توغرا كەلگەندە باشقا قانۇنىي رەسمىيەتلەر ئۆتۈلمەيتتى.

نىكاھىتىن ئاجراشقاندىن كېيىن ئۆي مۈلكى تەڭ بۆلۈنىدۇ (بەزىدە ئەر ياكى ئايال ئۆي مۈلكىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچراپ تۇرىدۇ). ئەگەر ئوتتۇرىدا پەرزەنت بولسا بالىنىڭ قايسى تەرەپ بىلەن ئۆتۈشى ئۇنىڭ ئىختىيارلىقىدا بولىدۇ ياكى ئىككى تەرەپ كېلىشىدۇ. بۇ ئىشتا كېلىشەلمىسە جامائەت ئارىلىشىدۇ ياكى دىنىي مەھكىمە ئورۇنلىرى بىر تەرەپ قىلىدۇ. ئەر ـ خوتۇن بۇ مەھكىمىنىڭ چىقارغان ھۆكۈمگە بويسۇنىدۇ (ھازىر سوت، ئەدلىيە ئورۇنلىرى ھۆكۈم چىقىرىدۇ).

ئۇيغۇرلار بىر ئەر، بىر خوتۇنلۇق بولۇشنى يولغا قويغان. بىرنەچچە قېتىم توي قىلغان ئەرلەر ياكى ئاياللارنى بەك يامان كۆرىدۇ. ئادەتتە ئۇچ قېتىم نىكاھلانغان ئەر ياكى ئايالار قوشنا ـ قولۇملارنىڭ ئۆيىگە بىرەر سەۋەب ياكى زۆرۈرىيەت بىلەن كىرسە چىققاندىن كېيىن ئۆي ئىگىسى داسقا سۇ ئېلىپ سۈپۈرگە بىلەن بوسۇغىنى ئۈچ قېتىم يۇيىدىغان ئادەت بار. بۇنىڭ ئۇچۇن ئاتىلار ئوغۇللىرىغا، ئانىلار قىزلىرىغا «بىرگە تەككەن ياكى ئالغان ياخشى، ئىلاج بولمىسا ئىككىنچىسىگە تەككەنمۇ، ئالغانمۇ ياخشى. ئۇچىنچى ئەرگە تەككەن ياكى ئالغان ئەر ياكى خوتۇندىن مادا ئېشەك ياخشى» دېگەندەك گەپلەر ئارقىلىق ئۇلارغا تەربىيە بېرىپ، ئۇلارنى كۆپ نىكاھلىق بولۇشتەك يامان ئادەتلەردىن توسۇپ تۇرىدۇ.

ئىددەت تۇتۇش

نىكاھىتىن ئاجراشقان ئەر ـ خوتۇنلار قايتا نىكاھلانسا بولىدۇ، بىراق نىكاھىتىن ئاجراشقان ئايال ياتلىق بولماقچى بولغان بولسا، ئۇچ ئاي ئون كۈن ئىددەت تۇتىدۇ. چۈنكى، بۇ جەريانداۋ ئايالنىڭ ھامىلدار ياكى ئەمەسلىكى ئېنىقلىنىدۇ. ئەگەر ھامىلدارلىقى ئېنىقلانسا، تۇغۇلغان بالا بۇرۇنقى ئەرگە تەئەللۇق بولىدۇ. بالىنىڭ تۇرمۇش راسخوتىنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى ئەر تەرەپ ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ. بەزىدە بالىنىڭ ئاتىسى ئاتىلىق ھوقۇقىدىن ئىختىيارىي ھالدا ۋاز كېچىپ، ئايالنىڭ بولغۇسى ئېرىگە بېرىۋېتىدىغان ياكى ئايال بىلەن قايتا يېنىشىۋالمىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلىدۇ.

قايتا يېنىشىش

ئۇيغۇرلاردىكى قايتا يېنىشىۋېلىش سەۋەبى ۋە ئۇسۇلىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ.

1. ئەر تەرەپ ئاجراشقاندىن كېيىن ئاچچىقى يېنىپ پۇشايمان قىلسا، شۇ مەھەللىنىڭ ئىمامى ياكى مەزىنى قايتا نىكاھ ئوقۇپ قويسا، ئۇلارنىڭ ئەر - خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كېلىدۇ.

2. يۇقىرىدىكى بىرەر سەۋەب تۈپەيلىدىن ئاجراشقان ئىككى تەرەپ قايتا يېنىشىشنى ئۈمىد قىلسا ياكى ئاتا - ئانا، ئەل - جامائەت ئارىغا كىرىپ مۇرەسسە قىلىپ ئەپلەشتۈرۈپ قويۇلسا، ئەر تەرەپ بىرەر قۇر تويلۇق كىيىم - كېچەك ئېلىپ ئاددىي يارىشىش توي مەشرىپى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. بىراق، ئەر «تالاق قىلدىم» دەپ لەۋزە قىلسا، ئەر - خوتۇن بىرگە ئۆتۈشكە بولمايدۇ.

تالاق قىلىش

تالاق قىلىش 1950 - يىللارنىڭ ئالدىدا شەرئەت ھۆكمى بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. بىراق، ھازىر نىكاھ قانۇنى بۇنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئائىلە ماجرالىرى سەۋەبىدىن ئاچچىقلىنىش، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماسلىق... سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تالاق قىلىش ئەھۋالى يۇز بېرىپ قالىدۇ. «تالاق قىلىنغان ئايالالار ئۇچ ھەيز ئۆتكىچە ئىددەت تۇتىدۇ». «ئەگەر بىر - ئىككى قېتىم تالاق قىلىنسا ئۇچ ھەيز ئۆتكىچە ئىددەت تۇتۇپ يېنىشۋالسا بولىدۇ. بىراق، ئۇچ قېتىم تالاق قىلىنسا خوتۇن باشقا ئەرگە تەگمىگىچە ئۇنىڭغا دۇرۇس بولمايدۇ، ئايال باشقا ئەرگە تېگىپ يەنە تالاق بولۇنسا، ئاندىن ئالدىدىكى ئېرى بىلەن قايتا يېنىشۋالسا بولىدۇ (ئىددەتنى توشقۇزۇپ قايتا يېنىشۋالسا بولىدۇ)». ئۇيغۇرلار ئەر - خوتۇنلار ئارىسىدا يەكگىللىك قىلىنسا بۇنداق ئۆيلەردىن بەرىكەت قاچىدۇ؛ ئۇلارنىڭ ئۆمرى قىسقا بولۇپ قالىدۇ؛ تۇغۇلغان بالىلىرى گومۇش، ناكا، ئەلەس تۇغۇلىدۇ ھەم بالا تۇرمايدىغان بولۇپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

ياشلار دىققەت قىلىدىغان ۋە چەكلىنىدىغان ئىشلار

1. ياش قىزلار، ئايالالار بوينىغا ئۇچ قۇردىن ئارتۇق ئۇنچە - مارجان ئاسسا يامان بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

2. ياشلارنىڭ چاقچاق، دىققەتنى تارتىش، شۇنداقلا يېقىنچىلىق يۇزىسىدىن مۇرىگە شاپىلاقلاپ ئۇرۇشىنى چەكلەيدۇ. بولۇپمۇ قىز - ئايالالارنىڭ

مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ ئۇرۇش ۋە مۇرىسىنى بېسىشمۇ قىز ـ ئاياللارغا قىلغان بىمەنە چاقچاق ھېسابلىنىدۇ.

3. ئۇيغۇرلار تاماقنى كۆپ يېيىش، شۇنداقلا ئاچ كۆزلۈك قىلىشنى ياخشى كۆرمەسلىك، كۆپ يېيىش كېسەللىك، ھۇرۇنلۇقنىڭ سەۋەبكارى دەپ بىلىدۇ.

4. تەكىبىر ئوقۇماي بوغۇزلانغان، ئۆزى ئۆلۈپ قالغان، كېسەل بولۇپ ئۆلگەن، زەھەرلىنىپ ئۆلگەن، سوقۇلۇپ ئۆلگەن، تام بېسىۋېلىپ ئۆلگەن، تۇنجۇقۇپ ئۆلگەن، ئېسىلىپ ئۆلگەن ۋە تاغدىن يىقىلىپ ئۆلگەن ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېيىش چەكلىنىدۇ. توخۇ، ئۆردەك، غاز قاتارلىق ئۆي قۇشلىرىنى بىر ھەپتە باغلاپ قويۇپ ئىچى تازىلانغاندىن كېيىن بوغۇزلاپ يېسە بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. كۇرۇك توخۇ بەك ئورۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى بوغۇزلاپ يېمەيدۇ.

5. ھالال ماللارنى بوغۇزلىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قېنى، يىرىڭى، يۇلۇن ئىچىدىكى يۇلۇن سۇر ماددىسى، ئۆت قېپى، ئۆت سۇيۇقلۇقى، ھايۋانلارنىڭ چىشى، ئۆي قۇشلىرىنىڭ بوينى (بەز كۆپ بولىدۇ)، يەنە يۇرىكىنىڭ ئىككى قانىتى، تۇياق، بەز، مېڭە قېپى، كۆز قارىچۇقى، ئەركەك ھايۋانىنىڭ جىنسىي ئەزالىرى قاتارلىقلارنى يېيىش چەكلىنىدۇ.

6. توتېم بولغان ھايۋانلاردىن بۆرىنى ئېتىش ھەم گۆشىنى يېيىشنى چەكلەيدۇ.

7. ئوغۇللارغا قوغۇن ـ تاۋۇز پىچقاندا ئالدى بىلەن ساپاق قىسمىدىن بىر ئىلىك كېسىۋېتىپ، ئۇنى تۆت پارچىگە تىلىپ ئاندىن قالغان قىسمىنى تىلىم قىلىپ كېسىشنى ئۆگىتىدۇ.

8. ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ بەدىنىنى تولۇق ياپىدىغان كىيىملەرنى كىيىشنى تەكىتلەيدۇ. بۇ ئەخلاق ـ پەزىلەتكە مۇناسىۋەتلىك ئەڭ مۇھىم بەلگە. شۇڭا، ئوغۇللار بويىدىن پۇتىغىچە ھەم قول بىغىشىغىچە ياپىدىغان كىيىم كىيىدۇ. ئۇلارنىڭ كالتە ئىشتان بىلەن سىرتلارغا چىقىشىنى چەكلەيدۇ. قىزلارنىڭ بەدىنى روشەن كۆرۈنۈپ قالىدىغان تار، يەڭسىز، مەيدىسى ئوچۇق كىيىملەرنى كىيىشى قەتئىي چەكلىنىدۇ.

9. ئوغۇللارنىڭ چاپان، چامچىلىرىنىڭ يېڭىنى ساپماي ياكى بىر يېڭىنى سېپىپ بىر يېڭىنى ساپماي يۇرۇشنى ھەم ئايىغىنى يەكپاي كىيىشنى چەكلەيدۇ.

10. ئۇيغۇرلاردا بىر ئادەمنىڭ بىر خىل كىيىمى ئۈچ قۇردىن ئاشماسلىق،

ئۇچ قۇردىن ئاشقىنى زاكات ئورنىدا كەمبەغەللەرگە بېرىۋېتىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئەھۋاللار بار. بۇنىڭدا ئىسراپچىلىق قىلماسلىق مەسىلىسى تەكىتلىنىدۇ.

11. باش كىيىملەرنى ئېگىزگە ئېلىپ قويۇش، ھەرگىزمۇ خالىغانچە تاشلىماسلىقنى تەۋسىيە قىلىدۇ.

12. ياشلارغا كىرىنىڭ يۇندىسىنى خالىغان جايغا تۆكمەسلىك، ئۇنى دەسسىمەسلىك ۋە يۇندى تۆكۈلگەن جايغا چوڭ - كىچىك تەرەت قىلماسلىق توغرىسىدا تەربىيە قىلىنىدۇ.

13. ھويلا - ئارانىنى پاكىز تۇتۇشنىڭ قىزلارنىڭ گۈزەل ئەخلاقىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى كىچىكىدىن باشلاپ بىلدۈرىدۇ. ئانىسى قىزغا سەھەر تۇرۇپ ھويلا - ئارانىنى پاكىز تازىلىمىسا ھۇرۇن، دىتى يوق، پەزىلەتسىز ئايال دەپ باشقىلار تەرىپىدىن ئەيىبلىنىدىغانلىقىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

14. ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئارىلىق (قورۇ)، ئۆي بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇشنى چەكلەيدۇ. يەنە ياستۇق ئاتلاشنى يامان كۆرىدۇ. يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ باش بىلەن ئايىغىنى ئالماشتۇرۇپ سېلىش ھەم ئىشلىتىشنى چەكلەيدۇ.

15. قىز - ئوغۇللارغا سۈپۈرگىنى مېھمانخانا، ھۇجرىغا قويماسلىق، ئوتقا سېلىپ قالماسلىق توغرىسىدا تەربىيە بېرىلىدۇ. سۈپۈرگىنى پۇلاڭلىتىپ سۈپۈرۈش، ناخشا ئېيتقاچ ئۆي سۈپۈرۈش، سىرتتىن ئىچىگە سۈپۈرۈش، زاۋال ۋاقتىدا ئۆي سۈپۈرۈش، ئۆيدىن چىققان ئەخلەت بىلەن ئوچاقنىڭ كۈلىنى ئارىلاشتۇرۇپ تۆكۈش، ئەخلەتنى ئۆيدە قوندۇرۇش قاتتىق چەكلىنىدۇ.

16. تاماق يېپلا ئۇخلاش، يۇيۇنۇپ بولۇپلا ئۇخلاش، زىيادە سوغۇق ھەم ئىسسىق يەردە ئۇخلاش، شامال ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان جايدا ئۇخلاش، ياتاق دەرىخى، ئەسكى تام ۋە يالغۇز دەرەخ تۈۋىدە ئۇخلاش چەكلىنىدۇ.

17. يۇگۇرۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئالاقزادىلىكتە ئۆيگە كىرىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلغاندا ئۆي ئىگىسىنى غەم - ئەندىشىگە سېلىپ قويىدۇ.

18. قىز - ئاياللار ئاممىۋى سورۇن ۋە ئائىلىلەردە ئولتۇرغاندا، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشقا بولمايدۇ. بۇنداق ئولتۇرغاندا كېلەڭسىز، قوپال كۆرىنىپ قويىدۇ، شۇنداقلا بۇنداق ئولتۇرۇش ئەدەپسىزلىك دەپ قارىلىدۇ.

19. ئوچاق بېشى، سۇ ئىچىدىغان ئېرىق - ئۆستەڭ بويى ۋە قۇدۇق بېشىدا كىر يۇيۇشقا ۋە قول چايقايدىغان داس قاتارلىق نەرسىلەرنى قويۇشقا، قۇدۇقتا،

سۇ ئىدىشىغا چېلەك، ساپلىق، نوگايدىن باشقا نەرسىلەرنى سېلىشقا بولمايدۇ.

20. ئىشىك ئالدى، جۇملىدىن ئۆينىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە (كىچىك بالا، ئاغرىقلاردىن باشقا) چوڭ - كىچىك تەرەت قىلسا، ئەدەپسىزلىك، ھاياسىزلىق ھېسابلىنىدۇ.

21. كۇن - ئايغا قاراپ چوڭ - كىچىك تەرەت قىلىش، سۇغا سىيىش، ئاسمانغا قاراپ تۇكۇرۇش، ئەتىگەندە يۇز - كۆزىنى يۇيماي تۇرۇپ كۇنگە قاراش چەكلىنىدۇ.

22. زىرائەت ۋە يۇمران ئوت - چۆپلەرنى دەسسەش، كۆكتاتلارنى يۇلۇش، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئۇستىگە سىيىشكە بولمايدۇ. ئەگەر بۇنداق قىلسا ئۇلار يورۇقلۇقتىن مەھرۇم بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ ھەم ئۇلارنىڭمۇ بىر ھاياتلىق ئىكەنلىكىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

23. تۇزغا، ئوتقا ھەم پاكىز سۇغا تۇكۇرۇش چەكلىنىدۇ.

24. ياشانغانلارنى، چوڭلارنى، يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى، ئۇستازلارنى كۆرگەندە سالام بېرىپ، ھۆرمەت بىلدۇرۇش كېرەكلىكىنى، سالام بەرمەسلىكنىڭ ئەدەپسىزلىك، ھاكاۋۇرلۇق ئىكەنلىكىنى سەمىگە سېلىپ تۇرىدۇ.

25. كۇيۇ ئوغۇل - كېلىنلەر چوڭلارنىڭ، ئاتا - ئانىلارنىڭ، قېيىنئاتا - قېيىنئانىلارنىڭ ئالدىدىن توغرا ئۆتۈشكە بولمايدۇ.

26. ئاياللار ئەرلەرنىڭ ئالدىدىن توغرا ئۆتۈشكە بولمايدۇ، ئەگەر ئۆتۈشكە توغرا كەلسە، ئەرلەرنىڭ كەينىدىن ياكى ئۇلارنىڭ سول تەرىپىدىن يانداپ ئۆتۈش كېرەك. يەنە بالاغەتكە يەتكەن قىزلارنىڭ ئادەملەر تولا ئۆتۈپ تۇرغان يوللاردا توغرىسىغا تۇرۇۋېلىشى ھاياسىزلىق ھېسابلىنىدۇ.

27. چوڭلار كىچىكلەرنى «بالام»، «ئوغلۇم (قىزىم)» دەپ ئاتىشى لازىم. بولمىسا ئالجىغان، قېرىغىنىنى بىلمەيدىغان دەپ ئەيىبلىنىدۇ. كىچىكلەر چوڭلارنى «چوڭ ئاپا»، «چوڭ دادا»، «ئاكا»، «بوۋا»، «موما»، «چوڭ ئاپا»، «ئېگىچە»، «ئانا»، «ئايلا»، «ھەدە»، «ئاچا» دەپ ئاتىشى لازىم. بولمىسا ئەدەپسىز، تەربىيە كۆرمىگەنلىك ھېسابلىنىدۇ.

28. كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق بولغان، جۇملىدىن سەپەردىن كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - ئاغىنىلەر بىلەن كۆرۈشكەندە، چوڭلار، قۇرداش، تەڭتۇشلار قۇچاقلىشىپ، يۇزىنى يۇزىگە يېقىپ كۆرۈشىدۇ. كىچىكلەر بىلەن

كۆرۈشكەندە بولسا، ئۇلارنىڭ بېشىنى باغرىغا بېسىپ، پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ. ئاياللار، چوڭ مومايلار، قۇرداشلار قوللىرىنى تۇتۇشۇپ، مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىشىپ كۆرۈشىدۇ ياكى قوللىرىنى كىرىشتۇرۇپ جۈپلەپ، باش بارماقلىرىنى ئۆزئارا تەگكۈزۈشۈپ كۆرۈشىدۇ. بولمىسا كۆيۈمسىز، مېھرى يوق، باغرى قاتتىق، كۆڭلى بۆلۈنۈپ كەتكەن دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

29. يېقىن، سىرداش دوست ـ ئاغىنىلەردىن باشقىلار ئادەتتە بىر ـ بىرىنى «سىز»، «ئۆزلە»، «سىلى» دېيىشىدۇ. «سەن» دېسە كۆزگە ئىلمىغانلىق، ئۆزىدىن تۆۋەن كۆرگەنلىك دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

30. ئىشىك ئالدى ۋە ئۆيگە يېقىن ئارىلىقتا، تونۇش ـ بىلىشلەر ئۈچرىشىپ قالسا، سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن ئۆيگە تەكلىپ قىلىدۇ ياكى باشلايدۇ. بولمىسا قىزغانچۇق، ئادەمگەرچىلىكى يوق دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

31. چارۋا مالىلارنى، بولۇپمۇ قوينى ئۇرۇشقا ۋە تېپىشكە بولمايدۇ، چۈنكى قوي ئامەت ۋە بەختنىڭ سىمۋولى دەپ قارىلىدۇ.

32. باشقىلارغا قول شىلتىپ تۇرۇپ گەپ قىلىش يامان كۆرۈلىدۇ. چۈنكى، ئۇنداق قىلغاندا قارشى تەرەپنى كۆزگە ئىلمىغانلىق، ئۆزىدىن تۆۋەن كۆرگەنلىك ھېسابلىنىدۇ.

33. ئوينىشىپ ياكى چاقچاق يۇزىسىدىن كىشىگە تېغ تەڭلەشكە بولمايدۇ. چۈنكى، تېغ شەرتلىك نەرسە، يامان بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

34. چوڭلارنىڭ، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ، جۈملىدىن ئۇستازلارنىڭ ئالدىدا تاماكا چەكمەسلىك، شاراب قاتارلىق ئىچىملىكلەرنى ئىچىشكە بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش ئەڭ چوڭ ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ.

35. پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلماستىن، ئاتا ـ ئانىسىدىن ھەمىشە ئاغرىنىپ يۇرۇشكە، ئۇلارنى كەمسىتىدىغان گەپلەرنى قىلىشقا بولمايدۇ.

36. قوشنىلار بىلەن ئوبدان ئۆتمەي، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا دائىم زىددىيەت سېلىپ يۇرۇشنى، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا گەپ توشۇشنى تولىمۇ يامان كۆرىدۇ. ئادەتتە گەپ توشۇغۇچى كىشىلەر «سۇخەنچى»، «پىتنە ـ پاسات تېرىغۇچى» دەپ ئەيىبلىنىدۇ. بۇنداق كىشىلەردىن ھەممە كىشى قاچىدۇ.

37. ئەتىگەندە ۋە ياتاردا چۈش ئۆرۈشكە بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق چاغدا ئۆرۈلگەن چۈش ئوڭغا تارتمايدۇ دەپ قارىلىدۇ.

38. ئەتىگەندە يىغلاش ۋە قايغۇ، قورقۇتۇش ئۇقۇمىدىكى سۆزلەرنى قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، ئەتىگەندە يىغلاش، يامان سۆزلەرنى قىلىش پېشكەللىك ئەكېلىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

39. پۇتىنى قىبلىگە سۇنۇپ ياتسا ياماق بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

40. چاچ - ساقال، بۇرۇت، تىرناقنى، شۇنداقلا ئەۋرەت مويى ۋە قولتۇق مويىنى زىيادە ئۆستۈرۈشكە بولمايدۇ. ئەگەر ئەۋرەت ۋە قولتۇق مويى چىمچىلاق بارماقتىن ئۆسۈپ كەتسە يېگەن تاماق ياكى ئەتكەن تاماق مەكرۇھ دەپ قارىلىدۇ.

41. ئەر - ئاياللار بىللە بولغاندىن كېيىن، شۇنىڭدەك بالاغەتكە يەتكەن ئوغۇل - قىزلار ۋە چوڭلار چۈشىدە جىنسىي مۇناسىۋەتتىن ھۇزۇرلانغان بولسا غۇسۇل تاھارەت ئېلىشى كېرەك. ئۇنداق قىلمىسا ياماق بولىدۇ، ئادەمنى پالاكەت باسىدۇ دەپ قارىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئاياللار ھەر قېتىم ئادەت توختىغاندا يۇيۇنمىسىمۇ پالاكەت باسىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

42. ئەزان توۋلىغان ياكى ناماز ئوقۇغاندا ۋاراق - چۇرۇك قىلسا، پاراڭ سالسا ياماق بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ ھەمدە جامائەت ناماز ئوقۇۋاتقاندا سەپنىڭ ئالدىدىن توغرا ئۆتۈشكە بولمايدۇ.

43. قەبرىستانلىققا قالايمىقان كىرىش، چوڭ - كىچىك تەرەت قىلىش مەنئىي قىلىنىدۇ.

44. مەسچىت ۋە ناماز ئوقۇيدىغان ئۆينىڭ قىبلە تېمىغا ئادەمنىڭ ياكى باشقا نەرسىلەرنىڭ سۈرىتىنى ئېسىشقا بولمايدۇ.

45. كىشىنى تىللاش، بولۇپمۇ بىراۋنىڭ ئاياللىنى تىللاش ئېغىر ئېلىنىدۇ.

46. كەيپخورلۇق، قىمارۋازلىق پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرايدۇ.

47. قۇدۇق، ئېرىق - ئۆستەڭ بويىغا ھاجەتخانا، قوتان سېلىش مەنئىي قىلىنىدۇ.

48. ئۆگەي ئاتا ياكى ئانا ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن ياكى بېقىۋالغان بالىلارنى ياماق كۆرمەسلىك، ئەگەر ھەر ئىككى تەرەپ ياماق كۆرسە ئۇلارنى پۈتكۈل جامائەت ياماق كۆرىدۇ.

49. قوشنا - قولۇملار ئارا سالام - سەھەت قىلمايدىغان، ئۆزئارا ئۇچرىشىپ قالسا ئۆزىنى دالدىغا ئالمىدىغان، ئۆز قېرىنداشلىرى بىلەنمۇ باردى - كەلدى قىلىشمايدىغان كىشىلەرنى ھەممەيلەن ياخشى كۆرمەيدۇ.

50. قوشنا - قولۇملارنىڭ توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرىغا قاتناشمايدىغان، جامائەت ئىشلىرىغا ئېتىبارسىز قارايدىغانلارنى ئەل - جامائەت ياخشى كۆرمەيدۇ ياكى ئارىغا ئالمايدۇ.

51. تۇغقانلار، ئەل ـ جامائەت، قوشنا ـ قولۇملارغا يۇز كېلەلمەيدىغان ئىشلارنى قىلغانلارنى يامان كۆرىدۇ.

52. تۇرمۇش، خىزمەت، ئەخلاق... جەھەتلەردە ناپاك كىشىلەر باشقىلارنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ.

53. جەمئىيەت تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغانلار، ئوغرىلىق قىلىدىغان، ئۇيغۇرلارنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا خىلاپلىق قىلىپ، ئاباب ئىشلارنى قىلغانلارنى ئەل ـ جامائەت ياخشى كۆرمەيدۇ.

54. كىشىنىڭ ھەققىنى ۋە جامائەت مۇلكىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالىدىغان ئاچ كۆز كىشىلەرنى يامان كۆرىدۇ.

55. يۇرت، ۋەتەن، مىللەت، ئەل ـ جامائەتنىڭ مەنپەئەتىنى سېتىۋەتكەنلەرنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ.

56. ياخشى ئادەملەرگە زىيان سالغانلارغا پۇتۇن ئەل ـ جامائەت نەپرەت ئوقۇيدۇ، بۇنداق كىشىلەرنى ئارىغا ئالمايدۇ.

57. ناچار كىشىلەر ھەم ناكەس كىشىلەر بىلەن ئارىلاشقان كىشىلەرنى ياخشى كۆرمەيدۇ.

58. زىنا قىلىش، كىشىگە قارا ساناش، كىشىنىڭ ھەققىنى يېيىش قاتارلىق يامان ئادەتلەرگە پۇتۇن جەمئىيەت لەنەت ئوقۇيدۇ. بۇنداق كىشىلەرنىڭ بالىچاقىلىرى كېيىن بۇنىڭ جازاسىنى تارتىپ قالىدۇ دەپ قارايدۇ.

59. ئۇيغۇرلار ھەرقانداق كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ نورمال بولۇشىنى ياخشى كۆرىدۇ. بەزى كىشىلەرنىڭ ھوقۇقدارلارغا ھەددىدىن زىيادە يېقىنلىشىش، ھوقۇقىدىن ئېلىنغاندا بولسا، دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئېلىشتەك ناچار قىلىقلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ.

60. ئۆلۈم بولغان ئۆيدىن چىقىپ ياكى مېيىت نامىزىدىن يېنىپ كېسەل ياكى ياشانغانلارنى يوقلاشنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ. ئۇزاق مۇددەت كېسەل تارتقانلارنى كەچقۇرۇن ۋە زاۋال ۋاقتىدا يوقلاشنى چەكلەيدۇ ھەم يامان بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

61. كېچىدە سەپەرگە چىقىش چەكلىنىدۇ. چۈنكى، كېچىسى سەپەر قىلغان ئەر كىشىنىڭ، كۈندۈزى ماڭغان يىلانىنىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

62. ئۇيغۇرلار يېتىمنىڭ ھەققىنى يېسە گۇناھ بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئاتا ـ ئانىسى ياكى يولدىشى تۇگەپ كەتكەن تۇل خوتۇنلارنى قاقتى ـ سوقتى قىلسا،

يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ كۆزىدىن ياش ئاققۇزسا، بۇنداق كىشىلەر كېيىن يامان ئاقىۋەتلەرگە قالىدۇ، ئاخىرىدا خانىۋەيران بولۇپ كېتىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

63. ئۇيغۇرلار ئەر ـ ئاياللار ئۆزئارا تېكىلىپ قارىشىش ـ كۆزنىڭ زىناسى، بەتقىلىق سۆزلەرنى قىلىش ـ ئېغىزنىڭ زىناسى، ناچار سۆزلەرنى ئاڭلاش ـ قۇلاقنىڭ زىناسى، سىلاش، تۇتۇش ـ قولنىڭ زىناسى، جىنسىي ئىستەك ئۇچۇن مېڭىش ـ پۇتنىڭ زىناسى، يات ئاياللارغا قارىتا جىنسىي تۇيغۇدا بولۇش ـ كۆڭۈلنىڭ زىناسى دەپ قارايدۇ، شۇنداقلا بۇنداق قىلىشنى قاتتىق چەكلەيدۇ.

64. ئەر ـ خوتۇن بىللە مېڭىشقا توغرا كەلسە، ئەر ئالدىدا، ئايال ئارقىدا ماڭىدۇ. ئاياللارنىڭ بېشىنى تىك تۇتۇپ، كۆكرىكىنى كېرىپ مېڭىشى ھەم زىيادە چوڭ قەدەم بىلەن مېڭىش، يۇگۇرۇپ مېڭىش، كۇلۇپ مېڭىش، ئۇياق ـ بۇياقلارغا توختىماي قاراپ مېڭىشى يامان كۆرىلىدۇ.

65. توي قىلمىغان قىزلارنىڭ قىزلىق ئىپپىتىنى يوقىتىشىنى ئۇچىغا چىققان ئەخلاقسىزلىق دەپ ھېسابلايدۇ.

66. ئاي ئاخىرىدا، رامىزان ئايلىرىدا، ئارا ئايدا (روزا ھېيىت بىلەن قۇربان ھېيىت ئارىلىقىدا)، سەپەر ئاي (2 ـ ئاي)نىڭ سەيشەنبە، جۇمە كۈنلىرى ھەم تاق كۈنلەردە توي قىلىشنى چەكلەيدۇ.

67. ئاممىۋى سورۇنلاردا ياكى ئىككى ـ ئۈچ كىشى بار يەردە بولسۇن، جىنسىي ئەزاغا مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى قىلىش چەكلىنىدۇ ھەم بۇنداق سۆزلەرنى قىلغان كىشىنى سەت گەپ قىلىدىغان كىشى دەپ قاراپ، ئۇنداق كىشىلەردىن ھەممەيلەن قاچىدۇ ھەم يامان كۆرىدۇ.

68. ئادەتتە كىشىلەرنىڭ ھەرقانداق سورۇندا پۇتىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياكى پۇتىنى مىنگەشتۇرۇپ ئولتۇرۇشنى ياخشى كۆرمەيدۇ.

69. ئۇيغۇرلار ئەرلەر ئەرلەرگە، ئاياللار ئاياللارغا يالىڭاچ بەدىنىنى كۆرسىتىپ يۇرۇشنى، ھەتتاكى بىر ئورۇندا يېتىش ھەم ھاممامغا بىللە چۈشۈشنى يامان كۆرىدۇ.

70. ئۇيغۇرلار ئادەم بەدىنىگە ھەر خىل گۈل، نەقىشلەرنى چېكىشنى يامان كۆرىدۇ.

71. ئۇيغۇر ئاياللىرى ۋە قىزلىرى ئادەتتە سۇمبۇل چاچلىرىنى كەسمەيدۇ، چاچ كېسىشنى ناھايىتى ئېغىر ئالىدۇ. ئەگەر چاچ زىيادە ئۆسۈپ كېتىپ، باشقۇرۇشقا مۇمكىن بولماي قالغان ياكى بەكلا شالاڭشىپ كەتكەندە ئاندىن

كېسىشكە بولىدۇ. يەنە چاچ كېسىشكە توغرا كەلسە، يامغۇر ياغقاندىن كېيىن چاچنى پالتا بىلەن كەسسە چاچ تېخىمۇ كۆپ ۋە ئۇزۇن بولىدۇ دەپ قارايدۇ.

72. ياشلارنىڭ ھالال ئەمگەك قىلىشى، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ باي ۋە روھلۇق بولۇشىنى تەكىتلەيدۇ. ھارامتاماق، ھۇرۇن، تەييارتاپ بولۇشىنى ياخشى كۆرمەيدۇ.

73. ياشلارنىڭ زامانغا لايىق كالا ئىشلىتىشى، ئىرادىلىك بولۇشى، ئەقىلنى كۆپەرەك ئىشلىتىپ، پەننىي بىلىمنى ئىگىلىشى زۆرۈر دەپ قارىلىدۇ. بىچارىلىك، ئۆزىگە ئىشەنمەسلىك، ھۇرۇنلۇق، ئۆزىنى تۆۋەن كۆرۈش، دورامچىلىق، تىلەمچىلىك ۋە ئۇششۇقلۇق قىلىش، قىمارۋازلىق، نەشىخورلۇق، ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق... قاتارلىق قىلمىشلارنى چەكلەيدۇ ۋە يامان كۆرىدۇ.

74. ياشلارنىڭ سەمىگە يۇرتۇازلىق، مەھەللىۋازلىق قىلماسلىقنى سىلىپ تۇرىدۇ.

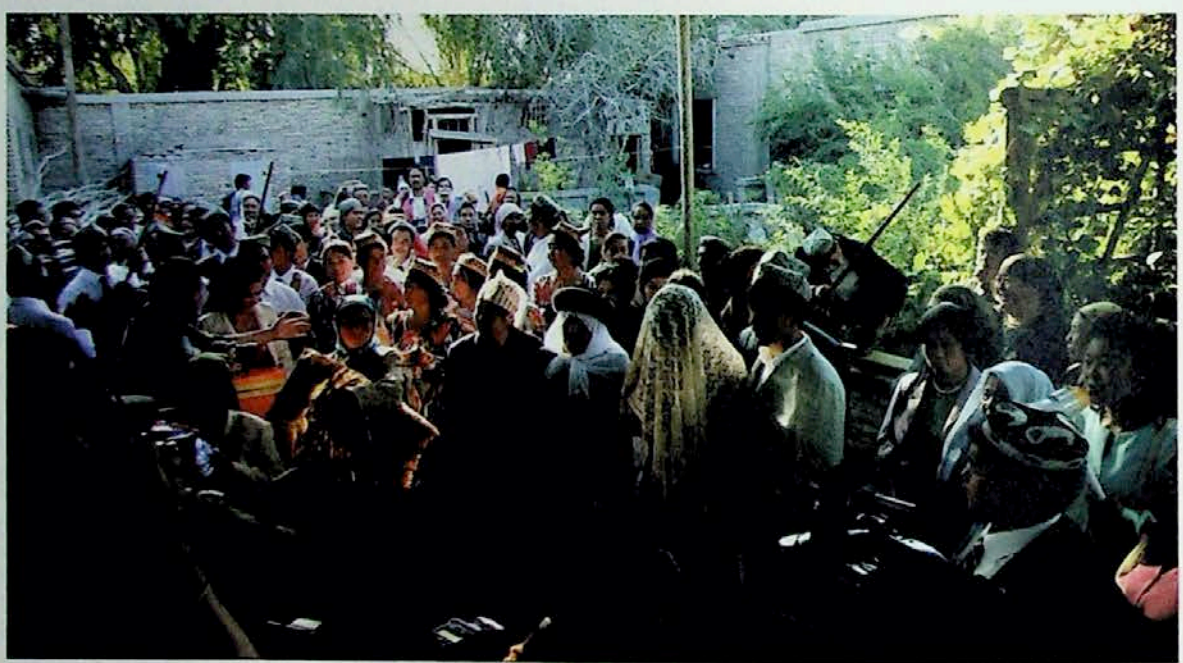
75. ئالا كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ سايىسىدا جاھاندارچىلىق قىلىش، ھەق - ناھەقنى ئايرىماسلىق، راست - يالغاننى پەرق ئېتەلمەسلىك، غايىسى يوق، شەرەپ - نومۇسنى بىلمەسلىك، خۇشامەتچىلىك، كۆتۈرمىكەشلىك، خورلىنىشتىن سەسكەنمەسلىك قاتارلىق ئىشلارنى چەكلەيدۇ ھەم بۇلارنى يامان كۆرىدۇ.

76. غۇرۇرى يوق، ھۇنەر - كەسىپ ئۆگىنىپ ئۆزىنى يېتىلاشنى يامان كۆرىدىغان، ياخشى نەسىھەتلەرگە ئۆچ، باشقىلارنىڭ گېپىنى ئىلىك ئالمايدىغان، تىجارەتتە گىرىلىك قىلىدىغان، ئەخمەق، قوپال، سەت تىللىشىدىغان، ئۆزئارا پېتىشمايدىغان، شەخسىي تازلىقى ناچار، ئىنسانىي پەزىلىتى يوق، كەيپ - ساپادىن ئۆزىنى تارتمايدىغان، ھالال - ھارامنى پەرق ئەتمەيدىغان، غەرەز ئۇقمايدىغان، كۆكەمە، جېدەلخور، تۇتۇرۇقسىز، شەخسىيەتچى، پوچى... كىشىلەرنى يامان كۆرىدۇ.

77. بىر قىسىم ئەرلەر خوتۇن - بالىلىرىنى، ئاز ساندىكى خوتۇنلار ئېرى ۋە بالىلىرىنى تاشلاپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىدىغان، ئەرلەرنىڭ كۆپ نىكاھلىنىشىنى «نوچىلىق»، ئاياللارنىڭ كۆپ ئەرگە تېگىشىنى «ئىرادە»، «رىزىق تاپقانلىق» دەپ قارايدىغان ھەم قېرى ئاتا - ئانىلىرىنى تاشلاپ، ئۇلارنى قارانچۇقسىز، بىچارە ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويىدىغان ئىشلارنى يامان كۆرىدۇ.

78. ساختىلىق، ئالدامچىلىق، بىر - بىرىگە ئورا كولاش ئارقىلىق پۇل تېپىش؛ ئالدامچىلىق بىلەن پۇل تېپىش؛ يامان يوللار ئارقىلىق پۇل تېپىش؛ بەتخەجلىك قىلىش... قاتارلىقلارنى ياخشى كۆرمەيدۇ. پۇل تېپىش، پۇلنى جايىغا ئىشلىتىشنى ياشلارنىڭ سەمىگە سىڭىپ تۇرىدۇ ھەمدە ناموۋاپىق ئىسراپچىلىقلارنى چەكلەيدۇ.

79. توي قىلغاندا توي چىقىمىنى ئاشۇرۇۋېتىدىغان، ھەشەمەتخورلۇق، نام - ئاتاق قوغلىشىپ ئىسراپچىلىق قىلىدىغان ئىشقا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ، ياشلارنىڭمۇ بۇنداق قىلماسلىقىنى تەكىتلەپ تۇرىدۇ.

80. ياماندىن قورقىدىغان، ياۋاشنى بوزەك قىلىدىغان، كىچىك ئىشلار ئۈچۈن دۇشمەنلىشىدىغان، ئۆزئارا سۈركىلىشىدىغان، خاپىلىشىدىغان، توغرا مەسلىھەتلەرنى ئاڭلىمايدىغان كىشىلەرنى يامان كۆرىدۇ.

81. ياشلارغا كىچىكىدىن تارتىپ ئۆزىنىڭ شەخسىي تازىلىقى، مۇھىت تازىلىقى، تۇرمۇش تازىلىقى، كىيىم - كېچەك تازىلىقى، ئائىلە، قورۇ تازىلىقى، ھاجەتخانا تازىلىقى، ئېرىق - ئۆستەڭ، كۆل تازىلىقى، ئاممىۋى سورۇن تازىلىقى قاتارلىقلارنى ياخشى قىلىش ھەققىدە تەربىيە بېرىپ تۇرىدۇ.

82. باشقىلارغا بۆھتان چاپلاش، يالغان گۇۋاھلىق بېرىش، يالغان قەسەم بېرىش، قارا ساناش، زىيانكەشلىك قىلىش قىلمىشلىرىنى يامان كۆرىدۇ ھەم بۇزۇقچىلىق قىلمىشلارنىمۇ قاتتىق چەكلەيدۇ.

83. پال سىلىش، پالغا ئىشىنىشنى چەكلەيدۇ.

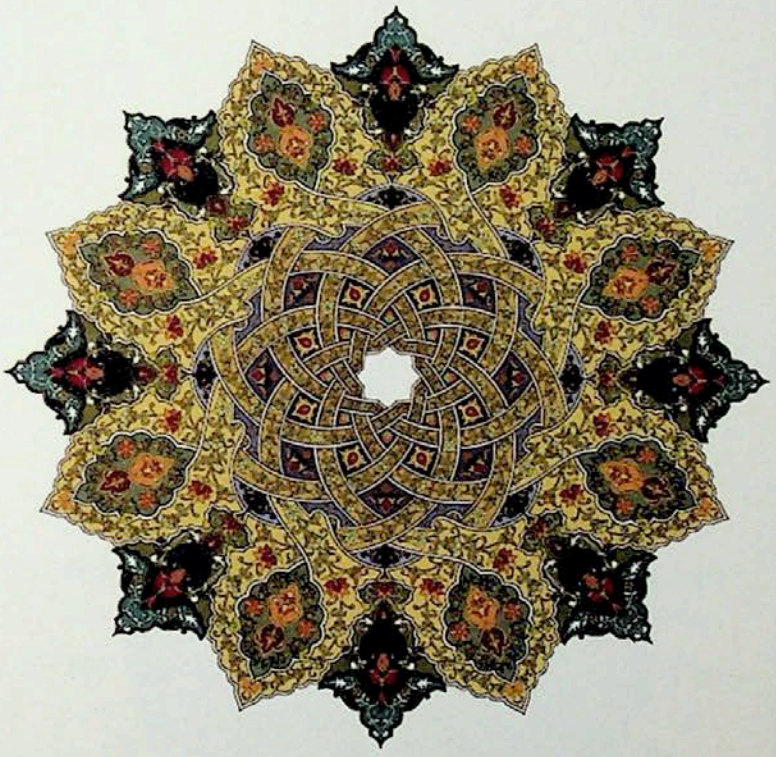
84. ئەمگەكتىن، جاپا ـ مۇشەققەتتىن قاچىدىغان كىشىلەرنى ياخشى كۆرمەيدۇ ۋە ئۇلارنى ئەيىبلەيدۇ.

85. ھەرقانداق كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ ياش ـ قۇرامىغا بېقىپ كىيىم كىيىشىنى تەكىتلەيدۇ. ئەگەر يۇرۇش ـ تۇرۇشى ئوڭشالمىسا ھەممەيلەننىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ.

84. مەنسەپ، ئىمتىيازغا ئېرىشىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىگە زىيان سالىدىغان؛ مەنسەپ، ئىمتىيازغا ئېرىشكەندىن كېيىن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدىغان، ئۆز مەنپەئەتىگە چوغ تارتىدىغان كىشىلەرنىڭ ئەل ـ جامائەت ئارىسىدا يۈزى چۈشىدۇ، ئابرۇيى بولمايدۇ.

ئالتىنچى بۆلۈم

ئوتتۇرا ياشلىق ۋە قېرىلىق دەۋرى

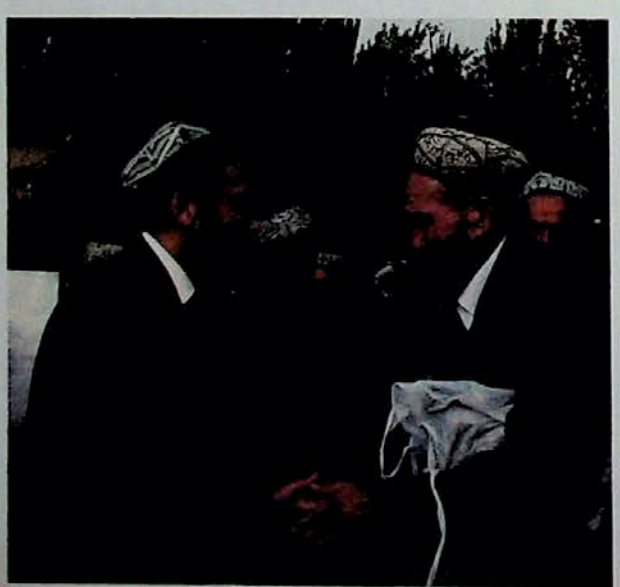
بىرىنچى باب

ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرى

بۇ دەۋردە كىشىلەر كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغان، ئەقىل ـ پاراسەت ۋە زېھنىي قابىلىيەتتە يېتىلگەن بولىدۇ، شۇنداقلا مۇقىم ئائىلىسى بار بولۇپ، تۇرمۇشقا پىشقان، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتتە مۇكەممەل، تەجرىبە ـ ساۋاقلىق ئىگە بولغان بولىدۇ ھەمدە ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇناسىۋەتنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان بولىدۇ. ئۇلار بەختلىك ئائىلە قۇرۇپ، بالىلىق، نەۋرىلىك بولىدۇ.

سالاملىشىش ئادىتى

سالاملىشىشتا «سالى»، «ئۆزلىرى» دېيىشىپ، «سەن» دېگەن ئۇقۇمنى ئىشلەتمەسلىك تەلەپ قىلىنىدۇ، بولمىسا ئەدەپسىز، تەربىيە كۆرمىگەن ھېسابلىنىدۇ.

ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەر

ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەر باشقىلار بىلەن كۆرۈشكەندە ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالغان، سالاپەتلىك ھالدا سالاملىشىدۇ. ئالدى بىلەن ئارىلىق يېقىن ھەم قولايلىق بولسا، قارشى تەرەپنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرسە، قارشى تەرەپمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ سالىمىنى ئىلىك ئالىدۇ، ئاندىن ھال ـ ئەھۋال

سورىشىدۇ. ئارىلىق يىراقراق بولسا ياكى سالاملىشىش ئەپسىز بولسا، سالام بەرگۈچى ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنى كەڭ ئېچىپ، سول مەيدىسىگە قويۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرسە بولىدۇ.

ئەگەر بۇ ياشتىكىلەر يىراق سەپەردىن قايتىپ كەلگەن بولسا، ئوڭ قولىنى قارشى تەرەپنىڭ سول قولتۇقى ئاستىدىن، سول قولىنى ئوڭ قولتۇقى ئاستىدىن ئېلىپ، بەلنىڭ يۇقىرى قىسمىنىڭ قول ئالىقىنى يەتكۈچە بولغان ئارىلىقنى سىلاپ، سول يۇزىنى سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ.

ئوتتۇرا ياشلىق ئاياللار

ئۇلار كۆرۈشكەندە سول قولىنىڭ ئۇستىگە ئوڭ قولىنى قويۇپ، ئاندىن قوللىرىنى مەيدىسىگە بېسىپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم»، «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېيىشىپ سالاملىشىدۇ. ئاندىن ئوڭ يۇزىنى ئوڭ يۇزىگە يېقىپ ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ. ئايرىم ئورۇنلاردا سەل ئالدىغا ئېگىشىپ، ئىككى قولىنى قارشى تەرەپنىڭ ئىككى قولى بىلەن كىرىشتۇرۇپ كۆرۈشىدۇ، ئاندىن ھەر ئىككى تەرەپ ئىككى قولى بىلەن يۇزلىرىنى سىيپاپ بولۇپ ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ.

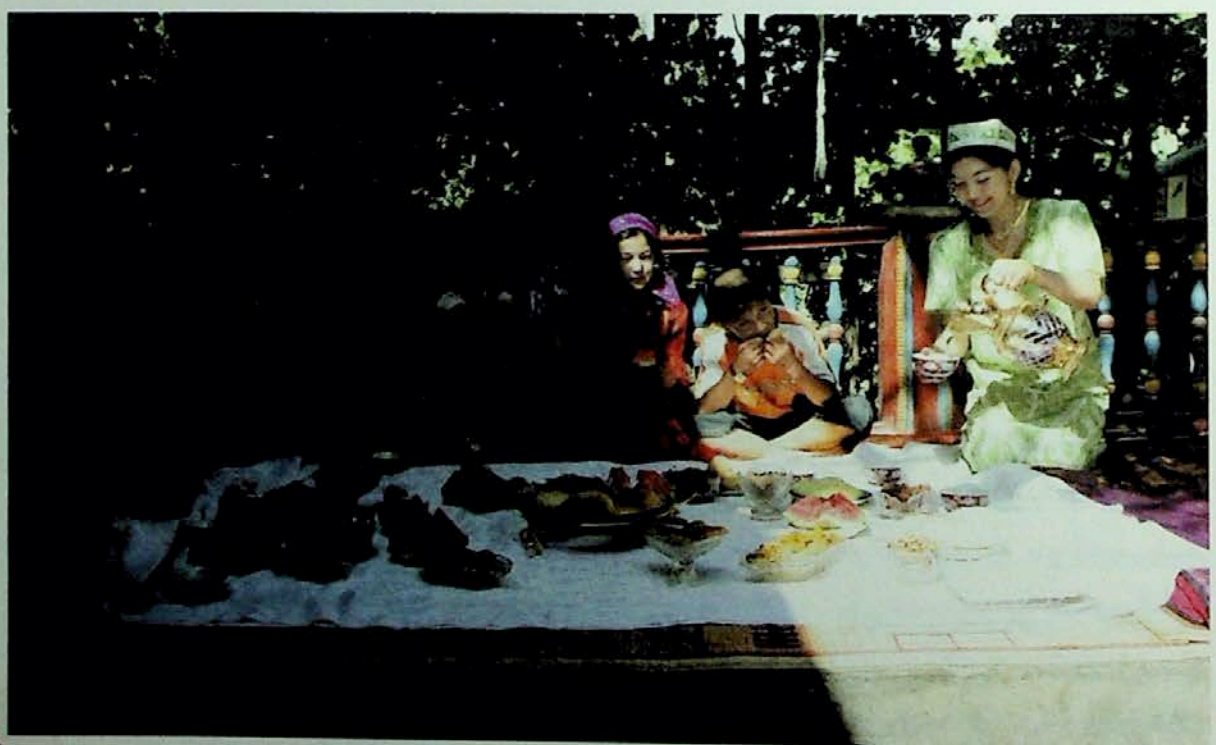

مېهماندارچىلىق

ئوتتۇرا ياشلىقلار ئۆزئارا ئۇچرىشىش ھەم سۆھبەتتە بولۇشنى تولىمۇ ياقتۇرىدۇ. شۇڭا، ئۆيگە مېھمان كەلگەندە ياكى مېھمان چاقىرغاندا ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ.

ئۇيغۇرلار دوستلۇقنى قەدىرلەيدۇ. ئۇلارنىڭ دوستلۇقى دوستلار ئارا سەممىي سادىق بولۇش، ئۆزئارا كۆيۈنۈش، بىر - بىرىدىن مال - دۇنيا ئايىماسلىق، ھەتتا زۆرۈرىيەت تۇغۇلغاندا جانلىرىنى پىدا قىلىشتىنمۇ يانمايدىغانلىقلىرى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. يەنە دوستلۇق مېھرىنى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئۇزۇلدۇرمەسلىك ئۈچۈن، پەرزەنتلىرىگە دوستلىشىشقا، تور سېلىش (ھەر جايدا جانغا ئەسقاتىدىغان ئاغىنە، دوست تۇتۇشنى تور سېلىش دەپ ئاتايدۇ)قا ھەم ئوغۇل - قىزلىرىنى كىچىك ۋاقىتلىرىدىن باشلاپ چېتىپ قويۇشقا ئادەتلەنگەن.

ئۇيغۇرلارنىڭ دوستلۇقنى قەدىرلەش ئادىتىگە مېھماندارچىلىق ئەنئەنىسى تولىمۇ ماسلاشقان. بۇ ئەنئەنە مېھمانىنى قەدىرلەش، قائىدە - يوسۇن بىلەن قىزغىن كۈتۈشتەك مۇئامىلىسىدە ئىپادىلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ھەرقانداق

ۋاقىتتا ئۆيگە بىرى كەلسە، ئۇنىڭ تونۇش ياكى ئەمەسلىكى، چوڭ ـ كىچىك بولۇشى ۋە باشقا ئۇلۇس، ئىرقتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئالدى بىلەن ھەممىنى بىردەك ئوچۇق چىراي بىلەن قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئۆينىڭ تۆرىگە باشلايدۇ. بۇ مېھمان ئولتۇرۇپ بولۇپلا دۇئا قىلىپ، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ رەسمىي تونچ ـ ئامانلىق سورايدۇ. ئاندىن ئۆي ئىگىسى ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىرىپ، مېھماننىڭ قولىغا سۇ بېرىدۇ، ئاندىن ساھىبخانا داستىخان سېلىپ نان، قەنت ـ گېزەك، مېۋە ـ چۈشلەرنى رەتلىك تىزىپ قويىدۇ. بىر پەتنۇسقا مېھماننىڭ سانىغا قاراپ پىيالىنى رەتلىك تىزىپ، دەملەنگەن چاينى پىيالىنىڭ لېۋىگە تەگكۈزۈپ قۇيىدۇ.

ئىككىنچى قەدەمدە مېھمانغا تاماق تارتىدۇ. ئەگەر مېھمان بىرەر جىددىي ئىش بىلەن كەلگەن بولسا، ئۆي ئىگىسى تېگىشلىك جاۋابىنى بېرىپ بولۇپ، داستىخان سېلىپ بىرەر پىيالە چاي بولسىمۇ قۇيىدۇ. ئەگەر مېھمان تاماق ئۈستىگە كېلىپ قالغان بولسا، داستىخان ئۈستىدىكىلەر قاچىلىرىنى قويۇپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مېھماننى قارشى ئېلىش بىلەن بىللە داستىخانغا تەكلىپ قىلىدۇ. ئاندىن مېھمانغا چاي قۇيۇپ، تاماق تارتىدۇ. مېھمان تاماققا ئېغىز تەگكۈزگەندىن كېيىن باشقىلار تاماق يېيىشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇيغۇرلار تاماق ئۈستىگە كەلگەن مېھماننى رىزقىلىق مېھمان دەپ ھۆرمەت قىلىدۇ.

خالىس مېھمان

دەم ئېلىش كۈنلىرى ياكى كەچقۇرۇن تەرەپلەردە تونۇش ـ بىلىش، ئەل ـ ئاغىنىلەر كۆڭلى تارتقان بىرەرىنىڭ ئۆيىگە ھېچقانداق خەۋەر قىلمايلا، پاراڭلىشىپ كېلەيلى دېگەن مەقسەتتە كېلىدۇ. بەزىلىرى مەخسۇس پاراڭلاشقاچ مۇڭدىشىش، سۆھبەتلىشىش مەقسىتىدە قونغىلى كېلىدۇ، يەنە بەزىلىرى سەپەر ئۈستىدىنلا ئۆيگە كېلىدۇ. مانا مۇشۇنداق كىشىلەر «خالىس مېھمان» دەپ ئاتىلىدۇ.

خالىس مېھمانلار ئۆيگە كەلگەندە ئۆي ئىگىسى ئوخشاشلا قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئېلىپ چىرايلىق مېھمان قىلىپ ئۇزىتىدۇ. بەزى شارائىتى يار بەرگەنلەر مېھماننىڭ شەرىپىگە بىرەر مال ياكى بىرەر توخۇ بولسىمۇ سويىدۇ. ھېچبولمىغاندا مېۋە ـ چېۋە بىلەن بولسىمۇ ئۇزىتىدۇ. بۇ مېھمانلار ساھىبخانىنىڭ قىلغان خېرىدارلىقىدىن خۇشال بولۇپ رەھمەت ئېيتىپ قايتىشىدۇ. «تاپقىنى گۈل كەلتۈرەر، تاپالمىغىنى بىر باش پىياز»، «تاپقىنى

تۆگە سويار، تاپالمىغىنى چۈجە - خوراز» دېگەن ماقاللار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇقىنى تەرىپلىگىلى بولىدۇ.

چىللانغان مېھماندارچىلىق

بۇنداق مېھماندارچىلىق ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەر، ساۋاقداش ۋە خىزمەتداشلار ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان مېھماندارچىلىق بىلەن مەخسۇس مېھماندارچىلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ مېھماندارچىلىقنىڭ دائىرىسى كىچىك، ئەمما سېلىنىدىغان داستىخان سەل مولراق بولۇپ ئالدىن راۋرۇس تەييارلىق قىلىنىدۇ. بۇنداق مېھماندارچىلىقنىڭ مەقسىتى كۆڭۈللۈك پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇش، شۇڭا بەزىلەر بۇ خىل مېھماندارچىلىقنى «ئولتۇرۇش» دەپمۇ ئاتايدۇ.

مەخسۇس چاي مېھماندارچىلىق

بۇ، يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ۋە يۇقىرى ئورۇنلاردىن كەلگەن ھۆرمەتلىك مېھمانلار شەرىپىگە بېرىلىدىغان زىياپەت بولۇپ، بۇنداق مېھماندارچىلىقنىڭ دائىرىسى چوڭ ۋە داغدۇغىلىق بولىدۇ، شۇنىڭدەك مەلۇم زۆرۇرىيەت تۇغۇلغاندىلا ئۆتكۈزۈلىدۇ.

سەيلە - سایاھەت مېھماندارچىلىقى

بۇ خىل پائالىيەتنى شەھەرلىكلەر باش يازدىن كۈز ئايلىرىغىچە ئېلىپ بارىدۇ. بۇ پائالىيەت مېۋە پىشقاندا مېۋىلىك باغلاردا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنداق سورۇننى ئۇيۇشتۇرغاندا مال سويۇلىدۇ. مۇزاپىق جايغا قازان ئېسىلىپ گۆش، كاۋاپدانلاردا كاۋاپ پىشۇرىلىدۇ ياكى پولۇ دۇملىنىدۇ... ھەممىسى تەييار بولغاندا داستىخاننى مۇزاپىق يەرگە سېلىپ تەييارلانغان تاماقلار داستىخانغا قويۇلىدۇ. سایاھەتكە كەلگەنلەر سېلىنغان داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئايالار پىيالىرىگە چاي قۇيۇپ، ئالدى بىلەن يېشى چوڭدىن باشلاپ ئەرلەر، ئاندىن ئايالار، ئاخىردا بالىلارغا چاي تۇتىلىدۇ. چاي تۇتۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ھەممە مېھمانلارنى چاي ھەم تاماققا تەكلىپ قىلىشىدۇ. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، بىرەرىنىڭ باشلامچىلىقىدا قوللىرىنى كۆتۈرۈشۈپ دۇئا قىلىشىدۇ. تاماقتىن كېيىن سازلار چېلىنىپ، ئۇسسۇللار ئويناپ پائالىيەت ئەۋجىگە چىقىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ پائالىيەتنى كۆڭۈللۈك قىزغىچىلىق بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىشىدۇ.

مېهمان ئۇزىتىش قائىدە - تەرتىپلىرى

ئۇيغۇرلاردا يېمەك - ئىچمەك ئادىتىگە ئاساسەن ئۆزىگە خاس مېهمان ئۇزىتىش قائىدە - تەرتىپلىرى شەكىللەنگەن، بولۇپمۇ مېهمان ئۇزىتىشتا بۇ قائىدە - تەرتىپلىرىگە قاتتىق دىققەت قىلىنىدۇ.

توي - تۆكۈن مېهمانلىرىنى ئۇزىتىش

توي - تۆكۈن ۋە ھەر خىل خۇشاللىق مەرىكىلەردىكى مېهمانلارنى ئۇزىتىشتا مېهمانلارنىڭ سانى كۆپ بولسىمۇ، ئۇزىتىش جەريانى قىسقا، قويۇلىدىغان نازۇنېمەتلەرنىڭ تۈرى مۇقىم، مېهمانلارنىڭ كېلىش - كېتىشى ئۇدۇللۇق بولغاچقا، ئۇزىتىش تەرتىپلىرىمۇ ئانچە ئىنچىكە ئەمەس. ئىشىك ئالدىدا ئەر ساھىبخانىلار بىر تەرەپتە، ئايال ساھىبخانىلار بىر تەرەپتە تۇرۇپ كەلگەن مېهمانلارنى كۈتۈۋالىدۇ. ئەرلەر قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ، مېهمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىلىدۇ، ئاندىن مېهماننى ئۆيگە باشلايدۇ.

ئەرلەر ئۈچ خىل ئۇسۇلدا سالام بېرىشىدۇ: بىرىنچى خىلى، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش؛ ئىككىنچى خىلى، ئاقساقاللار، ياشانغانلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش؛ ئۈچىنچى خىلى، ساھىبخانا مېهمانلارغا ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بېرىش؛

ئاياللارمۇ ئۈچ خىل ئۇسۇلدا سالام بېرىدۇ: بىرىنچى خىلى، چوڭ ئاياللار ئىككى قولىنى كىرىشتۇرۇپ جۇپلەپ باش بارماقلىرىنى ئۆزئارا تەگكۈزۈپ سالام بېرىش؛ ئىككىنچى خىلى، سالام بېرىپ بولۇپ، ئوڭ يۇزلىرىنى يېقىپ قويۇش؛ ئۈچىنچى خىلى، بېشىنى ئېگىپ سالام بېرىش.

مەرىكىگە كەلگەن ئەرلەر ياكى ئاياللار بولسۇن، بالىلارنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ.

نەزىر - چىراغ مېهمانلىرىنى ئۇزىتىش

نەزىر - چىراغ داستىخىنىغا پەقەت نان (بۇرۇنلاردا كاكچا قويۇلاتتى)، پوشكال، ياز كۈنلىرى ھۆل مېۋە - چېۋە، قىش كۈنلىرى قۇرۇتۇلغان مېۋە - چېۋە تىزىلىدۇ. مېهمانلار ئالدى بىلەن ھازىرلار بىلەن سالاملىشىدۇ. ئاندىن ئۇلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇلىدۇ. مېهمانلار تام ياقىلاپ سېلىنغان يېكەندازلاردا

داستىخان (شىرە)نى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشىدۇ. چاي قۇيغۇچى پەتنۇسقا تىزىلغان پىيالىلەرنىڭ لېۋىگە تەگكۈزۈپ چاي قۇيۇپ، مېھماننىڭ چوڭىدىن (تۆردىن) باشلاپ چاي سۇنىدۇ. ئاندىن ئاش تارتىلىدۇ. ھەر ئۈچ ئادەمگە بىر تاۋاقتىن ياكى ئىككى ئادەمگە بىر تاۋاقتىن گۆش باسقان پولۇ قويۇلىدۇ (بەزى ئائىلىلەردە بۇغداي، قوناق ئارىلاشتۇرۇلغان يارما پولۇ تەييارلايدىغان ئەھۋاللارمۇ بار).

ئاش يېيىلىۋاتقاندا چاي قۇيۇلۇپ تۇرۇلىدۇ. تاماق يەۋاتقاندا قۇرۇق پاراڭ سېلىش، چاقچاق گەپلەرنى قىلىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلسا ھازىردار ۋە مەرھۇمغا ھۆرمەت قىلمىغانلىق ھېسابلىنىدۇ. ئاش يېيىلىپ بولۇشىغا مېھمانلارنىڭ قولىغا مايلىق (لۆڭگە، ھازىر قەغەز بېرىلىدىغان بولدى) سۇنۇلىدۇ. ئاندىن ئارىدىن بىرى خەتمىقۇرئان قىلىدۇ. ھەممە مېھمانلار بىر دەك ئۇ كىشىگە ئەگىشىپ قول كۆتۈرۈشۈپ: «نەزىر قوبۇل بولغاي، مەرھۇمنىڭ ئىمانىنى ھەمراھ قىلىپ، ياتقان يېرى جەننەتتىن ئورۇن ئالغاي» دېيىشىپ دۇئا قىلىدۇ. مېھمانلار قايتقاندا ئىشىك ئالدىدا يەنە قولىغا سۇ قۇيۇلىدۇ. بۇ ئىشلارنى قوشنا ـ قولۇملار قىلىدۇ. ھازىردار ياكى ئۆي ئىگىسى ئوتتۇرىدا ياكى ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ كەلگەن ـ كەتكەنلەرنى كۈتىدۇ ۋە ئۇزىتىدۇ. كەينىدە كەلگەن مېھمانلارمۇ يۇقىرىقى تەلەپ ـ قائىدە بويىچە ئۇزىتىلىدۇ ۋە ئۇزىتىلىدۇ.

مېھماندارچىلىقتىكى دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

ئۇيغۇرلار مېھماندارچىلىقتىمۇ ئۆزىگە خاس ئەخلاق مىزانىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ۋە مېھماندارچىلىقتىكى يامان ئىللەتلەرنى چەكلىگەن. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. مېھمان ياكى بىرەر ئىش بىلەن كەلگەن ئادەم ئۆيگە «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ كىرىپ، ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن «ئامىن ئاللاھۇئەكبەر» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ (يېرىم تۇرۇپ) ئاندىن ئولتۇرۇشى لازىم. بۇ بېرىش ـ كېلىشتە بىلىشكە تېگىشلىك ئاساسلىق قائىدە. بولمىسا «قائىدىسىز» ياكى «ھاكاۋۇر» دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

2. تاماقتىن بۇرۇن ياكى مېۋە ـ چېۋە يېيىشتىن بۇرۇن، چوڭ ـ كىچىك تەرەتتىن كېيىن قول يۇيمىسا، «مەينەت»، «پاسكىنا» دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

3. قول يۇيغاندا، بولۇپمۇ ساھىبخانا مېھماننىڭ قولىغا سۇ بەرگەندە،

قولنى سلكىمەي لۆڭگە ياكى قول ياغلىقتا سۈرتۈش لازىم. قول سلكىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ ناھايىتى يامان كۆرىدۇ.

4. مېھمانغا چاي ھەم تاماق تارتقاندا، ساھىبخانا: «قېنى ئالىلى، باقىلى» دەپ تەكلىپ قىلمىغۇچە ئالدىراپ چايغا ياكى تاماقتا قول ئۇزىتىشقا بولمايدۇ. ئۇنداق قىلمىسا «ئاچ كۆز»، «تەربىيە كۆرمىگەن» دەپ ئەيىبلىنىدۇ.

5. داستىخاندا ئولتۇرغان مېھمانلارغا چاي ياكى تاماق سۇنغاندا، ئالدى بىلەن ساھىبخانا ئوڭ قول بىلەن سۇنۇش، مېھمانمۇ ئوڭ قولى بىلەن ئېلىش كېرەك. بولمىسا ساھىبخانىنى «سورۇن كۆرمىگەن»، مېھمانىنى ساھىبخانىنى «كۆزگە ئىلمىدى» دەپ قارايدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلار كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئوڭ - سولغا ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ.

6. ئادەتتە مېھمان ئالدىغا قويۇلغان تاماقنى ئاشۇرۇپ قويماسلىقى، ئەگەر تاماق ئېغىزىغا تېتىمىغان تەقدىردىمۇ «ۋاي مەززىلىك بوپتۇ، ئوخشاپتۇ» دەپ مەمنۇنىيەت بىلدۈرۈشى لازىم. بولمىسا كىشنى ياراتمىغانلىق بولىدۇ ۋە ساھىبخانىنى خىجىل قىلدۇرۇپ قويىدۇ.

7. مېھمان باداشقان قۇرۇپ ياكى پۇتنى كەينىگە پۈكۈپ ئولتۇرۇشى لازىم. ئولتۇرغاندا پۇتنى قالايمىقان سۇنۇپ ئولتۇرماسلىقى، بولۇپمۇ داستىخانغا پۇتنى سۇنۇپ ئولتۇرماسلىقى لازىم. ئۇنداق قىلمىغاندا ساھىبخانىغا، شۇنداقلا داستىخانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بولىدۇ ھەم چوڭلار ئالدىدا پۇتنى قالايمىقان سۇنۇپ ئولتۇرۇش ئەدەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ.

8. مېھمان ساھىبخانىنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى قالايمىقان تۇتماسلىقى، ئاختۇرماسلىقى، ئۇ ئۆي، بۇ ئۆينى ئارىلاپ يۈرمەسلىكى، بولۇپمۇ ئەر مېھمانىنىڭ قىز - ئاياللارنىڭ يېنىغا، قازان بېشىغا بېرىۋالماسلىقى لازىم. بۇ بەتقىلىقلىق دەپ يامان كۆرۈلىدۇ.

9. مېھمان داستىخان يىغىلماستىن بۇرۇن ئالدىراپ تۇرۇپ كەتمەسلىكى كېرەك، تالاغا چىقىش زۆرۈرىيىتى بولغاندا داستىخانىنى دەسسەشكە ياكى ئاتلاشقا، مېھمانلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش ساھىبخانىنى ياكى ئولتۇرغان مېھمانلارنى كۆزگە ئىلمىغانلىق بولىدۇ.

10. مېھماندارچىلىق سورۇنىدا، بولۇپمۇ ئاممىۋى سورۇنلاردا بۇرۇنىنى تارتىش، بۇرۇن، قۇلاق كولاش، مىشقىرىش، تۈكۈرۈش، تىرناق ئېلىش، يەل قويۇپ بېرىش قاتارلىقلار ئەدەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ.

11. سورۇندا چوڭلار ۋە باشقىلار گەپ قىلغاندا، لوقما سېلىپ، ئېغىز

غەيرىچىلىماسلىق لازىم. ئۇنداق قىلىش ئەڭ ياماق قىلىق، ئاقساقاللىق، ئاتكارچىلىق ھېسابلىنىدۇ.

12. مېھماندارچىلىق ياكى كىچىك يىغىلىشلاردا ئادەتتە غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىش يامان كۆرۈلىدۇ. چۈنكى، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى بەزى ئاداۋەتلەر ئاشۇنداق غەيۋەت ـ شىكايەتلەردىن كېلىپ چىقىدۇ. غەيۋەت ـ شىكايەت قىلغانلىق ئۆز قەرىندىشىنىڭ گۆشىنى يېگەنلىك ھېسابلىنىپ ئەڭ ئېغىر ئالىدۇ.

13. مېھماندارچىلىقتا بالا ئەگەشتۈرۈپ بېرىشنى ياماق كۆرىدۇ. چۈنكى، بالىلارنىڭ جودالىسىدا مېھماندارچىلىقمۇ كۆڭۈللۈك بولمايدۇ. بالا ئاپارغۇچىمۇ خاتىرجەم يەپ ـ ئىچىپ، كۈلكە ـ چاقچاقلارغا ئارىلىشىپ ئولتۇرالمايدۇ.

14. مېھمانغا ئېيتقان يەردىن قالماسلىق، ئېيتمىغان يەرگە بارماسلىق كېرەك. چۈنكى، مېھمانغا چىللىغانلىق شۇ كىشىنى ھۆرمىتىنى قىلغانلىق، مېھمانغا بارمىغانلىق بولسا قارشى تەرەپنى كۆزگە ئىلمىغانلىق بولىدۇ. مېھمانغا ئېيتمىغان يەرگە بېرىش قېلىنلىق ۋە تاماخورلۇق ھېسابلىنىدۇ.

15. يالاڭباش ۋە ئۆرە تۈرۈپ تاماق يېيىش يامان كۆرۈلىدۇ.

16. مېھمان ئۆي ئىگىسىنىڭ ئالدىدا كىچىك بالىلارغا ياكى باققان مال ـ چارۋىلىرى ۋە ئۆي قۇشلىرىغا تىكىلىپ تۈرۈپ ماختىماسلىق كېرەك. چۈنكى، ماختىسا «كۆز تېگىدۇ» دەپ يامان كۆرۈلىدۇ.

17. مەلۇم بىر كىشى بىرنەرسە يەۋاتقاندا، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىماسلىق كېرەك، ئەگەر تىكىلىپ قاراپ قالسا «ئىچى كىرىپ قالىدۇ» دەپ يامان كۆرىدۇ.

18. تاماق ئۈستىگە بىرى كىرىپ قالسا، ئۇنىڭغا چاي قۇيۇپ، تاماق تارتماسلىق قىزغانچۇقلۇق، ئاچ كۆزلۈك ھېسابلىنىدۇ.

ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭ كىيىنىش ئادىتى

ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەر

ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەر بۇرۇتنى ئۇزۇن، توم، ساقىلىنى قىسقا، كىچىك قويىدۇ. بەزىلىرى ساقىلى بىلەن بۇرۇتىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان نوختا ساقال قويۇۋالىدۇ.

ساقال قويۇش

ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرگە قەدەم قويغاندىن كېيىن ئۆزلىرىنى خېلى توختاتقان، تۇرمۇش تەجرىبىسىگە باي ھېسابلايدۇ. باشقىلار ئۇلارنى پىشقەدەم، ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىلەر دەپ قارايدۇ. ساقال قويۇش ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەرنىڭ زىننىتى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار ساقال قويغان كىشىنىڭ ئۆيىگىچىدە ھۆرمىتى بار، شۇنداقلا نەۋرىلىك بوپتۇ دەپ قارايدۇ.

كىيىنىش ئادىتى

ئوتتۇرا ياشلىق ئەرلەر بېشىغا قارا، بېغىر رەڭ دۇخاۋىدىن گۇلسىز (بەزى جايلاردا كىچىك گۇللۇك) دوپپا ياكى نەسىبكە قاراپ قاملىق تۇماق ياكى ئاددىي قاملىق تۇماق كىيىدۇ. ئۇچىسىغا چامچا، ئۇزۇن پەرىجە، تون، پەشمەت، يەكتەك، ئىشتانباغلىق ئاغ سېلىنغان ئىشتان كىيىدۇ. ئايىغىغا كەش، چېتىك (ئۆتۈك مەسە)، مەسە كىيىپ، ئۆزلىرىنى ھەر جەھەتتىن سىپايە كۆرسىتىشكە تىرىشىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى پاكىز، رەتلىك تۇتىدۇ. بېلىگە دۇردۇن پوتا، ئىلمە ئېلىنغان قارا چوڭ ياغلىق ياكى پەرەڭ ياغلىق باغلايدۇ. يانلىرىغا ئۇزۇن پىچاق ياكى بەكە، مىسۋاك ئېسىپ يۈرۈشىدۇ ۋە ئۆزلىرىنى ھەرقايسى جەھەتلەردىن سالماق، ئېغىر - بېسىق تۇتىدىغان بولىدۇ.

ئوتتۇرا ياشلىق ئاياللار

ئوتتۇرا ياشتىكى ئاياللار ھۆسن - جامالىغا تولغان، ئەقىل - ئىدراكتا كامالەتكە يەتكەن بولىدۇ. ئۇلار پەرزەنتلىك ۋە نەۋرىلىك بولۇپ، رىتىملىق تۇرمۇش كەچۈرىدۇ.

كىيىنىش ئادىتى

ئۇلار بېشىغا گۇلسىز، ئاق ياكى قارا، جىگەر رەڭ ياغلىقلارنى سالىدۇ. ئۇچىسىغا قارا، بېغىر رەڭ، توپا رەڭ، ئەت رەڭ سىيدام رەختلەردىن چاپان ھەم ئىشتان، كۆڭلەكلىرىنىمۇ چاپىنىغا ماسلاشتۇرۇپ كىيىدۇ. ئۇلار يەنە قارا دۇخاۋا، مەخمەلدىن جىلىتكە كىيىدۇ. شوخ رەڭدىكى كىيىملەرنى كىيمەيدۇ. ئايىغىغا ئارا پاشنىلىق ئۆتۈك، كەش ياكى چېتىك كىيىدۇ. ئۇ

ياشتىكى ئايالالرنىڭ چېتىك ياكى كەشى يېشىل ساغرا[1] دىن زەي تۇتۇپ تىكىلىدۇ. ئۇلار نەسەبىگە قارىتا ئۇچىسىغا سۆسەر، قۇندۇز، بۇلغۇن تېرىلىرىدىن پەرىجە، جۇۋا كىيىدۇ. بېشىغا تۇماق كىيىپ، قۇلىقىغا ھالقا، قوللىرىغا بىلەزۈك، ئۈزۈك سېلىپ، بوينىغا بۇلاپكا، زەنجىر ياكى ئۇنچە ـ مارجان ئېسىپ پاكىز، رەتلىك، سىپايە يۈرۈشىدۇ.

ئۇيغۇر چاقچاقلىرى

چاقچاق ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىنىڭ بىر تۈرى ھېسابلىنىدۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى چاقچاقسىز ئۆتمەيدۇ. چاقچاق ــ جاراڭلىق كۈلكە بولغاچقا، ئۇ كىشىلەردە ئىختىيارسىز كۈلكە قوزغايدۇ. ئۇيغۇرلاردا «بىر قېتىم كۈلسەڭ، ئون يىل ياشىرىسەن» دەيدىغان گەپ بار. شۇڭا، چاقچاق بىر خىل مەنىۋى كۈچ سۈپىتىدە ئىنسان قەلبىگە ئىستېتىك تۇيغۇ بېغىشلاپ روھىنى ئۇرغۇتۇپ، ھايات مەئىشەتلىرىدىن ھۇزۇرلاندۇرىدۇ. يېغىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ چاقچاقنى ئۆز تۇرمۇشىغا ھەمراھ

① ساغرا ــ ئېشەك تېرىسىدىن ئىشلەنگەن كۆن.

قىلىپ كەلگەن. ئۇلار ئۆزئارا بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشكەندە گەپىنى چاقچاق بىلەن باشلايدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدىكى توي - تۆكۈن، مېھماندارچىلىق، سەيلە - سایاھەت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى چاقچاقسىز ئۆتمەيدۇ. ئۇيغۇرلار ئارىسىغا كەلگەن تارالغان «نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلىرى»، «موللازەيدىن لەتىپىلىرى»، «سەلەي چاقچان لەتىپىلىرى»دىن تارتىپ بۈگۈنكى رېئال تۇرمۇشىمىزغا كۈلكە بېغىشلاۋاتقان ھېسام قۇربان قاتارلىق لەتىپىچىلەرنىڭ خۇشخۇي ئوبرازى، قىزىق لەتىپە - چاقچاقلىرى ئۇيغۇرلاردىكى ئەنە شۇ چاقچاق ئادىتىنىڭ جانلىق سىمىاسى. ئۇيغۇرلارنىڭ سۆز سەنئىتىدە چاقچاق ژانىرىنىڭ شۇنچىلىك ئەۋج ئېلىشى ئۇلارنىڭ مىللىي پسىخىكىسىدىكى يۇمۇرلۇق خاراكتېرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى، بۇنداق يۇمۇرلۇق خاراكتېرنىڭ يېتىلىشىدە ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ تەبىئىي جۇغراپىيەلىك شارائىتى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائىي شارائىتى، تارىخىي شارائىتى، مەدەنىيەت قاتلىمى قاتارلىق ئىچكى - تاشقى ئامىللارنىڭ مىللىي خاسلىقى سەۋەب بولغان.

ئۇيغۇر چاقچاقلىرى كۆپ تەرەپلىك بولۇپ، ھازىر جاۋابلىق، دەلمۇدەللىك،

قاراتمىلىق، يوشۇرۇن مەنالىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەرگە مەركەزلىشىدۇ. كۆلكە پەيدا قىلمىغان چاقچاق «چاقچاق» بولمايدۇ.

ئۇيغۇرلاردا چاقچاقنىڭ تۈرلىرى ھەر خىل بولىدۇ. ئۇلار «ھۇجۇم قىلىش» خاراكتېرىدىكى چاقچاقلار بولۇپ، بۇ خىل چاقچاق بىر خىل شەكىلدە بىرەر شەخسنى چۆرىدىگەن ھالدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ خىل چاقچاقتىن باشقىلار ھېچقانداق غەيرىيلىك ھېس قىلمايدۇ ھەم ئاچچىقى كەلمەيدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە «لەقەملىك چاقچاق»مۇ ئەڭ كەڭ تارقالغان. ئۇيغۇرلاردا «لەقەمسىز ئەر كىشى بولماس، ئويماقسىز ئايال كىشى» دېگەن ماقال بار. بۇ خىل چاقچاقلاردا لەقەمنى توغرا تىلغا ئالماي دارتمىلاش ياكى ھەر خىل بوياق بېرىش ئادىتى ئارقىلىق پەردىزلەپ ئىشارەتلىك سۆپەتلەش ئارقىلىق كۆلكە پەيدا قىلىدۇ. يەنە ماقال ـ تەمسىللىك چاقچاقلار، ئوخشىتىش شەكلىدىكى چاقچاقلار، قاپىيەلىك چاقچاقلار، ھەر خىل سۆز ئويۇنلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كەيپىياتنى يۇقىرى پەللىگە چىقىرىدۇ. بىراق، كىشىلەرنىڭ ئەيىبىنى ئېچىپ، دىلىنى رەنجىتىشتىن، كىچىكلەر چوڭلارغا، ئەرلەر ئاياللارغا چاقچاق قىلىشتىن ساقلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ تېبابەتچىلىكى

ئۇيغۇرلار ئۇزۇن يىللىق تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا كېسەل كۆرۈش، ئەملەش، دورىگەرلىك، ئالدىنى ئېلىش جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس بىر يۇرۇش تېبابەتچىلىك ئىلىم نەزەريىسى ۋە تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. ئادەمنىڭ ھاياتى ۋە تۇرمۇشى تەبىئەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى، ئادەمنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى ئورگانىك ئىكەنلىكى، شۇنداقلا ھاياتلىقنىڭ ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ھاۋا، ئوزۇقلۇق... لار بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىلمىي قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن ۋە گەۋدىلەندۈرۈپ كەلگەن.

تېۋىپلار ئادەمنىڭ جىسمانىي، مەنىۋى سالامەتلىكىنى كۈچەيتىش، قوغداش، ئاغرىق ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇشنى ئۆزىنىڭ تۇپ مەقسىتى قىلىپ كەلگەن.

تېبابەتتە كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويغان. ئادەتتە شەخسىي تازىلىق، مۇھىت تازىلىقى، مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش،

مۇڭاپىق ھەربىكەت قىلىش، مۇڭاپىق ئارام ئېلىش، ئۇخلاش، ئۆزىنى خۇشال ـ خۇرام تۇتۇش، بولمىغۇر خىيالىلارنى قىلماسلىق، كۆكسى ـ قارنىنى كەڭ تۇتۇش... توغرىسىدا سۆزلەپ كەلگەن.

ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە شاگىرت يېتىشتۇرۇشنى كەڭ جامائەتنىڭ تەن ساغلاملىقىنىڭ مۇھىم كاپالىتى سۈپىتىدە چىڭ تۇتۇپ كەلگەن ۋە داۋاملاشتۇرغان.

داۋالاش جەھەتتە كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىگە قاراپ «ئىسسىق»، «سوغۇق»، «قۇرۇق ئىسسىق»، «ھۆل ئىسسىق»، «يەل قوقاق» قاتارلىق بىر يۈرۈش نەزەرىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەم شۇ ئاساستا كېسەل كۆرۈش، داۋالاش، دورا ھازىرلاش، چارە ـ تەدبىرلەرنى قوللانغان. بەزى قەدىمىي قەبرىلەردىن بايقالغان ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈشلەردىن قارىغاندا ئوپېراتسىيە قىلغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلگەن. بۇنىڭدا پىچان ناھىيە تۈيۈق يېزا ياڭخىي ئاسقال مەھەللە قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن چىققان بىر ئەر كىشىنىڭ قورساق قىسمىنى ئوپېراتسىيە قىلغانلىقى، بۇ ئوپېراتسىيە قىلغان جايىنى ئات قىلى بىلەن تىككەنلىكى ھەم پىچان ناھىيەسىنىڭ سۇ بېشى قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن چىققان بىر ئايال كىشىنىڭ ئاشقازان قىسمىنى كېسىپ ئات قىلى بىلەن تىككەنلىكى، بۇ جەسەت شۇ پېتىچە قۇرۇپ قالغانلىقى بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

كېسەلگە دىياگنوز قويۇش ئۇسۇلى

كېسەلنىڭ تومۇرىنى تۇتۇش، چىرايىنى كۆزىتىش، قاراش، كۆرۈش، تىلىنى تەكشۈرۈش، سۈيدۇك تەكشۈرۈش، قەۋزىيەت ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق دەسلەپكى دىياگنوز قويۇلىدۇ. ئاندىن دورا بېرىش ئارقىلىق كۆزىتىپ، دورا يەڭگۈشلەش ئارقىلىق داۋالايدۇ. ھەر خىل تاشقى كېسەللىكلەرگە قارىتا داغلاش، قان ئېلىش (ئىككى قاش ئوتتۇرىلىقىدىن قارا قاننى چىقىرىۋېتىش ئۇسۇلى)، كويزا (لوڭقا) قويۇش، ھەمەلچە (ھوكلا) قويۇش ئۇسۇللىرى ھەمدە «زەھەرنى زەھەر بىلەن قايتۇرۇش»، «ئىسسىقنى سوغۇق بىلەن، سوغۇقنى ئىسسىق بىلەن قايتۇرۇش» قاتارلىق چارە ـ تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ كەلگەن.

دورا ئۆسۈملۈكلەردىن مەجۇن، سوپ، شەربەت، شام، ھەپ قاتارلىق دورىلارنى ياسىغان ۋە تەييارلىغان. چېچەك سۈيى تەييارلاپ ياۋا چېچەكنىڭ، غۇنچە ئۇزۇمىنى قاينىتىپ سۈيىنى ئىچكۈزۈش ئارقىلىق قىزىلنىڭ ئالدىنى

ئالغان. يېمەكلىك، ئوزۇقلىنىش جەھەتلەردە كېسەللىكنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ ئوزۇقلىنىش ۋە بەزى يېمەكلىكلەردىن پەرھېز تۇتۇشنى ئوتتۇرىغا قويغان. مېۋە ـ چېۋە ئارقىلىق داۋالاش، ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرى ئارقىلىق داۋالاش، سۈت ـ تۇخۇم، ئۇچارقاناتلارنىڭ گۆشلىرىنى يېيىش ئارقىلىق داۋالاش، كۆكتاتلار ۋە ھەر خىل مۇرابباالار ئارقىلىق داۋالاش ئېلىپ بارغان.

ئۇگە، بەل ـ پۇت ئاغرىقلىرى، تېرە كېسەللىكلىرى، تاشقى مەجەز سوغۇقتىن، يەلدىن بولغان كېسەللىكلەرنى قارا قوي ياكى قىرقىلمىغان قارا ياكى سېرىق ئوغلاق تېرىسىگە ئېلىش قاتارلىقلار بىلەن داۋالىغان.

تېبابەتتە يەنە تېڭىقچىلىق كەسپىمۇ خېلى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ھەربىر ئۈستىخان پارچىلىرىنى سىلاپ ـ سىيپاپ ئۆز جايىغا كەلتۈرۈپ تېڭىش ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكنىڭ دۇنيا سەھىيەسىگە قوشقان تۆھپىسى دېيىشكە ھەقلىقمىز.

ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئۇيغۇرلار ئارشاڭلاردىن پايدىلىنىپ كەلگەن. رايونىمىزدا ئوت ئارشىڭى (غۇلجا، ساۋەن، سانجى)، سۇ ئارشىڭى (ئۈرۈمچى، ئورتەڭ غولى، باي ناھىيەسى) ۋە تۇزلۇق ئارشاڭ (تۇرپان)، تۇرپان، پىچان ناھىيەلەردىكى بىپايان كەتكەن قىزغۇچ، سېرىق قۇملاردىن پايدىلىنىپ ھەر خىل رېماتىزم، بەل ـ پۇت ئاغرىقلىرىنى داۋالاپ كېلىۋاتىدۇ. كىشىلەر يەنە

گۈڭگۈرت ئارشاڭ (ئۇرۇمچى تۇدۇڭخابا رايونى)غا بېرىپ پۈت - قول ئاغرىقلىرىنى داۋالىتىدۇ. يەنە شور پارچىلىرىدىن پايدىلىنىپ كاڭ قۇرۇپ، ئۇنىڭدا يالىڭاچ يېتىش، يالاڭ ئاياغ مېڭىش ئارقىلىق بەل، پۈت ئاغرىقلىرىنى داۋالاپ كەلگەن. تۆۋەندە ئۇيغۇر تېبابىتىدىكى بىرنەچچە خىل ئاددىي داۋالاش ئۇسۇلىنى سۆزلەپ ئۆتىمىز:

سۇيدۇك كەلمەي قالسا

چوڭلار ياكى بالىلارنىڭ كىچىك تەرىتى كەلمەي ئاۋارە قىلسا، چىغىرتماق ئۇرۇقىنى قاينىتىپ، سۇيىنى ئىچكۈزسە ئالدى پىشاپ راۋانلىشىدۇ. ئەگەر بۇ ئۇنۇم بەرمىسە قارا تال چۈنقىدىن 50 ــ 70 تالنى كېسىپ ئېلىپ، ئۇنى قۇدۇق سۇيىگە ياكى تاغدىن كەلگەن قار ئېرىندە سۇيىگە بىر - ئىككى سائەت چىلاپ، ئاندىن كېسەلنى تۇغما يالىڭاچ قىلىپ چۈشۈق ئۇستىگە ئولتۇرغۇزغاندا دەرھال كىچىك تەرەت كېلىدۇ.

جاراھەت پەيدا بولۇپ قالسا

كىشىلەرنىڭ پۈت - قوللىرىدا قىچىشقاق، جاراھەت (كالا تەمرەتكىسى) پەيدا بولۇپ قالغاندا، ئېرىق بويلىرىدا، ئېتىزلاردا دەرەخلەرگە يامىشىپ ئۆسىدىغان ماڭدار دېگەن چۆپنى يىلتىزى بىلەن قوشۇپ چاناپ، كۆيدۈرۈلگەن قوي ماي بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ مەلھەم قىلىپ چاپلىسا ساقىيىپ كېتىدۇ.

سۆگەل پەيدا بولۇپ قالسا

تاغ باغرىدىكى كىچىك ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ بويلىرىدىكى قىرىقبوغۇم دېگەن چۆپنىڭ يوپۇرمىقىنى ئېلىۋېتىپ غول قىسمىنى چايايدۇ. قازانغا سۇ قۇيۇپ، چانىغان قىرىقبوغۇمنى سېلىپ قاينىتىسا ئۆكە ئارىلىقىدىن سۈتكە ئوخشاش بىرنەرسە چىقىدۇ. بىرەر سائەت قاينىتىقاندىن كېيىن تېرىپلىرىنى ئېلىۋېتىلسە ئاق رەڭلىك ئۇماچ پەيدا بولىدۇ. ئازراق قاينىتىپ بىر قاچىغا ئېلىپ قويۇپ سۆگەل بار ئورۇنغا ئىككى - ئۈچ قېتىم سۈرۈپ بېرىلسە، سۆگەل چۈشۈپ ساقىيىپ كېتىدۇ.

قۇلاقتىن يىرىڭ ياكى سۇ ئاقسا

چوڭلار ياكى بالىلارنىڭ قۇلىقىدىن يىرىڭ ياكى سۇ ئاقىدىغان بولۇپ قالسا، قوينىڭ پاچىقىنى ئوتتا پۈچىلاپ، تۈيىقىنى چىقىرىپلا هوردا قۇلاقنى هوردىسا ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

ئايالالارنىڭ يۇزىگە داغ چۈشسە

ئايالالارنىڭ تۇغۇتىدا يۇزىگە داغ چۈشۈپ قالسا ئاكتەن دەپ ئاتىلىدىغان دورىنى زەپەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتىپ سۈيىنى ئىچىپ بەرگەندە داغ يوقىلىپ كېتىدۇ.

ئادەمنىڭ بۇرنى قاناپ توختىمىسا

ئادەمنىڭ بۇرنى قاناپ ئۇزاققىچە توختىمىسا، ئېشەك تىكىنىنى قاينىتىپ ئۇنىڭ سۈيى بىلەن باشنى يۇيۇپ، لۆڭگىنى ھۆلدەپ بېشىغا ئارتىپ يېتىۋالسا توختاپ قالىدۇ.

كىندىكى مۇجۇپ ئاغرىسا

چوڭلار ياكى بالىلارنىڭ كىندىكى مۇجۇپ ئاغرىسا، دەرھال قېچىرنىڭ ئىسسىق تېزىكىنى لاتىغا ئوراپ ئاغرىغان كىندىككە تاڭسا دەرھال ئۇنۇم بېرىدۇ.

بۇرۇن يالىلۇغى بولۇپ قالسا

بۇرۇن يالىلۇغى بار كىشىلەر سىيادانىنى قاينىتىپ، ھوردا بۇرنىنى ھوردىسا ئۇنۇم بېرىدۇ. مۇبادا ئۇنۇم بەرمىسە، ئۆمۇچۇكنى چوغ ئۈستىگە تاشلاپ ئىسى بىلەن بۇرۇن ئىچىنى ئىسلىسا ياخشى ئۇنۇم بېرىدۇ.

بەل ۋە پۇت نەم ياكى يامغۇردا قالسا

كىشىلەر ھۆل يەردە يېتىپ قالسا ياكى يامغۇردا قېلىپ بەل، پۇت قاتتىق ئاغرىسا ياكى ئاغرىيدىغان بولۇپ قالسا ئازراق قىچا دېنىنى ھاۋانچىدا يانچىپ، تۇخۇمنىڭ ئېقى بىلەن مەلھەم قىلىپ، بەل ياكى پۇت - قول ئۇگلىرىگە چاپلىسا، بەل ۋە پۇت ئاغرىقى ياخشى بولۇپ كېتىدۇ.

تۇتقاق كېسىلى بولسا

تۇتقاق كېسىلى بار كىشىلەر بۆرىنىڭ ئۆتىنى تېپىپ، سول بۇرنىنىڭ تۆشۈكىنى قول بىلەن ئېتىۋېلىپ، ئوڭ بۇرنىنىڭ تۆشۈكىگە ئۆت سۈيۇقلۇقىنى ئۇچ - تۆت قېتىم ئاز - ئازدىن تېمىتىپ بەرسە شىپا تاپىدۇ.

ماڭالماي ئولتۇرۇپ قالسا

ماڭالماي ئولتۇرۇپ قالغان كىشىلەرنىڭ بەدىنىنى بۆرە گۆشىنىڭ شورپىسىدا بىرنەچچە قېتىم يۇيۇپ بەرسە شىپالىق بېرىدۇ.

چىقان چىقسا

كىشىلەرگە چىقان چىقىپ قالسا ئۇنىڭ ئۇچ تەرىپىگە خېمىرتۇرۇچنى چاپلاپ قويسا ئاسان ئېغىز ئالىدۇ. ئېغىز ئالغاندا جاراھەت ئىچىدىكى قېپىنى چوقۇم چىقىرىۋېتىش لازىم. بولمىسا جاراھەت ئورنىدا مونەك پەيدا بولۇپ قالىدۇ ۋە بەدەننىڭ باشقا يەرلىرىگە تاراپ كېتىدۇ.

غوللار كىرىشىپ، بوينى تارتىشىپ قالسا

كىشىلەرنىڭ غوللىرى كىرىشىپ، قىزىپ، بوينى تارتىشىپ بېئارام بولسا سەرمە بولغانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئۇ كىشىنى دۇم ياتقۇزۇپ، پۇت ـ قوللىرىنى تارتىپ، سوزۇپ، غولىغا سۇ سېپىپ، مىس يارماق ياكى مىس ئاچقۇچ بىلەن غولىنى سىيرىۋېتىش لازىم. ئەگەر سەرمە ئېغىرراق بولسا سىيرىلغان يەرگە سەرەڭگىنىڭ گۈڭگۈرت بار ئۇچىنى تەگكۈزگەندە مەلۇم ئورۇنلار كۆپۈپ چىقىدۇ. شۇ كۆپكەن ئورۇننى يىڭنە بىلەن ئىلىپ كۆتۈرگەندە كىرسىمچان پەي يىڭنىگە ئىلىنىدۇ. شۇ نەرسىنى پىچاق بىلەن كېسىۋەتكەندە، قايتا سەرمە كېسىلى بولمايدۇ.

سىل كېسىلى بولۇپ قالسا

سىل كېسىلىنى ھازىر ئۆپكە راكى دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ سەل يامانراق كېسەل. شۇڭا، بۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولغان كىشىلەرگە كۆكىنەك (ياكى ئېشەك) سۈتىنى سېغىپ قايناتىپ ئىچكۈزۈش ئارقىلىق داۋالاپ ساقايتىلىدۇ.

تاماقنى ھەزىم قىلىش

ئەگەر كەچلىك تاماقنى كۆپرەك يەۋېلىپ، تاماق سىڭمەي بېئارام بولۇپ قالسا، تاغدا ئۆسىدىغان يېزىخو[1] دېگەن چۆپنى قاينىتىپ ئىچكۈزۈش ئارقىلىق داۋالاپ ساقايتىلىدۇ.

---

① يېزىخو ــ تاغدا ئۆسىدىغان سامان غوللۇق دورا ئۆسۈملۈك. بۇ ئۆسۈملۈك تەڭرىتاغلىرىدا كۆپ ئۇچرايدۇ، ئۇنىڭدىن پۇراق چىقىدۇ.

ئىككىنچى باب

ئۇيغۇرلاردىكى لەقەملەر

ئۇيغۇرلار ئەينى چاغلاردا ئوۋچىلىق، كۆچمەن چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق ئىشلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان، شۇنداقلا شۇ چاغلاردا قەبىلىلەر ئىتتىپاقىنى شەكىللەندۈرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار كۆپىيىپ «ئون ئۇيغۇر»، «توققۇز ئوغۇز» قەبىلىلەر ئىتتىپاقىنى تەشكىل قىلغان، كېيىنچە ئۇيغۇرلار 13 قەبىلىگە بۆلۈنگەن. ئۇزاق يىللىق ئۇرۇشۇش، پارچىلىنىش، ئىچكى زىددىيەت، ھەر خىل تەبىئىي ئاپەت ۋە قالايمىقانچىلىق تۈپەيلىدىن قەبىلىلەر ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ ئاجىزلىشىپ كەتكەن. قەبىلىلەر ئىتتىپاقى بۆلۈنگەندىن كېيىن قەبىلىلەر لەقەم نامى بىلەن ئاتالغان. مەسىلەن، ئوغۇزلار جورجانلار (كېيىنچە مانجۇ دەپ ئاتالدى)نى يېڭىپ، ئۇلاردىن نۇرغۇن ئولجا ئالغان. ئۇلارنى توشۇشقا ئات، قېچىر، كالىلار ئازلىق قىلغانلىقتىن، لەشكەرلەر ئىچىدىكى ياشانغان، ئەقىللىك بارماقلىق بوسۇن بىلىگ دېگەن كىشى ئېگىز چاقلىق ھارۋىنى ئىجاد قىلغان. بۇ ھارۋا ماڭغاندا «قانغا» (ئوقىغا ماي سۈرۈلمىگەنلىكى ئۈچۈن) دەپ ئاۋاز چىقارغانلىقى ئۈچۈن بۇ ھارۋىنىڭ نامى «قاڭقىل» دەپ ئاتالغان. كېيىن بۇ نام قەبىلىنىڭ لەقىمىگە ئايلانغان. يەنە ئالايلۇق، ئوغۇزخان ھەرقاچان ئۇرۇشقا ماڭغاندا، ئۆزىنىڭ چېپار ئايغىرىنى مىنىدىكەن. بىر كۈنى ئۇرۇشقا كېتىۋېتىپ، بىر مۈز تاغ باغرىنى چۈشكۈن قىپتۇ. بۇ ۋاقىتتا ئوغۇزخانىنىڭ چېپار ئايغىرى يوقاپ كېتىپتۇ. بۇ ئايغىرنى لەشكەرلەر ئىچىدىكى كۈچتۈڭگۇر، ئەقىللىك، باتۇر بىر يىگىت تېپىپ كەپتۇ. ئوغۇزخان يىگىتنىڭ قار ـ مۈز قاپلاپ كەتكەن ئۇستىبېشىغا قاراپ، ئۇنىڭغا: «ئىسمىڭ قارلۇق بولسۇن» دەپتۇ. بۇ يىگىت كېيىن قەبىلە باشلىقى بولۇپ، قەبىلىنىڭ نامىنى «قارلۇق» دەپ ئاتاپتۇ.

يەنە ئوغۇزخان دەۋرىدە سانغۇنلاردىن بىرى بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا شېھىت بوپتۇ. ئۇنىڭ ئايالى ھامىلدار ئىكەن. بۇ ئايال لەشكەرلەر بىلەن بىللە

مېڭىپتۇ. مەلۇم بىر جايغا بارغاندا بۇ ئايالنىڭ ئاي - كۈنى توشۇپ، دالدىدىكى بىر يوغان دەرەخنىڭ كاۋىكىدا بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئوغۇزخان بۇ بالىنىڭ ئىسمىنى «قىپچاق» (تۈركىي تىلىدا دەرەخنىڭ كاۋىكى «قىپچاق، قىسلچاق» دەپ ئاتىلىدىكەن) بولسۇن، دەپتۇ. بۇ بالا چوڭ بولۇپ قەبىلە باشلىقى بوپتۇ، شۇنىڭ بىلەن، بۇ قەبىلە «قىپچاق» قەبىلىسى دەپ ئاتىلىپتۇ. كېيىن بۇ قەبىلە كۆچمەنلەپ ئالتۇن ئوردا خانلىقىنى قۇرۇپتۇ (ھازىرقى ئۆزبېكىستان ئەتراپىدا). مانا بۇ مىسالىلار لەقەمنىڭ فامىلىگە، قەبىلىگە، ھەتتا خانلىققا ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇيغۇرلاردا «لەقەم ئاسماندىن چۈشىدۇ» دېگەن بىر گەپ بار. بۇنىڭدىن شۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇكى، لەقەم كىشىلەرنىڭ مەلۇم تەرەپتىكى ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى، خۇلقى، مىجەزى، تەبىئىي قىياپىتى، بوي - تۇرقى، مېڭىش - تۇرۇشى، قىزىقچىلىقى، قۇۋۇلۇق - شۇملۇقى، ئۇزاق يىللاردىن بۇيان بىر خىل كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشى قاتارلىقلارغا ئاساسەن قويۇلىدۇ. بۇ لەقەملەر ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالىدۇ. بۇنىڭدا يەنە ئادەت ئەنئەنىسى بويىچە قويۇلغان لەقەملەر ئۇرۇق، جەمەت تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن، «لىگالار»، «ئامىرلار»، «چىلانلار»، «سالجىلار»، «قۇرۇلچىلار»، «قاغىلار»، «غازلار»، «لايباشلار»، «دۆلەر»، «تورپاقلار»، «توخۇلار»، «بۆرىلەر»، «توقۇناقلار»، «قارا قوشۇنلار»، «جۇداقلار»...

مىجەز - خۇلق لەقەملىرى

قاسىم تەرسا، كېرەم پاشا، ئەيسا سەپرا، سەيدۇل زەھەر، ئەخمەت كۆك (ئۇششۇق)، ئۆمەر قاقباش، توختى گاڭگۇك، ئابدۇل بۆرە، مۇسا كالا، خېۋىر شەيتان، ئەمەت تۆگە، تۇرسۇن قۇشقاچ، نىياز ئەركە... قاتارلىقلار.

كەسىپنى لەقەملەر

تۆمۈر سۇنايچى، ئىمىن ياقىچى، ئابدۇل قۇدۇقچى، بارات بورىچى، ئەمەت قويچى، خەلچىخان سەيپۇك، روزى پالگان، ساۋۇت سوپۇنچى، ياقۇپ قاسساپ، ئىسمائىل خەلپەت، ئەمەت ناۋاي، ئابدۇرېھىم كاتىپ، داۋۇت ئىمام، ئەيسا تىڭگىر، سەيدۇل ساماۋەر، يۇسۇپ دەرۋىش، تۇرسۇن ئىشان، توختىنىياز سوپى قاتارلىقلار.

تەق ـ تۇرقى لەقەملىرى

قاسسىم تايغان، غوپۇر بوردان، راخمان قارىلاق، قۇربان پالكۆز، ساتتار ئەبگار، نىياز پاكار، ھوشۇر دورداي، ئەمەت پاناق، زەينەپ قورچاق، بارات پۇچۇق، ئابدۇرېھىم قاراقاش، ئالىم كۆك كۆز، ئابلىكىم جىرتاق، گايىت پاختەك، ياسىن سەتەك، بارات تايلاق قاتارلىقلار.

فىزىيولوگىيەلىك لەقەملەر

روزى ئالغاي (ئەلەس)، خالىق گاس، لېتىپ خىر ـ خىر، نىياز پاك، ئەمەت تاماق (گاچا)، زەپەر خىك ـ خىك، بايىز توكۇر، ئەخمەت دۇمچەك قاتارلىقلار.

تەقلىدىي لەقەملەر

سادىر پالۋان، ئايۇپ قاۋان، ھۇسەن بۇقا، مەمەت دەريا، ياسىن ھاۋاز، مۇھەممەت باغراش، ئابلىمىت دەۋران قاتارلىقلار.

يۇرت ـ جاي نام لەقەملىرى

مەھمۇد كاشغەرىي، خالىق تۇرپان، ئىسھاق قومۇل، موللا مۇسا سايرامى، توختى ئاتۇش قاتارلىقلار.

بەزى لەقەملەر يۇرت، مەھەللە، شۇنىڭدەك كوچىلارنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بوردامىلار مەھەللىسى، بورىلار، دۇمباقلار كارىزى، توخۇلار يۇرتى، تورپاقلار يۇرتى، ئاۋكىلەر يۇرتى، خەلپەم مەھەللىسى، قەسەمخورلار كوچىسى، كۆنچى كوچىسى... قاتارلىقلار.

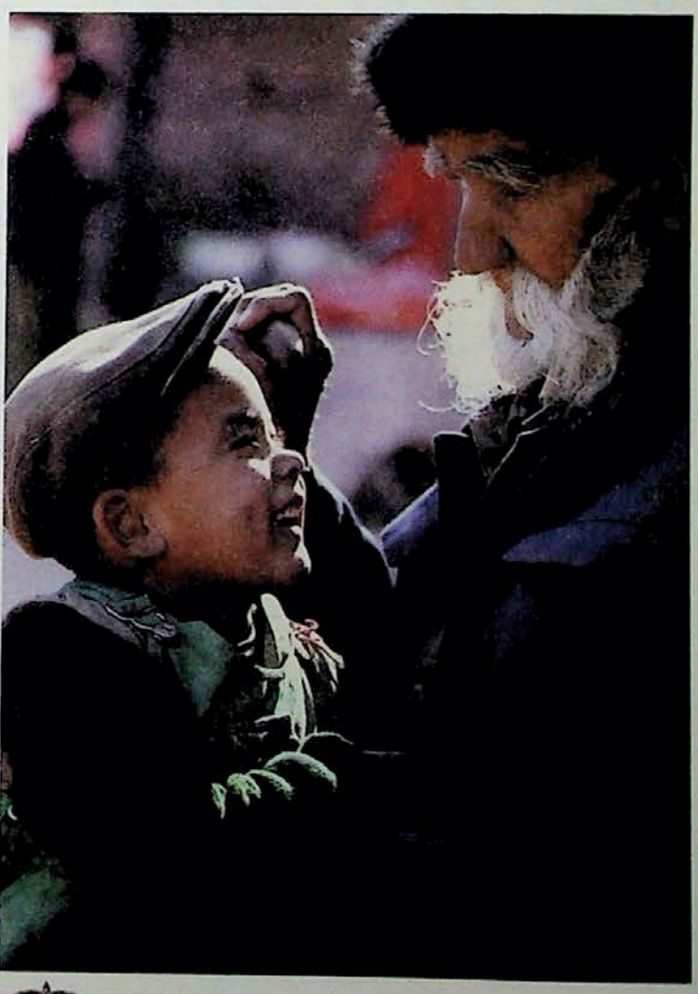
ئۇيغۇرلاردا لەقەم قويۇش، بىر ـ بىرىنى لەقەمى بىلەن ئاتاش ياكى لەقەملىلا ئاتاش ھەرگىز ئېغىر ئېلىنمايدۇ، بەلكى بىر خىل يېقىملىق ئىش دەپ قارىلىدۇ.

ئۇچىنچى باب

قېرىلىق دەۋرى

ئۇيغۇرلار قېرىلىق دەۋرىگەقەدەم قويغاندا قەدىرلىنىپ ھۆرمەتلىنىدۇ؛ ياشلار ئۇلارنىڭ ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيدۇ؛ نەدە كۆرسە شۇ يەردە ئۇلارغا سالام بېرىپ ئۆتىدۇ؛ ئۇلارنىڭ ئالدىدا سەت گەپ ـ سۆزلەر، ناشايان ئىشلار ۋە ھەر خىل كەيپلەرنى قىلمايدۇ.

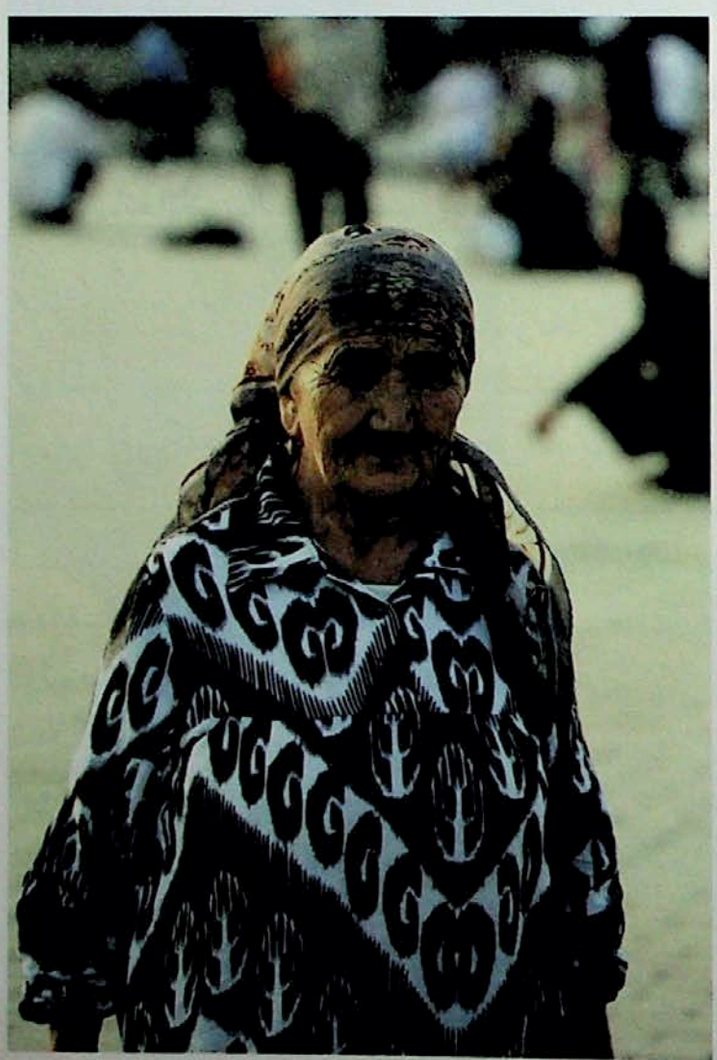
ياشانغانلار

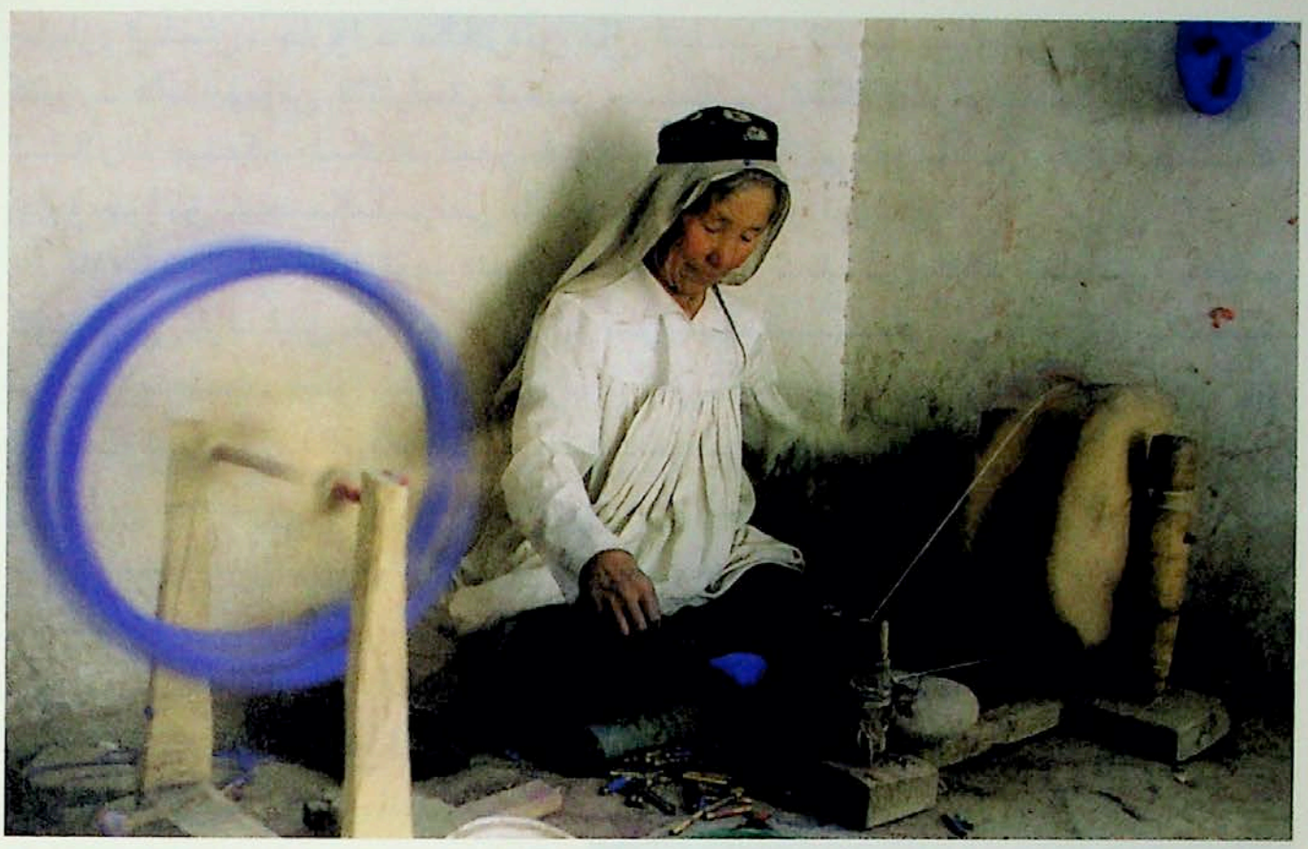

بۇ، ئادەمنىڭ ئوتتۇرا ياشتىن ھالقىپ، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ خىلمۇخىل كارتىنىلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن، ئۆز بېشىدىن نۇرغۇن كەچۈرمىشلەرنى ئۆتكۈزۈپ، تۇرمۇشقا پىشقان دەۋرى. بۇ دەۋرگە يەتكەن كىشىلەرنىڭ بەختلىك ئائىلىسى، ئەزىز بالىچاقا ۋە سۆيۈملۈك نەۋرە ـ چەۋرىلىرى بولۇپ، تۇرمۇشنى رىتىملىق ئۆتكۈزىدىغانلار ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، قېرىلىق دەۋرىدىكى كىشىلەر باشقىلارغا يالليىپ ئىشلىمەيدۇ. ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەكلىرىدىن ھارۋا ھەيدەش، قوش ھەيدەش، چارۋا بېقىش، ئۆستەڭ چېپىش، ئورما ئورۇش،

خامان ئېلىش، چارۋا ـ ماللاردىن تۆل ئېلىش، كارىز چېپىش، نان يېقىش، كىر ـ قات يۇيۇش قاتارلىق ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرنى قىلماي، بەلكى بۇ ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. دېھقانچىلىق، تېرىقچىلىق، باغۋەنچىلىك، چارۋىچىلىق تېخنىكىلىرىنى ياشلارغا ئۆگىتىپ تۇرىدۇ.

ئادەتتە ياشانغانلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىنى ئارام ئېلىش، ياخشى كۈتۈنۈش ئارقىلىق ئۆتكۈزىدۇ؛ ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇشى ۋە ياشلىقىنى خۇلاسىلەپ، «بىر ياش ئەتىۋارلىق ياش، بەش ياش خۇمارلىق ياش، ئون ياش ئەركىلەتمە ياش، 20 ياش بۆرە ياكى تەلۋىلىك ياش، 30 ياش ئارسلانلىق ياش، 40 ياش بۇقىلىق ياش» دەپ باھا بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاخىرقى تۇر-مۇش ئەھۋالىنى «يېشىڭ 50 يېيىشىڭ يەللىك، يېشىڭ 60 ئەمدى كۆرپىدە ياتىمىش، يېشىڭ 70 پانىي ئالەمدىن كېتىمىش، يېشىڭ 80 يەر بىلەن يەكسەن، يېشىڭ 90 بۇ ئالەمدە يوق سەن، يېشىڭ 100 ئەمدى بۇ دۇنيادىن ئۈمىدىڭنى ئۈز» دېگەندەك ئىبارىلەر بىلەن ناھايىتى ئوبرازلىق قىلىپ ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئادەم 100 ياشقا كىرگەندە يېڭىدىن ئاق قوناقتەك چىش چىقىدۇ. بۇنى «ئوچول چىشى» دەپ ئاتايدۇ. قاتتىق ـ قۇرۇق نەرسىلەرنى يېيەلمەيدۇ؛ سۇيۇق ـ سەلەڭ، ئۇماچقا ئوخشاش يۇمشاق تاماقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ؛ يول مېڭىشى قىيىنلىشىدۇ؛ ئۆزىمۇ قېرىغىنىغا تەن بېرىدۇ. ياشانغانلار پەس ئاۋازدا ھەۋەسلەردىن خالىي بولۇپ، پانىي ئالەمدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، پاك ـ دىيانەت بىلەن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلىشىنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرۈشكە تىرىشىدۇ. بوۋايلار بۇرۇت ـ ساقاللىرىنى ئۇزۇن قويىدۇ. يازلىق ۋە قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرىنى نەسەبگە

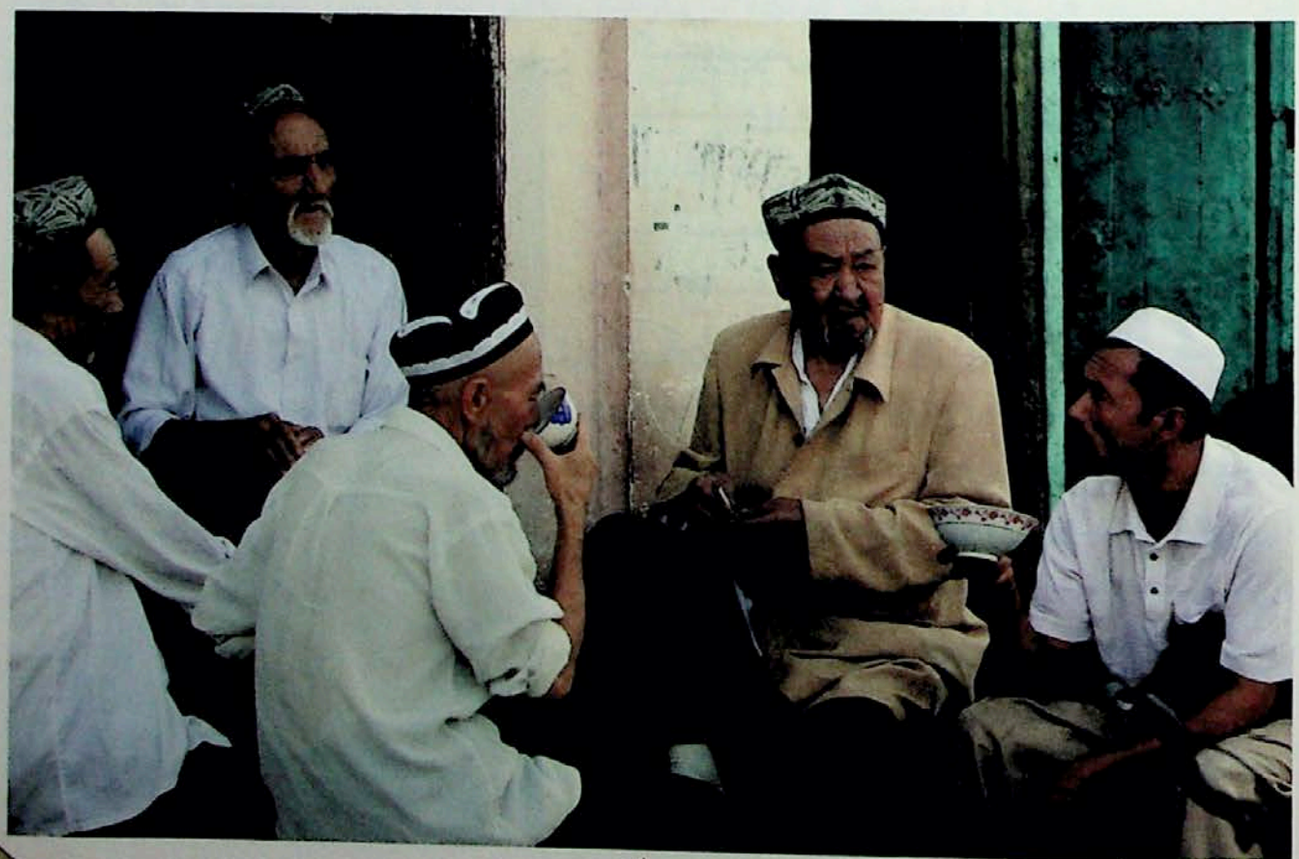
يارىشا پاكىز، رەتلىك كىيىدۇ. شەھەرلەردە دوپپا، تۇماق كىيسە، يېزىلاردا بولسا سەللە ئورايدۇ.

ياشانغانلار بالىچاقلىرى، نەۋرە - چەۋرىلىرى بىلەن جەم بولۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلار ئەجدادلىرىنىڭ نام - نەسەبى، قەھرىمانلىق ئىش - پائالىيەتلىرى بولسا، يۇرت سورىغان، ئادىل، خەلقپەرۋەر بولسا، ئەجدادلىرى ئىچىدە پەخىرلەنگۈدەك ياكى ئىپتىخارلانغۇدەك ئىشلىرى بولسا، شۇنداقلا شۇ يۇرت تەۋەسىدە تەسىرلىك ئىش - پائالىيەتلەر بولغان بولسا، ئۇلارنى ھېكايە قىلىپ بالىچاقا، نەۋرە - چەۋرىلىرىگە سۆزلەپ بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاق ئۆتۈشى، قوشنا - قولۇملار بىلەن چىقىشىپ ئوبدان ئۆتۈشى ھەققىدىمۇ تەربىيە بېرىدۇ. بۇۋاي - مومايلار ھەرقانداق ئىشتا ياشلارغا نەمۇنە بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتى ۋە تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە يېقىملىق سۆزلىرى ئارقىلىق ياشلارغا توغرا يول كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر ياشلىرى ياشانغانلارنى ناھايىتى قەدىرلەپ ھەم ھۆرمەتلەپ ئۆتىدۇ. ياشانغانلارمۇ ياشلارنى ئىززەتلەيدۇ.

ئۇيغۇر بۇۋاي - مومايلار چوڭ - كىچىك ھاجەت قىلىپ بولۇپلا تاھارەت ئېلىپ تۇرغاچقا، سوغۇق چىقىپ قالىدىغان ياكى بۇۋاسىر بولۇپ قالىدىغان كىسەللىكلەردىن خالىي بولىدۇ.

مومايلار بىتاپ بولۇپ قالغانلارنى ئۇچۇقلاش، ئاشلاش، ئىسرىق سېلىش، ئۆي ھاۋاسىنى تەڭشەش قاتارلىق ئىشلارنى قىزلىرىغا، بوۋاق، نارەسىدىلەرنىڭ تىل كېسىش (كىچىك بالىغا تىل تەگسە)، قىزىپ ئاغرىغان بالىلارنى يەرلىك ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلىنىپ داۋالاش، مۇسىبەت يەتكەن ئائىلىلەرگە يارەملىشىش، ئايال مېيىتنى سۇغا ئېلىش، كېپەنلەش قاتارلىق ئىشلارنى ئوتتۇرا ياشلىقلارغا ئۆگىتىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەجەزىنى تەڭشەشكە ۋە سالامەتلىكىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، كەلسە ـ كەلمەس تاماقلارنى يېمەيدۇ. ئۆزلىرىنى ئوبدان كۈتۈپ، قۇۋۋەتلىك ھەم شىپالىق يېمەكلىكلەرنى ئىستېمال قىلىدۇ. بوۋاي ـ مومايلار يېشى چوڭايغانسېرى جېنى شۇنچە تاتلىق بولۇپ، ئۆزىنى ئاسرايدىغان، ئۆلۈمدىن قورقىدىغان بولۇپ قالىدۇ.

ياشانغانلار ئىخلاسمەن بولۇپ، ساۋابلىق ئىشلارنى كۆپرەك قىلىپ، باشقىلارغا ھەم يېتىم ـ يېسىرلارغا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن يارەم بېرىپ تۇرىدۇ. ئۇلار غەيۋەت ـ شىكايەت، سۇخەنچىلىك قىلىش، يالغان سۆزلەش، تەخسىكەشلىك قىلىشتەك ئادەتلەردىن قول ئۈزىدۇ. ياشانغانلارنىڭ كۆڭلى بەك نازۇكلىشىپ كېتىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئاسان يىغلايدىغان، ئاسان تېرىكىدىغان، ئاسان بىرنەرسىدىن زېرىكىدىغان ھەم تۇغقانلىرىنى، ۋاپات

بولۇپ كەتكەن يار ـ بۇرادەرلىرىنى، ساۋاقداشلىرىنى ئەسلەپ سېغىنىپ يىغلايدىغان بولۇپ قالىدۇ.

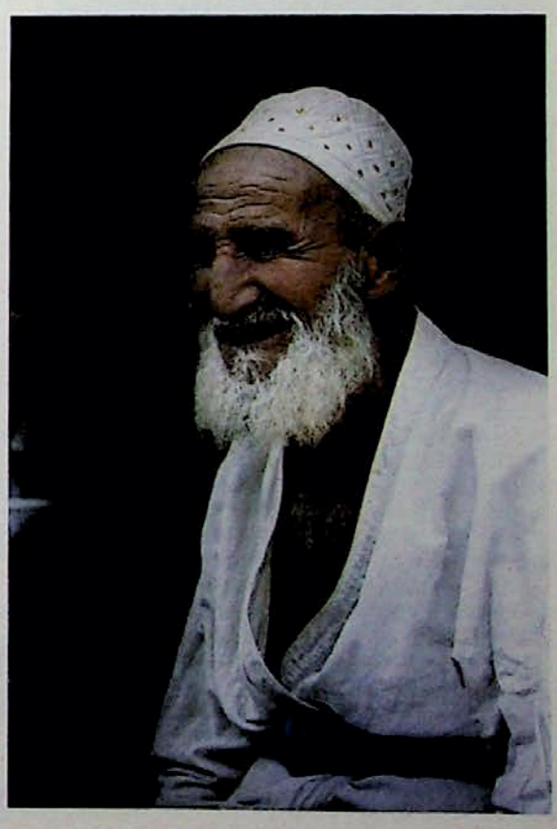
ئۇلار يەنە باشقىلار بىلەن بالىلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلىنى سوراشنى ياقتۇرىدىغان كۆڭۈل «گاداي»ى، گەپ ـ سۆزلەرگە ھەم قورسىقىغا ئامراق «تاماخور»غا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىغا سادىق بولۇپ، ئۇلارنىڭ سۆزىدىن چىقمايدۇ ۋە سۆزلىرىنى ئەستە ساقلايدۇ؛ ئاتا ـ ئانىسىنى ئۆينىڭ تۆۋرۈكى، بەرىكىتى ھەم نۇرلۇق چىرىغى دەپ قارايدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئاتا ـ ئانىسىنىڭ رازىلىق دۇئاسىنى ئېلىشقا تىرىشىدۇ.

ياشانغانلارنىڭ كىيىنىش ئادەتلىرى

ياشانغان ئەرلەر

ياشانغان ئەرلەرنى ئادەتتە بوۋايلار دەپ ئاتىشىدۇ. بوۋايلار چاچلىرىنى پاكىز ئالدۇرۇپ، ئۇزۇن بۇرۇت، ساقال (بومبا ساقال)، نوختا ساقال ۋە داقال (كالپۇك ئاستى تۈك) ساقال قويۇپ يۈرۈشىدۇ.

كىيىنىش ئادىتى

باشلىرىغا قارا، كۆك رەڭلىك دۇخاۋىلاردىن سىيدام دوپپا ياكى شاپاق دوپپا كىيىشىدۇ. قىشلىقى نەسەبىگە يارىشا قامىلىق تۇماق، قارا كۇل رەڭ تۇماق ياكى كوللا شەكىللىك ئېگىز تۇماق كىيىپ يۈرۈشىدۇ. ئۇلار ئۇزۇن يەكتەك، پەرىجە، ئۇزۇن يەكتەكلىك چامچا، ئىشتانباغلىق ئىشتان كىيىشىدۇ. ئۇلار قىسقا چاپان، چامچا كىيمەيدۇ. پۇتلىرىغا يۇمشاق، سىپتا ئىشلەنگەن كۆندىن تىكىلگەن كەش، مەسە ـ كالاچ كىيىدۇ. قىش كۈنلىرى ئات ـ ئۇلاغلىق سەپەر قىلغاندا مەسىنىڭ ئۈستىگە يۇمشاق تېرىدىن

ئىشلەنگەن «دەكتۇ» ياكى پىيما كىيىۋالىدۇ. ئۇلار ھەر جەھەتتىن سىپايە، سالاپەتلىك يۈرىدۇ. ئۇلارمۇ ئوتتۇرا ياشلىقلارغا ئوخشاش بەللىرىگە پوتا باغلاپ، بەكە، مىسۋاك، بەزىلىرى ناسۋال قاپاق ئېسىۋالىدۇ.

ياشانغان ئاياللار

ياشانغان ئاياللار چاچلىرىنى ئىككى تال ئۆرۈيدۇ. بېشىغا ئاق ياغلىق ياكى قاپ لېچەك سېلىۋالىدۇ. قىش كۈنلىرى ئايالچە تۇماق كىيىۋالىدۇ. ئۇلار سىيدام قارا، كۆك، تۆمۈر كۆكى، ئاق رەختلەردىن كىيىم كىيىدۇ. قۇلاقلىرىغا ھالقا، قوللىرىغا ئالتۇن بىلەزۈك، بارماقلىرىغا ئۈزۈك سېلىپ يۈرۈشىدۇ.

تارىخىي مەنبەلەردىن قارىغاندا، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئۇچىسىغا جىلىتكە، بېشىغا تۇماق كىيىدىغان، قوللىرىغا بىلەزۈك، ئۈزۈك سالىدىغان، قۇلاقلىرىغا ھالقا، بوينىغا ئۇنچە ـ مارجان ياكى مەرۋايىت ئېسىپ يۈرىدىغان گۈزەللىك ئادەتلىرى مىلادىيە ئىككى ـ ئۇچ ئەسىر ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردىن باشلاپلا قويۇق ۋە روشەن مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ياشانغانلارنىڭ سالاملىشىش ئادىتى

ياشانغان ئەرلەر

ياشانغان ئەرلەر ئۆزئارا سالاملاشقاندا، بىر تەرەپ ئىككى قولىنى قارشى تەرەپنىڭ قوللىرى بىلەن جۇپلەشتۇرۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرسە، قارشى تەرەپمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ. ئەگەر گۆدەك، ئۆسمۈرلەر سالام بەرسە، ياشانغانلار ئۇلارنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ. ئەگەر ياشلار سالام بەرسە، ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ تەبەسسۇم بىلەن رەھمەت ئېيتىدۇ.

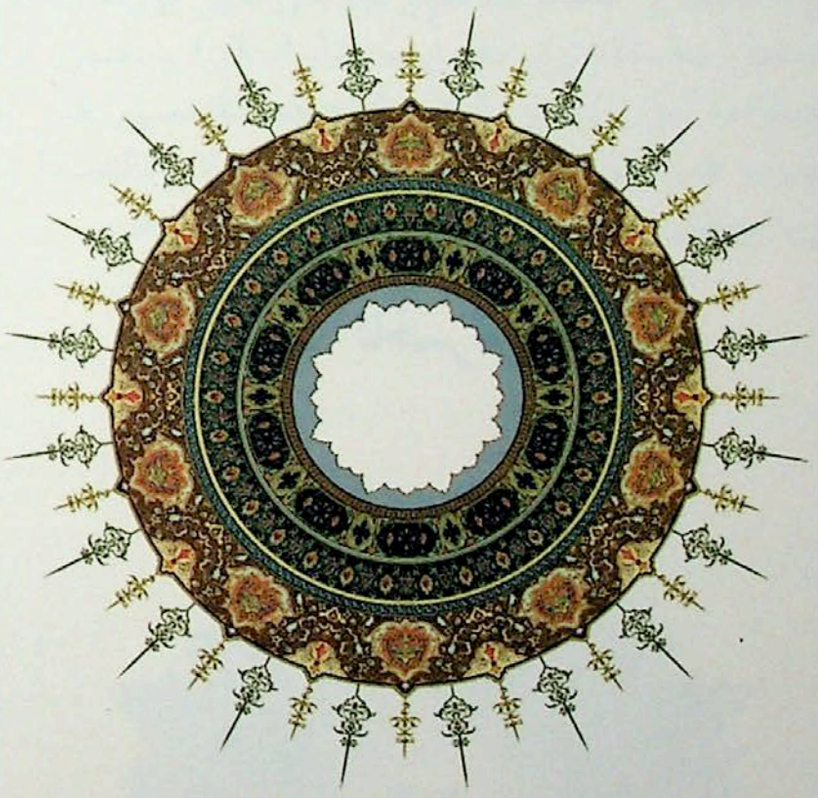
ئوتتۇرا ياشلىقلار بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئوڭ يۇزىنى ئوڭ يۇزىگە، ئاندىن سول يۇزىنى سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ بولۇپ، ئاندىن ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىدۇ. ئاخىرىدا ھال - ئەھۋال سورىشىدۇ.

ياشانغان ئاياللار

ياشانغان ئاياللار ئۆزئارا كۆرۈشكەندە، بىر تەرەپ ئىككى قولىنى قارشى تەرەپنىڭ قوللىرى بىلەن جۈپلەشتۇرۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دېسە، قارشى تەرەپ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرىدۇ. ئاندىن ئالقانلىرى بىلەن يۇزىنى سىلاپ دۇئا قىلىدۇ. ئاخىرىدا سول يۇزىنى سول يۇزىگە تەگكۈزۈپ ھال - ئەھۋال سورىشىدۇ. بالىلىرى (قىز - ئاياللار) بىلەن كۆرۈشسىمۇ يۇقىرىقىدەك ئۇسۇلدا كۆرۈشىدۇ. ئەگەر گۆدەك، ئۆسمۈر قىز بالىلار بولسا پېشانىسىگە سۆيۈپ قويىدۇ. ئالدىنقى شەرت، ئۇلار ئالدىدا مومايلارنىڭ يۇزلىرىگە سۆيۈپ بولۇپ، ھال - ئەھۋال سورىشى كېرەك.

يەتتىنچى بۆلۈم

ئۇيغۇرنىڭ ئاخىرقى دەۋرى

بىرىنچى باب

ئۆمۈرنىڭ ئاخىرقى دەۋرى

ئىنسان قانداق ياشاشتىن قەتئىينەزەر «تۇغۇلماق ھەق، ئۆلمەك ھەق» دېگەن تەبىئىي قانۇنىيەتتىن خالىي بولالمايدۇ. دېمەك، ھاياتلىقنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە يوقىلىشى مۇقەررەر بولغان تەبىئىي، شۇنداقلا نورمال ھادىسە، ھەربىر جان ئىگىسى بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس. ھەرقانداق ئادەم قېرىغانسېرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بىر پۈتۈن ئۆمۈر كارتىنىسىدىكى ئىشلار خۇددى كىنو لېنتىسىغا ئوخشاش نامايان بولىدۇ. يامان ئىش قىلغانلار ئۇنىڭ ئازابىنى، ياخشى ئىش قىلغانلار ئۇنىڭ ھالاۋىتىنى ئويلايدۇ. ئۇلار ئائىلە ئەزالىرى ۋە دوست ـ يارەنلەر، تۇغقانلارنى سېغىنىپ ئۇلاردىن رازىلىق ئېلىشىدۇ. ۋەسىيەت قالدۇرماقچى بولسا، ئىشەنچلىك قوشنا ـ قولۇم ۋە تۇغقانلارنى شاھىت قىلىپ بالىلىرىغا بايان قىلىشىدۇ. ئاغرىپ قالغاندا ئەل ـ جامائەت، قوشنا ـ قولۇم، تۇغقانلار يوقلاپ كىرىپ، ئۇنىڭدىن كۆڭۈل سوراپ، رازىلىق ئېلىشىدۇ. بالىلىرى كېسەل ئېغىرلاشقاندىمۇ خىلمۇخىل ئامالالار بىلەن ئۇنى ساقايتىشقا كۈچىشىدۇ. بۇ ئامالالار ئۇنۇم بەرمىگەندە ئاخىرى ئىنسانىنىڭ ھاياتلىق تىنىقى توختاپ باقىي ئالەمگە سەپەر قىلىدۇ.

ئۆلۈم ھادىسىسى قېرىپ ئۆلۈش، كېسەل بولۇپ ئۆلۈش، ھادىسىگە ئۇچراپ ئۆلۈشتىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ. ئۇيغۇرلار قېرىپ ئۆلۈش ئىنسانغا خۇدا ئاتا قىلغان ئەڭ چوڭ بەخت ۋە ياخشىلىق دەپ قارايدۇ. ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ، ئەيىبلەيدۇ ۋە چەكلەيدۇ.

ئۇيغۇرلاردا «ئاتا ـ ئانامنىڭ ئايىغىدا ياتىمەن» دەپ ياقا ـ يۇرتلاردا ۋاپات بولۇشتىن ھەزەر ئەيلەيدۇ، شۇ يەردە ۋاپات بولۇپ قالغۇدەك بولسا، ئۆز يۇرتىغا دەپنە قىلىشقا ۋەسىيەت قالدۇرىدۇ. كۆپ ھاللاردا قەيەردە ۋاپات بولسا، شۇ يەردە قويۇشمۇ تەرك ئېتىلمەيدۇ.

ئاخىرەت ئىشلىرىغا كېتىدىغان بۇيۇملار

ئۇيغۇرلاردا ياشانغانلارغا تۇيۇقسىز ئەجەل كېلىپ قالسا ئالدىراپ

قالماسلىق، باللىرىنى ئەنسىرىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئالدىنئالا تەييارلىق قىلىپ قويىدىغان ئەھۋاللار بار. ھازىر ئۈيغۇرلارنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا تەييارلايدىغان ماددىي بۇيۇملارنى تۆۋەندىكىدەك يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

1. قەبرە تەييارلاش.

2. ئاق خەسە، 21 ــ 30 مېتىر ئەتراپىدا (بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا ماتا، چەكمەندىن 2 دانە).

3. داكا، ئادەم سانىغا قاراپ 20 ــ 25 مېتىر ئەتراپىدا.

4. بىر دانە قايچا (كېسىش ئۈچۈن).

5. تۆت دانە ئاق گىرە يىپ (كېپەن تىكىش ئۈچۈن).

6. ئىككى توپ يىڭنە (كېپەن تىكىش ئۈچۈن).

7. تۆت دانە يەرلىك سوپۇن (مېيىت يۇيغۇچىلار ئىشلىتىدۇ).

8. بىر دانە ئۈستىرا (ئەر مېيىتنىڭ ئەۋرەت مويلىرىنى ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ)، ئەگەر ئايال كىشى بولسا بىر دانە ئەينەك، بىر دانە تارغاق، ھەر خىل يىڭنىدىن بەش توپ تەييارلىنىدۇ.

9. چوڭ ـ كىچىك قۇرۇق چاي ھەم قەغەز پۇلدىن 1 كوي، 5 كويلۇق پۇل تەييارلىنىدۇ.

10. ئىپار، ئەنبەر، قۇرۇتۇلغان قىزىلگۈل ياپىرىقى، رەيھانگۈل ئۈرۈقى، يالپۇز يوپۇرمىقى تەييارلىنىدۇ. بۇنىڭ بىر قىسمىنى يۇيغان سۇغا ئارىلاشتۇرىلىدۇ، يەنە بىر قىسمىنى مېيىت قەبرىگە قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئوتتۇرا كېپەنلىك ئارىسىغا، يەنى بويۇندىن پۇتىغىچە سېپىشقا ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭدا مېيىتتىن بەد پۇراقنىڭ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە قەبرىگە (يەرلىككە) قويۇلغاندىن كېيىن چىرىپ كەتمەسلىكى مەقسەت قىلىنىدۇ.

11. بىر دانە جايناماز كىگىز ياكى يېڭى كىگىز تەييارلىنىدۇ. بۇ مېيىتنى كېپەنلىككە يۆگەپ بولغاندىن كېيىن بۇ جايناماز كىگىزگە يۆگەيدۇ. جايناماز كىگىزدىن مېيىتنى چىقىرىپ يەرلىككە قويۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىنىدۇ.

ياشانغانلارنى ياتقۇزۇش ئۇسۇلى

ياشانغانلار، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلار، پۇت ـ قولىدا كۈچ ـ ماغدۇرى يوق يېتىپ قالغانلار ياكى ئورنىدىن تۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىغانلار باش قىسمىنى شەرققە، پۇتىنى غەربكە قارىتىپ، يۇزىنى قىبلىگە قىلىپ ياتقۇزۇپ قويۇلىدۇ. بۇ بۇنداق كىشىلەرنىڭ يېتىپ تۇرۇپ ئىشارەت نامىزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈندۇر.

ئىككىنچى باب

دەپنە قىلىش

مەلۇمكى، مۇسىبەت ئىشى ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ ئېغىر، قايغۇ - ھەسرەتلىك بىر ئىش ھېسابلىنىدۇ. بۇنى ئۇيغۇرلار «كەتكەن كېلىدۇ، كەتمەن يېگەن كەلمەيدۇ» دېگەن ماقال ئارقىلىق ئوبرازلىق تەسۋىرلەپ بەرگەن. ئۇيغۇرلار ۋاپات بولغۇچىنىڭ ئىنسانىي ئىززەت - ھۆرمىتى ۋە ئۇنىڭ ئەھلى - جامائەت بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشقانلىقىنى ئىپادىلەش يۈزىسىدىن دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزىدۇ.

ۋەسىيەتنامە قالدۇرۇش

ۋەسىيەتنامە قالدۇرۇش خېلى ئۇزاق زامانلاردىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ۋەسىيەت قالدۇرۇش مۇنداق ھالەتلەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ:

1. ئادەمنىڭ ئۆمرى ئاخىرقى دەۋرگە كەلگەندە بەزى بېشارەت - ئالامەتلەرنى سەزگەن ھامان شۇ مەھەللىدىكى ئىمام، مەزىن، ئاقساقاللارنى، ھەر ئىشنى ئادىل قىلىدىغان ئۇچتىن بەشكىچە كىشىنى ھەم بالىلىرىنى چاقىرىپ ۋەسىيەتنامە قالدۇرىدۇ. كېيىنكى ئىشلار مۇشۇ ۋەسىيەتنامىدا دېيىلگەن بويىچە بولىدۇ. جامائەت بۇ ۋەسىيەتنامىگە گۇۋاھ بولىدۇ.

2. بالىلىرى، كېلىن ۋە كۈيۈ ئوغۇللىرىنىڭ چاقىرىپ ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتىنى قالدۇرىدۇ. كېيىنكى ئىشلار مۇشۇ ۋەسىيەت بويىچە ئىجرا قىلىنىدۇ. ھەرگىز بويۇنتاۋلىق قىلىشقا بولمايدۇ. ۋەسىيەت بويىچە مال - مۈلۈك ۋە ئىقتىسادنى بۆلۈشۈش، ئۆي ئايرىش... ئېلىپ بېرىلىدۇ.

3. خەت ئارقىلىق ۋەسىيەتنامە قالدۇرۇلىدۇ. بۇ خىل ۋەسىيەتنامىدە ئېلىم - بېرىم ئىشلار، بۇنىڭدىن كېيىنكى بالىلارنىڭ مۇناسىۋىتى، ئىقتىسادىي ئەھۋاللار، مال - مۈلۈكلەر... ئېنىق قىلىپ يېزىلىدۇ. بۇنىڭدا ئۆزىدىن قالسا بالىلار ئۆزئارا ئىزدىشىپ، ئىتتىپاقلىشىپ ئۆتۈشنى، ھەرگىزمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىن دۇشمەنلىشىپ خانۇەيران بولىدىغان ئىشلارنى قىلماسلىقنى مەقسەت قىلىدۇ.

دېمىدە ئىچكۈزۈش

ئادەم سەكراتقا چۈشۈپ قالغاندا جان ئۈزگىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇنىڭ ئاغزىغا «قۇرئان كەرىم» كەلىمىلىرىدىن دېمىدە سۈيى قىلىپ تېمىتىلىپ تۇرۇلىدۇ. بۇنىڭدا بۇ كىشىنىڭ قىينالماي جان ئۈزۈشىنى تىلەش مەقسەت قىلىنغان بولىدۇ.

قان قىلىش

بۇ باقىي ئالەمگە سەپەر قىلىش ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ تامىقى ئازلاش، قول - پۇت تىرناقلىرى كۆكىرىش، ئېغىز - كۆز ئەتراپلىرى سارغىيىش، قاشلىرى تىك بولۇش، بىر ئورۇنغا تىكىلىپ قاراش، چېكە تومۇرلىرى ئىتتىك لىپىلداش، ھوۋقۇشلار ئۆينىڭ كەينىدە ئەتىگەن ۋە كەچتە سايراش قاتارلىق ئەھۋاللار كۆرۈلسە، بۇ ۋاقىتتا ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ مال بوغۇزلايدۇ. گۆشنى ئۈگە - ئۈگىلىرى بويىچە پارچىلاپ، قوشنا -

قولۇملارغا خامتالاش قىلىدۇ ياكى گۆشىنى سېلىپ جامائەتنى چاقىرىپ دۇئا ئۆتكۈزىدۇ. مانا بۇ «قان قىلىش» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا سەكراتقا چۈشكەن كىشى كۆپ قىينىلىپ كەتمەيدۇ دەپ قارايدۇ.

سەكراتقا چۈشۈپ قېلىش

سورۇندا بار ياشقا چوڭ كىشى ياكى قاريي ئۇزۇلدۇرمەي «كەلىمى شاھادەت»نى ئوقۇشى، مۇمكىن بولسا سەكراتقا چۈشۈپ قىلىش ئالدىدا تۇرغان كىشىگە «كەلىمى شاھادەت»نى دېگۈزۈش لازىم. ئەگەر مۇمكىن بولمىسا سورۇندىكىلەر تۆۋەن ئاۋازدا ئۇزۇلدۇرمەي ئوقۇپ تۇرسا بولىدۇ. سەكراتتا ياتقان كىشى دەسلەپ چوڭ ـ كىچىك نەپەس ئالىدۇ. بۇ «چوڭ تىنىق» دەپ ئاتىلىدۇ. ئاندىن تىنىق بارا ـ بارا پەسلەپ بارىدۇ. بۇ «كىچىك تىنىققا چۈشۈپ قېلىش» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بىر قاريي ياسىن سۈرىسىنى ئوقۇيدۇ. جان ئۈزگەندە كۆزى چوڭ ئېچىلىش ياكى كۆزى يۇمۇلۇش ئالامەتلىرى كۆرۈلۈپ ئاغزى ئېچىلىپ قالىدۇ. ئېڭكى چۈشۈپ كېتىش ئەھۋالى يۈز بېرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا تىنىقى توختايدۇ ـ دە، قاريي تەييارلانغان ئاق خەسە بىلەن ئېڭكىنى ئاستىدىن بېشىنى ئايلاندۇرۇپ چىگىپ قويىدۇ. بۇ ئېڭكىنى قوشتۇرۇش دەپ ئاتىلىدۇ.

ياتقۇزۇش ئۇسۇلى

جان ئۈزگەن كىشىنى «مېيىت»، «مەرھۇم» دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتايدۇ. مېيىتنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالغان بولسا ئاستا ـ ئاستا ئۇۋۇلاپ، سىلاپ كۆزى يۇمدۇرۇپ قويۇلىدۇ. ئېڭەك چۈشۈپ ئاغزى ئېچىلىپ قېلىشنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ (ئاق خەسە بىلەن تېڭىپ قويۇلىدۇ). مېيىتنى باش تەرىپىنى شىمالغا، پۇت تەرىپىنى جەنۇبقا قىلىپ ياتقۇزۇپ قويىدۇ. پۇتىنىڭ باش بارماقلىرىنى يېقىن ئەكېلىپ ئۆزئارا چېتىپ قويۇلىدۇ. ئىككى قولنى ئىككى بىقىنىغا چاپلاپ تۇز ياتقۇزۇلىدۇ. ئاندىن ئۇستىگە شۇ كىشى بىلەن تەڭ ئۇزۇنلۇقتا خەسنى كېسىپ يېپىپ قويىدۇ. شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، مېيىت ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ كۆز يېشى يېپىپ قويغان ئاق خەسىگە چۈشۈپ كېتىشكە بولمايدۇ. ئەگەر مېيىتنى بىرەر كۈن ساقلاش توغرا كەلسە ياكى قورسىقى كۆپۈپ، ھەتتا يېرىلىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قورساق قىسمىغا ئېغىرراق نەرسە قويۇپ قويۇلىدۇ.

يېھىت سېلىش (يىلىن سالدى)

ئادەمنىڭ جان ئۈزۈشى بىلەن دەرھال بۇغداي ئۇنىنى يۇغۇرۇپ، 5، 7، 9 ياكى 11 دانە نېپىز پىتىر پوشكال سېلىنىدۇ. بۇ پوشكالنى مېيىتنىڭ باش

قىسمىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قويۇلىدۇ. بۇ خىل نېپىز، پېتىر پوشكالنى «يېھىت سالدى» دەپ ئاتايدۇ.

ھازا ئېچىش

مەلۇم بىر ئائىلىدە بىراۋ ياشانغان، كېسەل سەۋەبى ۋە باشقا ھادىسە سەۋەبلىك ۋاپات بولغان ياكى يېقىن تۇغقانلىرىنىڭ يىراق جايلاردا ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى يەتكۈزۈلگەن بولسا، شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئائىلە ئەزالىرى مەرھۇم بىلەن جۇدا بولغانلىق ھەسرىتىدە قايغۇلۇق يىغا - زار قىلىشىدۇ. بۇ «ھازا ئېچىش» دېيىلىدۇ.

تەختىراۋانغا ياتقۇزۇش ئۇسۇلى

مېيىتنى تەختىراۋانغا ياتقۇزغاندا كىيىم - كېچەكنى سالدۇرۇۋېتىپ تەختىراۋانغا تۇز ياتقۇزىدۇ. چۈنكى، كىيىم - كېچەكنى سالدۇرۇۋەتمەسە، مېيىت كۆيۈشۈپ قالسا كىيىمنى سالدۇرۇش سەل قىيىنغا توختايدۇ. تەختىراۋاندا باش تەرىپى سەل ئېگىزرەك قىلىپ باش تەرىپىنى شەرققە، پۇت تەرىپىنى غەربكە قىلىپ ياتقۇزۇلىدۇ. ئۈستىگە ئاق خەسە يېپىپ قويۇلىدۇ. پېتىر پوشكالنى باش قىسمىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە تاۋاق بىلەن ئۈستى ئوچۇق ھالەتتە قويۇپ قويۇلىدۇ.

پەتىگە كىرىش

يىغا ئاۋازى ياكى مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاڭلىغان قوشنا - قولۇم، تۇغقان،

ئەل ـ ئاغىنە ۋە يار ـ بۇرادەرلەر مۇسابەت يەتكەن ئائىلىگە كېلىپ ھازىدارلاردىن ھال سوراپ ئۇلارغا تەسەللى بېرىدۇ. بۇ «پەتىگە كىرىش» دەپ ئاتىلىدۇ.

مۇسابەت خەۋىرىنى يەتكۈزۈش

مۇسابەتلىك ئائىلىگە باغلىنىشى بولغان يىراق ـ يېقىندىكى تۇغقان، دوست ـ بۇرادەر ۋە ئەل ـ جامائەتكە ئادەم ئەۋەتىپ مۇسابەت خەۋىرىنى يەتكۈزىدۇ. بۇ «مۇسابەت خەۋىرى» دەپ ئاتىلىدۇ.

ھازىدارلارنىڭ كىيىم ـ كېچىكى

ئۇيغۇرلاردا «قارلىق» سۆزى بىلەن ئاق ياغلىق چىگىش، ئاق بەلباغ باغلىشى ئارىسىدا زىددىيەت بولسىمۇ، ئادەتتە كىشىلەر بۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدۇ. بۇ مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزنىڭ ئاڭسىز تەبىئىي داۋاملىشىشىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى. پەقەت رەڭدار بولمىسا، سىيدام كىيىملەرنى كىيسىلا كۇپايە قىلىنىدۇ.

مۇسابەت ئىگىلىرىدىن ئەرلەر بېشىغا سەللە ئوراپ قارا ياكى قارا كۆك رەڭلەردە ئۇزۇن چاپان كىيىدۇ. سەللىسىنىڭ پاتاسى چىقىرىلمايدۇ. ئايرىم ئورۇنلاردا ئەرلەر بېلىگە ئاق باغلايدۇ. ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ يىغا ـ زار قىلىشىدۇ. ئاياللار بېشىغا ئاق ياغلىق سېلىپ، ئاق كۆڭلەك كىيىپ مېيىتنى چۆرىدىگەن ھالدا ئولتۇرۇپ يىغا ـ زار قىلىشىدۇ.

بەزى جايلاردا ئەرلەر قارا كىيىم، بېلىگە قارا پوتا، ئاياللارمۇ قارا ئۇزۇن چاپان، بېشىغا قارا ياغلىق سالىدىغان ئەھۋاللار بار. بۇ خىل ئەھۋال كۆپرەك شەھەرلەردە ئۇچرايدۇ. ئاق باغلاش، سەللە ئوراش، ئاق ياغلىق سېلىش، ئاق كىيىم ياكى قارا كىيىم كىيىش، قارا پوتا باغلاش مەرھۇم بىلەن بىۋاستە تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

سۇ تەييارلاش ئۇسۇلى

مېيىتنى سۇغا ئېلىشنىڭ ئالدىدا 25 ــ 30 گىرادۇس ئەتراپىدا ئىلمان سۇ تەييارلىنىدۇ. ھەرقايسى جايلارنىڭ سۇغا سالىدىغان نەرسىلىرىدە سەل ئوخشاشماسلىق بار. مەسىلەن، بەزى جايلاردا قۇرۇتۇلغان قىزىلگۈل يوپۇرمىقىنى، يەنە بەزى ئورۇنلاردا رەيھانگۈل يوپۇرمىقى ۋە ئۇرۇقنى ئارىلاشتۇرۇپ يۇيىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بۇنىڭدا مېيىتنىڭ ئاسان چىرىپ كەتمەسلىكى، پۇراقلىق بولۇشى مەقسەت قىلىنغان.

ئەر مېيىت ئۇچۇن ئەر كىشى، ئايال مېيىت ئۇچۇن ئايال كىشى سۇ ئىستىدۇ. ئادەتتە مېيىتنى يۇيدىغان كىشىلەرنى «مېيىت يۇيغۇچى» ياكى «غەسسال[1]» دەپ ئاتايدۇ.

ئەر مېيىتنى يۇيۇش ئۇسۇلى

بۇنى ئادەتتە «سۇغا ئېلىش» دەپمۇ ئاتايدۇ. سۇغا ئالغۇچىلار مەخپىيەتلىك ساقلايدىغان، دىتى بار كىشىلەر بولۇشى شەرت. مېيىتنى سۇغا ئالغاندا مېيىتنىڭ ئۇستىگە ياپقان ئاق خەسە ئاستىغا سېلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا مەھەللە مەسچىت ئىمامى ياكى مەزىنى ئۆينىڭ تۆنۈكى (قەۋەتلىك ئۆيلەر بولسا مېيىتنىڭ بېشىدا)دە ئولتۇرۇپ قۇرئان ئوقۇيدۇ.

يۇيۇش ئۇچۇن ئۇچ جۇپ قولقاپ تىكىپ تەييارلىنىدۇ. قولقاپنىڭ كەڭلىكى 20 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا تىكىلىدۇ. ئۇنىڭ قولدىن چىقىپ كەتمەسلىكى ئۇچۇن ئىككى يېنىدىن ئىككى تال بوقۇچ تىكىپ قويۇلىدۇ. بۇ قولقاپنى قولغا سېپىپ، بوقۇچ بىلەن قول بېغىشىدىن يۇقىرىسىغا چىڭ باغلاپ قويۇلىدۇ.

سۇغا ئېلىشقا تۇتۇ كىشى قاتنىشىدۇ. يۇيغۇچىلار مېيىتنى ئالدى بىلەن تاھارەت ئالغانغا ئوخشاش يۇيىدۇ. يۇيۇش تەرتىپى تۆۋەندىكىچە:

● ئالدى، ئارقا تەرەت يوللىرىنى ئۇچ قېتىم ئىستىنجا قىلىپ يۇيىدۇ. ئاندىن قولىغا كىيگەن قولقاپنى سېلىپ ئەۋرەت ئۇستىگە يېپىپ قويىدۇ.

● ئىككى قولىنى، يەنى ئوڭ قولى، ئاندىن سول قولىنى بېغىشىغىچە ئۇچ قېتىم يۇيىدۇ.

● ئېغىزىغا ئۇچ قېتىم سۇ ئېلىپ يۇيىدۇ. شەكلىنى قىلىدۇ، ئېغىزغا سۇ كىرىپ كەتسە بولمايدۇ. ئاندىن بۇرۇنىغا ئۇچ قېتىم سۇ ئالىدۇ. ئەمما، بۇرۇنغا سۇ كىرىپ كېتىشتىن ساقلىنىدۇ.

● يۇز قىسمىنىڭ چاچ بار يېرىدىن باشلاپ ئېڭەك ئاستى، قۇلاق يۇمشىقىنى قوشۇپ ئۇچ قېتىم يۇيىدۇ.

● ئوڭ قولى، ئاندىن سول قولى جەينەك بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچ قېتىم يۇيۇلىدۇ.

● باش قىسمىنى، قۇلاق ئىچى، سۇپۇرىسى ۋە سىزمىغا ئايلاندۇرۇپ يۇيىدۇ. بۇ «مەسھ قېلىش» دەپ ئاتىلىدۇ.

● ئاياغ قىسمىغا ئۆتۈپ، ئاۋۋال ئوڭ پۇتىنىڭ بارماقلىرىنى، ئاندىن سول پۇتىنىڭ بارماقلىرىنى بىرىدىن ئارىلاپ ئوشۇققىچە ئۇچ قېتىم يۇيۇلىدۇ.

---

① «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھاتلىق لۇغىتى»، 729 ـ بەت.

مېيىتنى سۇغا ئالغاندا بىر كىشى توختىماي سۇ قۇيىدۇ، بىر كىشى بەلنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىنى، يەنە بىر كىشى بەلنىڭ ئاستىنقى قىسمىنى يۇيىدۇ. ئاۋۋال ئوڭ مۇرىسىدىن، ئاندىن سول مۇرىسىدىن يۇيۇپ بولۇپ، يەنە ئوڭ تەرىپىنى، ئاندىن سول تەرىپىنى يېرىم ئۆرۈپ يۇيىدۇ. شۇنىڭ بىلەن باش قىسمىنى يېرىم كۆتۈرۈپ باش قىسمىدىن ئاياغقىچە بىر قېتىم پاكىز يۇيۇلىدۇ. دىققەت قىلىدىغان ئىش شۇكى، مېيىتنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئوڭ قولدا، سول تەرىپىگە سول قولدا سۇ قۇيۇپ يۇيۇلىدۇ. يۇيغاندا سول قول بىلەن يۇيىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، مېيىت يۇيۇش ئاخىرلىشىپ كېپەنلەش باشلىنىدۇ. ئەگەر مېيىت ئىگىلىرى تەييارلاپ قويغان پۇراقلىق بۇيۇملارنى تاشقى كېپەنلىكنى سەل ئېچىپ مېيىتنىڭ بوينىدىن پۇتىغىچە سېپىپ قويۇلىدۇ. تاپالمىغاندا زەمزەم سۇيى سېپىپ قويۇلىدۇ.

ئەر مېيىتنى كېپەنلەش ئۇسۇلى

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى بىۋاستە ئەمەس، بەلكى ۋاستىلىك قوبۇل قىلغانلىقى، شۇنداقلا ۋاقىت جەھەتتىمۇ ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، كېپەنلەش ئۇسۇلىدىمۇ ئوخشاشمايدىغان تەرەپلەر مەۋجۇت.

بىرىنچى خىل كېپەنلەش ئۇسۇلى:

ئىچ ئاخىرەت (ئىچ كېپەنلىك)

مېيىتنىڭ كۆكرەك قىسمىدىن تىزغىچە ئۆلچەپ، خەسىنى چاسا شەكىلدە كېسىپ ئىككى ئەننى جۇپلەپ تىكىلىدۇ.

ئوتتۇرا ئاخىرەت (ئوتتۇرا كېپەنلىك)

خەسە مېيىتنىڭ مۇرىسىدىن ئوشۇقىغىچە ئۆلچەپ كېسىلىپ، ئىككى ئەن ئوتتۇرىنى جۇپلەپ تىكىلىدۇ.

تاش ئاخىرەت (تاشقى كېپەنلىك)

خەسە مېيىتنىڭ باش تەرىپىدىن بىر تۇتام (15 ــ 20 سانتىمېتىر)، پۇت تەرىپىدىن بىر تۇتام ئاشۇرۇپ كېسىلىدۇ. يۇقىرىدىكىلەرگە ئوخشاش ئىككى ئەن ئوتتۇرىدىن چېتىپ تىكىلىدۇ.

ئاخىرىدا مېيىتنى تۇز يەرگە ياتقۇزۇپ تەييارلانغان ئۇچ قات كېپەنلىك بىلەن يۆگەشكە باشلايدۇ. كېپەننى سول تەرەپتىن ئوڭ تەرەپكە قاراپ يۆگەيدۇ. ھەممىسى ئۆز نۆۋىتى بويىچە يۆگەپ بولغاندىن كېيىن جايناماز كىگىزگە ئورۇلىدۇ. قورساق، باش، ئاياغ قىسىملىرى بوغۇپ چىگىپ قويۇلىدۇ.

ئىككىنچى خىل كېپەنلەش ئۇسۇلى:

بۇ خىل كېپەنلەش ئۇسۇلىدىمۇ ئۈچ قات كېپەنلىك تەييارلىنىدۇ.

1 ـ قات، يەنى ئىچ كېپەنلىك

بېشىغا پوسما، ئۇچىسىغا قىسقا چامچا، خالتىسىمان تامبال، پۇتىغا پايپاق تەييارلايدۇ.

2 ـ قات، يەنى چوڭ يۆگەك

ئىككى خەسە مېيىتنىڭ مۇرىسىدىن ئوشۇقىغىچە ئۆلچەپ كېسىلىپ ئوتتۇرىدىن تىكىلىدۇ. بۇ خۇددى چاسا شەكىللىك چوڭ يۆگەك ھالىتىگە كېلىدۇ. بۇ ئىچ كېپەنلىك ئۇستىگە يۆگىلىدۇ.

3 ـ قات، يەنى تاشقى كېپەنلىك

خەسىنى مېيىتنىڭ باش قىسمىدىن بىر تۇتام، پۇتىدىن بىر تۇتام ئاشۇرۇپ ئۆلچەپ ئىككى تەرىپىنى تىكىپ قاپ تەييارلايدۇ. قاپنى باشنى يېرىم كۆتۈرۈپ كىرگۈزۈپ، ئاندىن ئاياغ تەرىپىنى تارتىپ باش قىسمىنى بىر تۇتام، ئاياغ قىسمىدىن بىر تۇتام قىلىپ باغلاپ قويۇلىدۇ. ئاندىن پاكىز كىگىز ياكى جاينامازنى كىگىزگە ئوراپ قويۇلىدۇ. باشقا قىسىملىرى يۇقىرىدىكى كېپەنلەش ئۇسۇلىغا ئوخشاش بولىدۇ.

بۇ خىل كېپەنلەش ئۇسۇلى لوپنۇر زاغۇنلۇقتىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن چىققان يۇڭ رەختلەردىن تىكىلگەن كېپەنلىكلەر بىلەن تۇرپان، پىچاندىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقلاردىن چىققان مېيىتلەرگە يۆگەلگەن كېپەنلىكلەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

ئايال مېيىت يۇيۇش ئۇسۇلى

ئايال مېيىتنى يۇيۇشقا ئوخشاشلا ئۈچ جۈپ قولقاپ تىكىلىدۇ. ئاندىن ئىچ كېپەنلىك، ئوتتۇرا كېپەنلىك، تاشقى كېپەنلىك تەييارلىنىدۇ. تۆت ئايال مېيىتنى تەختىراۋان ئۇستىدە يۇيىدۇ، يەنى بىرى سۇ قۇيۇپ بېرىدۇ، قالغان ئۈچى يۇيىدۇ.

ئايال مېيىتنى سۇغا ئېلىشمۇ ئەرلەرنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ. پەقەت ئاياللارنىڭ چېچى ئۇزۇن بولغانلىقى ئۈچۈن، سۇغا ئېلىپ بولغاندىن كېيىن يېرىم ئولتۇرغۇزۇپ چېچىنى تارغاق بىلەن تارايدۇ. چاچنى ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلۈپ، ئىككى تال ئۆرۈپ (ئايرىم جايلاردا تارغاقداپ ئۆرۈمەيدۇ) ئىككى قولتۇق ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ قول بىلەن قورساق ئارىلىقىغا قويىدۇ ـ ده، كېپەنلەشكە باشلايدۇ.

ئايال مېيىتنى كېپەنلەش ئۇسۇلى

ئەر مېيىتنىڭ كېپەنلەش ئۇسۇلىغا ئوخشاشمايدىغان يېرى شۇكى، ئايال مېيىتنىڭ كېپەنلىكى ئەرلەرنىڭكىگە ئوخشاش خالتا قىلىپ تىكىلمەيدۇ، بەلكى يۆگەك شەكلىدە تەييارلىنىدۇ.

ئىچ يۆگەك

مېيىتنىڭ كۆكرەك قىسمىدىن تىزىغىچە ئۆلچەپ ئىككى خەسە تەييارلىنىدۇ. ئاندىن بۇ ئىككى خەسە ئۇلاپ تىكىلىدۇ.

ئوتتۇرا يۆگەك

مېيىتنىڭ مۇرىسىدىن ئوشۇقىغىچە ئۆلچەپ ئىككى خەسە تەييارلىنىدۇ. ئاندىن بۇ ئىككى خەسە ئۇلاپ تىكىلىدۇ.

تاشقى يۆگەك

مېيىتنىڭ باش تەرىپىدىن بىر تۇتام، پۇت تەرىپىدىن بىر تۇتام ئاشۇرۇپ كېسىلگەن ئىككى خەسە تەييارلىنىدۇ. ئاندىن ئۇلار ئۇلاپ تىكىلىدۇ.

ئاخىردا 2 ــ 2.5 مېتىر ئەتراپىدا بىر بوغقۇچ تەييارلىنىدۇ.

ئايال مېيىتقا كىندىك قىسمىنى بويلاپ بەلباغ باغلىنىدۇ. ئاندىن ئۇچ قات پۇكلەنگەن ئەۋرەت لاتىسىنىڭ بىر ئۇچىنى بەلباغنىڭ ئالدى تەرىپىگە، يەنە بىر ئۇچىنى كەينى تەرىپىگە ئۇدۇل كەلتۈرۈپ بەلباغ ئاستىغا قىستۇرۇپ قويۇلىدۇ. باش قىسمىغا قاپ لېچەك كىيگۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن ئىچ يۆگەككە يۆگەيدۇ، ئاندىن ئوتتۇرا يۆگەككە، ئاخىردا تاشقى يۆگەككە يۆگىلىدۇ. تاشقى يۆگەككە يۆگەپ بولغاندىن كېيىن ئالدىن تەييارلىغان بوغقۇچ بىلەن تاشقى يۆگەكنىڭ باشتىن ئاشقان بىر تۇتام يېرىدىن چىڭ بوغۇپ، بىر ئۇچىنى سول مۇرىسىدىن باشلاپ كۆكرەكتىن ئايلاندۇرۇپ تىزغا چۈشۈرۈپ، ئاخىردا تىزدىن ئايلاندۇرۇپ پۇتتىن بىر تۇتام ئاشقان قىسمىنى بوغۇپ قويۇلىدۇ. مېيىتنى كېپەنلەپ بولغاندىن كېيىن پاكىز يېڭى كىگىز ياكى جايناماز كىگىزگە يۆگەپ، كۆكرەك، قورساق، ئاياغ قىسىملىرىدىن باغلاپ قويۇلىدۇ.

يۇزىنى كۆرۈش

بۇنى ۋىدالىشىش دەپمۇ ئاتايدۇ. ھەرقايسى جايلاردىكى ۋىدالىشىش ئۇسۇلى ئوخشاشمايدۇ. بەزى جايلاردا مەرھۇمنىڭ بالىلىرى ياكى ئاتا ـ ئانىلىرى مېيىتنى سۇغا ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، بەزى جايلاردا نامىزىنى چۈشۈرۈشتىن بۇرۇن مەرھۇمنىڭ يۈزىنى كۆرىدۇ. دەققەت قىلىشقا تېگىشلىك

ئىش شۇكى، مەرھۇمنىڭ يۈزىنى كۆرگەندە ئېغىزنى مېيىتقا يېقىن ئاپىرىشقا بولمايدۇ. چۈنكى، بۇنداق قىلىپ قالسا چىشى چۈشۈپ كېتىدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىدۇ.

تىلاۋەت قىلىش

ئەگەر مېيىت ئۆيدە قونۇپ قالىدىغان ياكى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يەرلىككە قويۇش ئىمكانىيىتى بولمىغان بولسا، مېيىت قويۇلغان ئۆيدە بىر ياكى ئىككى قارىي مىيىتكە ھەمراھ بولۇپ، قۇرئان ئوقۇپ بىر كېچىنى ئۆتكۈزىدۇ. بۇ مېيىتكە ھەمراھ بولۇش دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پىدىيە بېرىش ئۇسۇلى

مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن نامراز ئوقۇيالمىغان بولسا، بۇ نامراز قەرزى ھېسابلىنىپ «پىدىيە» دەپ ئاتايدۇ. نامراز قەرزى مۇۋاپىق ھېسابلىنىپ بولغاندىن كېيىن، مەرھۇمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەن ئاخۇنۇم شۇ مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى، مەزىنى بىلەن بىرلىكتە شۇ مەھەللە ۋە شۇ يۇرتتىكى ئەڭ كەمبەغەل، نامرات كىشىگە بېرىلىدۇ. نامرات كىشى ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ: «ئالدىم، بەردىم، ئالدىم، بەردىم» دەپ 20 نەچچە قېتىم دېيىشىپ، ئاخىردا: «مەن ھەممە قەرزنى ئالدىم ھەم پۈتۈن ئىقتىسادنى تۆلىدىم، بارلىق قەرزلەرنى ئۆز ئۈستۈمگە ئېلىپ مۇشۇ ئىقتىسادنى ھەم پىدىيە ھەققىنى پالانچىغا ئاتىدىم» دەپ ئاخىرلاشتۇرىدۇ. مېيىتنىڭ پۈتۈن قەرزلىرىنى نامرات كىشى ئۆز ئۈستىگە ئالغان بولىدۇ. مەرھۇمنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى گۇۋاھلىق بېرىپ جامائەتتىن رازىلىق ئالىدۇ. مېيىت پاكلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ پىدىيە بېرىش ئىشى ئاخىرلاشقان بولىدۇ. مېيىت ئىگىلىرى داستىخان سېلىپ، ئاخۇنۇم، مەسچىت ئىمامى، مەزىن، نامرات كىشىنى ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ رازى قىلىدۇ. يەنە ئۇيغۇرلاردا جىنازا، تەختىراۋان جامائەتنىڭ مۇلكى بولۇپ، ئۇلار مەسچىتتە ساقلىنىدۇ. ئۇلاردىن جامائەت ئورتاق پايدىلىنىدۇ.

جىنازىغا سېلىش ئۇسۇلى

مېيىت كېپەنلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئائىلىسىدىكىلەر ۋىدالىشىش ئاخىرلىشىپ، مەسچىتتە نامىزىنى چۈشۈرۈشكە تەييارلىق قىلىدۇ. ئادەتتە ئىسلام قائىدىسى بويىچە مېيىتنى سۇغا ئالغان جايدىن ئالدى بىلەن باش

تەرىپىدىن ئېلىپ چىقىلىپ، جىنازىغا مېيىتنى ئوڭ تەرەپتىن، ئالدى بىلەن باش قىسمىنى، ئاندىن پۇت تەرەپنى سالىدۇ.

جىنازىدىن ئېلىش ئۇسۇلى

مېيىتنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، مېيىت تۇپراق بېشىغا ناھايىتى تېز ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاندىن جىنازىدىن مېيىتنى ئالغاندا ئوڭ تەرەپتىن ھەم پۇت تەرىپىدىن ئالىدۇ.

مەۋلۇت شىرىپ ئوقۇش

بۇنى مەرھۇمنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى 10 ـ 20چە قارىي ئۇنلۇك ئاۋازدا مەۋلۇت شىرىپ ئوقۇيدۇ. بەزى جايلاردا مېيىتنى قويغان ئۆي ئەتراپىدا ئوقۇسا، بەزى جايلاردا جىنازىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ مېيىتنى چۆرىدەپ ئوقۇيدۇ؛ يەنە بەزى جايلاردا نامىزنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، تۇپراق بېشىغا ئېلىپ ماڭغىچە جىنازىنىڭ ئالدىدا ۋە كەينىدە 10 ـ 20 نەچچە قارىي ئۇنلۇك ئاۋازدا ئوقۇپ ماڭىدۇ. بۇنى «مەۋلۇت شىرىپ ئوقۇش» دەپ ئاتايدۇ.

ناماز چۈشۈرۈش تەييارلىقى

مەرھۇم جان ئۈزگەندىن كېيىن يېقىن تۇغقانلار، قوشنا ـ قولۇملار، ئەل ـ جامائەتكە قاچان، قايسى ۋاقىتتا مېيىت نامىزى چۈشۈرۈلىدىغانلىقى ھەققىدە خەۋەر يەتكۈزۈلىدۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان كىشىلەر شۇ ۋاقىتقا ئۇلگۈرۈپ ئۆزىنىڭ قوشنا ـ قولۇمدارچىلىق، ئەل ـ جامائەتچىلىك، تۇغقانچىلىق ھۆرمەت ھېسابىدا مەسچىتكە يىغىلىدۇ. ئەگەر تومۇز ئىسسىق ياكى قەھرىتان سوغۇق بولسا مۇسىبەت بولغان ئائىلىنىڭ قوشنا ـ قولۇملىرىنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ سالقىندىنىپ ياكى ئىسسىنىپ تۇرىدۇ. ۋاقىت توشقاندا مەسچىتكە يىغىلىدۇ.

مەسچىتتە ئەمىر ـ مەرۇپ قىلىش

نامازغا كەلگەن جامائەتنىڭ ئالدى ـ كەينى تولۇق يىغىلغىچە مەرھۇمنىڭ نامىزنى چۈشۈرىدىغان ئاخۇنۇم ۋە باشقا دىنىي ئۆلىمالار قۇرئان تەپسىرىنى ئوقۇپ مەنىسىنى چۈشەندۈرىدۇ؛ جەمئىيەتتىكى يامان ئىللەتلەرنى، دىنغا، ئەنئەنىگە مۇخالىپ كېلىدىغان قىلىقلارنى ۋە يېگىدىن باش كۆتۈرۈش

ئېھتىمالى بار يامان قىلمىشلارنى قامچىلايدۇ؛ ياخشى، مۆمىن مۇسۇلمان بولۇشنى تەكىتلەيدۇ.

ئىسقات ـ سالات تارقىتىش

بۇ جامائەت مەسچىتكە يىغىلغاندا (ئايرىم ئورۇنلاردا ئەمىر ـ مەرۇپ ئاخىرلاشقاندا)، ھەرقايسى يۇرتلار ئۆز ئەھلى ئەھۋالىغا ئاساسەن چاي، سەرەڭگە، سوپۇن، نەق پۇل... قاتارلىقلارنى ھەربىر مېيىت نامىزىغا كەلگەن كىشىگە تارقىتىدۇ. بۇ ئادەت كۆپىنچە جايلاردا تەدرىجىي ھالدا يوقالغان بولسىمۇ، يەنە بىر قىسىم جايلاردا ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاجىز، كېسەل، مەسچىت ۋە نامراتلارنىڭ بۇ نەرسىلەرنى ئۆزلىرىگە قالدۇرۇش تەۋسىيە قىلىنىدۇ.

مەرھۇمغا باھا بېرىش

جامائەت مېيىت نامىزىغا ئاساسىي جەھەتتىن يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن ناماز چۈشۈرىدىغان ئاخۇنۇم مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ياخشى ئىش، ياخشى ھەرىكەتلىرىنى قىسقا، ئوبرازلىق قىلىپ سۆزلەيدۇ. بۇنىڭدا شۇ نامازغا قاتناشقان كىشىلەرگە ئىبرەت بولۇش، ياشلارنى توغرا يولغا باشلاش، ياخشى ئىش، ياخشى ھەرىكەتلەرنى داۋاملاشتۇرۇش قاتارلىقلار كۆزدە

تۇتۇلىدۇ، شۇنداقلا مېيىت ئىگىلىرى ئۈچۈن تەسەللى بېرىشمۇ مەقسەت قىلىنىدۇ.

ناماز چۈشۈرۈش

«مېيىتنىڭ ۋەسىيىتى ئورۇنلانغان ۋە قەرزى تۆلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلىدۇ[1]» دېگەن ئايەتنىڭ روھى بويىچە مەرھۇمنىڭ بالىلىرى ياكى ئاتا ـ ئانىسى مەرھۇمنىڭ ئىسپاتلىق قەرز ھۆججەتلىرى بولسا مەرھۇمنىڭ قەرزىنى تۆلىگەندىن ياكى تۆلەشكە ۋەدە قىلغاندىن كېيىن ناماز چۈشۈرۈشكە باشلايدۇ. ناماز چۈشۈرگەن ئاخۇنۇمنىڭ سەپنى توغرىلاش بۇيرۇقىدىن كېيىن، نامازغا كەلگەن جامائەت سەپنى تۈزەيدۇ. مەرھۇمنىڭ نامىزى ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ئوقۇلىدۇ. ناماز چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن مەرھۇمنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىشقا بولىدۇكى، ھەرگىز يامان گېپىنى قىلىشقا بولمايدۇ.

جىنازىنى ئېلىپ مېڭىش

ياشلار جىنازىنى كۆتۈرۈپ (بەزى جايلاردا تۇپراق بېشى يىراق بولسا ماشىنىغا سېلىپ ماڭىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار) تۇپراق بېشىغا بارىدۇ. جىنازىنى كۆتۈرگەندە باشنى چوقۇم جىنازا تاياقنىڭ سىرتىغا چىقىرىشى

① «قۇرئان كەرىم» سۈرە «نىسا» 11 ـ ئايەت.

هەم تاۋۇتنى تېز ئېلىپ مېڭىشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

قەبرىگە قويۇش ۋاقتى

قەبرىگە قويۇش ۋاقتىنى ئەتىگەن كۈن چىقىقاندىن كۈن ئولتۇرغىچە بولغان ئارىلىقتىكى قايسى ۋاقىت مۇۋاپىق دەپ قارالسا، شۇ ۋاقىتنى بەلگىلىسە بولىدۇ.

قەبرىگە قويۇش ئۇسۇلى

● ئالدى بىلەن تاش ئۆڭ (تاشقى قەبرە)گە ئۇچ كىشى چۈشىدۇ. بىرنەچچە كىشى ئىككى تەرەپتىن مېيىت يۆگەلگەن كىگىزنى چىڭ تۇتۇپ ئۇلارغا ساڭگىلىتىپ بېرىدۇ. ئۇلار كىگىزدىن كېپەنلەنگەن مېيىتنى ئاستا سىيرىپ ئالىدۇ.

● مېيىتنىڭ باش قىسمىنى بىرى، بەل قىسمىنى بىرى، پۇت قىسمىنى بىرى ياكى ئوغۇللىرىدىن بىرى تۇتۇپ ئىچ گۆرگە قويىدۇ، يەنى باش قىسمى شىمالغا، پۇت قىسمى جەنۇبكە قارىتىپ تۇز ياتقۇزۇلىدۇ. ئەگەر ئىچ قەبرە شىمالدىن جەنۇبقا توغرىلاپ چېپىلغان بولسا ئالدى بىلەن پۇت قىسمىنى ئىچىگە، باش قىسمىنى ئېغىزى تەرەپكە قىلىپ قويۇلىدۇ.

● مەرھۇمنىڭ باش قىسمىنى تۇتقان كىشى مېيىتنىڭ يۈزىنى ئېچىپ، بېشىنى سەل قىيىپاش قىلىپ قىبلە تەرەپكە قارىتىدۇ ھەم بېشىنىڭ كەينىگە يېرىم كېسەكنى تەرەپ قويىدۇ. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت، باشنىڭ تولغىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈندۇر. مۇبادا، مەرھۇمنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالغان بولسا ئاستا ـ ئاستا ئۇۋۇلاپ يۇمۇپ قويۇلىدۇ.

خام كېسەك قويۇش

بىر پۇتۇن خام كېسەكنىڭ سىلىق يۈزىگە «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، لائىلاھە ئىللاللاھ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ» دېگەن خەتنى يېزىپ،

مەرھۇمنىڭ كۆزىنىڭ ئۇدۇلىغا تىكلەپ قويۇلىدۇ. بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت، «ئادەم ئۆلمەك ھەق، تىرىلمەك ھەق، ياخشى ئەمەللەرنى مۇكاپاتلاش، يامان ئەمەللەرنى جازالاش چوقۇم بولىدىغان ئىشتۇر»[1] دېگەن سۆزنى بىلدۈرۈش ئۈچۈندۇر. ئاندىن پۇت بارماقلىرىنى چېتىپ قويغان بوقۇچنى يېشىپ پۇت - قوللىرىنى تۈزلەپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ يەرلىكە قويغۇچىلار ئىچ گۆردىن يېنىپ چىقىدۇ.

دىققەت قىلىدىغان ئىشلار

● تاماكا، ناس، نەشە چەككەن كىشىلەرنىڭ مېيىتنى ئىچ گۆرگە قويۇشى مەنئىي قىلىنىدۇ، بۇنىڭدا قەبرىگە تاماكىنىڭ سېسىق پۇرىقى قېلىپ قالماسلىقى مەقسەت قىلىنىدۇ.

● مېيىتنىڭ بېشىنى قىبلە تەرەپكە قارىتىپ قويغاندا كېپەنلىكىنىڭ مېيىتنىڭ ئاغزىغا كىرىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنى ئېڭەك ئاستىغا چۈشۈرۈپ پۈكلەپ قويۇلىدۇ.

● مېيىتنىڭ پۇت - قولى تۈز قىلىنىدۇ، ئەگەر پۇت - قولى تۈز بولمىسا ياكى ئالمىشىپ قالىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈپ قالسا، كەينىدىن يېقىن تۇغقانلىرىنى يېنىغا تارتىدۇ، كەينى ئوبدان بولمايدۇ دەپ قارىلىدۇ. ئەگەر مەرھۇم ۋاپات بولۇپ، كەينى - كەينىدىن بىر - ئىككى تۇغقىنى ۋاپات بولۇپ قالسا، دەرھال قەبرىنى ئېچىپ مېيىتنىڭ پۇت - قولىنى تۈزلەپ قويىدۇ ياكى ئاغزىغا كىرىپ قالغان كېپەنلىكنى چىقىرىۋېتىدۇ. شۇنداق قىلغاندا ئارقا - ئارقىدىن بولۇنغان ئۆلۈم - يېتىم يوقايدۇ دەپ قارىلىدۇ.

ئىچ گۆرنىڭ ئاغزىنى ئېتىش

تۇپراق بېشىغا چىققان كىشىلەردىن تامچىلىق ھۇنىرىدىن خەۋىرى بار بىر - ئىككى كىشى ئىچ گۆرنىڭ ئاغزىنى ئېتىشكە باشلايدۇ. كىشىلەر بۇ يەرگە ئەكېلىنگەن خام كېسەكنى قولمۇقول يۆتكەپ، گۆرنىڭ ئاغزىنى ئەتكەنلەرگە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. گۆرنىڭ ئاغزى تەكشى ئېتىلگەندىن كېيىن، پەقەت ئەڭ ئۈستى تەرەپتىن بىر كېسەك ئورۇن ئوچۇق قالدۇرۇلىدۇ.

ئىخلاس توپىسىنى تەييارلاش

تۇپراق بېشىغا چىققان كىشىلەر قەبرە ئەتراپىدا ئولتۇرۇشۇپ ئىخلاس سۈرىسىنى ئوقۇپ، قەبرىدىن چىققان ئۈششاق توپا - داشقال، تاش

---

① «قۇرئان كەرىم» سۈرە «نىسا» 11 - ئايەت.

پارچىلىرىغا سۇغلىيدۇ. بۇلار «ئىخلاس توپىسى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئاخىردا بۇ ئىخلاس توپىسىنى قەبرە ئاغزىدىكى ئوچۇق قويغان تۆشۈكتىن مېيىتنىڭ ئىككى يېنىغا ياكى ئىچىگە سىيرىلدۇرۇپ قويىدۇ.

ئىمان ئىسلام ئۆگىتىش

«ئىخلاس توپىسى» قەبرە ئىچىگە سىيرىلدۇرۇپ قويۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر ئۆلىما قەبرە ئاغزىدىكى ئوچۇق تۆشۈكتىن مەرھۇمغا ئىمان ئىسلام ئۆگىتىدۇ.

خەتمىقۇرئان ئوقۇش

يۇقىرىقىدەك قەبرىگە مېيىتنى قويۇش، ئاغزىنى ئېتىش، ئىخلاس توپىسىنى تەييارلاش، ئىمان ئىسلام ئۆگىتىش قاتارلىق ئىشلار تۈگىگىچە گىلەم، كىگىز، پالاس سېلىنغان ئورۇندا 10 ــ 20چە قاريىلارنىڭ ھەربىرى قۇرئاننىڭ 30 پارىسىنى بىر پارىدىن بۆلۈشۈپ، يەتتە كەتمەن توپا تاشلاپ بولغۇچە ئوقۇيدۇ.

يەتتە كەتمەن توپا تاشلاش

بۇنىڭدا قەبرە ئاغزى پۈتۈنلەي ئېتىلىپ بولغاندىن كېيىن مەرھۇمنىڭ بالىلىرى (ئەگەر ئوغلى بولمىسا كۈيۈ ئوغۇللىرى بولسىمۇ بولۇۋېرىدۇ) ياكى ئاتا ـ ئانىلىرى كەتمەن، گۈرجەك بىلەن قەبرىدىن چىقىرىلغان تۈپراقنى «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم» دەپ ئىچ گۆرنىڭ ئېتىلگەن ئاغزىغا يۆلەپ، ساناپ تۇرۇپ يەتتە قېتىم توپا تاشلايدۇ. بۇ ئاخىرلاشقاندا تۈپراق بېشىدىكى قاريىلارغا خەۋەر بېرىلىدۇ، ئاندىن قاريىلار ئىچىدىن يېشى چوڭراق كىشى قۇرئان كەرىمدىن بىر ـ ئىككى كەلىمە ئوقۇپ بەزى چۈشەنچىلەرنى بېرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قەبرە ئاغزى سامانلىق لاي بىلەن چىرايلىق سۇۋىلىدۇ. ئاخىردا تاشقى قەبرە توپا بىلەن تىندۇرىلىدۇ.

سوئال سوراش

بىر كىشى مەرھۇمنىڭ يېقىن تۇغقانلىرىدىن: «تاھارەت ئېلىشتا نەچچە پەرھىز بار؟...» دېگەندەك سوئاللارنى سورايدۇ. يەنە چوڭلاردىن بىرى ياشلارنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىگە تولغان ھەم ئىنسابلىق ئادەم بولۇشى ھەققىدە دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. تۈپراق بېشىدىكى ھەممەيلەن ياشلارنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىگە تولۇشى، مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە ئوڭۇشلۇق ھالدا يېتىشى، شۇنداقلا

مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ تىنچ - ئامانلىقى ۋە خاتىرجەملىكى ئۈچۈن دۇئا قىلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، يەرلىككە قويۇش پائالىيىتى ئاخىرلاشقان بولىدۇ. جامائەت مېيىت چىققان ئۆيگە قاراپ يول ئالىدۇ.

يېنىقتىن قايتىش

مەرھۇمنىڭ مېيىتىنى يەرلىككە قويغاندىن كېيىن پۈتكۈل جامائەت مېيىت چىققان ئۆيگە كېلىپ خەتمىقۇرئان قىلىشىدۇ. مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى بۇ يېنىقتىن قايتىپ كەلگەن جامائەتكە چىن دىلىدىن رەھمەت ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئەل - جامائەت تارقىشىدۇ.

سۇغا ئالغان ئۆيدە خەتمىقۇرئان قىلىش

مەرھۇمنىڭ مېيىتىنى يەرلىككە قويۇپ بولغاندىن كېيىن شۇ ئاخشىمى ئەسىر نامىزىدىن كېيىن قاريىلار يىغىلىپ مېيىتنى يۇيغان ئۆيدە قۇرئاننىڭ 30 پارىسىنى بۆلۈشۈپ ئوقۇيدۇ. ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن مەرھۇمغا «ئىمان»، ئاخىرەتلىكىگە «جەننەت» ئاتا قىلىشىنى تىلەپ دۇئا قىلىشىدۇ. ھازىرلار ئۆز ئەھۋالىغا ياراشا ئۇلارغا مۇۋاپىق ماددىي بۇيۇم ۋە پۇل بېرىپ رازى قىلىدۇ.

تەلىم ئوقۇش

بۇنىڭدا ئاياللار ۋە ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى بۇۋى، قۇشناچىملار مەرھۇمنىڭ ئۆيىگە كېلىپ خەتمىقۇرئان قىلىشىدۇ. ئاياللار خەتمە تاشنى بۆلۈشۈپ ئوقۇيدۇ. بۇ مەرھۇمنىڭ «تەلىم ئوقۇش» دەپ ئاتىلىدۇ. ۋاقتى سەل ئۇزۇنراق بولىدۇ. 10 مىنۇت ئەتراپىدا بىر قېتىم مەرھۇمنىڭ بالىلىرى ۋە نەۋرىلىرى: «ئاتام (دادام، ئاكام، ئانام، ئاپام...) قانداق كىشىكىن؟» دەپ سوراپ تۇرىدۇ. بۇنىڭغا بۇ ئاياللار بىردەك ئاۋازدا: «ياخشى ئادەم ئىدى» دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ. مۇشۇ تەرىقىدە بەش - ئالتە سائەت ئەتراپىدا خەتمىقۇرئان ئوقۇيدۇ ۋە سوئال - سوراق سورىلىپ تۇرىدۇ. ئاخىردا مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋاباتلىرى دەرىجىگە قاراپ بۇۋى، قۇشناچىملارنى مۇۋاپىق تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ماددىي بۇيۇم ياكى پۇل ئارقىلىق رازى قىلىپ ئۇزىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ «تەلىمنى ئوقۇش» ئاخىرلاشقان بولىدۇ.

ھال سوراپ كېلىش

مەرھۇم يەرلىككە قويۇلغان كۈنىنىڭ ئەتىسى ئەتىگىندىن باشلاپ چوڭ

نەزىرىسىگىچە بولغان ئارىلىقتا، ھەر كۈنى ئەتىگەن بامدات نامىزىدىن چۈشكەن شۇ مەھەللىدىكى مەسچىت ۋە باشقا يېقىن مەھەللە ئەتراپىدىكى مەسچىت جامائىتى سەپ ـ سەپ بولۇپ مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە كېلىپ مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋېئاتلىرىدىن ھال سورايدۇ ۋە خەتمىقۇرئان قىلىشىپ قايتىپ كېتىدۇ. بۇ ھال سوراپ كېلىش، تەسەللى بېرىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

قۇرئان ئوقۇپ ئۆتكۈزۈش

مەرھۇمنى يەرلىككە قويغان كۈندىن باشلاپ سىپارىسى (ئۈچ نەزىرىسى)گىچە بولغان ئارىلىقتا ئىككى قاري قەبرە بېشىدا ياكى تاش ئۆيدە قۇرئان ئوقۇپ ئۆتكۈزىدۇ. كۈندۈزى ھەربىر سائەتتە بىر قېتىم، كېچىسى ھەر يېرىم سائەتتە بىر قېتىمدىن ئەزان توۋلاپ تۇرىدۇ. ئۇلارغا قوشنا ـ قولۇملار سۇنغان تاماقلار يەتكۈزۈپ تۇرۇلىدۇ. ئۈچ نەزىرىسى بولغىچە قۇرئاننى بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگىتىدۇ. شەھەرلەردە بولسا بىر ـ ئىككى قارىم مېيىتنى سۇغا ئالغان ئۆيدە كېچە ـ كۈندۈز قۇرئاننى بىر قېتىم ئوقۇپ تاماملايدۇ. مانا بۇ «قۇرئان ئوقۇپ ئۆتكۈزۈش» دەپ ئاتىلىدۇ.

چىرىغنى ئۆچۈرمەسلىك

ئەگەر ئائىلە باشلىقى تۈگىگەن بولسا، مەرھۇم يەرلىككە دەپنە قىلىنغان شۇ كۈننىڭ كېچىدىن باشلاپ ئۈچ كېچە، يەتتە كېچە، ھەتتا 40 كۈن توشقىچە مېيىت ياتقۇزۇلغان ئۆينىڭ چىرىغى ئۆچۈرۈلمەيدۇ. بۇنىڭدا ئاتا ـ ئانىسىنى ئۆيىنى يورۇتۇپ كەلگەن چىراغقا ئوخشىتىش، چىرىغنى ئۆچۈرمەسلىك، ئۇلارنى ئەسلەش، ئۇنىڭ روھىدىن مەدەت تىلەش مەقسەت قىلىنغان بولىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئاتا ـ ئانىسى ئولتۇرغان ئۆيىنى ساقلاپ قېلىش ئەقىدىسىنى كۆرسىتىدۇ.

تۇپراق بېشىنى يوقلاش

ئادەتتە مەرھۇم يەرلىككە قويۇلغاندىن كېيىن سىپارىسىگە قەدەر ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋېئاتلىرى تۇپراق بېشىغا چىقىپ تىلاۋەت قىلىپ كېلىدۇ. بولۇپمۇ ئاتا ـ ئانىسى ۋە ياشانغان بۇۋاستە قېرىنداشلىرى ۋاپات بولغاندا بۇنىڭغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. يەتتە، قىرىقى، يىل نەزىرلىرى بېرىلىدىغان كۈندىن باشقا، يەنە ھەر جۈمە، پەيشەنبە، ھېيت ـ ئايەم كۈنلىرى تۇپراق بېشىغا چىقىپ خەتمىقۇرئان قىلىپ بولغاندىن

كېيىن، قەبرىگە بىرەر سىقىم بۇغداي ياكى قوناق چېچىپ قويۇپ قايتىپ كېلىدۇ. بۇ «توپا بېشى ياكى تۇپراق بېشىنى يوقلاش» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭدا مەرھۇملارنىڭ روھىغا سېغىنىش، روھىدىن مەدەت تىلەش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزىلەر سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، مۇشكۇل ئىشلارغا دۇچ كەلگەندە، يېڭى ئىشقا تۇتۇش قىلغاندا، مەرھۇم چۇشىگە كىرىپ قالغان كۇنلەردە ياغ پۇرتىپ، ئۆيدە پوشكال سېلىپ، تۇپراق بېشىنى يوقلايدۇ ۋە سەدىقە بېرىدۇ.

ئاقئاش سۇنۇش

ئۇيغۇرلارنىڭ مۇسىبەت بولغان ئائىلىلەرگە ھەر جەھەتتىن يارەم قىلىدىغان گۇزەل ئەنئەنىسى بار. مەلۇم بىر ئائىلىدە مۇسىبەت بولغان ھامان يۇرت - مەھەللە جامائىتى ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ ھازىدارلارغا تەسەللى بېرىدۇ. بولۇپمۇ قوشنا - قولۇملار كېچە ياكى كۇندۇز بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھازىدارلارغا ھەمراھ بولۇپ، ئۇلارنىڭ يېتىشەلمىگەن ئىشلىرىغا يېقىندىن يارەمدە بولىدۇ، تاماق سۇنىدۇ. ئۇلاردىن باشقا يەنە تونۇش - بىلىش، ئەل - ئاغىنە، يار - بۇرادەرلەرنىڭ ئائىلىلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا تاماق ئېتىپ ئۆلۇم پەتىسى قىلىپ كېلىدۇ. مۇسىبەت

مۇناسىۋەتتى بىلەن ئەپكېلىنگەن بۇ غىزالار «ئاقئاش» دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە مۇسىبەت بولغان ئائىلىلەردە ئادەتتە ئۈچ كۈنگىچە تاماق ئېتىلمەيدۇ. ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مۇسىبەت كۈنلىرى پەتىگە كېلەلمىگەن، ئاقئاش ئەكېلەلمىگەنلەر كېيىن ئايرىم كېلىپ پەتلەيدۇ.

ئامانەتلىك قەبرىگە قويۇش

مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ياقا يۇرتتا تاسادىپىي ۋاپات بولۇپ كەتكەن بولسا، مېيىتنىي ئۆز يۇرتىغا يۆتكەپ ئەكېلىش مۇمكىن بولماي قالسا، شۇ جايدىكى مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىقىدىن قەبرە ئېلىپ دەپنە قىلىدۇ. بۇ «ئامانەت قەبرە» دەپ ئاتىلىدۇ. بىر - ئىككى يىل ئۆتكەندە مېيىتنىڭ سۆڭىكىنى ئېلىپ ئۆز يۇرتىغا قايتا دەپنە قىلىنىدۇ.

ۋەتەن تۇپرىقىنى قەبرىگە قويۇش

ئۇيغۇرلار چەت ئەلدە مۇھاجىر بولۇپ شۇ يەردە ۋاپات بولغان بولسا، يېقىن تۇغقانلىرى ۋەتەندىن ئەكەلگەن بىر خالتا تۇپراقنى قەبرىنىڭ ئادەمنىڭ دۇمبىسى تېگىپ تۇرىدىغان يېرىگە سېپىپ، ئۇستىگە مېيىتنىي قويىدۇ. بۇ مەرھۇمنىڭ ۋەسىيتى بويىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ مەرھۇمنىڭ «ئانا تۇپرىقىدا ياتتىم» دەپ خاتىرجەم يېتىشى ئۈچۈندۇر. بۇنىڭدىن چەت ئەللەردە ياشاۋاتقان مۇنداق كىشىلەرنىڭ دائىم ئانا ۋەتىنىنى ئەسلەپ تۇرىدىغانلىقى، ئانا تۇپرىقىنى سېغىنىدىغانلىقى، ۋەتەننىڭ بىر سىقىم توپا، تاشلىرىنى مۇقەددەس دەپ بىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش ئانچە تەس ئەمەس، خالاس.

قارلىق تۇتۇش

ئۇيغۇرلاردا مەرھۇم ئۈچۈن قارلىق تۇتۇش ئۇزاقتىن بېرى داۋاملىشىۋاتقان بىر خىل ئادەت. ئەگەر ئائىلە باشلىقى ۋاپات بولسا ئادەتتە 40 كۈن، بەزىلىرى ھەتتا يىل توشقىچە قارلىق تۇتىدىغان ئادەتلەرمۇ بار. ئادەتتە ئائىلە ئەزالىرى ۋاپات بولغۇچى ئۈچۈن ئۈچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە قارلىق تۇتىدۇ. ئۇلار تۆۋەندىكىدەك شەكىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ:

1. ئەرلەر بېشىغا ئاق سەللە باغلايدۇ، ئاياللار ئاق ياغلىق سېلىپ، ئاق ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىدۇ. بەزى جايلاردا ئەرلەر قارا پوتا باغلاش، ئاياللار قارا ياغلىق، قارا كۆڭلەك كىيىدىغان ئەھۋاللار بار. بۇلار كۆپىنچە مەرھۇمنىڭ يەتتە نەزىرىسى بېرىلىپ بولغۇچە داۋاملىشىدۇ.

2. مەرھۇمنىڭ يەتتە نەزىرسى (ئايرىم ساندىكىلەر قىرىقى توشقىچە) بېرىلىپ بولغۇچە، ئادەتتە ئەر ھازىدارلار چاچ، ساقال - بۇرۇتىنى ئالدۇرمايدۇ؛ ئايالار چېچىنى يۇيۇپ تارىمايدۇ؛ ئەر - ئايال ھازىدارلار (نارەسىدىلەر بۇنىڭ سىرتىدا) ئويۇن - كۈلكىدىن قاتتىق ساقلىنىدۇ؛ توي - تۆكۈنگە بارمايدۇ. مەرھۇمنىڭ قىرىقى نەزىرسى بېرىلىپ بولغاندىن كېيىن شۇ كۈنى ئاساسلىق ھازىدارلار ۋە بىۋاستە ئۇرۇق - تۇغقانلار ئۆزئارا بىرەر كىيىملىكتىن رەخت تۇتۇشۇپ، بىر - بىرىنىڭ قارىسىنى سۈندۈرىدۇ. بەزى يېقىن ئەل - ئاغىنىلەرمۇ شۇنداق قىلىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قارىلىق تۇتۇش مۇددىتى ئاخىرلاشىپ ئەرلەر چاچ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى ئالدۇرىدۇ. ئاياللارمۇ چاچلىرىنى يۇيۇپ، تاراپ ئادەتتىكىدەك كىيىنىپ يۇرۇشىدۇ.

ئۇيغۇرلاردىكى ئەنئەنىۋى قاراش

مەرھۇم ئۇچۇن نەزىر قىلىش ئەنئەنىسى دىنىي ئىدىئولوگىيەلەر بىلەن چېتىلىشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلاردا ئادەم ۋاپات بولغاندىن كېيىن تېنىدىن ئايرىلغان روھ ئۇچ كۈنگىچە ئۆيدىن ئايرىلمايدۇ، يەتتىنچى كۈنى ئۆيدىن چىقىپ ھويلىدا بولىدۇ، 40 كۈن توشقاندا ئۆي بىلەن تۇپراق بېشى ئارىسىدا ئايلىنىپ يۇرىدۇ، بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەتتە قات ئاسمانغا چىقىپ تەخرى ۋە باشقا روھلار بىلەن بىللە ياشايدۇ... دېگەن قاراش بار. ئۇيغۇرلارنىڭ مەرھۇمغا ئاتاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان نەزىر - چىراغ پائالىيەتلىرى قەرەللىككە ۋە بىردەكلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس سان چۈشەنچىلىرى، ئېتىقادلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

مەھمۇد كاشغەرىي «يوغ» دېگەن سۆزنى «نەزىر» دېگەن مەنىدە ئىشلەتكەن. مېيىت يەرلىككە قويۇلغاندىن كېيىن ئۈچ ياكى يەتتە كۈندە بېرىلىدىغان ئاشنى «يوغلاندى»، «ئول ئۆلۈككە يوغلاندى» دېگەندەك شەكىللەردە قوللانغان. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ئەنئەنىسى شامان، بۇددا دەۋرىنىڭ مەھسۇلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس چۈشەنچىلىرى ۋە كېيىنكى ئىسلام دىنى ئەنئەنىلىرى بىلەن بىرىكىپ بۇگۈنكى كۈنگە ئۇلاشقان.

سىپارىسى بېرىلگىچە تاماق ئەتمەسلىك

مەرھۇمنى يەرلىككە قويۇپ ئۇچىنچى كۈنگىچە مېيىت چىققان ئۆيدە تاماق ئېتىلمەيدۇ. بۇ ۋاقىتتا قوشنا - قولۇملار، تۇغقانلار، ئەل - ئاغىنىلەر ئاقئاش سۈنىدۇ.

سىپارىسىنى بېرىش

بۇنى مەرھۇمنىڭ ئۇچىنى سۇندۇرۇش ياكى ئۇچ نەزىرىسىنى بېرىش دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ مەرھۇمنى يەرلىككە قويۇپ ئۇچىنچى كۈنى ئۆتكۈزۈلىدىغان كىچىك نەزىرنى كۆرسىتىدۇ.

مەرھۇمنى يەرلىككە قويۇپ ئۇچىنچى كۈنى مېيىت چىققان ئۆيدە تاماق ئېتىلىشكە باشلايدۇ، ئالدى بىلەن مەرھۇمنىڭ روھىغا پوشكال سېلىنىدۇ. ئۇگرە ئاش ئېتىلىدۇ. جامائەت شام (مەغرىپ) نامازدىن، يەنى يۇلتۇز كۆرۈپ مەرھۇمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ خەتمىقۇرئان قىلغاندىن كېيىن ئاش تارتىلىدۇ.

رازى قىلىش

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن نەزىر ئىگىلىرى ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ مەرھۇمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەن ئاخۇنۇم، قەبرە كولىغۇچىلار، مېيىت يۇيغۇچىلار، تۇنۇكخاندا ئوقۇغانلارنىڭ ئالدىغا پۇل ۋە مادىي بۇيۇملارنى قويۇپ ئۇلارنى رازى قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، مەرھۇمنىڭ سىپارىسى ئاخىرلىشىدۇ.

نەزىر - چىراغ داستىخىنى

ئۇيغۇرلار ئۇزاق يىللىق تۇرمۇش مۇساپىسىدە، نەزىر - چىراغ قىلىشتا ئۆزىگە خاس داستىخان سېلىش ئادەتلىرىنى يېتىلدۇرگەن.

ئادەم جان ئۇزگەندە بەش ياكى يەتتە تال يېھىت سېلىش، ئۇچ نەزىرىدە نان تاق بولۇش (بىر ياكى ئۇچ دانە)، نان ئۇستىگە قويۇلغان پوشكال تاق بولۇش (ئۇچ، بەش ياكى يەتتە دانە)، ئۇنىڭدىن باشقا يەتتە نەزىرسى، قىرىقى نەزىرسى ۋە يىل نەزىرسىدىمۇ داستىخانغا تىزىلغان نازۇنېمەتلەر، تىزىلغان تەخسىلەر تاق بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئاش قويۇلغاندا ئۇچ كىشىگە بىر تاۋاق ياكى بىر كىشىگە بىر تاۋاق قويۇلىدۇ. جۇپ بولسا جۇپتىنمۇ بىللە ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا قايغۇ ھەم مەرھۇمغا بولغان ساداقەتمەنلىكىنى بىلدۇرمىگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. شۇڭا، توي - تۆكۈن، مەشرەپلەردە «جۇپ» بولۇشنى، نەزىر - چىراغتا «تاق» بولۇشنى تەكىتلەپ تۇرىدۇ.

چوڭ (يەتتە) نەزىرسى

مەرھۇمنىڭ مېيىتى يەرلىككە قويۇلۇپ، ئۇچىنچى كۈنى تۇغقانلارغا،

بەشىنچى كۈنى، بەزى جايلاردا يەتتىنچى كۈنلىرى مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ ھەم ئۇنى ئەسلەپ قوشنا ـ قولۇملار، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار، دوست ـ يارەنلەر ۋە ئەل ـ جامائەتنى چاقىرىپ نەزىر بېرىدۇ. نەزىر كۈنى مۇقىملاشقاندىن كېيىن بېكىتىلگەن مەخسۇس ئادەم نەزىر خەۋىرىنى كىشىلەرگە يەتكۈزىدۇ. ھازىر شەھەرلەردە باغاق يېزىش، تېلېفون ئارقىلىق خەۋەر بېرىش ئەھۋالىغا يۈزلەندى.

نەزىر بولىدىغان كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن نەزىر ئىگىلىرى ئىشىك ئالدىغا چىقىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ مېھمانلارنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. شەھەرلەردە نەزىر چۈشكە يېقىن ئېلىپ بېرىلىدۇ. باشقا جايلاردا ئەل ـ جامائەت بامدات نامىزىدىن يېنىپ نەزىرگە كېلىشكە باشلايدۇ. ئۇلار نەزىر تاۋاملىرىغا ئېغىز تېگىپ بولغاندىن كېيىن خەتمىقۇرئان قىلىشىدۇ. ئاخىردا نەزىر ئىگىلىرىگە تەسەللى بېرىشىپ قايتىشىدۇ. يىراق ـ يېقىندىن كېلىدىغان تۇغقانلار، ئەل ـ ئاغىنىلەرمۇ ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي كېلىپ نەزىر داستىخىنىغا داخىل بولۇشۇپ، مەرھۇم ئۈچۈن ياخشى تىلەكلەرنى قىلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەرھۇمنىڭ چوڭ نەزىرىسى ئاخىرلاشقان بولىدۇ.

قارىلىق سۇندۇرۇش

نەزىر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن شۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى، مەزىن ياكى ئاقساقالدىن بىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ، خەتمىقۇرئان قىلغاندىن كېيىن قايغۇنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى جاكارلايدۇ. نەتىجىدە ئەرلەردىن بىرنەچچىسى ھازىدار ئەرلەرنىڭ بېشىدىكى سەللە ياكى ئاق پوتا (قارا پوتا)نى ئېلىۋېتىدۇ. ئاياللاردىنمۇ بىر ـ ئىككىسى ھازىدار ئاياللارنىڭ بېشىدىكى ئاق (قارا) ياغلىقلارنى ئېلىۋېتىپ قارا ياكى قارا ئالا ياغلىق سېلىپ قويىدۇ. بۇ بۇگۈندىن باشلاپ قايغۇنى توختاتتىپ، تۇرمۇشنى رىتىمغا چۈشۈرسە بولىدۇ دېگەنلىك بولىدۇ. ئايرىم ئائىلىلەردە مەرھۇمنىڭ قىرىقى نەزىرسى ئاخىرلاشقىچە ئاق (قارا) ياغلىقنى ئالمايدۇ.

قىرىقى نەزىرسى

بۇ نەزىر بەك چوڭ ئۆتكۈزۈلمەيدۇ. بۇ نەزىرگە شۇ مەھەللىدىكى مەسچىت جامائىتى، قوشنا ـ قولۇملار، يېقىن تۇغقانلار چاقىرىلىپ ئاددىي ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئېيتىلغان مېھماننىڭ سانى ۋە كېلىش ئەھۋالىغا قاراپ نان،

پوشكال، پولۇ، بىرەر قاچىدىن خولۇپئاش تەييارلايدۇ. تاماق تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئىمام ياكى مەزىن خەتمىقۇرئان قىلىدۇ ۋە ئۆيئىچىگە ئامانلىق، مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىدىكى بارلىق تۇغقانلارغا سالامەتلىك تىلەپ قايتىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، يىل توشقىچە ھەر پەيشەنبە كۈنى ئەتىگەنده، ھېيت ـ ئايەملەردە پوشكال سېلىپ جامائەتنى چاقىرىپ خەتمىقۇرئان ئوقۇتىدۇ ياكى ئۆزلىرى دۇئا قىلىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. پەيشەنبە ئەتىگەنده بامداتتىن يېنىپ تۇپراق بېشىغا بېرىپ خەتمىقۇرئان ئوقۇيدۇ. ئادەتته قىرىقى نەزىرسى 35 ـ 40 كۈن ئىچىده قىلىنسا بولۇۋېرىدۇ.

رايونىمىزنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا مەرھۇم يەرلىككە قويۇلۇپ 20 ـ كۈنى چوڭ نەزىر ئۆتكۈزىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

يىل نەزىرسى

يىل نەزىرسى مەرھۇم يەرلىككە قويۇلۇش بىر يىل بولغاندا ئەسلەش يۈزىسىدىن ئەل ـ جامائەت، قوشنا ـ قولۇملار، يېقىن تۇغقانلارغا بېرىدىغان نەزىر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يىل نەزىرسى يىل توشماي تۇرۇپلا، يەنى بىر ـ ئىككى ئاي بۇرۇن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ نەزىرگە نان، پوشكال، پولۇ تەييارلايدۇ. جامائەت، قوشنا ـ قولۇملار، تۇغقانلار نەزىرگە تەييارلانغان نان، پوشكال،

پولۇلارنى يېيىشىپ، خەتمىقۇرئان قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۆيئىچىگە خاتىرجەملىك، بالىچاقىلارغا ئامانلىق تىلىشىپ دۇئا قىلىشىپ ئاخىرلاشتۇرىدۇ. يىل نەزىرسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەر پەيشەنبە، ھېيت ـ ئايەملەردە تۇپراق بېشىغا چىقىپ خەتمىقۇرئان قىلىدۇ. بەش يىلدا بىر قېتىم ئون يىلدا بىر قېتىم قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ مەرھۇمنى ئەسلەش ئېلىپ بارىدىغانلارمۇ بار

ھازىدار بىلەن سالاملىشىش ئادىتى

ئۆلۈم پەتىسىدىكى سالاملىشىش ھال سوراش، تەسەللى بېرىش، ھال سورىغانلارغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈش جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ.

ھازىدارلار قورۇ ياكى ئۆينىڭ بىر تەرىپىدە ئۆرە تۇرۇپ پەتچىلەر بىلەن سالاملىشىدۇ. سالاملاشقاندا ھازىدارلار بىلەن پەتچىلەر ئۆزئارا قول ئېلىشىپ بولغاندىن كېيىن ھەرقايسىلىرى ئالقانلىرى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ يۈزىنى سىلاپ قويىدۇ. ئاندىن پەتچىلەر ھازىدارلارغا تەسەللى بېرىدۇ. بەزى يېقىن ئاغىنىلەر، ئوتتۇرا ياشلىق، ياشانغانلار ئۆزئارا قۇچاقلىشىپ سول يۈزىنى سول يۈزىگە يېقىشىپ قويىدۇ.

ئايال پەتچىلەر بىلەن ئايال ھازىدارلار ئىككى قوللىرىنى كىرىشتۇرۇپ جۇپلەشتۇرۇپ كۆرۈشىدۇ. ئاندىن پەتچىلەر ئايال ھازىدارغا تەسەللى بېرىدۇ. ئايرىم ساندىكى يېقىن تۇغقانلار ئوڭ يۈزىنى ئوڭ يۈزىگە يېقىشىپ ئەھۋاللىشىدۇ. بەزىلىرى قۇچاقلىشىپ پېشانىسىنى پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ بىردەم يىغلىشىپ، ئاندىن ئىككى قولىنى ئۆزئارا كىرىشتۇرۇپ جۇپلەپ ھازىدارلارغا تەسەللى بېرىدۇ.

ئۈچىنچى باب

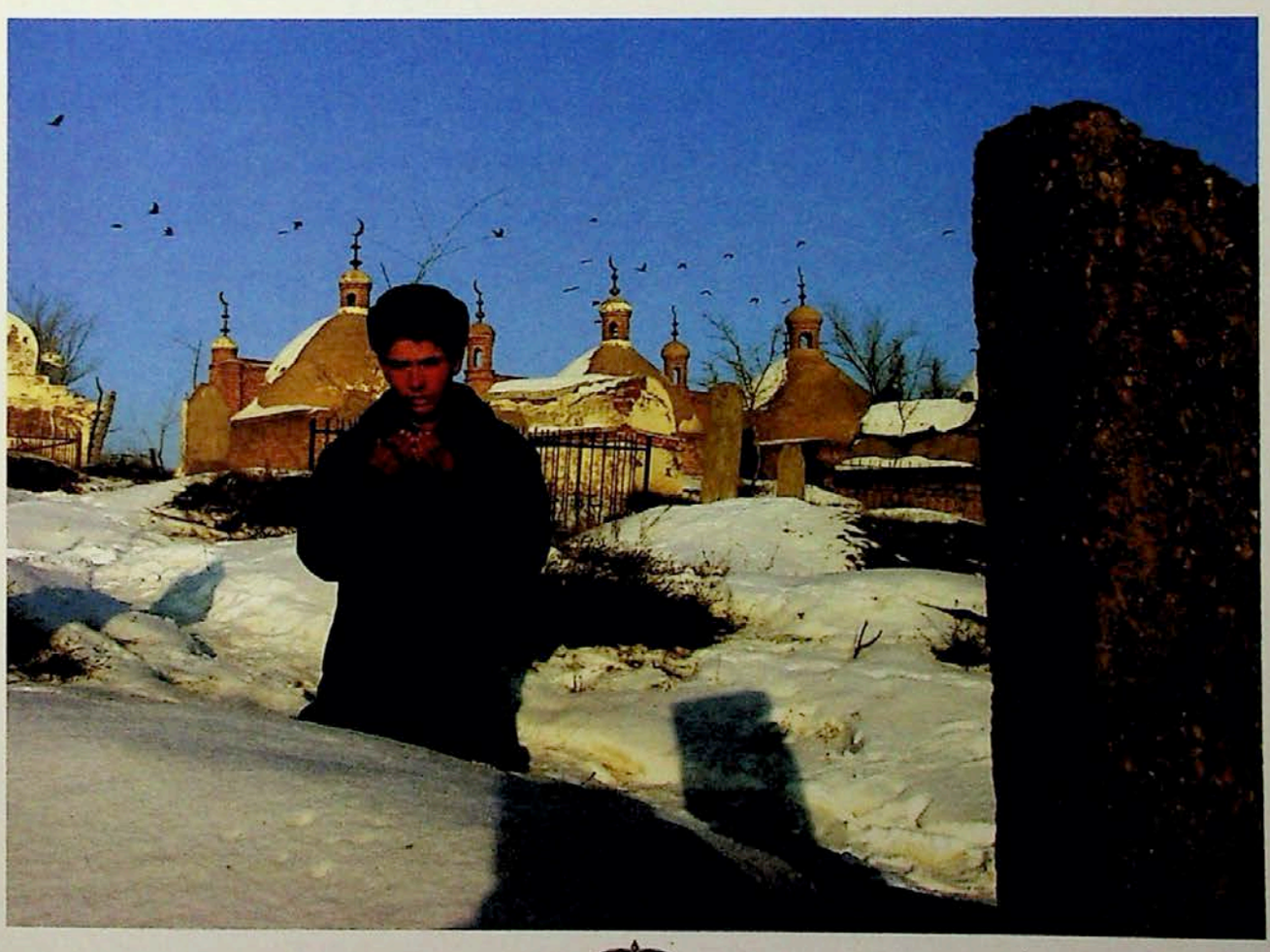
قەبرە تاللاش

قەبرە

ئۈيغۇرلار قايسى دىنغا ئېتىقاد قىلغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ۋاپات بولغانلارنى يەرلىك كولاپ دەپنە قىلىپ كەلگەن.

قەبرە ئورنىنى تاللاش

ئۈيغۇرلار قەبرە ئورنىنى ئالاھىدە تاللايدۇ. ئېتىزلىق، ئوتلاق، سۇغا يېقىن جايلاردىن ھەرگىزمۇ قەبرە ئورنى تاللىمايدۇ. چۈنكى، ئۈيغۇرلار ناھايىتى

ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان تېرىلغۇ يەر، ئوتلاق، سۇغا يېقىن جايلارنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى بىلگەن. قەبرە ئورنىنى تاللىغاندا قۇرۇق، قاتتىق سېغىز توپىلىق، ياپما ئېقىنلىق يەرلەرنى، تاغ باغرىلىرىنى، سۇدىن يىراق، قۇم - شېغىللىق، ئوت - چۆپ ئۇنمەيدىغان يەرلەردىن تاللاپ كەلگەن. قەبرە ئورنى بېكىتىلگەندىن كېيىن تاش ئۆينى غەربتىن - شەرققە قارىتىپ چوڭقۇرلۇقى 2 مېتىر، كەڭلىكى 1.5 مېتىر ئەتراپىدا تىك شەكىلدە قېزىپ توپىسىنى ئىككى تەرەپكە تاشلايدۇ. بۇنى «تاشقى قەبرە» دەپ ئاتايدۇ. ئاندىن جەنۇبتىن شىمالغا ياكى شىمالدىن جەنۇبقا كەلتۈرۈپ ئاغزىنى كىچىكرەك، ئىچىنى چوڭراق، يەنى ئۇزۇنلۇقى 1.8 ــ 2 مېتىر ئەتراپىدا، كەڭلىكى 1.2 مېتىر (مېيىت ھەم مېيىتنى قويىدىغان ئىككى كىشىدىن بىر كىشى مېيىتنىڭ باش تەرىپىنى تۇتۇپ، يەنە بىر كىشى بەل، ئاياغ تەرىپىنى تۇتۇپ بىمالال ھەركەت قىلالايدىغان ھالەتتە) كولايدۇ. بۇ ئادەتتە «ئىچ قەبرە»، «لەھەت» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاغزى كىچىكرەك بولۇپ خام كېسەك بىلەن ئېتىپ سامانلىق لاي بىلەن سۇۋۇلىدۇ. ئادەتتە مېيىت قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن توپا بىلەن تىندۇرۇلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر جەمەتنى بىرلىك قىلىپ ئەتراپىنى سوقما سوقۇپ جەمەت قەبرىسى قىلىپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. يەنە بىر خىل قەبرىنى كولاشتا تاشقى قەبرىنى چاسا شەكىلدە كولاپ، يەنە ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىغا تۆت دانە ئىچ قەبرە كولاپ، ئاندىن تۆت ئىچ قەبرە توشۇپ بولغاندىن كېيىن تاشقى قەبرىنى كۆمۈۋېتىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

يەنە بىر خىل قەبرە كولاشتا تاش گۆرلۈكنى ئورا شەكلىدە كولاپ ئىككى يانغا ئىككى دانە ئىچ قەبرە كولايدۇ. بۇ ئىككى يانغا مېيىت قويۇپ بولغاندىن كېيىن تاش گۆرلۈكنى كۆمۈۋېتىدۇ. شەھەرلەردە كۆپرەك يۇقىرىقى ئۇسۇلنى قوللىنىدۇ، قەبرىنى كۆتۈرۈپ تولۇق باغلاپ، قەبرە تېشىغا مەرھۇمنىڭ ئىسىم فامىلىسى، تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ۋاقتى، يۇرتى ۋە نېمە سەۋەبتىن ۋاپات بولغانلىقىنى يېزىپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بۇ خىل ئادەت كۆك تۇرك خانلىقىدىن قالغان دەپنە قىلىش ئادىتىدۇر. قەبرە كولاش شەكلى شۇ قەبرە ئورنىغا ئاساسلىنىپ تۆۋەندىكىدەك كولاش تەلەپ قىلىنىدۇ.

سېغىز تۇپراقلىق قەبرە

سېغىز تۇپراقلىق يەردىن قەبرە كولىغاندا غەربتىن شەرققە كەڭلىكى 1.5 مېتىر، چوڭقۇرلۇقى 2 مېتىر كېلىدىغان تاشقى قەبرە كولاپ توپىنى ئىككى تەرەپكە تاشلايدۇ. ئاندىن تاشقى قەبرىنىڭ ئىككى يان تەرەپكە شىمالدىن

جەنۇبقا ياكى جەنۇبتىن شىمالغا قارىتىپ ئۇزۇنلۇقى 2 مېتىر، كەڭلىكى 1.2 مېتىر كېلىدىغان ئىچ قەبرە، ئىچ قەبرە ئاغزى كەڭلىكى 70 ــ 80 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 1 مېتىر ئەتراپىدا كولىنىدۇ. توپا ـ تاش قەبرىمۇ يۇقىرىقى ئۇسۇل بويىچە كولىنىدۇ.

قۇم ـ شېغىللىق قەبرە

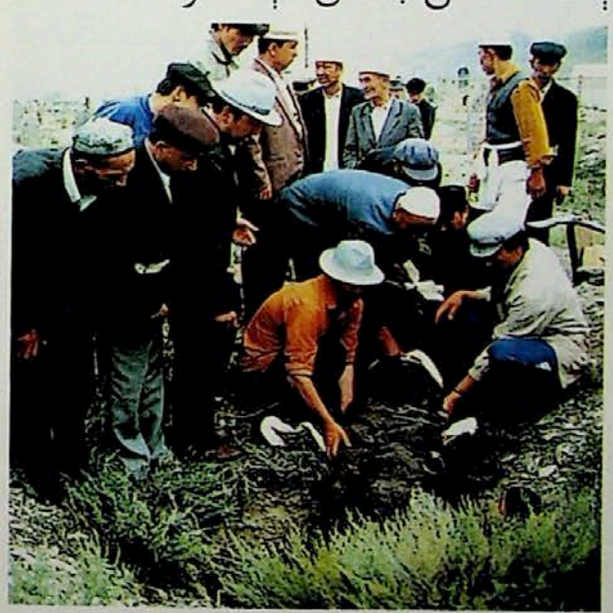
بۇنداق ئورۇنلار ئۇستى ياپما هالەتتە بولىدۇ، قاتتىق بولسا بىر تەرىپىدىن كولاپ ئىچ قەبرىدىكى قۇم ـ شېغىللارنى ئېلىۋېتىلىدۇ. قۇم قەۋىتى قېلىن، ئۇششاق تاش ـ شېغىل قىسمى كۆپ بولۇپ كەتسە، بىرەر مېتىر كولاپ ئەگمە ئېگىپ تەييارلىنىدۇ.

سىرىق قۇم قەبرە

بۇنداق قەبرە 1.5 ــ 2 مېتىر ئەتراپىدا كولاپ، ئاغزىنى ئازراق قويۇپ، ئۈچ تەرىپىنى كېسەك بىلەن قىرلاپ، ئۇستى تەرىپىگە تاختاي ياكى ياغاچ بىلەن يېپىپ تەييارلىنىدۇ. بۇنداق ئورۇنلاردا قەبرە قاتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا، قەبرە ئەتراپىنى ياغاچ تاختاي بىلەن رېشاتكىلاپ قويىدۇ.

تاغ باغرىدىكى قەبرە

تاغ باغرىدىكى قەبرە ئورنىنىڭ بەزى جايلىرى قۇم ـ شېغىللىق، ئايرىم جايلىرى قاتتىق تۇپراق هالىتىدە ئۇچرايدۇ. قۇم ـ شېغىللىق بولۇپ قالسا سەل چوڭراق كولىنىدۇ. ئەملي ئەھۋالغا قاراپ تاشقى قەبرە كولانماي بىۋاستە ئىچ قەبرە كولىنىدۇ. ئاغزىنى كېسەك، تاش بىلەن ئېتىدۇ.

شور، زەي جايلاردىكى قەبرە

بۇنداق جايلاردا قەبرە كولاش ئاسان، بىراق مېيىت هۆل، نەم يەردە ياتىدۇ. بۇنداق يەرلەردە قەبرە يۇقىرىقى ئۇسۇلدا كولىنىپ تېگى تەرەپكە تاختاي ياكى چۈۋىقىنى كارىۋات شەكلىدە توقۇپ، ئۇنى مېيىت ئاستىغا قويىدۇ. بۇنداق ئورۇنلار رايونىمىزدا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ. چۈنكى، ئۇيغۇرلار مېيىت

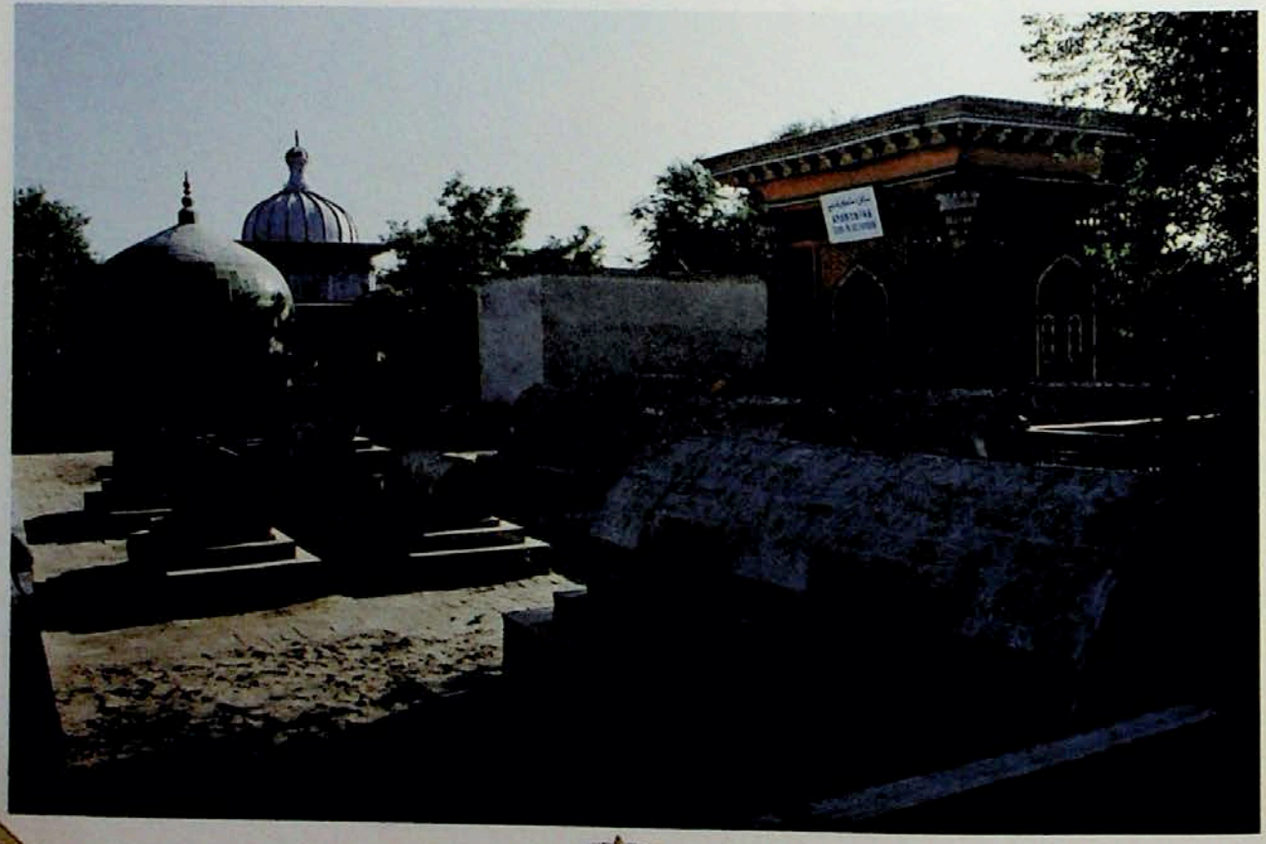
سۇ (نەم)دىن قورقىدۇ دەپ قارىغاچقا، ئىمكانىيەتلىك بارىچە قۇرۇق يەرلەرنى تاللاپ قەبرىستانلىق قىلىدۇ.

شام گۆر

شام گۆر كولاش تەسىرىدە بولۇپ، مەلۇم يەرنى ئىگىلەپ، بىر ئىشىكلىك قىلىپ ئىككى تەرەپكە، تۆت تەرەپكە، تۆپراق ناھايىتى قاتتىق بولسا ئاستى - ئۈستى قىلىپ تەييارلىنىدۇ. ھازىر ئىشىكتىن كىرىپ ئىككى تەرەپكە ئۈچ - تۆت قەۋەت قىلىپ ياسىلىدىغان، گۈمبەز قاتتۇرىدىغان ھەم قاتتۇرمايدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. بۇنداق قەبرىدىكى مېيىت سۆڭەككە ئايلانغان بولسا، ئائىلە تاۋابىئاتى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئىچىدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر ئاقساقالنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، مەرھۇمنىڭ سۆڭىكىنى پاكىز بىر خالتىغا قاچىلاپ قويۇپ، شۇ ئورۇنغا شۇ جەمەتتىن ۋاپات بولغان كىشىنىڭ مېيىتىنى قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. شام گۆرنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ھەربىر مېيىت قويۇلغان قەبرىنىڭ ئاغزى ئېتىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن سىرتقا قارىتىلغان ئېغىزى ئېتىپ قويۇلىدۇ.

گۈمبەزلىك قەبرە

ئۇيغۇرلاردا ئادەتتىكى قەبرە ياكى شام گۆر ئۈستىگە گۈمبەز قاتتۇرىدىغان

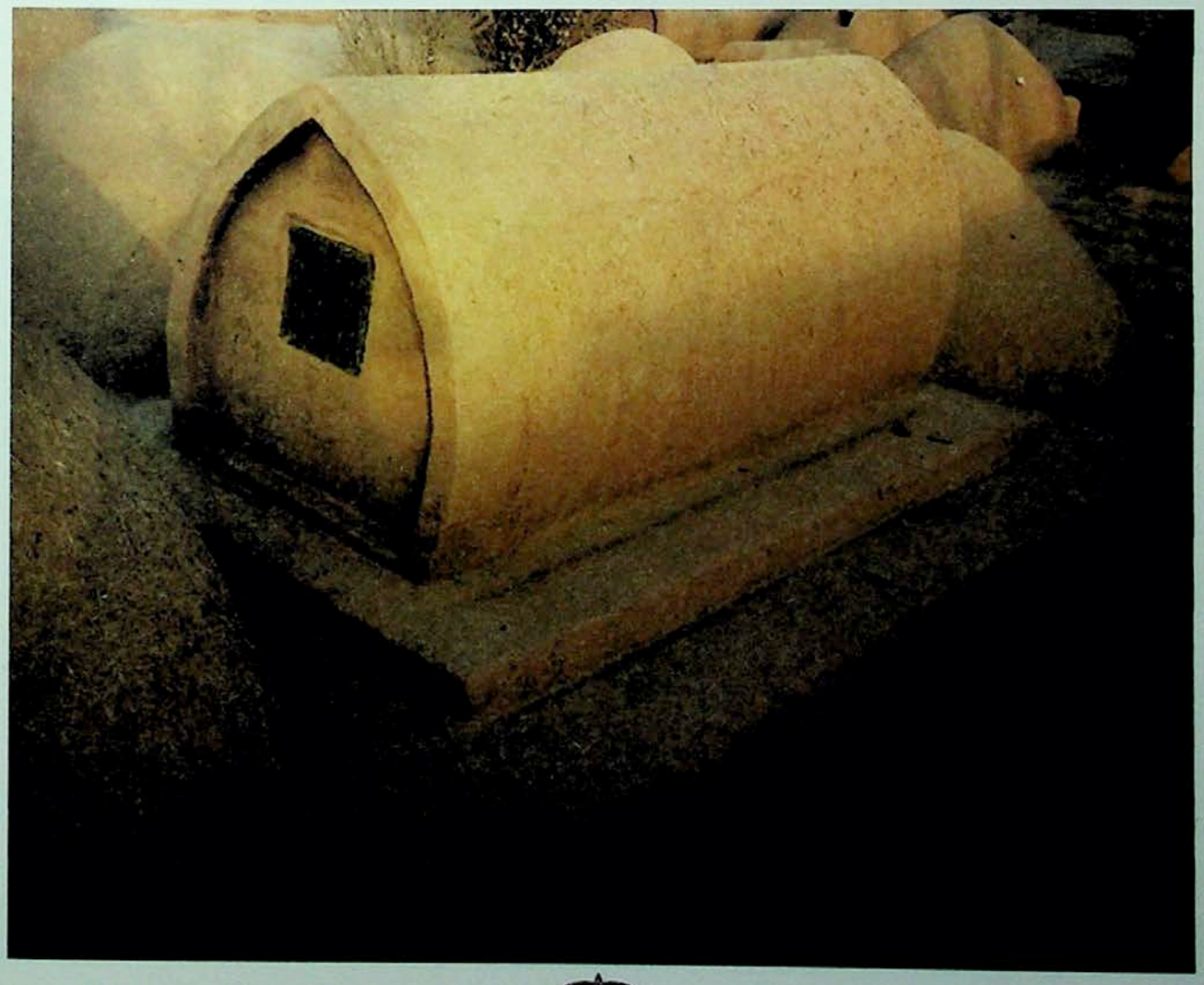
ئىشلار بار. بولۇپمۇ ھال - ئوقىتى ياخشىراقلىرى، يەنە ئالىم، شېھىتلەر، داڭدارلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە گۈمبەز قاتۇرۇلۇپ، جەمەت ۋە خەلق تەرىپىدىن ياد ئېتىلىپ تۇرۇلىدۇ.

قەبرە قاتۇرۇلۇش ئۇسۇلى

ئۇيغۇرلار قەبرىنىڭ توپىسى شامالدا ئۇچۇپ تۇرسا ياخشى دەپ قارايدۇ. ئۇلار ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ قەبرىسىنى بىر قاراپلا پەرق قىلالايدىغان قىلىپ قاتۇرۇپ كەلگەن.

ئەرلەرنىڭ قەبرىسى

ئەرلەرنىڭ قەبرىسىنىڭ ئۈستىگە ئېگىزلىكى 80 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى 2 مېتىر، كەڭلىكى 1.4 مېتىر ئەتراپىدا سۇپا ياسىلىدۇ. ئەتراپىنى كېسەك،

لاي بىلەن قوپۇرۇپ، ئوتتۇرىسىنى قەبرە كولىغاندا چىققان يۇمشاق توپا بىلەن تىندۇرىدۇ ھەم تۇزلەيدۇ. سۇپىنىڭ ئۈستى تۇزلىنىپ بولغاندىن كېيىن كېسەك بىلەن ئىككى پەلەمپەي قىلىپ سۇپا ياسىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاستى تەرىپى تار، ئوتتۇرا قىسمى كەڭ، ئۈستى تەرىپى تار ھالەتتە ئىككىنچى پەلەمپەينىڭ ئۇزۇنلۇقىدا سۇپا ياسايدۇ، ئاندىن ئۈستى سامانلىق لاي بىلەن چىرايلىق سۈۋىلىدۇ. لاي ئۈستىگە مەرھۇمنىڭ ئىسىم فامىلىسى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى يېزىلغان (شەھەرلەردە سىلىق تاش يۇزىگە ئويىدۇ) قارا تاشنى پاتتۇرۇپ قويۇلىدۇ. قەبرە قاتۇرۇش كۆپىنچە رامىزان ئايلىرىدا بولىدۇ. ئەرلەر قەبرىسىدىكى بۇ ئىككى پەلەمپەينىڭ بىرىنچى پەلەمپىيى تالا (سىرت)، يەنى جەمئىيەت، ئىككىنچى پەلەمپىيى ئۆيئىچىنى كۆرسىتىدۇ. ئۈستىگە تولۇق باغلىنىدۇ.

ئاياللارنىڭ قەبرىسى

ئاياللارنىڭ قەبرىسى ئەرلەرنىڭ قەبرىسىگە ئوخشاش قوپۇرۇلىدۇ، يەنى قەبرە ئۇزۇنلۇقى 2 مېتىر، كەڭلىكى 1.4 مېتىر، ئېگىزلىكى 80

سانتىمېتىر قوپۇرۇلۇپ ئىچىگە توپا تىندۇرۇلىدۇ. ئىچى تۇزلىنىپ، كېسەك بىلەن ئۇچ پەلەمپەي قوپۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچىنچى پەلەمپىيى ئۈستىگە ئاستى تار (يېرىم كېسەك)، ئوتتۇرا قىسمى كەڭ، ئۈستى تەرىپى تار، ئۇزۇنلۇقى 1 ــ 1.2 مېتىر كېلىدىغان تولۇق باغلىنىپ، سامانلىق لاي بىلەن چىرايلىق سۇۋۇلىدۇ، لاي ئۈستىگە مەرھۇمنىڭ ئىسىم فامىلىسى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى يېزىلغان قارا تاش پاتتۇرۇپ قويۇلىدۇ.

ئاياللارنىڭ بۇ ئۇچ پەلەمپىينىڭ ئەڭ تېگىدىكى بىرىنچى پەلەمپىيى ئۆيئىچىنى؛ ئىككىنچى پەلەمپىيى سۇپرىنى؛ ئۈچىنچى پەلەمپىيى ئاشتاختا، نوغۇچنى كۆرسىتىدۇ. ئۈستىدىكى تولۇق «بۆشۈك» دەپ قارىلىدۇ. مانا مۇشۇنداق شەكىل ئالاھىدىلىكلىرىگە قاراپ ئەر ـ ئاياللارنىڭ، ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى پەرقلەندۇرىلىدۇ.

قەبرە يۆتكەش

ئۇيغۇرلاردا قەبرە يۆتكەشنى ناھايىتى يامان كۆرىدۇ. بىراق، بەزىدە دۆلەتنىڭ سۇ قۇرۇلۇش، يول ياساش، كۆكەرتىش قاتارلىق خىزمەتلىرى تۇپەيلىدىن قەبرىلەرنى يۆتكەشكە مەجبۇر بولىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئۇقتۇرۇشى بىلەن كىشىلەر ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ قەبرىسىنى يۆتكەشكە باشلايدۇ. قەبرە يۆتكەشنىڭ يولى تۆۋەندىكىچە:

● ئالدى بىلەن يۆتكىمەكچى بولغان ئورۇندىكى قەبرىنى تەييارلايدۇ.

● يۆتكىمەكچى بولغان قەبرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ئىككى ـ ئۇچ كۈن ئوچۇق قويۇپ قويىدۇ.

● قەبرە ئىچىدىكى پۇراق پۈتۈنلەي چىقىپ بولغاندىن كېيىن، قەبرە يۆتكەشكە باشلايدۇ. ئەگەر مېيىت ئاغزىنى چوڭ ئېچىپ، قۇرۇپ قالغان (بۇنداق مېيىت شېھىت بولغان دەپ قارىلىدۇ) بولسا، كەڭرەك تۇز تاختايغا ياتقۇزۇلۇپ تەييارلانغان قەبرىگە قويۇلىدۇ. ئەگەر سۆڭەك بولۇپ قالغان بولسا ئۇنى باش، بەدەن، پۇت ـ قول سۆڭەكلىرىنى بۇرۇنقى قەبرىدىن قانداق ئالغان بولسا شۇ پېتىچە قويۇلىدۇ. ئەگەر ئىگىسى يوق قەبرىلەر بولۇپ قالسا، تەشكىل ۋە جامائەت بىرلىكتە مېيىتنى ئاق پاختا يېپتىن تەييارلانغان خالتىغا سېلىپ يۆتكىمەكچى بولغان قەبرىگە قويىدۇ.

قەبرە يۆتكەشتىكى قائىدە ـ يوسۇنلار

قەبرە يۆتكەشتىن بۇرۇن نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزۈلىدۇ، مال سويۇلىدۇ. پوشكال سېلىنىپ، پولۇ ئېتىپ جامائەتكە چاي بېرىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئالىدۇ. قەبرىنى يۆتكەپ بولغاندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم نەزىر ـ چىراغ بېرىدۇ. دەسلەپكى نەزىر ـ چىراغ مەرھۇملارنىڭ قەبرىسىنى يۆتكەش، ئۇلارغا تەسەللى بېرىش ئۈچۈن بولسا، كېيىنكىسى ئۇلارنىڭ خاتىرجەم بېتىشىنى، ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ ئۆيىگچى خاتىرجەملىكىنى تىلەش ئۈچۈندۇر.

دەپنە قىلىش ئادەتلىرى ۋە ئۇسۇللىرى

ئۇيغۇرلار بىرقانچە خىل توتېم، دىن، ئېتىقادلارنى باشتىن كەچۈرگەنلىكى ئۈچۈن دەپنە قىلىش ئۇسۇللىرىدىمۇ ئوخشاشماسلىقلار مەۋجۇت. دەپنە قىلىشتىكى بىردىنبىر ئوخشاشلىقى شۇكى، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى، ئۇيغۇرلار مېيىتنى يەرنى كولاپ، باش تەرىپىنى شىمال تەرەپكە، ئاياغ تەرىپىنى جەنۇب تەرەپكە قىلىپ كۆمۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ كەلگەن.

1. ئەر ـ ئايال ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى بىرگە كۆمۈش ئادەتلىرى

ئاپتونوم رايونىمىزدىن چىققان قەدىمكى قەبرىلەردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەينى دەۋرلەردە ئەر ۋاپات بولسا ئايالىنى، ئايال ۋاپات بولسا ئەرنى، بالا ۋاپات بولسا ئاپىسىنى ھەم تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى قوشۇپ دەپنە قىلىپ كەلگەن.

2. مېيىتنى ئولتۇرغۇزۇپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرى

بۇ خىل دەپنە قىلىش ئۇسۇلىدا قەبرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى سەل ئۇزۇن، چوڭقۇرلۇقى ئادەمنىڭ بېشى ئۇستىگە تېگىپ قالمىغۇدەك قىلىپ، مېيىتنى شىمالغا قارىتىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ. ئالدىغا يۇگەن، بەزى قەبرىلەردە ئوقيا، نەيزە قاتارلىق ئوۋچىلىققا ئائىت تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە مېيىتنىڭ كىيىم ـ كېچەكى بىللە دەپنە قىلىنىدۇ. ئاندىن قەبرە ئۇستىگە قارىياغاچنى

سىلىقلاپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېسەكنى رەتلىك تىزىپ، ئۈستىگە توپا تاشلاپ دۆۋىلەپ قويىدۇ.

3. چەمبەر شەكىللىك دەپنە قىلىش ئادەتلىرى

بۇ خىل قەبرىلەرنىڭ مەركىزىي قىسمى چەمبەر شەكىلىدە (خۇددى قۇياشقا ئوخشاش) بولۇپ، ئەتراپتىكى قەبرىلەر قۇياشقا تەلپۈنگەندەك كۆرۈنىدۇ.

بۇ خىل قەبرە پىچان ناھىيەسىنىڭ تۇيۇق يېزا ياڭخىي شاھ مەھەللىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى «شىلەڭ غوجام» دېگەن يېرىدە «خەندەك» دەيدىغان دۆڭلۈكلەردە بار. بۇ كونا قەبرىلەرنىڭ مەركىزىي قىسمىدىكى قەبرىدە بىر كىشىنىڭ جەسىتى باش تەرىپى شىمالغا، پۇت تەرىپى جەنۇبقا قارىتىپ قويۇلغانلىقى، بىراق ئەتراپتىكى قەبرىلەردىكى مىيىتلەرنىڭ باش تەرىپى مەركىزىي قىسمغا قارىتىپ قويۇلغان (شىمال، جەنۇب دەپ ئايرىلمىغان)لىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

4. كالا تېرىسىغا ئوراپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرى

لوپنۇرنىڭ كۆنچى دەريا بويىدىكى «ئۆستەڭ» بويىدىكى قەبرىستانلىقتىن بايقىلىشىچە، قەبرىلەرگە قەۋەتلەپ مېيىت قويۇلغان.

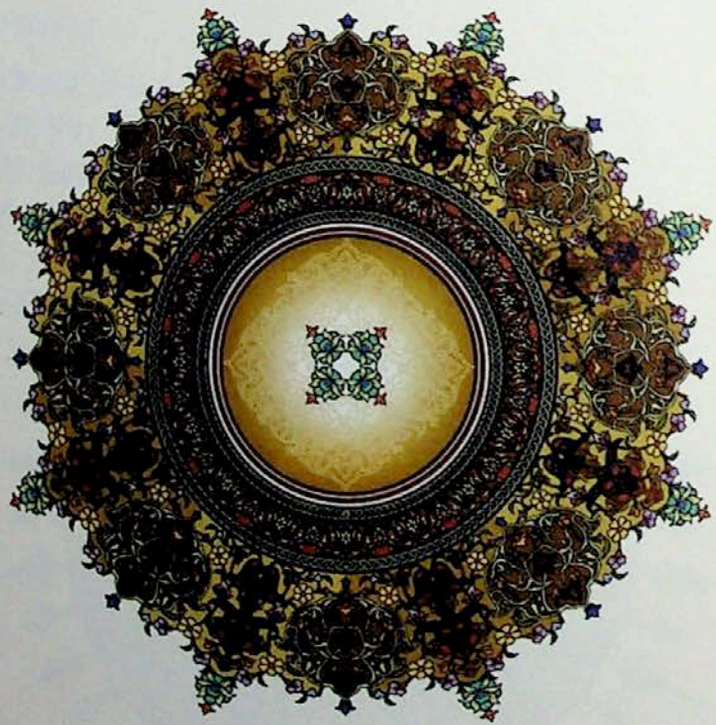
مېيىتلەرگە كىيىم كىيگۈزۈلگەن، بويىنى، بېغىشلىرىغا مارجان ئېسىلغان، بەزى ئايال مېيىتلەر بىلەن بىرگە قاشتېشى، بېزەك بۇيۇملىرى (سېرىق رەڭلىك سوقمىچاق يىلانسىمان مارجان تومۇ يۇڭ يىپقا ئۆتكۈزۈلۈپ مېيىتنىڭ ئوڭ قول بېغىشىغا ئۆتكۈزۈلگەن)، يەنە مارجان (قوڭۇر رەڭلىك چاچ ۋە قىزىل رەڭلىك يۇڭ يىپقا ئورالغان مارجان مېيىتنىڭ بوينىغا ئېسىلغان) دەپنە قىلىنغان. مېيىت قويۇڭىدا توقۇلغان پىلاش بىلەن بىللە ئورالغان، ئەرلەر بەللىكىنىڭ شەكلى خۇددى بەلباغقا ئوخشاش بولۇپ، تۆۋەنكى گىرۋىكىدە پۇپۇك، چۈچىلىرى بار. ئاياللىرىنىڭ بەللىكى بولسا قىسقا يوپكىغا ئوخشايدۇ. مېيىتنىڭ ھەممىسىگە ئۇچلۇق كىگىز قالپاق كىيگۈزۈلگەن. مېيىت كالا تېرىسى بىلەن ئوراپ ساندۇقا سېلىپ يەرلىككە قويۇلغان.

مېيىتلارغا يەنە ئەرلەرنىڭ ياغاچ ھەيكىلى، چوڭ ياغاچقا ئويۇلغان ئادەمنىڭ ھەيكىلى، ئادەمنىڭ بېشى، نەقىشلىق ياغاچ، ساداق، كامالەك، ياغاچ ئىلاھىي ھەيكەل، چاكاندا، قىزىل بويالغان كالا بېشى، يىلانسىمان تۇۋرۇك، ئۈستىگە مىس پارچىسى قويۇلغان ياغاچ قۇرۇلما، ياغاچ جاھازىلار، ئويما بۇيۇملار، يەنە

ناھايىتى چىرايلىق سىپتا ھەم پۈختا توقۇلغان سېۋەت، سېۋەتكە بۇغداي، چۈجگۈن، قوناق دانلىرى، يۇلغۇن شاخلىرىدىن ياسالغان ئىلگەك، تارغاق قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىمۇ قوشۇلۇپ بىللە دەپنە قىلىنغان.

5. ھازىرقى دەپنە قىلىش ئادەتلىرى

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنمۇ يەنىلا مېيىتنى يەرنى كولاپ كۆمۈشنى داۋاملاشتۇردى. بىز بۇ توغرۇلۇق 2 - بابتا تەپسىلىي توختىلىپ ئۆتتۇق.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. «قۇرئان كەرىم»، ئۇيغۇرچە، مىللەتلەر نەشرىياتى.
2. مەھمۇد كاشغەرىي، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىللىق نەشرى، 1 ـ، 2 ـ، 3ـ توم.
3. «ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلەيدىغان ئاتالغۇلار ھەققىدە»، ئايشەمگۈل ئابدۇرېشىت، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، 2000 ـ يىللىق 1 ـ سان.
4. ئاكام مۆمىن قادىرنىڭ «يۇرتىمىزنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى» خاتىرىسى.

图书在版编目（CIP）数据

维吾尔族传统礼仪：维吾尔文/伊不拉音·热依木著；—乌鲁木齐：新疆青少年出版社，2009.02
ISBN 978-7-5371-6127-5

Ⅰ.维… Ⅱ.伊… Ⅲ.①维吾尔族—礼仪—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①K891.26

中国版本图书馆CIP数据核字（2009）第019455号

责任编辑：卡丽拜努尔·卡德尔·阿尔斯朗
责任校对：再力怕·吾斯曼
封面设计：阿里甫·夏
技术编辑：买买提艾力·力提甫
电脑操作：买地娜·库尔班
波拉提·阿布都克热木霍加
亚力坤·阿布力
摄影师：吾尔开西·加帕尔
阿布力孜·阿布都拉
买买提沙力·买提肉孜
艾来提·买买提

维吾尔族传统礼仪（维吾尔文）

伊不拉音·热依木 著

新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市北京北路29号 邮编：830012）
E-mail: xjyashlar@126.com
新疆新华书店发行
新疆一龙印刷有限公司印刷
787×1092毫米 16开本 19.5印张
2014年5月第1版 2014年5月第1次印刷
印数：1—3000

ISBN 978-7-5371-6127-5 定价：68.00元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ
خەتتات: تاۋلىكسەجان رۇنۇن جۇلانى

ئۇيغۇر ئەنەنىۋى ئورنەك - ئادەتلىرى

شىنجاڭ ياشلار-ئوسمۇرلار نەشرىياتى
ISBN 978-7-5371-6127-5
باھاسى: 68.00 يۈەن